

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№3(52), 2017**

Алматы, 2017

ПОЗДРАВЛЯЕМ С ЮБИЛЕЕМ!

НАМАЗБАЕВА ЖАМИЛИЯ ИДРИСОВНА – доктор психологических наук, профессор, академик МА акмеологических наук, МА педагогических и социальных наук, академик МАН ВШ, член Национальной академии наук высшей школы Казахстана, почетный профессор Дюсельдорфского Института дифференциальной Психологии.

Родилась 18 октября 1942 в Павлодарской области.

В 1968 г. окончила дефектологический факультет Московского государственного педагогического института имени В.И. Ленина.

В 1971 г. окончила аспирантуру НИИ дефектологии АПН СССР и защитила кандидатскую диссертацию по специальности «19 00 10 – Коррекционная психология».

В 1986 г. защитила докторскую диссертацию по специальности «19 00 10 – Коррекционная психология».

В 1988 году получила звание «Отличник образования СССР».

В 2006 году стала обладателем Государственного Гранта «Лучший преподаватель вуза».

В 2017 г. назначена спикером МОН РК.

Намазбаева Ж.И. являлась:

- заведующей первой в Казахстане психофизиологической лабораторией (1971);
- деканом первого дефектологического факультета в Казахстане при КазПИ им. Абая (1976);
- деканом факультета «Социальной адаптации и лечебно-педагогической коррекции» АГУ им. Абая (1992);
- председателем первого в РК Специализированного совета ДК 14.50.11. по психологическим наукам при АГУ им. Абая (1995);
- членом экспертного совета ВАК Министерства образования РК (1993);
- зав. кафедрой Общей психологии КазНПУ им. Абая (2004).

С 2008 г. по настоящее время – директор первого в Казахстане Научно-исследовательского института психологии при КазНПУ им. Абая.

Начиная с 80-х годов 20 века под руководством Намазбаевой Ж.И. активно разрабатываются наиболее приоритетные фундаментальные и прикладные направления психологической науки и практики – проблемы развития современной личности. Свои научные результаты Намазбаева Ж.И. регулярно публикует в Международных и отечественных специализированных журналах. Она включена в авторский коллектив ученых Национальной Академии Наук Казахстана по написанию Национальных докладов (2005, 2007, 2009) по разделу «Психология», участник группы по разработке Концепций модернизации казахстанского образования, связанных с реализацией Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг., в которой указывается на ценность человеческого капитала, необходимость интеллектуального потенциала, как базового составляющего цивилизованного общества.

Научные труды Намазбаевой Ж.И. широко известны в стране и за рубежом. Она имеет свыше 200 научных трудов, в том числе 9 монографий, 14 учебно-методических пособий, 5 учебников для вуза, 2 словаря, 8 типовых учебных программ для вуза, 3 Национальных доклада по разделу «Психология», 10 статей в журналах с импакт-фактором, 24 в зарубежной печати, 53 в журналах утвержденных ККСОН РК, 72 в материалах Международных и Республиканских научно-практических конференциях, 3 авторских свидетельства за книги: «Психология және Психотерапия», «История, состояние, тенденции развития современной психологии», «Мәңгілік Ел – Алаш – Жас тұлпар – Суверенный Казахстан (размышления о национальном самосознании)».

Вклад профессора Намазбаевой Ж.И. в развитие Казахстанского общества существенный и имеет конкретный социально-экономический и гуманистический эффект. Ею подготовлено 35 магистров психологии, 28 кандидатов и 5 докторов психологических наук.

В настоящее время под руководством Намазбаевой Ж.И. в первом и единственном в стране НИИ Психологии при КазНПУ им. Абая активно и успешно разрабатываются актуальные, практико-ориентированные проблемы образования, психологической науки и практики. Главной задачей института является разработка важнейших фундаментальных и прикладных исследований психологического обеспечения современного образования. Со своими учениками впервые на постсоветском пространстве она разработала 3-х компонентную интегративную модель комплексного развития здоровой личности (учебно-профессиональный, личностный и социально-психологический блоки), содержание которой позволило установить особенности, критерии психологического здоровья личности, их взаимосвязь. Это явилось основой для разработки и внедрения в практику образования страны инновационных психотехнологий.

Вся психолого-педагогическая общественность, преподаватели, ученые и практики поздравляют глубокоуважаемую Жамилю Идрисовну Намазбаеву с юбилеем и желают ей крепкого здоровья и долгой плодотворной и творческой деятельности!

МЕРЕЙТОЙЫҢЫЗБЕН ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ!

НАМАЗБАЕВА ЖӘМИЛЯ БДЫРЫСҚЫЗЫ – психология ғылымдарының докторы, профессор, халықаралық акмеологиялық ғылымдар академиясының академигі, халықаралық педагогикалық және әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, ЖМ ХҒА академигі, Қазақстанның жоғары мектебі Ұлттық ғылымдар академиясының мүшесі, Дюсельдорф дифференциалды психология институтының құрметті профессоры.

1942 жылы 18 қазанда Павлодар облысында туылған.

1968 жылы В.И. Ленин атындағы Москва мемлекеттік педагогикалық институтының дефектология факультетін бітірген.

1971 жылы ССРО ПҒА дефектологияның ҒЗИ аспирантурасын бітірді.

1971 жылы «19 00 10 – Коррекциялық психология» мамандығы бойынша кандидаттық диссертация қорғады.

1986 жылы «19 00 10 – Коррекциялық психология» мамандығы бойынша докторлық диссертация қорғады.

1988 жылы «ССРО білім беру үздігі» атағын алды.

2006 жылы «Жылдың үздік оқытушысы» Мемлекеттік грантын жеңіп алды.

2017 жылы ҚР БҒМ спикері болып тағайындалды.

Намазбаева Ж.Ы.:

- Қазақстандағы алғашқы психофизиологиялық лабораторияның меңгерушісі (1971);
- Қазақстандағы Абай атындағы ҚазҰПИ-ның дефектология факультетінің бірінші деканы (1976);
- Абая атындағы АМУ-нің «Әлеуметтік бейімделу және педагогикалық емдеу коррекциясы» факультетінің деканы (1992);

- ҚР Абай атындағы АМУ-нің психологиялық ғылымдар бойынша ДК 14.50.11 Ғылыми Кеңестің бірінші төрайымы (1995);

- ҚР БҒМ ЖАК әсперттік кеңесінің мүшесі (1993);

- Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Жалпы психология кафедрасының меңгерушісі (2004);

2008 жылдан бүгінгі күнге дейін Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Қазақстандағы алғашқы психологиялық ҒЗИ-нің директоры.

XX ғасырдың 80-жылдарынан бастап Ж.Ы. Намазбаеваның жетекшілігімен болашақ психология ғылымы мен практикасының фундаменталдық және қолданбалы бағыты қазіргі тұлға психологиясы мәселесі өңделіп жатыр.

Ж.Ы. Намазбаева өзінің ғылыми-зерттеулер қорытындыларын Халықаралық және кеңестік арнайы журналдарға жариялап отырады.

Оның «Психология» бөлімі бойынша жасаған Ұлттық баяндамалары ҚР ҰҒА ғалымдарының авторлық ұжымына кіреді (2005, 2007, 2009).

ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдардағы Мемлекеттік бағдарламасын Қазақстан білімін модернизациялау концепциясы, өркениетті қоғамның базалық құрамдасы болып

табылатын интеллектуалды күштің қажеттілігі, адам капиталының құндылығын жүзеге асыруға байланысты жұмыстар жүргізу тобының құрамына кіреді.

Ж.Ы. Намазбаеваның ғылыми еңбектері біздің елімізде және алыс жақын шетелдерге танымал.

Оның 200-ден астам ғылыми еңбектері, соның ішінде 9 монография, 14 ғылыми-әдістемелік құрал, 5 жоғары оқу орнына арналған оқу құралы, 2 сөздік, жоғары оқу орнына арналған 8 типтік бағдарлама, «Психология» бөлімі бойынша 3 ғылыми баяндама, 10 импакт-факторлы журналдарға мақаласы жарияланған, 24 шетелдік басылымдарға, 53 Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің бекіткен журналдарға, 72 Халықаралық және ғылыми практикалық конференциялар материалдары, 3 кітаптары авторлық куәлікпен: «Психология және Психотерапия», «История, состояние, тенденции развития современной психологии», «Мәңгілік Ел – Алаш – Жас тұлпар – Суверенный Казахстан (размышления о национальном самосознании)».

Қазіргі уақытта Ж.Ы. Намазбаеваның жетекшілігімен еліміздегі алғашғы Абай атындағы ҚазҰПУ-нің психологиялық ҒЗИ-да психологиялық ғылым мен білімнің білім беру мәселесінің практикаға бағытталған өзекті мәселесі бойынша ауқымды жұмыстар жасалуда. ҒЗИ-нің негізгі міндеттері фундаменталдық және қолданбалы психологиялық зерттеулерді өңдеу және қазіргі білім саласын осы зерттеулермен қамтамасыз ету болып табылады. Ж.Ы. Намазбаева өзінің шәкірттерімен алғаш рет кеңестік шеңберде тұлға дамуының 3-компонентті интегративті моделін (оқу-кәсіби, тұлғалық және әлеуметтік-психологиялық блоктар) жасады, мазмұны тұлғаның психологиялық денсаулығының психологиялық өлшемдерінің ерекшеліктерін және олардың инновациялық психотехнологиялармен құрастыруға мүмкіндік берді.

Аса құрметті Намазбаева Жәмиля Ыдырысқызын біздің психологиялық-педагогикалық ұжым, оқытушылар, ғалымдар және практика саласының мамандары мерейтойымен құттықтайды. Мерейтой иесіне мықты денсаулық, шығармашылық табыс тілейміз. Қазақстанда психология ғылымының дамуына қосқан еңбегіңізге және жас ғалымдарға сүйеніш болып және олардың жігерлігі мен сенімін күшейту саласында істелген еңбектеріңізге бас иеміз!

Ж.И. Намазбаева¹, Т.Ш. Исабекова²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қаласы, Қазақстан

ТҰЛҒАНЫҢ ДЕПРЕССИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Талдамалы мақалада тұлғаның депрессиялық жағдайы туралы мәселелер қарастырылады. Тұлғаның мазасыздық, агрессивтілік, стрестік және т.б. жағдайлары аясындағы мәселелерге түрлі теориялық көзқарастар ашық көрсетілген. Депрессиялық жағдайдағы адамдардың тұлғааралық қатынастарының, олардың іс-әрекеттерінің кейбір аспектілеріне байланысты мінез-құлықтарының, мінездерінің ерекшеліктері беріледі. Авторлар агрессивтік және стрестік жағдайларды зерттеудің түрлендірілген, бейімделген және қазақ тіліне аударылған адекватты әдістерін қолдану бойынша Абай атындағы ҚазҰПУ «Тұлға психологиясы» ҒЗО зерттеулерінің нәтижелерін ұсынады. Сонымен қатар, депрессиялық жағдайдың байқалу көріністерінің негізгі факторлары мен механизмдері белгіленген және аталған мәселенің теориясы мен тәжірибесіне кешендік тәсілдеменің түбегейлі қатынасы ерекше көрсетілген.

Түйін сөздер: тұлға, депрессиялық жағдай, агрессия, мазасыздық, стресс, алдын-алу, депрессияның факторлары мен механизмдері, психотехнологиялар

Абай атындағы ҚазҰПУ жанынан Қазақстанда алғашқы болып ашылған Психология ғылыми-зерттеу институты қазіргі кезде «Тұлға психологиясы» ғылыми орталығы болып қайта ұйымдастырылған. Аталған орталық өзінің жұмысын тұлға психологиясының ең өзекті мәселелерімен жалғастыруда. Қазіргі кездегі тұлғаның аса маңызды келеңсіз аспектілерінің теория-практикалық зерттеуі мен оның алдын алу жолдарын іздестіру жоспарлануда. Айта кететін жайт, аталған мәселелердің ғылыми тұрғыда зерттелуі топтық және жеке түрде де әрекетті, белсенді және адекватты психологиялық көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы әдебиет көздерінің талдауы, қазіргі кездегі психологиялық көмек көрсетудің интегративтік ұстанымын, тұлға бойындағы түрлі психологиялық мәселелерді ескере отырып, кешендік тәсілдеме арқылы жүзеге асыру қажеттігін көрсетеді.

Қазіргі кезде бүкіл әлемде тұлғаның әлеуметтік-психологиялық мәселелерінің барынша кең таралған көрінісі ретінде депрессияның түрлі формалары саналады. Бұл арада оның байқалуында әлеуметтік-саяси формациялар соншалықты маңызды емес, себебі кез келген қоғамда адам психикасының жалпы заңдылықтары ортақ және олар әр түрлі дәрежеде бұзылады. Бұл мақалада сіздердің назарларыңызды кейбір депрессия мәселелеріне аударамыз. ХХІ ғасырдағы депрессия жүрек-қан тамырлары ауруларымен қатар жүруде.

ХХІ ғасырда тұлғаның түрлі жағымсыз қасиеттерін тудыратын себептері ретінде өмірдің аса жоғары қарқыны, бәсекелесу қабілетінің жоғарылығы, әр түрлі мәселелерге байланысты күйзелістің жоғары деңгейі, соның ішінде лаңкестік пен экстремизм, жұмыссыздық, әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақсыздық, қиын экономикалық жағдайлар және т.б. болып табылады. Сонымен қатар қазіргі қоғам адамға өз-өзіне наразылық тудыратын бірқатар құндылықтарды жүктейді. Мұндай құндылықтар болып жеке басының амандығы мен күш-қуатына табынушылық, физикалық және тұлғалық жетілу саналады. Сол үшін біз қатты алаңдаймыз, өзіміздің жеке мәселелеріміз бен сәтсіздіктерімізді жасыра бастаймыз. Қазіргі кезде депрессияға табиғатта болып жатқан өзгерістер, жыл маусымының ауысу ырғағының бұзылуы және т.б. әсер ететіндігін ерекше айта кеткен жөн [1]. Депрессияның түрлі себептері жөніндегі қазіргі көзқарастардың ортақ арқауы бар және олар келесі реттегілерден тұрады. Көбінесе депрессия күйзеліс салдарынан пайда болады деп саналады. Белгілі болғандай, ол ұзаққа созылатын немесе жалғыз-жарым жарақаттайтын жағдай болуы ықтимал. Депрессия кез келген жаста пайда болуы мүмкін. Депрессивтік ауытқулар кез келген әлеуметтік топтағы адамдарда болады. Осылайша, кез келген қоғамның құндылықтары адамға айтарлықтай қысым жасай отырып, депрессивтік күйлердің пайда болуының негізгі себептері болып табылады. Әрбір адам өзінің әлеуметтік әл-ауқатын арттыруға, қоғамда құрметті, еңбекте табысты болуға, сымбатты да ақылды, отбасында, жұмысында сыйлы болуға, өзіне көңілі толатындай және қоршаған ортаға,

әсіресе балалары, ері, әйелі жайында айтылған жағдайда, оларға жағымды болуға тырысатындығы белгілі. Демек, егер адам аталған параметрлердің біреуіне қол жеткізе алмаса, немесе одан да әрісі барлық әлеуметтік орталарда сәтсіздікке кез болып отырса, онда адамның бойында үмітсіздік пайда болады, сәтсіздікке ұшырайды және ... әрине оның тұлғалық дамуында түрлі жағымсыз үрдістер пайда болады.

Кез келгеніміздің басымыздан өтетін депрессивтік жағдайларға ауыр психологиялық жарақаттар әкелуі мүмкін: жақын адамдардың қайтыс болуы, отбасының бұзылуы, сүйікті адамынан ажырау, сонымен қатар ауыр сырқаттар.

Ғалымдар депрессияның пайда болуында генетикалық факторларға, жүйеке және иммундық жүйелерінің ерекшеліктеріне ерекше мән береді [2]. Алайда біз депрессияның пайда болуының психологиялық себептері ретінде психиканың, күш-жігердің бейімдік қасиеттерінің төмендеуін, психиканың қорғаныс қасиеттерін басқара алмаушылықты, өзін-өзі реттей алмайтындықты, белсенді дербестіліктің, тұрақты тұлғалық дамудың, жақсы жетілген эмоциялық-еріктік үрдістердің жоқтығын, жақын және сенімді достардың, жанына жақын адамдардың, қажетті және даналық кеңестерін беретін аға тәлімгерлердің жоқтығын және т.б. белгілейтін едік.

Депрессия теориясына әр түрлі мектептердің психологиялық көзқарастары жайында айтатын болсақ, онда психоаналитикалық теорияның негізгі мәні болып - депрессия, бір мезгілде сүйіспеншілік пен өшпенділіктің объектісі болып табылатын маңызды «басқадан» айырылған кезде пайда болады.

З.Фрейд [3] өз еңбектерінің бірінде «қара жамылу» және «меланхолия» ұғымдарын бөліп көрсетті. Ол қара жамылуды шын мәнінде маңызды және сүйікті адамнан айырылудың салдарынан деп, ал меланхолияны шынайыдан гөрі эмоционалдық субъектіден айырылу деп көрсетеді. Содан кейін адамда өзін-өзі бағалауының төмендегені, өзіне деген аса сыни көзқарас, кінәлі сезіну және т.б. байқалады.

Психологиядағы когнитивтік теория өкілдерінің ойынша, депрессиялар үш деңгейдегі жағымсыз ойларды дамытады: өзін қандай да бір құндылықтардан айырылғандай және еш нәрсеге жарамсыз көру, қоршаған ортаны қайырымсыз, жиіркенішті етіп көру, сонымен қатар болашаққа үмітсіздік таныту.

Когнитивтік-бихевиористік теория жабыққан адамды «жаттанды түрдегі дәрменсіз» тұлға ретінде сипаттайды. Бұл термин біз сырттай келеңсіз оқиғаларды болдыра алмайтын жағдайларға тап болған кезде болатын жағдайды барынша нақты сипаттайды және осы арада енжарлық, сенімсіздік пен торығу сезімі пайда болады. Мұндай адамдардың күрделі жағдайларға өздерінің тиісті реакцияларына біртіндеп үйрене бастайтындығын ескеру қажет және олар енді оған басқаша жауап бере алмайды. Тұлға психологиясы депрессияның дамуына бейім тұлғалардың типтерін, әсіресе депрессивтік психоздарды сипаттауға үлкен мән береді.

Барлығына Э.Кречмердің тұжырымдамасы [4] мен циклотимдік тұлғалар жайында мәлім. Х.Теленбах [5] депрессиялы адамдардың преморбидтік тұлға құрылымдарын нақты сипаттаған. Мысалы, меланхолик типіне жататын адамдарға тәртіптілік, беймазалық, міндеттілік, ал әлеуметтік салада көбінесе күш салудың арқасында жүзеге асатын тығыз симбиотикалық тұлғааралық қатынастарға деген беталыстар тән.

Қоғамдық өмірде олар өздерін адал ниетті, жауапты, бірақ көлеңкеде қала беретін серіктестер ретінде танытады. Бұл мәліметтер депрессияны тұлғааралық қатынастарда үнемі расталатын, танылған модель ретінде ұғынуға мүмкіндік береді.

Депрессивтік мінез-құлықты түсіндірудегі ең жаңа тәсілдер оны өмірлік жағдайлардың салдары деп танығаннан тұрады. Осылайша психологияда және басқа ғылымдарда да депрессивтік мінез-құлықтың бәрін қамтыған теориясы жоқ. Акискал мен Маккинидің [6] зерттеулерінде бір жағынан психикалық және биологиялық факторларды, екінші жағынан қазіргі бейімділік ықпалдарды біріктіруге талпыныс жасалады.

Мартин Селигман [7] (ағылш. Martin E.P. Seligman; 12 тамыз 1942, Олбани, Нью-Йорк, АҚШ) – американдық психолог, позитивтік психологияның негізін қалаушысы. Пенсильвания Университетінде позитивтік психология Орталығының директоры. М.Селигман [7] адамның дәрменсіздігін эксперименттік жолмен зерттеп бастайды. Мартин Селигман бүгінгі заманның ірі психологтарының бірі, дәстүрлі психологияның мүлдем жаңа бағытының негізін қалаушысы болып табылады.

Бүгінгі күнде Мартин [7] Пенсильвания Университетінің психология саласының жетекшісі

профессоры, американдық психологтар Ассоциациясының президенті, позитивтік психология Орталығының директоры және позитивтік психологияның ғылыми бағытының жетекшісі болып табылады. Негізінен психикалық ауытқуларды түзетумен айналысатын дәстүрлі психологияға қарағанда позитивтік психология адам мінез-құлқының дәл сол қасиеттерін және ерекшеліктерін психикалық ауытқулардың ауыртпалығын басынан кешпеген, өмірмен қанағаттанатын, бақытты адамдарға тән қырларын зерттейді.

Гуманистік психологияның Абрахам Маслоу [8] және Карл Роджерс сияқты өкілдері кезінде осыған ұқсас психологиялық теорияны дамытқан, алайда толыққанды ғылыми зерттеулерсіз олардың теориясы сол күйінде қалып қойды. Мартин Селигманның жетекшілігімен жаңа буын психологтарының зерттеулері болжамдарға емес, бақыт, позитивтік ойлау, оптимизм және өмірмен қанағаттанушылық деген феномендерді түсінуге мүмкіндік беретін, ғылыми эксперименттерге негізделеді.

Қазіргі кездегі позитивтік психология Эд Динер, Чарльз Снайдер, Михай Чиксентмихайи [9] және тағы басқа бірқатар беделді ғалымдармен сипатталады. Әсіресе, соңғысы жасампаздықты және шығармашылық еңбектің өнімділігін арттыратын қазіргі кездегі аса танымал «ағым» тұжырымдамасын ұсынды. Чиксентмихайи еңбектерінің бір бөлігі орыс тілінде жарияланған.

Әдебиет көздерінің талдауы депрессияны тиісті эмоционалдық жағымсыз реңі бар аффективтік күй ретінде, сонымен қатар мотивациялық, когнитивтік салаларда өзгерістері бар және мінез-құлықтың жалпы енжарлығымен сипаттауға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, бұл орайда К.Е. Изардтың пікірі тартымды болып табылады. Ол депрессияның маңызды құрамы ретінде өзін-өзі құрметтеуден, өзіне деген сенімділіктен және өз қадірін сезуден айырылуды санаған [10]. Адамның базалық эмоциялары – қайғы, жиіркенушілік, жек көрушілік, ашу, қорқыныш, кінә депрессиялы адамда өзіне қалай болса, өзге адамдарға да солай байқалады. Көбінесе депрессияның белгілері біз үрейленген немесе жабырқаған кезде көрінеді, кейде біз өзімізді бақытсыз, басқаларға қарағанда дәрменсіз санаймыз, кейбір кезде жанымызға жақын, қымбатты адамдар бізді тастап кеткендей болады. Бізді еш нәрсе қуантпайды, қоршаған ортада болып жатқан нәрсенің барлығын біз жағымсыз деп қабылдаймыз. Сонымен қатар ұйқы бұзылады, жайсыз түстер көрініп, қоршаған шынайылыққа қызығушылықтың жоғалуы байқалады.

Әдебиеттерде патологиялық депрессияны жеке бөліп көрсетеді және оны емдеудің негізгі құралдары ретінде депрессияға қарсы дәрі-дәрмектермен емдеу саналады.

Біздің міндегіміз психологиялық түзетудің әдістері арқылы көмек көрсетудің жалпы қағидалық жолдарын көрсету, қоршаған ортадағы адамдарға депрессивтік мінез-құлықтың мәнін ұғындыру және депрессия кезінде пайда болатын тұлғаның жағымсыз жақтарын түзетуге және оны жоюға бағытталған денсаулық сақтаушы, профилактикалық болып табылатын психологиялық ахуал ұйымдастыру.

• Ағзаның қорғаныс күштерін қалпына келтіру үшін жеңіл түрдегі жүйелі физикалық жүктемелер ұсынылады.

• Әуезді, босаңсытатын әндерді жиі тыңдау (ән терапиясы).

• Арт-терапия (ағылшын тілінен аударғанда – өнер). Бұл өнер мен шығармашылыққа негізделген психологиялық түзетудің бағыты. Арт-терапия деп пациенттің психоэмоционалдық күйіне ықпал ететін, әдетте, бейнелеу шығармашылығы терапиясы түсіндіріледі. Арт-терапияның басты мақсаты психикалық күйді өз ойын білдіру және өзін-өзі тану қабілеттерін арттыру арқылы үйлестіруден тұрады. Өнерді емдеу мақсатымен қолданудың құндылығы, оның көмегімен символикалық деңгейде әр түрлі сезімдер мен эмоцияларды көрсетуге және зерттеуге болатындықта: сүйіспеншілікті, өшпенділікті, ренішті, ашуды, қорқынышты, қуанышты және т.б. Арт-терапия әдістемесі адамның ішкі «Менінің» маңызы ол ылғи да сурет салғанда немесе мүсін сомдағанда көру бейнелерінде байқалады деген сенімге негізделеді, соның барысында психиканың үйлесімділігі жүзеге асады. «Арт-терапия» терминін суретші Адриан Хилл 1938 ж. шипажайларда туберкулезбен ауыратын науқастармен өзінің жүргізген жұмыстарын сипаттау барысында қолданысқа енгізді. Бұл әдістер АҚШ-та екінші дүниежүзілік соғыс кезінде фашистік лагерлерден шығарылған балалармен жұмыс жасағанда қолданылды.

Арт-терапия өз дамуының басында З.Фрейд пен К.Г.Юнгтың психоаналитикалық көзқарастарын көрсетті, ол бойынша адамның көркемдік іс-әрекетінің соңғы өнімі (сурет, мүсін, инсталляция болса да) оның санадан өтпеген психикалық үрдістерін аңғартады [3,11,12]. 1960

жылы Америкада арт-терапиялық ассоциация ашылды. Қазіргі кезде арт-терапияның келесідей түрлері бар: сөздің тар мағынасында арт-терапия – бейнелеу өнеріне негізделген көркем терапиясы; эмоционалдық кескіндеме; бояулар бүркінімен салынған сурет; библиотерапия (соның ішінде ертегілер терапиясы) – әдеби шығармалар және әдеби шығармаларды өнерпаздықпен оқу; ән терапиясы; драма терапиясы; би терапиясы; қуыршақ терапиясы.

Арт-терапия эмоционалдық даму барысындағы кедергілерде, күйзелістер, депрессиялар кезінде, көңіл-күйдің төмендеуінде, эмоционалдық тұрақсыздық, эмоциялық реакциялардың ырықсыздығында, өзге адамдармен эмоционалдық қабылданбағанын уайымдаған кезде, жалғыздық сезімдерінде, тұлғааралық шиеленістерде, отбасылық қарым-қатынаспен қанағаттанбаған жағдайда, қызғаныш кезінде, тым мазасызданған, қорыққан жағдайларда, өзін жақтырмағанда, өзін-өзі бағалауы төмендегенде арт-терапия сәтті қолданылады.

Аталған психологиялық тәсілдер, әдістер көпшілікке қолжетімді. Алайда, есте сақтайтын жайт, психологиялық мәдениетті және құзыреттілікті ұйымдасқан немесе жеке түрде үнемі көтеріп отыру қажет.

Арт-терапияны қолдану бойынша негізгі міндеттер: [11,12]

1. Тұлғаға депрессиядан, агрессиядан және басқа да жағымсыз сезімдерден шығуға әлеуметтік тиімді жол көрсету.

2. Депрессивтік мінез-құлықты өздігінен психологиялық түзетудің үрдісін жеңілдету.

3. Жеке басының эмоционалдық жағдайы жайында материалдар алу және содан кейін өзіне позитивті қарай отырып, өздігінен белсенді түзету жұмысын жалғастыру.

4. Қоршаған ортаға (өмірлік мәселелерге, ренжіткен адамдарға, бәсекелестерге, өткен шаққа, өз іс-әрекеті мен мінез-құлқын жағымсыз бағалауға) деген жабырқаңқы ойлар мен сезімдерді позитивтік көзқарасқа қайта бағдарлау [13].

5. Айналадағы адамдармен эмпатиялық тұлғааралық байланыстар орнату. Бұл өте қажет, себебі депрессиялы адамдардың ойлау стилі ерекше, ол қоршаған өмірді және өз болашағын келеңсіз түсте көруге бейім, өмірдің және жеке басының жағымсыз жақтарына ерекше көңіл қоюдан тұратын жағымсыз ойлаудың түрі болып табылады.

6. Адамның өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі реттеуін дамыту.

7. Өз назарын өзінің түйсіктері мен сезімдеріне шоғырландыру, сонымен қатар қоршаған ортадағы адамдарға эмоционалдық қатынасын позитивтік түрге өзгерту.

8. Шығармашылық қабілеттерін дамыту және өзін-өзі бағалауын көтеру.

Енді депрессиялық мінез-құлық байқалатын адамдарға тікелей бағытталған кеңестерге көшеміз.

Төменде сипатталған кеңестер депрессиялық жағдайдың алдын алуға көмектеседі және тұлғалық дамуға ықпал етеді.

1. Күн тәртібін құрыңыз және мүмкіндігінше соны сақтауға тырысыңыз.

2. Асығыс түрде маңызды шешімдер қабылдамаңыз. Сізге ақылға салып ойлану және жақын адамдарыңызбен, психологтармен кеңесуіңіз қажет. Көбінесе, өкінішке орай, депрессия кезінде біз өзімізді және өзгелерді үнемі субъективті қабылдаймыз.

3. Үнемі құнарлы және рақаттанып тамақ ішуге тырысыңыз. Бұл сізге өмірдің мәнін түсінуге көмектеседі. Депрессия кезінде иммунитет әлсірейді, дәрумендерді көбірек пайдаланыңыз.

4. Жағымсыз ойлар мен қылықтардан алшақ болыңыз. Көбінесе шынайы достарыңызбен және туыстарыңызбен қарым-қатынас жасауға тырысыңыз.

5. Алкогольді қолданбаңыз. Депрессияға қарсы дәрілер тек дәрігермен белгіленуі қажет.

6. Ұйқы шақыратын дәрілерді жиі пайдаланбаңыз. Ұйықтар алдында таза ауада серуендегеніңіз тиімді.

7. Өзіңізге шектен тыс талаптар қоймаңыз. Есіңізде болсын, кез келген сәттілік біртіндеп келеді және соған сенуіңіз қажет.

8. Өзіңізді барлық сәтсіздіктерде сөге бермеңіз. Тынышталып, сіздің қателегіңіз неде екенін ақылға салып ойлануыңыз керек. Содан соң мәселелерді басқа жолдармен шешу қажет.

9. Өзіңізді кез келген жегістіктеріңіз үшін марапаттаңыз және өзіндік бағалауыңызды арттырыңыз (өзіңізге бір нәрсе сатып алыңыз, театрға, қонаққа барып келіңіз, біреуге бір нәрсемен көмектесіңіз).

Айта кететін жайт, қазіргі кезде агрессия, депрессия, стресс сөздерін жиі еститін болдық, яғни екі адамның бірінде кездесетін дертке айналып отыр. «Агрессия» сөзі ашу, ыза, реніш деген сияқты жағымсыз эмоциялармен, кек алу, намысына тию немесе зиян келтіру сияқты себептермен,

нәсілдік немесе ұлттық жалған наным сияқты жағымсыз ұстанымдармен орайластырылады. Агрессия сөзі латынның «aggredi» деген сөзінен шыққан, бұл сөз «шабуылдау» дегенді білдіреді [14,15]. Агрессия деп зиян келтіретін мінез-құлық түсіндіріледі. «Агрессия» түсінігіне нысаны және мінез-құлық әрекеттерінің нәтижесі бойынша әр түрлі болып келетін – қыршаңқы қалжың, өсек, дұшпандық қиял және деструктивті мінез-құлық түрлерінен бастап қарақшылық және адам өлтіруге дейін баратын мінез-құлық әрекеттері кіреді. Жалпы, агрессия деп айналасындағы адамдарға қатысты болатын дұшпандық мінез-құлық қарастырылады. Агрессияға дұшпандық күйі жақын болып келеді. Көп жағдайда агрессия мен дұшпандық сезімі бір-бірімен сәйкес келеді, бірақ адамдар дұшпандық, қастық сезімде бола тұра агрессияға бармауы да мүмкін, себебі «агрессор» үшін мұндай әрекеттің қандай нәтижеге әкеліп, немен аяқталатыны белгілі. Агрессияның дұшпандық, қастық сезімге қатысы болмауы да мүмкін, мысалы адамдар ешқандай дұшпандық қатынаста болмай-ақ бір-бірін ренжітуі мүмкін. Р. Бэрон мен Д. Ричардсонның пікірінше [16], агрессия міндетті түрде агрессия құрбанына қасақана, мақсатқа бағытталған зиян келтіру деп түсіндіріледі. Агрессиялық мінез-құлықты зерттеу кезінде түрлітеориялық бағыттар пайда болды.

Агрессияның психоаналитикалық тұжырымдамасы. Бұл теорияның негізін қалаушы австриялық дәрігер-психиатр және психолог Зигмунд Фрейд. Бұл теория шеңберінде агрессия туа берілген инстинкт, адамға табиғаттан берілген түйсік және қажеттіліктер сияқты қасиет ретінде қарастырылады. З. Фрейд адамдар өмір түйсігі – эрос және де сондай күшті өлім түйсігі – танатоспен, өлім мен агрессивті мінез-құлыққа деген түйсіктік құштарлығымен туады деп қарастырады. Адамның өлімге деген құштарлығы оны өзіндік бұзылуына алып келеді, ал агрессияның арқасында бұл бұзылу басқа нысандарға, оның ішінде адамдарға бағытталады [3,15]. Бұл тұжырымдама бойынша, агрессия ішкі негізге, бастауға ие, ал бақылауға келмейтін зорлық-зомбылық болмауы үшін агрессиялық энергияны үнемі шығарып отыру қажет (мысалы, қатігездік әрекеттерді бақылау, жансыз заттарды қирату, спорттық жарыстарға қатысу және үстемдік позициясында болу, билікке жету арқылы). Фрейдтің айтуынша, мәдениет агрессивтік энергияны рұқсат етілген арнаға бағыттап отырады [3]. Сол кезде энергияның әрекетке айналуының екі түрінің бірі – қоғамда мақұлданған іс-әрекетке бару немесе өз мінез-құлқын үнемі бақылауда ұстап жүру жүзеге асады. Зерттеулер көрсеткендей, ең ауыр қылмысқа өз мінез-құлқын қатты бақылауда ұстап жүретін адамдар, тіпті бала кезінде өздеріне төбелесуге, шулауға мүмкіндік бермеген адамдар барады екен.

К.Лоренцтің «психогидравликалық моделі» [17]. Бұл теорияның негізін қалаушы К.Лоренц, адамда агрессия түйсігі туа пайда болады деп қарастырады. Адам агрессиясының биологиялық факторлармен шарттастырылуы психогидравликалық модель деген атқа ие болды.

Аталған теория ыдысқа толған судың қысымымен ұқсастырылады: егер агрессияға сыртқа шығуға мүмкіндік бермесе, ол жарылысқа алып келуі мүмкін. К.Лоренцтің айтуынша [17] агрессивтік түйсік эволюция барысында, адамның өмір үшін күрес және бейімделуі кезінде үлкен рөл атқарды. Қоғамның қарқынды түрде дамуы агрессияның тежегіштік механизмдерінің дамуына алып келді. Жиналған эмоциялар агрессия түрінде сыртқа шығып отыруы керек (бу арба қазандығынан будың шығу қағидасы тәрізді).

Фрустрациялық теория. Бұл теорияны америкалық психолог Леонард Берковиц енгізген [18]. Агрессия фрустраторлар – фрустрация әкелетін, мақсатқа жету жолындағы, қажеттіліктерді қанағаттандыру, рахат алу кезіндегі кедергілер әрекетінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Фрустраторлар дегеніміз – біздің мақсатқа жетуімізге кедергі келтіретін кез-келген жағдайлар. Фрустрация (лат. Frustratio – алдау, сәтсіздік) – өз қалауларыңды орындай алмаған кезде пайда болатын психикалық күй. Мысалы, анасы компьютерде отыруға рұқсат бермеген бала оған сөздік формада («сен жамансың»), қоқан-лоққы көрсету («мен сенің ботқанды жемеймін»), айыптау («сен мені жақсы көрмейсің») және т.б. түрде агрессиясын көрсетуі мүмкін. Зиян келтірмейтін агрессиялық әрекеттер – сөзбен намысқа тию, агрессиялық қиялдар, үстелді жұдырықпен ұру секілді әрекеттер агрессия деңгейінің төмендеуіне көмектеседі. Осылайша, жазалаудан қатты қорқыншы сезімі агрессиясын ұстайтын адам агрессияның көрініс беруі қауіпсіз болып табылатын басқа адамға өз агрессиясын аударады. Фрустрациялық теорияның негізгі идеяларының бірі катарсисәсері болып табылады. Агрессияны дене немесе вербальды түрде көрсету уақытша жеңілдік алып келеді, соның нәтижесінде психологиялық тепе-теңдік орын алып, жаңа агрессивті мінез-құлыққа деген дайындық әлсірейді.

Агрессияның бихевиористік концепциясы. Бұл теория бойынша агрессия біртіндеп пайда болған, сондай әрекеттерді бақылау арқылы адамға игерілген мінез-құлық формасы ретінде қарастырылады. Бала басқалардың – ата-анасының, мұғалімнің, құрдастарының агрессиялық әрекеттерін, сөздерін бақылайды және көшіреді, олар оған теріс үлгі көрсетіп «еріксіз түрде» агрессивті әрекетке үйретеді деп қарастырылады. А.Басс агрессивтік әдеттердің күштері тәуелді болатын бірнеше факторларды көрсеткен болатын. Біріншіден, бұл ашу мен ыза тудыратын түрткілердің жиілігі мен қарқыны. Ыза түрткілерді көп алған адамдарда, осындай түрткілерді азырақ алған адамдарға қарағанда агрессия көп болады. Екіншіден, бұл агрессия арқылы жетістікке көбірек жету. Үшіншіден, адамның агрессиясының дамуын жеңілдететін адамның қабылдайтын мәдени және субмәдени нормалары, қалыптары. Адамдар агрессия марапатталады дегенге үйренуі мүмкін [19].

Әлеуметтік үйрену теориясы. Бұл теорияны А.Бандура [20] ұсынған болатын. Оның айтуынша, жазалау агрессияны басуы немесе оған ынталандыру жасап, агрессиялық әрекеттерге үйренуге шақыруы мүмкін. Ол өз зерттеулерінде, денелік тұрғыда көп жаза алған ұлдардың агрессиясының көп болатынын байқаған. Сонымен қоса, әкелері көп ұрған ұлдардың үйде тыныш, тіл алғыш болып жүріп, ал басқаларға қатысты, әсіресе өз құрдастарына агрессияны көп көрсететінін байқаған. Әлеуметтік үйрену теориясының басты элементі – олардың көмегімен агрессивті мінез-құлықты бақылауға болатын жағымды немесе жағымсыз қуаттауды білдіреді. Жағымды түрде қуаттау – мақтау, мақұлдауды сөзбен білдіру, сабақ барысында жақсы баға қою болып табылады, ал жағымсыз қуаттау – бетке басу, келіспеушілікті сөзбен жеткізу жатады. Егер аналары баланың агрессиялық қылықтарына үнемі кешіріммен қарап, оларды мақұлдап отырса бұл агрессияның ұлғаюына алып келеді. Басқа зерттеулерде көрсетілгендей, өте қатаң жазаға тартылып отыратын балалардың өз жолдастарына деген агрессиясы көп болады екен. Агрессиялық мінез-құлықты баланың денесін жазалау бала агрессиясын, зұлымдығын одан ары өсіріп отырады екен. А.Бандураның айтуынша [20], отбасы, субмәдениет және БАҚ бізге күнделікті түрлі сабақ беріп отырады. Жазалау ретінде қол көтеру жиі қолданылатын отбасыларда айналасындағы адамдарға агрессиясы көп балалар өсіп шығады. Ата-аналар балаларын тәртіпке шақырамын деп жекіру, желкеден қойып қалу арқылы агрессияның шешім табу жолы екенін өздері көрсетіп отырады. Көбінесе мұндай ата-аналардың өздерін кезінде осындай жолмен тәрбиелеген болуы мүмкін. Үйден тыс әлеуметтік орта да еліктеу ортасы болып табылады. Футболдық матч сияқты спорттық жарыстарда агрессивті ниеттенген фанаттар өз қатысушыларының қатаң ойындарына жауап ретінде түрлі агрессиялық қақтығыстарға барып отырады.

Агрессияның психогенетикалық теориясы. Бұл теория өкілдері агрессияны генетикалық негізге темпераментке байланысты деп қарастырады. Тұқым қуалаушылықтың жүйке жүйесінің агрессивтілікке деген сезімталдығына әсер ететіні дәлелденген. Біздің темпераментіміздің типтері, яғни біздің қаншалықты эмоциялық түрде қоза білетіндігіміз туа берілген жүйке жүйесі қызметінің нәтижесі болып табылады. Қорқынышсыз, импульсивті және ұстамсыз бала агрессияға бейім жасөспірімге айналуы мүмкін. Балалардың агрессиясының қалыптасуына барлық тұқым қуалаған факторлар әсер етеді. Жас өте келе генетикалық факторлардың әсері күшейе түседі, ал қоршаған ортаның әсері әлсірей түседі. Психогенетиктер агрессивтілік пен эмоционалдық арасында генетикалық тәуелділік бар екенін анықтаған. Агрессивтіліктің жоғарғы деңгейде болуы хромосоманың аномалиясымен түсіндіріледі. Қалыпты жағдайда адам ағзасының жасушаларында 46 хромосома болады: 23 хромосома әкесінен, 23 хромосома анасынан келеді. Ер адамдардың жыныстық жасушаларында барлық хромосома жұптарының арасында Х және У хромосомасы бар жұп бар, ал әйелдік жыныс жасушалары тек Х хромосомаларынан тұрады. Түзету мекемелеріндегі қылмыскерлердің арасында хромосомалық аномалиясы – 47-У хромосомасы бар ер адамдар көп екені анықталған. Мұндай генетикалық аномалиясы бар қылмыскер-ер адамдардың көбеюі, артық У-хромосомасының пайда болуы агрессияның артуына ықпал ететінін білдіреді.

Қазіргі уақытта БАҚ құралдарында агрессияның жаңа бір түрі – буллингке көп көңіл бөліне бастады. Буллинг деген (bully – бұзақы, төбелескіш, зорлаушы) қорқыту, дене немесе психологиялық террор арқылы басқа адамды қорқытып, оны өзіне бағындыру дегенді білдіреді. Өзінің «Мектептегі буллинг: ол туралы біз не білеміз, не істей аламыз?» деген кітабында норвегиялық психолог Дан Ольвеусбуллингке жақын тұратын оқушылардың типтік қасиеттерін қарастырған болатын [21]:

- оларда басқа оқушыларды өздеріне бағындырып, оларға би болу қажеттілігі қатты дамыған;

- олардың мінез-құлығы импульсивті және ашуға толы;
- оларда тіпті мұғалім мен ата-аналарына деген де агрессивтік мінез-құлық орын алады;
- оларда өздерінің құрбандарына деген аяушылық сезімі болмайды;
- олар әдетте дене тұрпаты жағынан жақсы дамыған.

Буллингтің құрбандары кімдер? Олардың ерекшеліктері былай көрсетілген:

- оларда қорқақтық, ұяңдық пен ұялшақтық басым;
- қобалжу деңгейі жоғары;
- өздеріне сенімсіз және өзіндік бағалаулары төмен;
- депрессия байқалады, суицидқа бейім болады;
- құрдастарының арасында жақын достары жоқ;
- дене тұрпаты жағынан әлсіз.

Мұғалімдер балаларды сыртқы түрі, мінез-құлығы және мектептегі үлгерімі бойынша кемсітетін болса, оларға жаман ескертулер жасап, рухани түрде кемсітетін болса буллингтің дамуына өздері ықпал етіп отырады.

Мектептегі буллингтің түрлері өте көп, оған: мазақтау, келемеждеу, ақша талап ету, түрлі дене немесе психикалық кемсіту арқылы қорлау, «бойкот» жариялау, заттарын бүлдіру т.б. жатады.

Қазіргі уақыттағы кең тараған буллинг түрі – ақша талап ету. Ал заттарын, киімін, оқулықтарын бүлдіру азырақ кездеседі.

Кибербуллинг – ұялы телефон.

Интернет арқылы қорқыту түрі етек алып келе жатыр.

Аутоагрессия – өзіне зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық түрі. Оның түрлері – өзін айыптау, өзін төмендету, түрлі дене жарақаттарын жасау, тіпті өзін-өзі өлтіруге дейін барады [16,17].

Агрессияны практикалық тұрғыда айқындап анықтай алу аса маңызды рөл атқарады.

Бұл мәселелерді аңғара отырып «Тұлға психологиясы» ғылыми орталығының қызметкерлері ауқымды ғылыми жұмыстарды атқарды. Олар кейбір жобалау әдістерін қазақ тіліне аударғаннан кейін түрлендірді, содан соң қазіргі аудиторияға сай бейімдеді. Бұл экспериментке шамамен 70 университет студенттері, тәлімгерлері, ұстаздары қатысты.

Аталған әдістеменің бір мысалы ретінде қатысушылар біз белгілеген тақырып бойынша сурет салды. Біздің ойымызша бұл суреттер арқылы тұлға туралы, нақтырақ айтқанда, оның бойындағы агрессияның белгілерін анықтау бойынша көп мәліметтер алуға болады. Сыналушылар қарындаш арқылы мұғалімдерден, ата-аналардан және т.б. жасырғандарын жеткізеді. Сонымен қатар, олар кейде өз мәселелерін, күйзелістерін, қорқыныштарын сөзбен жеткізе алмайды. Суреттердің талдауы бойынша біз агрессияны тудыратын себептерді анықтадық. 60-80% сыналушыларға жүргізген зерттеулер бойынша оларда агрессивтіліктің қандай да бір түрі кездеседі, бірақ студенттер агрессивті көріністерді шынайы мінез-құлығында көрсетпеуі де мүмкін. Яғни, агрессивтілікті тек агрессияның алғышарты ретінде қарастыру керек. Бірақ оның шынайы мінез-құлықта көрінуі студенттің нақты әлеуметтік жағдайынан тәуелді. Сонымен қатар, мектеп жасындағы балалардың агрессивтілік деңгейін анықтау үшін біз келесі проективті әдістемелерді ұсындық. Балаларды зерттейтін проективті психологиялық әдістерге бала әрекетінің нәтижесін талдауды жатқызамыз – бұл суреттер, батпақтан, ермексаздан, әртүрлі аппликациялардан жасалған мүсіндер. Сурет тесттерін орындай отырып, балалар әдетте үлкендердің суретке деген қызығушылықтарына қуанып, қағазда не салынғаны туралы әңгімелегенді ұнатады. Төменде көрсетілген әдістемелер арқылы бала өзінің бойындағы психологиялық мәселелерін көрсетуге тырысады.

1. «КАКТУС» графикалық әдістеме (бастауыш мектеп жасына арналған).

Нұсқау: Балаға үлкен ақ қағаз бен қара қалам беріңіз. Балаға өз білгенінше кактус салуын сұрайсыз.

Сурет бойынша алынған мәліметтерді өңдеу нәтижелері бойынша бала тұлғасының қасиеттерін диагностикалауға болады:

Агрессивтілік – инелерінің болуы, әсересе олардың өте көп болуы. Қатты шығып тұрған, ұзын, бір-біріне жақын орналасқан инелері агрессивтіліктің жоғарғы дәрежесін көрсетеді.

Импульсивтілік – үздік түзулердің болуы, қатты басып салу.

Менмендік, жетекшілікке ұмтылу – қағаздың ортасында орналасқан үлкен сурет.

Өзіне деген сенімсіздік, тәуелділік – қағаздың астыңғы жағында орналасқан кішкентай сурет.

Демонстративтілік, ашықтық – кактустағы шығып тұрған өсінділер, формалардың астарлы болуы.

Тұйықтық, сақтық – жиектеріндегі немесе кактустың ішіндегі иректердің болуы.

Оптимизм – кактустарды "көңілді" салынуы, түрлі түсті қарындаштармен ашық түстерді қолдану.

Қобалжу – ішкі сызықтардың, үзік сызықтардың көп болуы түрлі түсті қарындаштардың ішінен кара түстерді қолдану.

Нәзіктік – жұмсақ түзулер мен формалардың, гүлдердің, әшекейлердің болуы.

Экстраверттілік – суретте басқа да кактустар мен гүлдердің болуы.

Интроверттілік – суретте тек бір ғана кактус салынған.

Үйіндегілердің қорғауына ұмтылу, отбасылық қауымдастық сезімі – суретте гүл құмыраларының болуы, үй кактусының суретінің болуы.

Үйіндегілердің қорғауының жоқ болуы, жалғыздық сезімі – жабайы өсетін, шөлдегі кактустардың суретінің болуы [14].

Біздің ойымызша, депрессия, агрессия ол белгілі бір топқа жататын адамдардың, нақтырақ айтқанда байлардың немесе кедейлердің сырқаты емес, ол өмірі реттелмеген адамның дерті, өміріне не маңызды, не маңызды емесін ажырата алмаған, құндылықтарын реттей алмаған адамдардың тереңде жатқан, кейде тіпті балалық шағынан келе жатқан психикалық уайымдары мен мәселелері саналады. Мысалы: қолын көп нәрсеге жеткізген адам, кейде соған қанағаттанбай одан да көбін аңсайды. Сол себеппен ол казиноға немесе т.б. жерлерге барып қанағаттанғысы келеді, бірақ ойындағыдай жағдай болмаса, ол депрессияға ұшырайды. Сондықтан, агрессиядан, яғни ашу-ызадан арылудың ең қарапайым психологиялық жолдары қазіргі кезде мынадай деп білеміз: рухани құндылықтарды арттыру (ата-анаға, ер-азаматқа, әйел адамға, балаға деген құрмет, бауырмалдық, мейірімділік, адалдықты алға қою; қызғаныш, көре алмаушылық, жалқаулық және т.б. жағымсыз мінез-құлықтардан арылу, көркем мінез қалыптастыру), өзіндік менін қалыптастыру, өзіне деген сенімділігін арттыру, жеке мәдениетін арттыру (көбірек кітап оқу, театр, киноға, мұражайларға, көрмелерге бару), дененің физиологиялық қалпын сақтау (ұйқының қануы, уақытында тамақтану, демалу және т.б.).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш. Психологическая служба в вузе. Учебное пособие. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2011.

2 Краснов В.Н. Организационная модель помощи лицам, страдающим депрессиями в условиях территориальной поликлиники: Методические рекомендации. – М.: Минздрав России, 2000. – 19 с.

3 Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М.: Наука, 1989. – 158 с.

4 Кречмер Э. Телосложение и характер: Исследования по проблеме конституции и учение о темпераментах. – Берлин, 1951.

5 Теленбах Х. Психиатрия в качестве духовной медицины. – Мюнхен: издатель прикладных наук, 1987.

6 Akiskal H.S., Benazzi F., Perugi G., Rihmer Z. Agitated "unipolar" depression reconceptualized as a depressive mixed state: implications for the antidepressant-suicide controversy. *J Affect Disor*, 2005; 85. – 245-258.

7 Селигман М. Новая позитивная психология. – М.: София, 2006.

8 Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008.

9 Gardner, Howard, Csikszentmihalyi, Mihaly, and Damon, William. *Good Work: When Excellence and Ethics Meet*. – New York, 2002.

10 Изард К.Е. Эмоции человека. – М.: Наука, 1980.

11 Юнг Карл Густав // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. гл. ред. А.М. Прохоров – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969.

12 Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми. – СПб.: Речь, 2008.

13 Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия. – М., 1996. – 464 с.

14 Абрамова А.А. Агрессивность при депрессивных расстройствах: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2005. – 152 с.

Ж.И. Намазбаева¹, Т.Ш. Исабекова²

^{1,2}КазНПУ им. Абая, НИЦ «Психология личности»

ПРОБЛЕМЫ И ПРОФИЛАКТИКА ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЙ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В аналитической статье рассматриваются проблемы депрессивных состояний личности. Раскрыты различные теоретические взгляды на проблему в контексте свойств личности тревожности, агрессивности, стрессовых состояний и др. Даются особенности характера, поступков и поведения некоторых аспектов деятельности, межличностных отношений лиц с депрессивными состояниями. Авторами раскрыты результаты исследований НИЦ «Психологии личности» КазНПУ имени Абая по использованию адекватных методов изучения агрессивных и стрессовых состояний, которые были переведены на казахский язык, модифицированы и адаптированы. Выделены основные факторы и механизмы их проявления и подчеркнуто принципиальное отношение комплексного подхода к теории и практике данной проблемы.

Ключевые слова: личность, депрессивное состояние, агрессия, тревожность, стресс, профилактика, факторы и механизмы депрессии, психотехнологии

J.I. Namazbaeva¹, T.Sh. Isabekova²

^{1,2}KazNPU named after Abai, SRC «Psychology of personality»

PROBLEMS AND PREVENTION OF DEPRESSIVE STATES OF THE INDIVIDUAL

Summary

The analytical article deals with the problems of depressed personal states. Different theoretical views of the problem are revealed in the context of personality traits of anxiety, aggressiveness, stressful conditions, etc. Specific features of the nature, behavior and behavior of certain aspects of activity, interpersonal relations of persons with depressive states are given. The authors have disclosed the results of the research of the «Psychology of Personality» SRC KazNPU named after Abai on the use of adequate methods of studying aggressive and stressful conditions, which were translated into Kazakh, modified and adapted. The main factors and mechanisms of their manifestation are singled out and the basic relation of the complex approach to the theory and practice of the given problem is emphasized.

Keywords: personality, depressive state, aggression, anxiety, stress, prevention, factors and mechanisms of depression, psychotechnologies

MPHTI 15.21.51

A.Satova¹

¹Abay Kazakh National Pedagogical University after Abay

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Summary

This article is devoted to the analysis of a social and psychological development of education in the Republic of Kazakhstan. It identifies the role of personal approach in education, its basic principles and tasks.

Keywords: education, personal approach, the purpose, principles and objectives

The main text of the article

Dynamic socioeconomic and political metamorphoses of the modern world community which E. Toffler called the "The third wave" of development of a civilization, in our opinion, are characterized by some general and sometimes contradictory trends of social development.

On the one hand, in the modern world are taking place such processes as globalization, convergence of nations and activating of the integrative processes in politics, culture, economics, etc. A striking example of this is the creation of the European Parliament, the OSCE, the WTO and so on., testifying an increase in the need for community, collaboration and establishment of universal values.

On the other hand, the modern world is too often a world of violence, interstate conflicts, the

manifestations of nationalist chauvinism, terrorism, religious intolerance, leading to dissociation of the nations, change in value orientations and the denial of universal human values.

On the one hand, the entry of mankind into the XXI century which is already called an age of information, information technologies, objectively raises a role of the personality. The modern catch phrase "who owns the information, controls the situation" gets special sense. It is impossible not to think that in the near future, only one or a few people, owning the latest information technologies, can be able to bring numerous troubles to mankind. In other words, the role of personality in the XXI century increases disproportionately in comparison with all previous centuries of human history.

On the other hand, modern man, perceiving the world increasingly only through the media, becomes its passive observer.

These and some other trends of social development defined change of a role of education in the solution of a new century problems. So, the purposes of education evolve from formation in students of general and professional knowledge, competences and skills (KCS) system to development of the identity in subjects of educational process. At such approach, formation of the personality capable to projective determination of the future and responsible for it becomes the general purpose of education. While, knowledge, competences and skills are only the means providing development of such personality.

Here it should be noted that the modern psychological science defines the personality as "the complete psychological structure, formed in the course of human life on the basis of assimilation by him social forms of consciousness and behavior" (1).

This definition is based on the cultural and historical theory of L.S. Vygotsky, his ideas of psychological systems as the new groups of the highest mental functions arising during ontogenesis. From this point of view the identity represents a relatively steady psychological system of the highest integrative level. The presence of such systems makes the person capable to conscious self-control, so the concept of identity is indicated by a such level of development of the person which allows him to make an independent decision, to manage both circumstances of his life and himself. The person who reached full development of the personality gains ability to set for himself the vital goals and to reach them, he develops his own views and the attitudes, own moral requirements and assessments which make this person rather steady and independent of situational influences of the environment.

In this context, the well-known determination scheme of the personality development (P.Ya. Galperin, A.V. Zaporozhets, S.N. Karpova), in which the natural properties of the person act as organic preconditions for the personality development, society as a source of personality development, and activity implementing these or other social relations as the basis and the driving force of personality development (2), allows us to consider education as the most important condition and the driving force of the personality development.

This is consistent with the new definition of education adopted by the 20th session of the General Conference of UNESCO (1997), according to which education is "the process and the result of improving the personality abilities and behavior, at which it reaches a social maturity and personal growth"(3).

This development of the person begins with the discovery and the knowledge of himself, and then, on this basis, the knowledge of the sociocultural and ethnopsychological diversity of society, awareness of the similarity and interdependence of all peoples living on the planet.

Here, the primary role belongs to personal approach in education. With this approach, the guiding principles of education are:

- reliance on the potential capabilities and interests of students,
- focus on the development of their abilities, social and spiritual needs, self-awareness,
- priority of intellectual and creative development of the younger generation,
- reliance on the activity of the student, presented in the form of the subject of educational activity.

This assumes use in education innovative, humanistic in essence, psychology and pedagogical technologies of training and education. These include:

- organization of adequate self-knowledge through methods of psychological diagnostics,
- learning the psychological methods of self-development, that is, the need and abilities to formulate and solve the problems of self-development, personal growth on the basis of own potential opportunities (zones of proximal development by L.S. Vygotsky) and others.

Education as a process of improving the behavior and activities of modern personality also involves:

- formation of skills to organize own activities (skills of concentration, memorizing, self-control), contributing to the success of any activities (educational, professional, communicative);

- correction and development of active communication (achievement of mutual understanding, positive interaction in group),
- development of aspiration to achieve common goals, to develop such methods of conflict resolution during which individual habits are overcome and come to light common, uniting,
- formation of cooperation as leading style of communicative activity, etc.

Education has to promote the general development of everyone. Each person should think critically and independently, should have own opinion. In this respect, an enormous influence of the mass media on the personal development of their consumers causes big concerns. Therefore development of ability of the person to independent comprehension of world around becomes a problem of education. This implies that more than ever, education must be focused on the development of independent thinking in each person, so that he could remain master of his own destiny.

Development of intelligence as the ability of creative thinking, rational knowledge involves independent active inclusion of the studied objects in new associations, relations to identify new properties, their generalizations in new concepts. High level of intellectualization of the education content promotes formation of steady intellectual qualities:

- ability to "vision" of a problem (an intellectual initiative), independence, flexibility, critical thinking, width of transfer of the acquired activity images to new situation, ease of association, etc.;
- development of divergent thinking in students, based on a strategy of multivariant search of solutions;
- development of creative activity as the ability to provide changes and new elements to the specified program of action, i.e., the ability to produce some new content in conditions of the individual and group solution of cognitive tasks;
- continuous stimulation of students to self-valuable educational activity, the contents and forms of which have to provide them possibility of self-education and self-expression during mastering knowledge.

Studies have shown that even the high level of intellectual development and creativity does not guarantee successful adaptation in society and personal and professional self-actualization. The competitive personality, besides the called characteristics, has to possess the necessary level of social and psychological competence which is one of the determinative factors of behavior implementation in professional activity, feasibility of creative self-realization. In this connection, the sociocultural development of younger generation is contemporary approach:

- formation of the integrated holistic perception and awareness of the world taking into account ethnic traditions, the social environment and cultural factors;
- creation of the social and psychological environment of the creative activity which is actively mastered and developed by students, teachers, lecturers, parents;
- formation of a spiritual personality, accepting the responsibility to the society and the nature and realizing the priority of culture over the progress, etc.

The new understanding of opportunities and functions of education and training, which have outgrown their compartmentalized borders and became one of the most important socioeconomic and political factors of development of the states, societies, is characteristic and for the Kazakhstan education system.

A lot of things are undertaken as to organizational measures. In the National development programme of RK, education is treated as one of the most important factors of the country development. Among the expected results of implementation of the Program is chalked out ensuring transition from the principle "education for the rest of life" to the principle "education throughout all life". It is caused by need to provide to all people, including adult and elderly, the opportunity to effectively adapt for fast changes in political, social and economic spheres.

The efforts on ensuring equal access to education at all its levels - from preschool to postgraduate are taken in the country. In Kazakhstan the index of development EA (Education for All) calculated by a technique of UNESCO as early as in 2003 reached 0,976. This is a good result, and in accordance with this index, Kazakhstan ranks 13th, and belongs to the group of countries with high index, along with such countries as Italy, South Korea, Poland and others. To date, the index EFA became even higher.

A positive aspect of the education system in Kazakhstan is an achievement of gender parity in secondary education, which is confirmed by the analysis results of the UNESCO experts (4).

In the education system of Kazakhstan has consistently implemented the requirements of the Bologna Conference (Italy, 1999.), directed on improvement of the training quality of specialists, creation of a unified international system of clearings with the subsequent realization of the conditions necessary for

the implementation of the academic exchange of students, an exchange of teachers and also convertibility of diplomas, their demand in the domestic and international labor markets.

Thus, in terms of organization Kazakhstan education develops in accordance with the needs of modern times, however the implementation of the psychological aspects of the development of education requires a lot of efforts.

References:

1 *Definition of the identity of the Russian association of psychologists. Professional psychological portal. <http://psytalk.ru/>*

2 Galperin P.Ya., Zaporozhets A.V., Karpova S.N. *Actual problems of developmental psychology*. – M., 1978.

3 *Universal Declaration on the Human Genome of UNESCO, 1997*. – November.

4 *Unique, social. // Kazakhstanskaya Pravda, July 26, 2005.*

А.К. Сатова¹

¹*Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйіндеме

Мақалада Қазақстандағы білім беруді дамытудың әлеуметтік-психологиялық аспектісіне талдау жасалған. Білім берудегі жекелік ыңғайдың міндеттері, ролі және принциптері негізделді.

Түйін сөздер: білім беру, жекелік ыңғай, мақсаты, принциптері және білім беру міндеттері

А.К. Сатова¹

¹*Казахский Национальный педагогический университет им. Абая*

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме

В статье дан анализ социально-психологических аспектов развития образования в Казахстане. Обосновываются принципы, задачи и роль личностного подхода в образовании.

Ключевые слова: образование, личностный подход, цель, принципы и задачи образования

МРНТИ 15:31.77

З.Б. Мадалиева¹, М.Н. Логинова², Д.Поцелуйко³

¹*Казахский Национальный университет им. аль-Фараби*

^{2,3}*Академия Кайнар,
Алматы, Казахстан*

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ ЖЕНЩИН С РАЗНЫМ СЕМЕЙНЫМ СТАТУСОМ

Аннотация

В статье приведены результаты эмпирического исследования особенностей эмоционального выгорания женщин в сфере выполнения родительских функций с разным семейным статусом. Авторами было выдвинуто предположение о том, что одновременное совмещение женщиной нескольких социальных сфер – карьерный рост, материнство, личные увлечения – происходит за счет перекрывания одних сфер другими, посредством «усечения» роли матери, это соответственно может привести к развитию эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций. Данная гипотеза нашла частичное подтверждение.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, синдром родительского выгорания, женщины

Актуальность. На сегодняшний день в психологической литературе большинство публикаций по теме эмоционального выгорания имеют отношение к профессиональной сфере – феномен

исследуют в основном применительно к руководителям и представителям «помогающих профессий» – педагогам, психологам, медикам, юристам [1, 2, 3, 4], а также исследованию взаимосвязи между индивидуально-психологическими особенностями личности и выгоранием [4, 5]. Известно, что эмоциональное выгорание свойственно не только профессиональным отношениям, но и отношениям родителей к собственным детям, так как выполнение родительских функций во многом сходно с трудовой деятельностью, хотя и имеет в своей основе другие мотивационные механизмы. Факт наличия выгорания родителей указывается некоторыми российскими специалистами (Л.А. Базалева, Н.Н. Королева, Е.В. Лесовая, Ю.В. Попов) [6, 7].

Существенные изменения, происходящие как на рынке труда, так и в организации семейной жизни, создают контекст, в котором женщинам все сложнее вырабатывать стратегии успешного совмещения обязанностей, связанных с профессиональной занятостью и необходимостью осуществлять заботу о детях [8]. В настоящее время материнство для женщины становится равнозначным, равноценным другим сферам ее жизни – карьерному росту, личным увлечениям, сфере межличностного общения. Становясь матерью, женщина совершает ценностный выбор, определяя на несколько лет вперед свои жизненные приоритеты [9].

На сегодняшний день существует противоречие между декларируемой социальной значимостью статуса материнства и реальными возможностями его реализации женщиной в современном обществе, что нередко порождает возникновение многих психологических проблем, возникающих во взаимодействии матери с ребенком [10].

Включенность женщины в постоянные взаимодействия со своим ребенком, «замкнутость» психологического пространства диадных отношений формируют совершенно особенную среду бытия матери, наполненную новой для женщины ответственностью, обязанностями, физическими нагрузками и эмоциональными переживаниями, а также многими другими сопутствующими материнству психическими процессами и состояниями [7]. Возникающая в результате социальная фрустрированность создает предпосылки для хронического стресса, нарушения эмоционального реагирования, субъективно ощущаемая беспомощность и тщетность всех усилий, истощение от несоизмеримой результату затраты сил и накопившееся неудовлетворение собственных потребностей – все это со временем становится причиной истощения адаптационных ресурсов матери и может привести к выгоранию [11]. В связи с этим, изучение факторов, провоцирующих появление эмоционального выгорания у матерей и его последствий, приобретает особую актуальность.

Теоретический анализ по исследуемой проблеме позволил соотнести два понятия: материнское выгорание и родительское выгорание как частные проявления эмоционального выгорания. Модели эмоционального выгорания носят обобщающий характер по отношению к этим понятиям, включая их функции, основные механизмы реализации и возникновения. Синдром родительского выгорания является реакцией на продолжительные и хронические стрессы. Основные причины возникновения выгорания: ролевой конфликт, личностные черты и особенности отношения матери к ребенку.

Проведенный теоретический анализ указывает на актуализацию научного интереса к проблемам изучения особенностей эмоционального выгорания женщин в сфере выполнения родительских функций.

Основная часть. Целью исследования выступило изучение особенностей эмоционального выгорания у женщин, воспитывающих детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Нами было выдвинуто предположение о том, что одновременное совмещение женщиной нескольких социальных сфер – карьерный рост, материнство, личные увлечения – происходит за счет перекрывания одних сфер другими, посредством "усечения" роли матери, это соответственно может привести к развитию эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций. Для проверки гипотезы были использованы следующие методики:

1. Методика «Родительское выгорание» И.Н. Ефимовой (2013).
2. Тест жизнестойкости, адаптация Д.А. Леонтьева, Е.И. Рассказовой.
3. Опросник временной перспективы Ф.Зимбардо (ZTPI).

А также методы количественной и качественной обработки данных, такие как: описательная статистика (табличное представление, графическое изображение, среднее значение), непараметрические методы сравнения независимых выборок (U-критерий Манна-Уитни) и корреляционный анализ (tau-b Кендалла), интерпретационный метод.

Эмпирическое исследование проводилось в городе Алматы с 2015 по 2016 годы. В общей

сложности в исследовании приняли участие 28 работающих женщин: 15 женщин без детей и 13 женщин с детьми дошкольного и младшего школьного возраста, средний возраст испытуемых – 32 года, 12 женщин состоят в браке.

Критерии отбора респондентов:

1. Работающие женщины в возрасте от 25 до 40 лет.
2. Женщины, воспитывающие детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Выбор дополнительной группы исследования работающих женщин без детей позволяет определить степень эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций. Опросники предоставлялись респондентам на русском языке.

Остановимся на результатах, полученных по методике «Родительское выгорание» И.Н. Ефимовой.

Эмоциональное выгорание в сфере выполнения родительских функций исходит из трех-факторной модели эмоционального выгорания К.Маслач и С.Джексон, в соответствии с которой эмоциональное выгорание представляет собой конструкт, состоящий из трех симптомов: эмоциональное истощение, деперсонализация и редукция профессиональных достижений [6]. Как было указано выше, каждый симптом может развиваться независимо друг от друга. Получены следующие данные: уровень эмоционального истощения равен 15 баллам, что соответствует низкому уровню истощения, показатель деперсонализации равен 4 баллам, что также соответствует низкому уровню, показатель редукции родительских достижений равен 37 баллам и соответствует низкому уровню (обратное значение шкалы). Таким образом, работающие женщины демонстрируют низкий уровень эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций.

Отметим, что 31% работающих женщин показали средние балы по шкале эмоционального истощения, высокие показатели в данной выборке не наблюдались. 31% также показали средние баллы по шкале деперсонализации, высоких баллов в исследуемой выборке не отмечено.

Однако по шкале редукция родительских достижений имеется больший разброс данных: 38% работающих матерей демонстрируют средний уровень и 15% – высокий уровень.

Процентное соотношение наглядно демонстрирует, что симптом редукции родительских достижений имеет скрытую динамику к нарастанию, что может проявляться в чувстве вины и безразличии по отношению к детям.

По тесту жизнестойкости в адаптации Д.А. Леонтьева и Е.И. Рассказовой были получены следующие результаты: жизнестойкость (*hardiness*) представляет собой систему убеждений о себе, о мире, об отношениях с миром. Это диспозиция, включающая в себя три сравнительно автономных компонента: вовлеченность, контроль, принятие риска.

Выраженность этих компонентов в жизнестойкости в целом препятствует возникновению внутреннего напряжения в стрессовых ситуациях за счет стойкого совладания (*hardycoping*) со стрессами и восприятия их как менее значимых.

Выбор показателя жизнестойкости для исследования работающих матерей связан с тем, что жизнестойкость связана с успешностью деятельности в разных сферах. Жизнестойкость способствует саморегуляции деятельности не только в условиях стресса, но и в условиях монотонной деятельности.

Выполнение женщиной родительских функций характеризуется и стрессовыми условиями, и сменой их на монотонную деятельность. Также психологи отмечают важность чувства собственной успешности как родителя.

Таким образом, для понимания феномена эмоционального выгорания женщины в сфере родительских функций показатель жизнестойкости является определяющим.

В таблице 1 представлены среднеарифметические показатели по тесту жизнестойкости. По ней видно, что показатели жизнестойкости – вовлеченность, контроль, принятие риска незначительно выше в группе работающих женщин с детьми, что указывает на их большую готовность к получению нового опыта и более стойкого совладания со стрессами.

Таблица-1. Достоверные различия в жизнестойкости

Переменные	Группы	Средний ранг	U-критерий Манна-Уитни	Достоверность (p)
Вовлеченность	Женщины, имеющие детей	15,77	81,000	0,446
	Женщины, не имеющие детей	13,40		
Контроль	Женщины, имеющие детей	16,50	71,500	0,230
	Женщины, не имеющие детей	12,77		
Принятие риска	Женщины, имеющие детей	15,85	80,000	0,419
	Женщины, не имеющие детей	13,33		
Жизнестойкость	Женщины, имеющие детей	16,50	71,500	0,230
	Женщины, не имеющие детей	12,77		

Из данных таблицы 1 следует, что не выявлено значимых различий между двумя группами.

В таблице 2 представлены результаты корреляционного анализа между двумя методиками – родительского выгорания и жизнестойкости. Для удобства прочтения данных в таблицах представлены только статистически значимые корреляции.

Таблица-2. Корреляция родительского выгорания и жизнестойкости

Корреляции			
tau-b Кендалла	Эмоциональное истощение	Деперсонализация	Редукция родительских достижений
Вовлечённость	-	-0,480*	-
Контроль	-	-0,436*	-
Принятие риска	-	-	-
Жизнестойкость	-	-0,460*	-

Из таблицы 2 следует, что симптом родительского выгорания «деперсонализация» связан с вовлеченностью (-0,480*), контролем (-0,436*) и жизнестойкостью (-0,460*). То есть, чем больше для матерей характерно обесценивающее негативное отношение к ребенку, потеря эмпатии и сочувствия, тем меньше женщина-мать получает удовольствия от деятельности, больше чувствует себя отвергнутой, «вне» жизни, ощущает собственную беспомощность и хуже справляется со стрессами.

Поскольку компоненты жизнестойкости развиваются в детском возрасте [6] и для развития детей важно принятие и поддержка, любовь и одобрение со стороны родителей, то мать, не ощущающая удовольствия от собственной деятельности, своей возможности влиять и определять результат, будет транслировать подобную модель восприятия мира ребенку, в результате чего будет развиваться инфантильность, безынициативность, выученная беспомощность.

Таким образом, несмотря на отсутствие структурных различий (данные U-критерия Манна-Уитни), выявлены функциональные взаимосвязи исследуемых компонентов (данные корреляционного анализа). Разрешение данных противоречий требует более глубокого анализа с большей более дифференцированной выборкой.

По опроснику временной перспективы Ф.Зимбардо были получены следующие результаты:

профили современных работающих женщин очень похожи, однако их сложно назвать гармоничными, поскольку показатели по временным перспективам – будущее (49,5 и 48,1) и гедонистическое настоящее (51,8 и 56,7) – очень высокие.

Настоящее оторвано от прошлого и будущего, единственная цель – наслаждение. Также присутствует выраженная ориентация на цели и планы на будущее. Остальные показатели представлены гармонично. Для изучения достоверных различий был взят U-критерий Манна-Уитни, полученные результаты представлены в таблице 3.

Таблица-3. Достоверные различия по временной перспективе

Переменные	Группы	Средний ранг	U-критерий Манна-Уитни	Достоверность (p)
Негативное прошлое	Женщины, имеющие детей	13,50	84,500	0,548
	Женщины, не имеющие детей	15,37		
Гедонистическое настоящее	Женщины, имеющие детей	11,12	53,500	0,042
	Женщины, не имеющие детей	17,43		
Будущее	Женщины, имеющие детей	15,50	84,500	0,548
	Женщины, не имеющие детей	13,63		
Позитивное прошлое	Женщины, имеющие детей	13,38	83,000	0,501
	Женщины, не имеющие детей	15,47		
Фаталистическое настоящее	Женщины, имеющие детей	9,92	38,000	0,006
	Женщины, не имеющие детей	18,47		

Из таблицы 3 следует, что обнаружены достоверные различия в двух факторах временной перспективы: гедонистическое ($p=0,042$) и фаталистическое настоящее ($p=0,006$). Оба эти фактора более выражены у работающих женщин без детей, что указывает на их ориентацию на удовольствии, отсутствие заботы о последствиях и будущих выгодах, наградах и подчиненность судьбе, предопределенность, беспомощность и безнадежность. Такой профиль К.Левин назвал атомистическим (гедонистическим), где женщины более ориентированы на настоящее или ближайшее будущее, не связывают прошлое с будущим, менее способны откладывать удовлетворение потребностей [11].

Работающие женщины с детьми достоверно меньше ориентированы в настоящем на стремление к удовольствию и видят настоящее менее предопределенным и более спонтанным. Их профиль ближе к профилю актуализатора, который, по мнению К.Левина, является наиболее оптимальным [11].

В таблице 4 представлены результаты корреляционного анализа между показателями родительского выгорания и временной перспективой. В таблицах представлены только статистически значимые корреляции.

Таблица-4. Корреляция родительского выгорания и временной перспективы

Корреляции			
тау-в Кендалла	Эмоциональное истощение	Деперсонализация	Редукция родительских достижений
Негативное прошлое	0,645**	-	-
Гедонистическое настоящее	-	-	-
Будущее	-	-	-
Позитивное прошлое	-	-	0,413*
Фаталистическое настоящее	-	0,414*	-0,447*

Из данных таблицы 4 следует, что эмоциональное истощение коррелирует с негативным прошлым (0,645^{**}). То есть, чем больше для работающей женщины, имеющей детей, характерны эмоциональное пресыщение, опустошенность, истощенность собственных ресурсов, тем больше сожалений о прошлом, больше вспоминаются болезненные травматические события.

Деперсонализация положительно коррелирует с фаталистическим настоящим (0,414^{*}). То есть, чем больше для работающей женщины, имеющей детей, характерно обесценивание отношений с ребенком, тем больше она чувствует беспомощность, безнадежность и покорность судьбе.

Редукция родительских достижений положительно коррелирует с позитивным прошлым (0,413^{*}) и отрицательно коррелирует с фаталистическим настоящим (-0,447^{*}). То есть, чем больше для работающей женщины, имеющей детей, характерно снижение чувства компетентности в выполнении своей родительской роли («я плохая мать», «я недостаточно стараюсь»), тем больше прошлое кажется теплым, радужным и тем меньше настоящее кажется predetermined.

Выводы: таким образом, полученные результаты указывают на наличие различия в профилях временной перспективы у работающих женщин с детьми и без, а также на наличие функциональных взаимосвязей между факторами временной перспективы и симптомами родительского выгорания. Гипотеза исследования о том, что одновременное совмещение женщиной нескольких социальных сфер – карьерный рост, материнство, личные увлечения – происходит за счет перекрывания одних сфер другими, посредством «усечения» роли матери, формируя повышенную опасность развития эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций, подтвердилась частично.

Работающие женщины демонстрируют низкий уровень эмоционального выгорания в сфере выполнения родительских функций.

1. Отметим, что 31% работающих женщин показали средние баллы по шкале эмоционального истощения, 31% также показали средние баллы по шкале деперсонализации, 38% работающих матерей демонстрируют средний уровень и 15% – высокий уровень по шкале редукции родительских достижений. Процентное соотношение наглядно демонстрирует, что симптом редукция родительских достижений имеет скрытую динамику к нарастанию, что может проявляться в чувстве вины и безразличии по отношению к детям.

2. Обнаружены функциональные (корреляционные) взаимосвязи между симптомами родительского выгорания, факторами временной перспективы и аспектами жизнестойкости.

3. Работающие женщины без детей имеют атомистический (гедонистический) профиль временной перспективы. Профиль работающих матерей ближе к профилю актуализатора. Однако оба профиля не являются гармоничными.

4. По показателю жизнестойкости не выявлено.

Следует также отметить, что исследование проводилось только в группе работающих женщин, а для полноты и большей достоверности данных необходимо провести исследования на более разнообразной выборке. Данный факт требует более детального анализа на большей выборке и в сопоставлении как с неработающими матерями детей дошкольного и младшего школьного возраста, так и с матерями, воспитывающими детей с особыми потребностями. Увеличение выборки и дифференциация групп матерей позволят детально рассмотреть проявление симптомов родительского выгорания.

Также для понимания динамики развития симптома родительского выгорания рассматривается возможность исследования выгорания отцов и бабушек и других членов семьи, принимающих участие в воспитании детей.

Список использованной литературы:

1 Мусийчук М.В., Киба М.С. Психологические функции арт-терапии как средства профилактики эмоционального выгорания менеджеров // Интернет-журнал "Мир науки", 2015. – №3. <http://mir-nauki.com/PDF/29PSMN315.pdf>.

2 Киреева С.А., Алигаджиева Д.Л., Алекперова К.З. Эмоциональное выгорание и особенности саморегуляции в профессиях "человек-человек" // Бюллетень медицинских Интернет-конференций, 2015. – Том 5. – №12. – С.1709.

3 Белозерова Л.А., Сафукова Н.Н. "Эмоциональное выгорание" как форма профессиональной деформации личности специалистов социономических профессий // Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология. – 2014. – №2 (17). – С.25-27.

4 Мадалиева З.Б. Изучение особенностей эмоционального выгорания // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – №2 (25). – С.29-34.

5 Солдатова Е.Л., Шевченко А.А. Взаимосвязь психического выгорания и показателей статусов Эго-идентичности // Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология». – №4, 2013. – С.24-30.

6 Левит Л.З., Радчикова Н.П., Сапего Е.И. Эмоциональное выгорание и эгоизм: особенности взаимодействия // Вестник Челябинского государственного университета, 2013. – №34 (325). – С.45–51.

7 Ефимова И.Н. Возможности исследования родительского "выгорания" // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – №4, 2013. – С.31-40.

8 Базалева Л.А. Личностные факторы эмоционального "выгорания" матерей в отношениях с детьми: автореферат дис. ... канд. психол. н.: 19.00.01. – Краснодар, 2010 – 26 с.

9 Чернова Ж.В. Баланс семьи и работы: политика и индивидуальные стратегии матерей // Журнал исследований социальной политики. – №3, 2012. – С.295-308.

10 Захарова Е.И., Калачева Н.Ю. Условия удовлетворенности материнством женщин, имеющих детей раннего и дошкольного возраста // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского, 2012. – №28. – С.1226-1233.

11 Базалева Л.А. Отношение матери к ребенку в связи с ее эмоциональным выгоранием // Научно-практический журнал «Гуманизация образования». – №6, 2009. – С.88-93.

З.Б. Мадалиева¹, М.Н. Логинова², Д.Поцелуйко³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

^{2,3}Кайнар академиясы

ӘР ТҮРЛІ ОТБАСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ АДАМНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ШАРШАУЫ

Түйіндеме

Мақалада әр түрлі отбасы жағдайында ата-аналық қызметті орындау аймағы бойынша әйел адамдардың эмоциялық шаршау ерекшеліктерін эмпирикалық зерттеудің нәтижелері келтірілген.

Авторлар мансаптық өсу, аналық қамқорлық, жеке қызығушылықтары сияқты әйел адамның бірнеше әлеуметтік аймақты бір уақытта қамтуы, ана рөліне «көңіл бөлмей» бір аймақты екіншісімен жабу арқылы жүреді, бұл сәйкесінше, ата-аналық қызметті орындау аймағы бойынша эмоциялық жануды дамытуға әкеледі деген болжам жасады. Бұл болжам ішінара дәлелденді.

Түйін сөздер: эмоциялық жану, ата-аналық жану синдромы, әйел адамдар

Z.B. Madaliyeva¹, M.N. Loginova², D.Poseluko³

¹Al-Farabi Kazakh national University

^{2,3}Academy Kainar

EMOTIONAL BURNING OUT IN WOMEN OF VARIOUS MARITAL STATUS

Summary

Results of an empirical research of features of women emotional burning out in the sphere of parental functions performance with different marital status are given in this article. Authors have made the assumption that simultaneous combination by the woman of several social spheres – career development, motherhood, personal hobbies occurs due to overshoot of one spheres by others, by means of "truncation" of a mother's role, it respectively can lead to development of emotional burning out in the sphere of parental functions performance. This hypothesis has found partial confirmation.

Keywords: emotional burning out, syndrome of parental burning out, woman

А.Т. Акажанова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ТЕРГЕУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҚТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада тергеушінің іс-әрекетінің психологиялық аспектілері және тергеудің құрылымы сипатталады. Шетел ғалымдарының ұсынған тергеу іс-әрекетіндегі тергеушінің психологиялық кәсіби ерекшеліктері: саяси-моральдық, ақыл-ой қабілеті, қажетті мінез-құлық жақтары, психофизиологиялық тұрақтылық, төзімділік қасиеттер баяндалады. Тергеу және жедел іздестіру іс-әрекетінің негізгі психологиялық құрылымы көрсетіледі (танымдық-болжамдық, ұйымдық-басқарушылық, әлеуметтік-тәрбиелік, коммуника-тивтілік). Тергеушінің қарым-қатынасқа түскен сәттеріндегі көрініс алатын психологиялық жекелеген: кішпейілдік, эмоционалды тұрақтылық, әдептілік, сыпайылық, табандылық, ерік, белсенділік, жинақылық, жауапкершілік т.с.с. жекелік қасиеттеріне тоқталады. Тергеу және жедел іздестіру іс-әрекетіндегі қолданылатын әдістер түрлері ажыратылады, солардың негізгілерінің мазмұны қысқаша сипатталады: оқиға болған орынды зерттеу психологиясы, жауап алу психологиясы, көзбе-көз беттестіру психологиясы, тінту психологиясы, таныту психологиясы, тергеу-эксперименті психологиясы.

Түйін сөздер: тергеу іс-әрекеті, тергеушінің психологиялық қасиеттері, тергеу және жедел іздестіру іс-әрекеті, қылмысты анықтау, қылмыстық ақиқатты анықтау, заңгер-ғалымдар, қылмыстың объективті және субъективті (психологиялық) жақтары

Тергеу және жедел іздестіру іс-әрекеті психологиясы – заң психологиясының қылмысты ашу мен тергеудің психологиялық аспектілерін зерттеумен, сонымен қатар криминалдық элементтерге ықпал етудің психотехникалық құралдарын жасаумен айналысатын салалардың бірі.

Тергеуші мен жедел қызметкерлер мамандығы «адам-адам» типіндегі кәсіптер болып табылатындығына байланысты адамдардың психологиясын білу, қылмыстық мінез-құлықтың заңдылықтары мен механизмдеріне, зерттеудің психологиялық әдістері мен ықпал етудің психотехникалық тәсілдерін жүзеге асыру мүмкіндіктеріне бағдарлану, құқық қорғау органдарының аталмыш санаттағы қызметкерлерінің кәсіби іс-әрекетінің нәтижелі болуына айтарлықтай ықпал етеді.

Тергеуші алдын ала іс-жүргізу органының қызметкері ретінде қылмыстық әділет жүйесіне кіреді. Оның жалпы мақсаты – қылмыстық заңдарды жүзеге асыру, заңдылықты нығайту, ал міндеті – істің барлық жағдаяттарын толыққанды, жан-жақты, объективті түрде тексеру. Ресей ғалымы А.Р. Ратинов тергеуші тұлғасының келесі жақтарын бөліп қарастырады:

- Саяси-моральдық (адамгершілік бейнесі, жауапкершілік пен борыш сезімі).
- Ақыл-ой (логикалық ойлау қабілеті, ойлаудың сәйкестігі, ақылдың икемділігі мен сыншылығы, байқағыштық, жоғары дәрежедегі есте сақтау қабілеті).
- Мінез-құлық (мақсатқа ұмтылу, табандылық, дербестік, батылдық).
- Психофизиологиялық (эмоционалды тұрақтылық, төзімділік, зейін заңдылықтарын ескеру) [1, 70-71 бб.].

Ресей заңгерлері В.Л. Васильев, А.В. Дулов, Г.Г. Шиханцов керісінше, тергеушінің біртұтас қызметінен оның жекелеген түрлерін бөліп, осының әрқайсысында тергеушінің қандай қасиеттері жүзеге асатындығын анықтайды. Олардың пікірінше, тергеушінің әлеуметтік тұрғыдағы қызметі келесі тұлғалық қасиеттерді көрсетеді: патриоттық, ізгілік, істің ақиқаттылығы, әділдік пен адалдық, кәсіби намыс. Тергеушінің іздестіру мен қайта жаңғырту қызметінде: ес, ойлау, елестету, сезгіштік, байқағыштық. Қарым-қатынас кезінде: кішпейілдік, эмоционалды тұрақтылық, әдептілік, сыпайылық, ұйымдастырушылық қабілет. Куәландыру қызметінде: табандылық, ерік, белсенділік, жинақылық, жауапкершілік т.с.с. жекелік қасиеттеріне тоқталады [2, 181-186].

Тергеушінің іздестіру және қарым-қатынас қызметінің нәтижесінде алынған мәліметтер куәландыру үдерісінде құжаттық нысандарға айналып, ал жинақталған құжаттар жазба түрінде өңделеді.

Қылмысты тергеу – қазіргі сәтте қолда бар тікелей және жанама белгілер (заттық дәлелдер, психологиялық іздер, куәгерлердің түсініктері және т.с.с.) арқылы өткен шақта орын алған

оқиғаның шынайы бейнесін қалпына келтіру дегеніміз. Жоғары аталған заңгер-ғалымдардың қылмыстық тергеуге қатысты тұжырымдарын талдай келе, тергеушінің кәсіби іс-әрекетін келесідей тұрғыда сипаттаймыз:

- тергеу мерзімдері мен құралдарының іс жүргізудің регламенттелуімен, тергеушінің әлеуметтік-рөлдік қызметтерінің жоғары ресмилігімен;
- танымдық-іздеу жолдарымен және куәландыру бағыттылығымен;
- тергеу әрекеттерінің жеделдігімен және мақсатқа бағыттылығымен (бір әрекеттің практикалық нәтижелері келесі бір әрекетті таңдауға жол сілтейді);
- мүдделі адамдардың мүмкін боларлық қарсы әрекеттерін жеңудегі белсенділікпен;
- билік өкілділіктің болуымен, қабылданған шешімдер үшін жауапкершілікті ала отырып кең тұрғыдағы әлеуметтік, коммуникативті және ұйымдық-басқару бағыттылығымен [3, 136-138 бб.].

Психологиялық талдау кезінде тергеушінің тұтас кәсіби іс-әрекетінен әдетте келесі құрылымдық құрылымшалар бөліп көрсетіледі: танымдық-болжамдық, ұйымдық-басқарушылық, әлеуметтік-тәрбиелік, коммуникативтілік.

Тергеу іс-әрекетінің танымдық-болжамдық құрылымшасында аса үлкен рөл төмендегі жағдайларға тиесілі: іздеуші, қайта жаңғыртушы және куәландырушы. Іздеу – бұл тергеушінің қылмыс оқиғасы туралы әртүрлі тұрпаттағы ақпараттар жинауы; қайта жаңғырту – жиналған ақпаратты ағымдық және қорытынды талдау және осы талдау мен синтездің негізінде болған оқиғаны түсіндіретін арнайы білімдер, болжамдар ұсыну; куәландырушы – бұл барлық қолға түскен ақпаратты арнайы, заңда қарастырылған түрге келтіру – хаттама, қаулы және т.с.с.

Тергеу іс-әрекетінің коммуникативтік құрылымшасы кәсіби қарым-қатынас барысында барлық қажетті ақпаратты жинау және құрастырумен, сонымен қатар қажет болған жағдайда тергеу үшін маңызды психотехникалық әсер етумен сипатталады. Бұл құрылымша әсіресе жауап алу, тергеу мен беттестіру кезінде ерекше орынға ие.

Тергеу іс-әрекетінің ұйымдық-басқару құрылымшасы кәсіби міндеттерді шешу кезінде адамдарға тікелей басшылық етуден, сонымен қатар өзін-өзі ұйымдастыру мен нақты тергеу әрекеттерін жүргізуге байланысты еріктік әрекеттер танытудан тұрады.

Тергеу іс-әрекетінің әлеуметтік-тәрбиелік құрылымшасы: тергеудің қылмысты түп-тамырымен жою жолындағы күрестің өзектілігін, оның ішінде құқықтық насихатты жүзеге асыруды, халық арасында кәсіби жұмысқа қатысуды, айыпталушыларды қайта бейімдеу мен қайта әлеуметтендірудегі алатын орнын көрсетеді [4, 115-116 бб.].

Қылмысты тергеу кезіндегі психологиялық талдаудың міндеттері – ол қылмыстың субъективті жағын дәлелдеу іс-әрекетіне (қылмыстың мотивы, мақсаты, мазмұны мен қылмыстық кінә) кіретін қылмыстық-құқықтық сипаттағы мәселелерді шешуге бағындыру ғана емес, сонымен қатар қылмыстық істі, оның ішінде тактикалық және басқа сипаттағы мәселелерді жоспарлау мен қылмыстық істі тергеудегі жедел психологиялық сүйемелдеу мәселелерді шешу болып табылады.

Қылмыс оқиғасының субъективті жағына және сол қылмыспен байланысты адамдардың мінез-құлқына бағдарланудың негізгі психологиялық аспектісі ол – қылмыскердің қылмыстық әрекетке дайындалуын, жүзеге асыру мен оның процестегі нәтижелі жақтарымен психологиялық мағынасын анықтау мен ашу. Аталмыш жағдайда келесі сұрақтарға жауап іздеу жүзеге асырылады: кім өзінің психологиялық жеке ерекшеліктеріне байланысты және қандай түрткілерге орай бұл қылмысты жасауы мүмкін; болжамдаған қылмыс субъектісіне ұқсаса қандай адамдар қатарына жатады (кәсіби, жас ерекшеліктеріне, дербестікжазуына қарай); алдын ала тергеу процесінде түрлі адамдардан қандай мінез-құлықты күтуге болады және т.с.с.

Тергеуші қылмыстың объективті және субъективті жақтарын, қандай да бір тұрғыда осы қылмысқа қатысы бар адамдардың мінез-құлқына бағдарлайды, іске қатысты ақиқатты анықтау үшін алғашқы психологиялық ақпарат жинап және оны түсіндіруге өз әрекетін бағыттайды. Бір жағынан, қылмыс кезінде орын алған заттық құралдарды, құжаттарды, іздерді, құбылыстарды психологиялық «өрістетуге», қоршаған ортада әлдене жоқ болғанда немесе жаңа нәрсе пайда болған кездегі өзгерістердің кезектілігін түсіндіру, істің объектісі мен басқа материалдар арасындағы себептік байланыстарды бақылап отыру осы мақсаттарға сай болып табылуы тиісті. Екінші жағынан, тергеуші қылмысты анықтау мен оған қатысы болуы мүмкін адамдармен тікелей қарым-қатынас кезінде төмендегі субъективті белгілердің психологиялық «тізбегін» ескеріп және бақылап отырған жөн (кәсіби және тұрмыстық дағдыларын, сөйлеу ерекшеліктерін). Бұлар –

тұлғаның сөз құрылымдары, үндемей қоюы, жаңылыс айту, жаңылыс есту, ым-ишара, белгілер, дене қалыптары, оның психикалық күйлерінің өзгеруі сияқты ерекшеліктері. Осы жағдайлардың барлығын ескеру тек қана тергеушілер үшін емес, сонымен қатар олармен бірге әрекеттестікте болатын басқа қызметкерлер үшін де өте маңызды.

Тергелетін оқиғаның субъективті жағын психологиялық талдау біріншіден, тергеушінің өзінің таным процесін жетілдіру, оның ішкі сенімін қалыптастыру мен тиісті іс жүргізуде шешімдер қабылдауы үшін, ал екіншіден, қорғаушы, прокурор, төрешілер (соттар) және басқа да сот ісінің қатысушылары таныс болатын іс материалын сапалы түрде рәсімдеу үшін пайдалы [3, 139-140 бб.].

Заң психологиясына қатысты тергеу іс-әрекетінде келесі түрлері ажыратылады: оқиға болған орынды зерттеу психологиясы, жауап алу психологиясы, көзбе-көз беттестіру психологиясы, тінту психологиясы, таныту психологиясы, тергеу-эксперименті психологиясы.

Оқиға болған орынды зерттеу (қарап шығу) психологиясы. Оқиға болған орынның жағдайын кәсіби сауатты қабылдай алатын тергеушіге оқиғаның жалпы суретін елестетуге және түрлі болжамдар ұсыну үшін мәліметтердің қажетті эмпирикалық базасын анықтауға, басқа тергеу әрекеттерін жүргізуге мүмкіндік береді. Тергеуші мінез-құлқының өндірісті психологиялық желісін төселдіруде келесі жағдайлар: бойындағы ізденіс қабілеттерінің даму деңгейі; жұрт алдында қателіктер жіберуі, асығыс үстіртін әрекеттер жасау қорқынышына орай толқудың болуы немесе болмауы; қылмыс орнының физикалық және психологиялық жағдаятының сипаты (ауа райы – климаттық жағдайлар, тәуліктің қолайсыз мерзімі, қылмыстың жағымсыз фоны, жағдай қысымы және т.б.) әсер етеді.

Тергеушінің іздестіру қабілеттері көптеген ғылыми зерттеулердің көрсетуі бойынша, оның бойында интеллект пен креативтілік, кәсіби бақылампаздық пен ерік қасиеттері сияқты сапалардың дамуына, сондай-ақ, қылмыстың субъективті жағының элементтерін анықтауға психологиялық бағдардың болуына байланысты. Тәжірибелі тергеушілер әрдайым қылмыс орнын зерттеп шығу кезінде, бір жағынан, қабылдау, зейін, ойлау мен қиялды ұйымдастыруға және олардың сапасын арттыруға, ал, екінші жағынан, ақиқатты анықтау үшін психологиялық маңызы бар ақпараттарды мұқият іздеу мен жинауға бағытталған психологиялық тәсілдердің тұтас кешенін орынды пайдалануды жүзеге асырады. Оқиға болған жер – қылмыскер тұлғасының психологиялық ерекшеліктері туралы мәліметтер алудың қайнар көзі. Мұнан қылмыскерлердің әрекетін және олардың психикалық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік туындайды, қылмысқа итермелейтін негізгі мотивтер, қажеттіліктер себептері көрініс табады. Психологиялық тұрғыда оқиға болған жерді зерттеуі тергеушінің келесі әрекеттерін қажет етеді: ұйымдастыру, іздестіру, оқиғаны қайта құру және куәландыру. Оқиға болған жерді тексеруде келесі кешілдіктерді ескеру қажет: Оқиға болған жердегі мәліметтерді толықтай жинап алу және жиналған мәліметтерді талдап, соның негізінде болжам жасау.

Жауап алу психологиясы. Жауап алу – тергеу әрекеттерінің маңызды, бірақ, психологиялық тұрғыдан біршама күрделі түрлерінің бірі, ол тергеушінің қылмыстық іске қатысы бар адамдармен кәсіби қарым-қатынасы барысында дәлелдер алуды қамтамасыз етеді. Жауап алу кезінде қалыптасатын қарым-қатынастық жағдаяттарға байланысты: оны қақтығысты жағдайдағы (қатаң және қатаң емес қарсыластықты) және қақтығыссыз жағдайдағы жауап алу деп ажыратуға болады, сол себепті барлық жауапты адамдарды тергеу кезінде шартты түрде категорияларға бөледі. Жауап алуға дайындық кезіндегі тергеушінің негізгі міндеттері: оның ақпараттық базасын (негізін) құру; мүмкін боларлық стратегиялар мен кәсіби қарым-қатынас тактикаларын анықтау; жауап алу сатыларын тиімді жүргізу үшін барлық жағдайларды жоспарлау мен қамтамасыз ету қажет. Оның психологиялық ерекшеліктері мен ағымдағы психологиялық күйін ескеру – психологиялық байланыс орнатуда, аталмыш тергеу әрекетінде табысты болудың негізгі сәттері болып табылады. Әдетте куәгерлерден, жәбірленушілерден, айыпталушылардан жауап алу кезіндегі байланыс орнату бастапқы ситуацияның сипатына, яғни оның дау-дамайлы немесе дау-дамайсыз болуына байланысты.

Көзбе-көз беттестіру психологиясы. Тергеу іс-әрекетінің аталмыш түрі дәл сол бір жағдайға байланысты бұрын жауап алынған екі адамнан бір мезетте жауап алудан тұрады, ол әрдайым жоғары серпінмен және тұлғааралық қақтығыстың өзара әрекеттесудің шиеленісуімен ерекшеленеді. Көзбе-көз беттестіру тергеуге қарсы әрекет ететін адамды әшкерлеу мақсатында ғана жүргізілмейді. Екі адамның айғақтарында қайшылықтар болған жағдайда тергеуші беттестіру процедураларын жүргізеді. Беттестіруде тергеушінің рөлі өте күрделі және маңызды. Беттестіруге

жан-жақты дайындық және оны жүргізу кезеңдеріндегі тергеушінің белсенділігі, білімділігі мұндай қауіп-қатерлерді төмендетуге жағымды әсерін тигізеді. Бұл жағдайда көзбе-көз беттестіру барысында естегі ұқсатулардың жандануына мүмкіндік беретін «тірі» дәлелдер тәсілі қолданылады.

Тінту психологиясы. Тек қана прокурордың санкциясымен жүргізілетін аталмыш тергеу әрекетінің мәжбүрлеу сипаты – тінту мен қылмысты тергеу үшін дәлелдік маңызы бар жасырылған құралдар мен құжаттардың табылуына ынталы емес адамдардың тергеушіге ашық түрде қарсылық танытуына әкеледі. Психологиялық зерттеулерде тінту барысындағы күдікті адамның жасырын орынға («құпия») деген мүмкін боларлық мінез-құлқ өзгерісін ескеріп қана қоймай, сонымен қатар тінтуге қатысушылардың әрекеттерінің ырықсыз жауаптарын да тексеретін болса, тергеуші әрекетінің нәтижелілігі жоғары болатындығы мәлім.

Таныту психологиясы. Аталмыш тергеу әрекетінің тиімділігінің психологиялық алғышарттары жауап алу барысында-ақ қалыптасады, ол кезде жадында сақталған объектілердің белгілері, күдіктінің есі мен қабылдаудағы психологиялық ерекшеліктері, ал кейіннен қайталанып бақыланған адамдардың бейнелері, суреттері, заттар, түрлі нысандар оның тануына көрсетіледі.

Таныту процесінде психологиялық дәлелденген тергеушінің мінез-құлқының бағыттылығын жүзеге асыруы – психологиялық заңдылықтардың негізгі түрлері мен механизмдерін ескере отырып құрылуы тиіс. Тану нәтижелерін дұрыс бағалау үшін, біріншіден, субъективті және объективті қылмыстық жақтарын ескерудің, екіншіден, бұрын бақыланғанды тануға байланысты психология ғылымының ұсыныстарына сәйкес үлгілердің маңызы өте зор.

Тергеу-экспериментік психология белгілі бір әрекеттерді, оқиғаларды немесе құбылыстарды жүзеге асырудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін тәжірибелік тексерудегі тергеу болжамдары мен іске байланысты алынған дәлелдерді растау немесе теріске шығару, сондай-ақ тергеу үшін маңызды жаңа деректер алу мақсатын көздейді [5, 62-64 бб].

Сонымен, негізгі тергеу әрекеттерін жүргізу ерекшеліктерін қарастыру олардың нәтижелі болуы, көп жағдайда, бір жағынан, тергеушілердің психологиялық дайындығының деңгейімен, екінші жағынан, тергеу іс-әрекетін психологиялық қамтамасыз етуге психолог мамандарды белсенді түрде тарту және жиналған дәлелді құжаттарды сенімділікпен көрсетуге байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М.: Юридическая литература, 2001.
- 2 Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. – М.: Зерцало, 1998.
- 3 Акажанова А.Т. Заң психологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.
- 4 Димитров А.В. Юридическая психология: Краткий курс. – М.: ИД Камерон, 2006.
- 5 Акажанова А.Т. Юридическая психология. – Алматы: NURPRESS, 2013.

А.Т. Акажанова¹

¹*Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СЛЕДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В статье раскрываются психологические аспекты деятельности следователя и структура следственной работы. Описываются предложенные российскими учеными профессиональные и психологические качества следователя в процессе следственной деятельности: морально-политические, мыслительные способности, характерные особенности, психофизиологическая устойчивость, выдержка. Показана психологическая структура (поисково-познавательная, организационно-управленческая, социально-воспитательная, коммуникативная) следствия и оперативно-следственной деятельности. Автор останавливается на отдельных индивидуально-психологических особенностях следователя, необходимых в процессе следственного общения: вежливость, эмоциональная устойчивость, решительность, нравственность, активность, собранность, добросовестность и т.д. Излагаются виды методов и краткое описание их содержания: психология осмотра места происшествия, психология допроса, психология очной ставки, психология обыска, психология предъявления для опознания, психология следственного эксперимента.

Ключевые слова: следственная деятельность, психологические качества следователя, следственная и оперативно-розыскная деятельность, дознание преступления, определение истины преступления, ученые юристы, объективные и субъективные (психологические) стороны преступления.

A.T. Akazhanova¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Summary

The article reveals the psychological aspects of the investigator's activities and the structure of the investigative work. As well as describes, professional and psychological qualities proposed by Russian scientists in the process of investigative activity: moral and political, intellectual abilities, characteristic features, psychophysiological stability, endurance. The psychological structure (search-cognitive, organizational-administrative, social-educational, communicative) of the investigation and operational-investigative activity is shown. It remains to be taught, individual psychological characteristics of the activities necessary in the process of investigative communication: politeness, emotional stability, determination, morality, activity, concentration, conscientiousness etc. The psychology of interrogation, the psychology of confrontation, the psychology of the search, the psychology of presentation for identification, the psychology of the investigatory experiment.

Keywords: investigative activity, psychological qualities of the investigator, investigative and operative-investigative activity, inquiry of the crime, determination of the truth of the crime, scientific lawyers, objective and subjective (psychological) aspects of the crime

УДК:159.9.072

О.Б. Тапалова¹, Б.Б. Мырзалиева²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая

МОТИВАЦИЯ ДОСТИЖЕНИЯ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ДЛЯ ПОЛНОЦЕННОГО РАЗВИТИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В настоящей статье представлены результаты исследования по изучению влияния мотивации достижения на развитие познавательных свойств личности студентов педагогического вуза. Анализ полученных результатов свидетельствует о том, что студенты с высоким уровнем мотивации достижения обладают устойчивым познавательным интересом. Выявленная связь мотивации достижения и познавательного интереса студентов позволит определить ориентиры психологического управления образовательным процессом.

Ключевые слова: мотивация достижения успеха, мотивация избегания неудач, познавательный интерес, познавательные свойства личности

В настоящее время проблеме изучения мотивации достижения посвящено много исследовательских работ. Особенно интересны исследования вопроса о когнитивных детерминантах мотивации достижения. Теория Дж.Аткинсона [1] предполагает, что все люди обладают одновременно и мотивом достижения и мотивом избегания. Поэтому в ситуации выбора у человека возникает конфликт между тенденцией стремиться к успеху, которая вызывает действия, ведущие к успеху, и тенденцией избежать неудачи, которая подавляет действия, ведущие к неудаче.

Согласно теории деятельностного происхождения мотивационной сферы А.Н. Леонтьева, в процессе взросления многие ведущие мотивы поведения со временем становятся настолько характерными для человека, что превращаются в черты его личности. К их числу наряду с мотивом власти, альтруизма, агрессивных мотивов поведения и других следует отнести мотивацию достижения и мотивацию избегания неудачи [2].

Мотивация достижения по Х.Хекхаузену – это попытка увеличить или сохранить максимально высокими способности человека ко всем видам деятельности, к которым могут быть применены критерии успешности [3]. Мотивация достижения, считает Х.Хекхаузен, – это целенаправленность действия. От мотивации зависит, как и в каком направлении будут использованы функциональные ресурсы и способности человека, его интересы и устремления.

Тихомиров О.К. считает, что исследования мотивации достижения включают в контекст когнитивной теории мотивации по следующим причинам: 1. Мотив достижения диагностируется по результатам познавательной активности. 2. Мотив достижения как категория цели определяется как тенденция ставить собственные цели в соответствии с рядом обстоятельств [4].

Л.Ф. Бурлачук и В.М. Блейхер исследовали зависимость школьной успеваемости от уровня интеллекта. Главной причиной низкого познавательного интереса, т.е. низкой успеваемости у детей с высоким интеллектом было отсутствие учебной мотивации [5].

Мотивация достижения – подходящий кандидат на роль строгого, но справедливого наставника способностей. Более мотивированные на достижение люди должны больше работать над совершенствованием своих способностей, чаще осуществлять умственную тренировку. Преимущества более мотивированных испытуемых могут проявляться в процессе самой интеллектуальной деятельности, в частности тестирования, где они покажут более высокие результаты. Из этого следует ожидать повышение интеллекта у более мотивированных на достижение людей [5].

В.Н. Дружинин считает, что недостаток мотивации и компетентности препятствует индивиду достичь верхнего порога индивидуальных достижений [6].

Анализ основных классических представлений и результатов современных исследований в области взаимосвязи мотивации достижения и познавательных способностей показал, что, в настоящее время продолжается изучение соотношения продуктивности интеллектуальных способностей и личностно-мотивационного компонента интеллектуальной деятельности.

Целью нашего исследования явилось изучение мотивации достижения и ее влияние на развитие познавательных свойств у студентов педагогического вуза.

Объект исследования – мотивация достижения и ее влияние на познавательные свойства личности студентов.

Задачи исследования:

1. Выявление уровня и особенностей мотивации достижения у студентов педагогического вуза.
2. Определение влияния мотивации достижения на познавательные свойства личности студентов педагогического вуза.

Экспериментальное исследование проводилось с использованием следующих методик:

1. Тест-опросник А. Мехрабиана для измерения мотивации достижения (ТМД) в модификации М.Ш. Магомед-Эминова [7].
2. Мотивационный тест Х.Хекхаузена, модифицированный Л.Н. Собчик [8].
3. Методика диагностики мотивации к достижению успеха Т.Элерса, методика диагностики мотивации избегания неудач Т.Элерса.
4. Тест структуры интеллекта (TSI) Р.Амтхауэра [9].

В исследовании уровня и особенностей мотивации приняли участие студенты педагогического вуза Казахского национального педагогического университета имени Абая. Возраст респондентов от 19 до 23 лет, доля девушек составила 60%. Количество студентов – 200 человек.

Проводимый нами эксперимент состоял из двух частей: первый этап это измерение мотивации достижения и уровня интеллекта на первом и втором курсах в начале и в конце учебного года, на втором этапе (через год) измерение мотивации достижения и уровня интеллектуальных способностей студентов на втором и третьем курсах в начале и в конце учебного года.

В начале учебного года на первом и втором курсах изучение мотивации достижения проводилось по методике диагностики мотивации к достижению успеха Т.Элерса и по методике диагностики мотивации избегания неудач Т.Элерса. Полученные данные показали, что на первом курсе 27% испытуемых студентов диагностировали низкий уровень мотивации достижения. 50% испытуемых показали средний уровень мотивации, 23% студентов показали высокий уровень мотивации. На втором курсе у 19% испытуемых студентов диагностирован низкий уровень мотивации достижения. 60% испытуемых показали средний уровень мотивации, 21% студентов показали высокий уровень мотивации. Результаты проведенного исследования с помощью теста Р.Амтхауэра в начале учебного года показали низкий уровень познавательного интереса у студентов со средней и низкой мотивацией достижения. Тогда, как в конце учебного года наблюдалось повышение познавательного интереса у студентов.

На втором этапе исследования ровно через год, мы провели исследование с теми же студентами на втором и третьем курсах соответственно. Исследование проводилось с помощью ТМД А.Мехрабиана, где мы диагностировали два обобщенных устойчивых мотивов личности: мотива стремления к успеху и мотива избегания неудачи. Оценивали, какой из этих двух мотивов у испытуемого доминирует.

На втором курсе у 16% испытуемых студентов диагностирован низкий уровень мотивации

достижения. 57% испытуемых показали средний уровень мотивации, 27% студентов показали высокий уровень мотивации. На третьем курсе у 10% испытуемых студентов диагностирован низкий уровень мотивации достижения. 53% испытуемых показали средний уровень мотивации, 37% студентов показали высокий уровень мотивации. Результаты исследования по тесту Р.Амтхауэра показали, что студенты со средним уровнем мотивации имеют стабильный уровень знаний и высокий познавательный интерес. Студенты с низкой мотивацией предпочитают малый или, наоборот, слишком большой уровень риска. Чем выше мотивация человека к успеху – достижению цели, тем ниже готовность к риску. При этом мотивация к успеху влияет и на надежду на успех: при сильной мотивации к успеху надежды на успех обычно скромнее, чем при слабой мотивации к успеху, т.е. кто сильно мотивирован на успех и имеют высокую готовность к риску, реже попадают в несчастные случаи, чем те, которые имеют высокую готовность к риску, но высокую мотивацию к избеганию неудач (защите). И наоборот, когда у человека имеется высокая мотивация к избеганию неудач (защита), то это препятствует мотиву к успеху – достижению цели.

На втором этапе исследования на втором и третьем курсах также было проведено исследование по изучению силы и направленности мотивации достижения успеха и мотивации избегания неудачи с использованием мотивационного теста Хекхаузена из практического руководства Собчик Л.Н.

Нами были получены следующие результаты: средний уровень выраженности интенсивности мотивации достижения составлял 12 баллов, а мотивация избегания неудачи – 6. По содержательной интерпретации рассказов выяснилось, что в основном высказывания были отнесены к деятельности (обучение, работа), часто встречаются высказывания о потребности быть хорошим профессионалом, много знать, быть независимым, быть лидером в группе, проявлять упорство и настойчивость. Эти высказывания относятся к мотивации ожидания успеха. В рассказах, где проявлялись пессимистические неуверенные ноты с чертами зависимости, были характерны для людей с мотивацией избегания неуспеха.

Выводы. Выявленная связь мотивации достижения и познавательного интереса студентов в общем механизме психической регуляции образовательной деятельности позволяет исследователю определить ориентиры психологического управления образовательным процессом, оказывать психологически обоснованное влияние на формирование и перспективы жизненного пути студента. Характерные черты у студентов, с выраженной мотивацией достижения это: желание работать в условиях максимального побуждения мотива достижения, а также стремление к поиску более эффективных способов решения задач.

В студенческом возрасте мотивация достижения формируют познавательный интерес. В целом это способствует гармоничному развитию личности человека. Повышение среднего и высокого уровней мотивации достижения приводит к развитию познавательного интереса студентов, стремлению повышать свой интеллектуальный уровень.

Список использованной литературы:

- 1 Вильнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
- 2 Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. – М., 1971.
- 3 Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. – СПб.: Речь, 2001. – 256 с.
- 4 Тихомиров О.К. Лекции по психологии. – М.:»Юрайт», 2008. – 589 с.
- 5 Бурлачук Л.Ф., Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности. – Киев, 1978.
- 6 Дружинин В.Н. Структура психометрического интеллекта и прогноз индивидуальных достижений //Интеллект и творчество: сб. науч. тр. / РАН. Инт-т психологии. – М., 1999. – С.5-29.
- 7 Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация достижения: структура и механизмы: Автореф. дис. канд. псих. наук. – Москва, 1987. – 20 с.
- 8 Собчик Л.Н. Практическое руководство. – СПб.: Речь, 2002. – 16 с.
- 9 Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 528 с.

О.Б. Тапалова¹, Б.Б. Мырзалиева²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ТОЛЫҚҚАНДЫ ДАМУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ЖЕТІСТІККЕ ЖЕТУ

Түйіндеме

Мақалада педагогикалық жоғары оқу орындарындағы студенттердің тұлғалық танымдық қасиеттерін дамытуға жетістік дәлелінің әсері туралы зерттеудің нәтижелері келтірілген. Нәтижелерді талдау көрсеткендей, жетістікке жетудің жоғарғы деңгейі бар студенттер тұрақты когнитивті қызығушылыққа ие. Жетістікке жету мен студенттердің танымдық қызығушылығы арасындағы айқын қарым-қатынас білім беру үдерісін психологиялық басқаруға арналған нұсқаулықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жетістікке жету үшін мотивация, сәтсіздікке жол бермеуге ынталандыру, танымдық қызығушылық, тұлғаның танымдық қасиеттері

О.В. Tapalova¹, В.В. Myrzalievа²

^{1,2}KazNPU named after Abay

MOTIVATION FOR ACHIEVEMENT AS THE MAIN FACTOR FOR THE FULL DEVELOPMENT AND FORMATION OF THE INDIVIDUAL

Summary

In this article, we present the results of a study on the effect of the achievement motivation on the development of the cognitive properties of the personality of students at a pedagogical university. An analysis of the results shows that students with a high level of achievement motivation have a stable cognitive interest. The revealed relationship between the motivation of achievement and the cognitive interest of students will allow to determine the guidelines for the psychological management of the educational process.

Keywords: motivation to achieve success, motivation to avoid failures, cognitive interest, cognitive properties of personality

МРНТИ 05.01.00

Б.Д. Жигитбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТІ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Мақалада негізінен психологиялық тренинг туралы, оның түсінігі, негіздері, нәтижелері жөнінде ой-пікірлер қарастырылады. Топтық тренинг психотерапияның әдісі ретінде қолданылады. Топтық тренингтің теориясы және практикасының негізгі мәселелері қарастырылады. Тренинг топ жұмысының нәтижелі болуының бір талабы оқыту барысында шешімін табуы тиіс міндеттер айтылады. Т-топ өзара қарым-қатынас әсерінен бой алдырған қатынас пен топтық динамиканы зерттеуді мақсат ету үшін жиналған гетерогендік индивидтердің жиыны ретінде болды. Тренинг топ жұмысының нәтижелі болуының бір талабы оқыту барысында шешімін табуы тиіс міндеттерге жүргізушінің ықпал ете алуы болмақ. Ықпал ету белгілеулер деңгейінде немесе қабілеттер мен дағдылар, немесе перцептивті қабілеттер және т.б. деңгейлер негізінде жүзеге асуы қарастырылады. Тренингтің мәніне түсінік беретін көзқарастарға шолу жасалған.

Түйін сөздер: тренинг, топтық жұмыс, Т-топ, сенситивтілік топ, психологиялық тренинг

Топ – бұл әлеуметтік психологияның негізгі түсініктерінің бірі. Зерттеу тақырыбы және нысаны ретінде ол көптеген белгілі ғалымдардың және практиктердің назарында болған, бірақ бұл құбылысты белсенді түрде зерттеу ХХ ғасырдың екінші жартысында жүзеге асырыла бастаған еді. Дәл осы кезеңде психологияның қолданбалы және тәжірибелік салаларында тренинг түсінігі пайда болды және кеңінен қолданыла бастады.

Адамдарға психологиялық көмек көрсету тәсілі ретінде топтық тренинг алғаш рет шет ел психологиясында қолданылды. К.Левин қалыптастырған негізгі ой: «Адамдар өздерінің бойындағы барабар емес белгілерді анықтау және мінез-құлықтың жаңа түрлерін қалыптастыру үшін өздерін басқалардың көзқарасымен көре білуді үйренуі қажет» – деген мазмұнда болды [1].

Алғашқы тренингтік топты (Т-тобын) жаратылыс ғылымдары саласындағы бірнеше мамандар құрған, олар 1946 жылы негізгі әлеуметтік заңдарды (мысалы, жұмысқа алу заңы) зерттеу, шешімдердің оңтайлы варианттарын іздеу және оларды қолданумен байланысты әртүрлі жағдайларды «ойнату» үшін іскер адамдар мен кәсіпкерлерді жинаған. Нәтижесінде, алға қойылған мақсаттармен бірге, топтың әрбір мүшесі кері байланыс алу көмегімен өз-өзін жаңа қырынан ашу және өз-өзін түсіну тәжірибесін игерді. 1947 жылы Бетеле қаласында (Мэн штаты) тренингтің ұлттық зертханасы құрылған болатын. Алғашқы тренингтік топтар «базалық ептіліктердің тренингтік тобы» деп аталды. Т-топтың негізгі міндеттері оған қатысушыларға өзара жеке тұлғалық қатынастың негізгі заңдарын, қиын жағдайларда жетекшілік ете білу және дұрыс шешім қабылдай алуды үйрету болды. Кейінірек мұндай топтар міндеттері бойынша бөлшектене және белгілі бір категорияларға бөліне бастады:

- 1) икемділік топтары (жетекшілерді, іскер адамдарды дайындау);
- 2) өзара жеке тұлғалық қарым-қатынастар топтары (отбасы мәселелері);
- 3) «сенситивтілік» топтары (жеке тұлғаның өсуі және өзіндік жетілуіне, жасқаншақтықты жеңуге және т.с.с. бағытталған топтар).

Бірақ та ұзақ уақыт бойында мұндай топтар негізінде дені сау адамдарды әр түрлі рөлдік қызметтерге үйретуге бағытталған болатын:

- басшылықпен және қол астындағы қызметкерлермен қатынас;
- қиын жағдайларда тиімді шешімдерді өндіру;
- ұйымдастырушылық іс-әрекетті жақсарту әдістерін іздестіру және т.с.с.

Адамдардың кез-келген тобы шынайы өмірді, қарапайым адамдардың өмірінде бар қарым-қатынастарды бейнелейді. Алайда жасанды түрде құрылған зертхана шынайы өмірден келесі белгілерімен ерекшеленеді:

- әркім тәжірибеші және тәжірибенің нысаны бола алады;
- шынайы өмірде шешілуі мүмкін емес міндеттерді шешу мүмкіндігі туады;
- топтағы дәрістер «психологиялық қауіпсіздікті» ұйғарады, бұл тәжірибенің «тазалығын» қамтамасыз етеді.

Психологиялық тәжірибе саласында белгілі мамандар Т-тобының басқа түрдегі топтардан айырмашылығы қалай үйрену қажеттілігін баулуға негізделеді деп жазады. Мұнда топтың мүшелерінің барлығы жалпы өзара үйрену процесіне тартылады және сондықтанда олар әдетте жетекшіге емес бір біріне сүйенеді. Т-тобында оқыту жетекшінің түсіндіруі және нұсқауларынан бұрын, топтың өз тәжірибесінің нәтижесі болып келеді.

Т-тобының басқа да басымды жағы:

- өз-өзін таныстыру;
- кері байланыс;
- эксперименттеу сияқты элементтерді шамалаған процестің сипаттамасына байланысты [2].

Топтық психологиямен және «топ нәтижесін» жеке тұлғаға арнайы әсер ету құралы ретінде пайдалануға байланысты нәтижелі жұмыстар қатарына көп жағдайда А.Адлердің, К.Левиннің, Дж.Мореноның, Дж.Праттаның, К.Роджерстің еңбектері жатады.

Топтың жеке тұлғаға кәсіби әсер ету құралы ретінде, отандық психологиялық көмек тәжірибесінде, ХХ ғасырдың басынан бері қолданылады деп айтуға болады. Дегенменде топтық жұмыстар әдістемелеріне деген ғылыми және тәжірибелік қызығушылық Ресейде тек осы ғасырдың 90 жылдарында ғана арта бастады. Ресей ғалымдарының арасынан топтық жұмыстардың мәселелерін теориялық және әдістемелік жағынан талдаған алғашқы ғалым ретінде Лариса Андреевна Петровскаяны атауға болады, оның монографиясы 1982 жылы жарық көрген [3]. Өзінің еңбектерінде ол тренингті (нақтырақ айтқанда, әлеуметтік-психологиялық тренинг-ӨПТ) қатынас саласындағы білімге және жеке қабілеттерге үйретудің өзіндік түрі, сондай-ақ оларды түзетудің сәйкес формасы ретінде қарастырды. Бұл формалардың алуан түрі үлкен екі класқа бөлінеді:

- а) арнайы қабілеттерді дамытуға бағытталғандар;
- б) қатынас жағдайында талдау тәжірибесін тереңдетуге мақсатталғандар;

Әрине кеңестік тренинг мектептерінің көбі батыстан келген теориялық тұжырымдамаларға сүйенетін, әрі топтық психологиялық жұмыстардың формаларының өзі бүгінгі күнге дейін шетелдік үлгілердің өзгертулері болып табылады. Дегенменде, соңғы уақытта әлемдік деңгейдегі мамандар жетілуде, олардан шетелдік психологтардың да алар тәлімі мол.

Топтық психологиялық тренинг практикалық психологияның өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру дағдыларын қалыптастыру мақсатында қолданылатын белсенді әдістерінің бірігуі болып табылады. Сонымен бірге тренингтік әдістердің клиникалық психотерапия аясында неврозды, алкоголизмді және бір қатар соматикалық ауруларды емдеу кезінде қолданумен бірге, психикалық жағынан сау, алайда жеке басында психологиялық проблемалары бар адамдармен жұмыс істеу кезінде, оларға өзін-өзі жетілдіруде көмек көрсету мақсатында қолданылатындығында баяндайды [4].

Психологиялық тренинг – топтық жұмыстың кез-келген түрі емес, бұл өзінің мүмкіндіктерімен, шектеулерімен, ережелері және мәселелерімен топтық жұмыстың ерекше түрі. Тренинг өзінің мәні бойынша оқытудың түрі, жаңа дағдыларды игеру, өзінің бойынан жаңа психологиялық мүмкіндіктерді ашуды білдіреді. Оқытудың бұл түрінің ерекшелігі дәріс алушылар онда белсенді бағыт ұстанады, ал дағдыларды игеру өмір сүру барысы, мінез-құлқының, сезінулерінің, әрекеттерінің жеке тәжірибесі процесінде жүзеге асады.

Яғни, екі түсінікті: психологиялық тренинг және оқыту іс-әрекеті аясында жүргізілетін тренингтік дәрістерге, бөлетіндігін ескерейік.

Оқыту іс-әрекеті барысындағы тренингтік дәрістер (мектепте, колледжде, жоғары оқу орнында):

- а) барлық оқу тобына;
- б) міндетті тәртіпте;
- в) аптасына бір рет қысқа кездесулер тәртібінде;

г) оқу орындарына тән өте төмен психологиялық қауіпсіздік жағдайында тренингті пайдалануға болатын тренингтік әдістемелердің және процедуралардың маңызды өзгертулері [1].

Тренингтің мәніне түсінік беретін көзқарастарға шолуды түйіндей келе, аталмыш түсінікке жалпылама анықтама берілетін тағы да бір көзқарасқа тоқталсақ. Этникалық толеранттықтың және осы контексте тренингтік топпен жұмыс жүргізу әдістері мен шарттарын ұйымдастыру мәселелерін шеше келе Н.М. Лебедева, О.В. Лунаева, Т.Г. Стефаненко тренингті белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған арнайы үлгіде ұйымдастырылған топтық жұмыс ретінде қарастырады [2].

Жоғарыда келтірілген көзқарастарды және анықтамаларды жалпы қорытындылай келе практикалық психологияның бұл түрін оқыту аясында да қолдануға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Пахальян В.Э. Групповой психологический тренинг. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 224 с.
- 2 Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. – М.: Ось, 2007. – 256 с.
- 3 Сарпан Г. Подготовка профессиональных тренеров // Вестник практической психологии образования. Сер. Психология, 2004. – С.28-34.
- 4 Жігітбекова Б.Д. Топтық психотерапия. – Алматы: Ұлағат, 2008. – 196 б.

Б.Д. Жигитбекова¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

ПРИМЕНЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В этой статье рассматриваются проблемы теоретического основания организации и проведения группового тренинга. Изложено разнообразный опыт специалистов, позволяющий представить себе целостную картину тех проблем, которые решаются при организации и проведении группового психологического тренинга. Но что же такое отношение? Субъективное отношение существует в разных формах. Отношение может возникать лишь к значимому объекту, в эмоциональной сфере оно переживается как чувство, желание, при понимании объекта проявляется как смысл, в аспекте направленности личности – как ценность, при регуляции поведения – как установка (на неосознаваемом уровне) или как аттитюд (на осознаваемом), а при самоопределении по отношению к социальному окружению – как диспозиция. Если говорить проще, то названная задача связана с необходимостью сформировать у участников тренинга желание освоить новую деятельность увидеть в ней смысл для себя, осознать ее ценность.

Ключевые слова: тренинг, групповая работа, Т-группа, сенситивная группа, психологический тренинг

B.D. Zhigitbekova¹

¹Abay Kazakh National Pedagogical University

THE USE OF PSYCHOLOGICAL TRAINING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Summary

This article discusses the problems of organization and theoretical foundation of the group training. It reflected a variety of experience of specialists, allowing to imagine the complete picture of the problems that are solved with the organization and conduct of group psychological training. But what is the ratio? Subjective attitude exists in different forms. Attitude can occur only in a significant object in the emotional sphere, it is experienced as a feeling, a desire, on the understanding of the object appears as the meaning, in the orientation of the individual aspect - as a value when the regulation of behavior - like setting (on an unconscious level) or The attitude (at the conscious), and for self-determination in relation to the social environment - like disposition. Simply put, the problem is called associated with the need to generate among the participants the desire to learn a new activity to see the sense in it for themselves, to realize its value.

Keywords: training, group work, the T-group, sensitivity group psychological training training

МРНТИ 15.81.65

А.Б. Валиева¹, М.П. Кабакова²

*¹Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

*²Казахский Национальный университет им. аль Фараби,
Алматы, Казахстан*

СТАЖ СОВМЕСТНОЙ ЖИЗНИ И ВОЗРАСТ СУПРУГОВ КАК ФАКТОРЫ ИХ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье представлены результаты исследования супружеских конфликтов в разных типах семей. Определена зависимость конфликтного поведения супругов от таких факторов, как стаж совместной жизни и разница в возрасте супругов. Дан сравнительный анализ причин конфликтов и особенностей поведения молодых и зрелых супругов в конфликте. Выделены конфликтотгенные сферы у супругов, имеющих разницу в возрасте, и супругами-ровесниками. Определены значимые отличия в стратегиях поведения в конфликтных ситуациях супругов, имеющих и не имеющих разницу в возрасте. Представлены результаты корреляционного анализа причин конфликтов и стратегий поведения в разных типах семей.

Ключевые слова: типы семей, факторы супружеских отношений, молодая семья, зрелая семья, возраст супругов, супружеские конфликты, стратегии поведения

По данным социологических опросов, пятая часть всех браков в Казахстане оказывается нежизнеспособной уже в первые годы совместной жизнедеятельности. Решение вопросов об укреплении современной семьи немислимо без изучения причин конфликтов во внутрисемейных отношениях. Проблема семейного конфликта является наиболее актуальной в вопросе стабилизации жизнедеятельности семьи. Ключевую роль в семейных отношениях играют супружеские конфликты. Семейные конфликты имеют психотравмирующие последствия для членов семьи, которые выражаются в состоянии полной семейной неудовлетворенности, «семейной тревоги», нервно-психического напряжения, состоянии вины [1].

Семейные отношения подвергаются как внешним, так и внутренним воздействиям: родственники, особенности характера каждого из супругов, разница в возрасте и др. В качестве социально-психологических факторов, детерминирующих семейные конфликты, выделяют: национальность супругов, стаж совместной жизни, отличия в социально-экономическом положении супругов, их возраст и профессиональная занятость.

Целью данного исследования было определение обусловленности причин супружеских конфликтов и особенностей поведения супругов в конфликтной ситуации такими факторами, как стаж совместной жизни и разница в возрасте супругов.

В программу исследования были включены следующие методы: тест исследования супружеских отношений; методика предрасположенности личности к конфликтному поведению К.Томаса (адаптация Н.В. Гришиной); методика «Характер взаимодействия супругов в конфликтных ситуациях» Ю.Е. Алешиной и Л.Я. Гозмана.

На первом этапе исследования приняли участие 40 пар: 20 семей со стажем совместной жизни до 2 лет и 20 зрелых семей, стаж брака которых составляет 14,5 лет.

Согласно полученным данным, можно выделить, что в молодых семьях конфликтогенными сферами взаимодействия супругов являются:

- стремление супругов к автономии. В данном конфликте супруги демонстрируют негативную реакцию на возможность автономии супруга и отстаивают свою автономию;

- на втором месте по выраженности конфликты относительно нарушения ролевых ожиданий со стороны супруга. В данных ситуациях супруги также демонстрируют активную негативную реакцию;

- активную негативную позицию супруги отстаивают и в ситуациях проявления доминирования одного из супругов;

- менее негативно, но активно отстаивают свою позицию и в конфликтных ситуациях, связанных с проблемами в отношениях с родственниками и друзьями;

- также негативно, но менее активно обсуждаются в молодых парах и проявления ревности супругов.

Пассивную позитивную позицию супруги имеют в обсуждении вопросов, связанных с воспитанием детей. Видимо, это связано с тем, что в данных парах возраст детей не более 2 лет. Также пассивно в данных парах обсуждаются материальные вопросы. Активную позитивную позицию супруги выбирают при обсуждении вопросов норм поведения.

В зрелых парах наиболее конфликтными являются следующие сферы:

- негативную активную реакцию супруги выражают по вопросам, связанным с воспитанием детей. В данных семьях дети подросткового и юношеского возрастов, т.е. кризисные особенности обуславливаются как возрастными проблемами детей, так и трудностями общения с ними;

- активно негативно обсуждаются вопросы относительно отношений с родственниками и друзьями;

- менее активно, но негативно супруги реагируют на нарушение ролевых ожиданий со стороны супругов;

- не активно, но негативно обсуждаются материальные вопросы.

Следующие сферы в зрелых парах не являются конфликтогенными: стремление к автономии супругов, проявление доминирования одним из супругов, ревность. В данных вопросах супруги имеют пассивную позитивную позицию. Активную позитивную реакцию супруги имеют в обсуждении вопросов рассогласования норм поведения.

Анализ результатов по двум типам семей с помощью критерия Стьюдента показал наличие значимых отличий в уровне конфликтности по следующим сферам: воспитание детей, вопросы автономии супругов, стремление к доминированию, ревность супругов, при $t_{крит.} = 1,99$, $p \leq 0,05$.

Таким образом, наименьшая вероятность конфликтов у всех молодых пар наблюдается по вопросам рассогласования норм поведения супругов. На втором месте – отсутствие проблем при обсуждении материальных вопросов и по вопросам воспитания детей. Нет ни одной пары с отрицательными показателями по данным шкалам. В данных вопросах супруги ведут себя пассивно, в большинстве пар активную позицию в вопросах материального достатка имеют мужчины, при этом они пассивно обсуждают вопросы относительно воспитания детей.

В зрелых парах вероятность конфликта низка в вопросах рассогласования норм поведения супругов. В качестве причин конфликтов не выступают и вопросы автономии и доминирования супругов, ревности. Видимо данные вопросы уже не актуальны, они были разрешены на более ранних этапах супружества.

Конфликтогенными в молодых парах являются следующие сферы: стремление к автономии, нарушение ролевых ожиданий, проблемы в отношениях с родственниками и друзьями, ревность супругов. В зрелых парах причинами конфликтов чаще бывают вопросы, связанные с воспитанием детей, проблемы отношений с родственниками и друзьями, нарушение ролевых ожиданий.

Высока вероятность конфликтов в молодых семьях по вопросам доминирования одного из супругов, а в зрелых парах – материальные проблемы.

В обеих группах конфликты часто возникают относительно проблем отношений с родственниками и друзьями супругов и в связи с нарушением ролевых ожиданий.

Анализ результатов молодых супругов по методике Томаса показал доминирование у мужчин стратегий «соперничество» и «избегание», а у женщин – «соперничество», «избегание» и «компромисс». В зрелых семьях у мужчин и женщин в конфликтных ситуациях доминируют стратегии «сотрудничество» и «компромисс».

Анализ результатов с помощью критерия Стьюдента позволил выделить наличие значимых отличий в стратегиях «сотрудничество» (доминирует в зрелых семьях), «соперничество» (более выражено в молодых семьях), «избегание» (более выражено в молодых парах) при $p \leq 0,05$.

По коэффициенту корреляции Пирсона была выявлена положительная корреляция между следующими факторами:

- стратегией «соперничество» и стремлением к доминированию, и к автономии в молодых семьях;
- стратегией «компромисс» и сферой «воспитание детей» в зрелых семьях;
- отрицательная корреляция между стратегией «сотрудничество» и сферами «воспитание детей» и «ролевые ожидания» в зрелых семьях.

При $r_{эмп} \geq r_{крит}$, $p \leq 0,05$, 95%, где $r_{крит} = 0,22$.

Таким образом, выбор стратегий «соперничество», «избегание», «приспособление» в конфликтных ситуациях обостряет отношения супругов относительно вопросов доминирования в семье, желания сохранить свою автономию (между молодыми супругами), несоответствия ожиданий ролевому поведению (между супругами в зрелых парах). В зрелых парах в вопросах воспитания детей используют чаще стратегию «компромисса». Именно в конфликтных ситуациях по вопросам воспитания и ролевого поведения супруга в зрелых парах не используют стратегию сотрудничества, которая является доминирующей в этой группе.

На втором этапе экспериментальную выборку составили 42 семейные пары, в которых супруги имеют разницу в возрасте от 5 до 8 лет, либо в которых супруги являются ровесниками.

Результаты по тесту исследования супружеских отношений свидетельствуют о том, что, в парах супругов, имеющих разницу в возрасте, чаще не говорят друг другу о своих переживаниях, делах, хотя можно и нужно было бы. Существуют проблемы, о которых супруги не решаются говорить и обсуждать. А это ведет к отчуждению, потому что каждый человек чувствует необходимость иметь рядом человека, который бы его понимал.

В семьях супругов одного возраста принято рассказывать о своих проблемах. Большинство супругов делится тем, что его тяготит, и партнер его внимательно выслушивает. У супругов редко возникает потребность делиться с кем-то другим: друзьями, родственниками, потому что дома его понимают лучше.

Анализ по данным методики «Характер взаимодействия супругов в конфликтных ситуациях» показал, что в семьях, в которых супруги являются ровесниками, конфликтогенными сферами являются:

- на первом месте вопросы доминирования супругов;
- активную негативную реакцию супруги имеют и в обсуждении отношений с родственниками и друзьями;
- негативно, но не активно в данных семьях обсуждаются вопросы воспитания детей и материальные проблемы;

Активную позитивную позицию супруги имеют в вопросах норм поведения супругов и доминирования. Пассивно без агрессии обсуждаются вопросы стремления к автономии и ревность супругов.

В семьях, в которых супруги имеют разницу в возрасте, причинами конфликтов чаще бывают:

- на первом месте нарушение ролевых ожиданий;
- ревность – супруги имеют активные негативные реакции;
- менее активно, но негативно обсуждаются вопросы воспитания детей и материальные проблемы;
- более пассивную, но негативную позицию супруги имеют в обсуждении вопросов автономии супругов и отношений с родственниками и друзьями.

Пассивно без негатива обсуждаются вопросы рассогласования норм поведения супругов и стремление доминировать в семье.

Уровень конфликтности выше в семьях, где супруги, имеют разницу в возрасте. Анализ результатов с помощью критерия Стьюдента показал наличие значимых отличий в уровне конфликтности по следующим сферам: проявление стремления к автономии, нарушение ролевых ожиданий, стремление к доминированию, ревность супругов, $p \leq 0,05$.

Таким образом, наименьшая вероятность конфликтов у всех пар, в которых супруги являются ровесниками, возникает по вопросам нарушения ролевых ожиданий и рассогласований норм поведения супругов. Также низкий процент конфликтов относительно автономии и ревности супругов. Нет ни одной пары с отрицательными показателями по данным шкалам. Можно предположить, что, являясь ровесниками, супруги имеют схожие ожидания относительно ролевого поведения супругов, а вопросы автономии и ревности либо уже разрешены в семьях (зрелых парах), либо не актуальны.

В парах, в которых супруги имеют разницу в возрасте, вероятность конфликта низка в вопросах рассогласования норм поведения супругов и доминирования в семье.

Высока вероятность конфликтов в парах, где супруги-ровесники, по материальным вопросам, а в семьях супругов, имеющих разницу в возрасте, по вопросам отношений с родственниками и друзьями.

Конфликтогенными в парах супругов-ровесников являются следующие сферы: стремление к доминированию, проблемы в отношениях с родственниками и друзьями, вопросы по воспитанию детей. В парах, в которых супруги имеют разницу в возрасте, причинами конфликтов чаще бывают вопросы, связанные с нарушением ролевых ожиданий, проявлением ревности, материальные проблемы, вопросы относительно воспитания детей.

В обеих группах конфликты часто возникают относительно вопросов воспитания детей, реже относительно отношений с родственниками и друзьями, отношения к деньгам.

По данным методики Томаса можно сказать, что в семьях, где супруги-ровесники, в конфликтных ситуациях мужчины выбирают стратегии «соперничество» и «избегание», женщины – «соперничество», «избегание», «компромисс».

В семьях, где супруги имеют разницу в возрасте, мужчины используют чаще стратегии «сотрудничество», «приспособление», реже «компромисс», а у женщин на первом месте «приспособление», на втором – «сотрудничество».

Анализ данных на наличие значимых отличий показал, что для супругов-ровесников доминирующими стратегиями поведения в конфликтных ситуациях являются стратегии «соперничество», «избегание», а для супругов, имеющих разницу в возрасте, – «сотрудничество», «приспособление» и «избегание».

Далее были проанализированы корреляции между такими факторами, как «конфликтогенная зона» и «стратегия поведения в конфликтной ситуации». Были выделены следующие значимые корреляции между:

- стратегией «соперничество» и стремлением доминировать у супругов-ровесников;
- стратегией «избегание» и конфликтностью относительно ролевого поведения у супругов-ровесников;
- стратегией «приспособление» и конфликтностью относительно ролевого поведения у супругов, имеющих разницу в возрасте;

Таким образом, результаты экспериментального исследования показали, что в семьях с разным стажем совместной жизни существуют отличия как в причинах конфликтов, так и в стратегиях их разрешения. В большинстве зрелых семей принято рассказывать друг другу о своих проблемах, а молодые супруги не обсуждают волнующие их вопросы. В молодых семьях конфликтными сферами взаимодействия супругов являются: стремление супругов к автономии, нарушения ролевых ожиданий со стороны супруга, проявления доминирования одного из супругов, отношения с родственниками и друзьями, ревность. В зрелых парах наиболее конфликтными являются сферы: воспитание детей, отношения с родственниками и друзьями, нарушение ролевых ожиданий со стороны супругов, материальные вопросы. При этом, уровень конфликтности в данных типах семей не отличается. В зрелых семьях доминирует стратегия «сотрудничество», в молодых семьях – «соперничество» и «избегание».

Исследование показало, что выбор стратегий «соперничество», «избегание», «приспособление» в конфликтных ситуациях обостряет отношения между супругами-ровесниками относительно вопросов доминирования в семье, желания сохранить свою автономность, а также относительно

несоответствия ожиданий ролевому поведению между супругами-ровесниками и супругами, имеющими разницу в возрасте.

Как видно, по результатам исследования имеются отличия в причинах и характере протекания конфликтов между супругами в молодых и зрелых семьях, а также супругами-ровесниками и супругами, имеющими разницу в возрасте. Данное исследование показало, что трудно дифференцировать семьи по уровню конфликтности. Нет семей, в которых не происходили бы конфликты. Отличия разных типов семей существуют в причинах конфликтов и особенностях поведения супругов в конфликтных ситуациях. В процессе жизнедеятельности семьи происходят смена значимости обсуждаемых вопросов семейной жизни и изменения в выборах стратегий поведения супругов в конфликтных ситуациях.

Список использованной литературы:

1 Кабакова М.П. Психологические аспекты стабилизации супружеских отношений: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 190 с.

А.Б. Валиева¹, М.П. Кабакова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

²әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ЖАСЫ МЕН БІРЛЕСКЕН ӨМІР ТӘЖІРИБЕСІ ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ КОНФЛИКТІЛІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ФАКТОРЛАРЫ РЕТІНДЕ

Түйіндеме

Мақалада отбасының әртүрлі типтеріндегі ерлі-зайыпты конфликтілерінің зерттеу нәтижелері берілген. Ерлі-зайыптылардың жас ерекшелігі мен бірлескен өмір тәжірибесі сияқты факторлар ерлі-зайыптылардың конфликтілі мінез-құлықтарына тәуелді екенін анықталды. Конфликттің себептеріне және конфликт кезіндегі жас және кемелденген ерлі-зайыптылардың мінез-құлық ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жасалды. Жас айырмашылығы бар және бірдей жастағы ерлі-зайыптыларда конфликтогенді аймақтар айқындалды. Жас ерекшелігінде айырмашылығы бар немесе жоқ ерлі-зайыптылардың конфликтілі жағдаяттағы мінез-құлық стратегиясының елеулі айырмашылықтар анықталды. Әртүрлі типтегі отбасылардағы мінез-құлық стратегиялары мен конфликт себептерін корреляциялық талдаудың нәтижелері берілген.

Түйін сөздер: отбасы типтері, ерлі-зайыптылық қатынастардың факторлары, жас отбасы, кемелденген отбасы, ерлі-зайыптылардың жасы, ерлі-зайыптылық конфликтілер, мінез-құлық стратегиялары

А.В. Valiyeva¹, М.Р. Kabakova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University

²al-Farabi Kazakh National University

EXPERIENCE OF JOINT-LIFE AND AGE OF SPOUSES AS FACTORS OF CONFLICT BEHAVIORS OF SPOUSES

Summary

The article presents the results of the study of marital conflicts in different types of families. The dependence of the conflicting behavior of the spouses on such factors as the experience of joint -life and age difference of the spouses is determined. A comparative analysis of the causes of conflicts and behavioral characteristics of young and mature spouses in the conflict is given. Conflictogenic spheres are distinguished among married couples with age difference and spouses of the same age. Significant differences in the strategies of behavior of spouses in conflict situations, who have age gaps and do not, are determined. The results of a correlation analysis of conflicts and behavioral strategies in different types of families are presented.

Keywords: family types, factors of matrimonial relations, a young family, a mature family, age of spouses, marital conflicts, behavior strategies

М.К. Аксакалова¹, М.П. Кабакова²

¹Алматинский филиал Санкт-Петербургского Университета профсоюзов,
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

ТИПОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ТЕРРОРИЗМА: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассмотрена типология современного терроризма. Дан анализ основных подходов к пониманию феномена терроризм. Терроризм изменяется с течением времени и развивается количественно и качественно. Сравнительный анализ позволяет проследить начало террористической агрессии, прогнозировать ее направления и развитие. Это позволяет избежать нежелательных и негативных последствий в государстве, регионе, планете. Типология современного терроризма рассмотрена со стороны социально-психологического анализа. Современный терроризм в отличие от террористических проявлений других исторических периодов интернационален. Терроризм быстро меняет свои идеологические, институциональные и процессуальные проявления, поэтому существует необходимость его дальнейшего изучения как фактора психологической дестабилизации современного общества. Террористические организации отличаются высокой организованностью в международном масштабе.

Ключевые слова: терроризм, личность, страх, убеждения, религиозный экстремизм, сепаратизм, террор, идеология

Проблема терроризма превратилась в одну из острейших проблем развития современной цивилизации. Поступательное развитие человечества может существенно затормозиться, если силы, использующие терроризм как способ действий, станут добиваться своих целей. Современное общество должно адекватно ответить на брошенный вызов. Необходимость такого ответа вносит коррективы во многие направления человеческой деятельности. В настоящее время проблема терроризма изучается с различных сторон. Психологов интересуют не столько правовые или этические, сколько психологические, личностные и социально-психологические аспекты этой проблемы.

В настоящее время существует несколько основных подходов к изучению феномена терроризма. Основным направлением в политической психологии выступает системный подход (Н.Винер, У.Эшби, Л.Берталанфи, О.Ланге). Системный подход к исследованию дает возможность совершенствовать процесс разработки эффективных социальных технологий, направленных на минимизацию влияния терроризма на современное общество. Минимизация влияния терроризма на современное общество способствует развитию культуры, экономики в местном и мировом масштабе, что способствует поддержанию политического, экономического, социального равновесия на земле [1]. Также применяется структурно-функциональный подход. Основным принципом структурно-функционального подхода (Д.Истон, С.Липсет) является использование накопленных знаний в данной сфере для выявления функционального содержания феномена терроризма. Параллельно в современных исследованиях психологии терроризма используется метод сравнительного анализа (С.Либерсон, М.Армер), который позволил при изучении теоретического и эмпирического материала соотнести в описании изучаемого явления различные по своим исходным основаниям теоретические подходы. Терроризм изменяется с течением времени и развивается количественно и качественно. Сравнительный анализ позволяет проследить начало террористической агрессии, прогнозировать ее направления и развитие. Это позволяет избежать нежелательных и негативных последствий в государстве, регионе, планете [2]. Однако, несмотря на наличие большого количества научных работ, посвященных интерпретации терроризма как психологического, так и политического феномена, тема далеко еще не исчерпана. Терроризм быстро меняет свои идеологические, институциональные и процессуальные проявления, поэтому существует необходимость его дальнейшего изучения как фактора психологической дестабилизации современного общества.

С точки зрения политической психологии, терроризм – это форма, метод социально-политической борьбы, осуществляемый путем систематического применения неограниченного насилия или угрозы его применения, вплоть до убийства, в целях устрашения, подавления и уничтожения политических и др. противников [3]. Все эти определения следует понимать как преступное деяние, состоящее в применении насилия или в угрозе насилием в отношении отдельных лиц, либо группы лиц, сопровождающееся устрашением населения и преднамеренным созданием обстановки страха, подавленности, напряженности с целью оказания воздействия на принятие решений, выгодных для террористов и отличающееся повышенной общественной опасностью и публичным характером его совершения.

Из анализа определений можно сделать вывод, что терроризм – это в первую очередь преступное деяние. В современной юридической литературе, посвященной проблемам терроризма, выделяют следующие отличительные признаки терроризма как преступного деяния. Во-первых, отличительной чертой терроризма является то, что он порождает высокую общественную опасность, возникающую в результате совершения общеопасных действий, либо угрозы таковыми. При этом, умыслом террориста охватывается причинение смерти лицам, которые захватываются в качестве заложников, находятся вблизи мест взрывов и т.п. Во-вторых, терроризм отличает публичный характер его исполнения. Другие преступления обычно совершаются без претензии на огласку, а при информировании лишь тех лиц, в действиях которых имеется заинтересованность у виновных. Терроризм же без широкой огласки, без открытого предъявления требований не существует. В-третьих, отличительной особенностью терроризма является преднамеренное создание обстановки страха, подавленности, напряженности [4]. При этом, создается эта обстановка страха, напряженности не на индивидуальном или узкогрупповом уровне, а на уровне социальном и представляет собой объективно сложившийся социально-психологический фактор, воздействующий на других лиц и вынуждающий их к каким-либо действиям в интересах террористов или принятию их условий. Игнорирование указанных обстоятельств приводит к тому, что к терроризму порой относят любые действия, породившие страх и беспокойство в социальной среде. Однако терроризм тем и отличается от других порождающих страх преступлений, что здесь страх возникает не сам по себе в результате получивших общественный резонанс деяний и создается виновными не ради самого страха, а ради других целей, и служит своеобразным объективным рычагом целенаправленного воздействия, при котором создание обстановки страха выступает не в качестве цели, а в качестве средства достижения цели. Таким образом, создание обстановки страха есть выражение терроризма, проявление его сути, а не его конечная цель. В-четвертых, отличительной чертой терроризма является то, что при его совершении общеопасное насилие применяется в отношении одних лиц или имущества, а психологическое воздействие в целях склонения к определенному поведению оказывается на других лиц, т.е. насилие здесь влияет на принятие решения потерпевшим не непосредственно, а опосредованно – через выработку (хотя и вынужденно) волевого решения самим потерпевшим лицом (физическим или юридическим или группой лиц) вследствие созданной обстановки страха и выраженных на этом фоне стремлений террористов [5].

Современный терроризм в отличие от террористических проявлений других исторических периодов интернационален: он не имеет какой бы то ни было определенной, единой, национальной, этнической, религиозной или культурной принадлежности и представляет собой рыхлую структуру международных, многонациональных, действующих вне государственных границ террористических сетей и групп, а также индивидов, часто не связанных непосредственно, но объединенных схожей или общей экстремистской идеологией, позволяющей обеспечивать необходимую согласованность операций.

Известный социальный психолог, политолог Д.В. Ольшанский называет основные сферы терроризма.

Первая сфера – это политический террор, имеющий целью оказать влияние на политических лидеров, представителей власти, вынудить принять те или иные решения и совершить определенные действия. Целью политического террора часто является устранение неудобных политических деятелей ради изменения политического строя. Главный метод подобного террора – захват заложников, жизни которых предлагаются в обмен на уступки со стороны властей.

Вторая сфера – информационный террор, проявляющийся в прямом воздействии на психику и сознание людей в целях формирования необходимого общественного мнения. Методом террора является распространение слухов («слухи-пугало» и «слухи-агрессии»).

Третья сфера – экономический террор, заключающийся в различных дискриминационных экономических действиях, имеющих целью оказать давление на экономических конкурентов (фирмы, государства). Методы террора такого типа могут быть самыми разнообразными – игра на понижение стоимости акций конкурента или доведения до банкротства.

Четвертая сфера – социальный (бытовой) терроризм. Сюда можно отнести любые акты запугивания и причинения вреда на бытовом уровне [6].

В классификации А.В. Возженикова современный терроризм определен как: политический терроризм, государственный терроризм, религиозный терроризм, левый терроризм, правый терроризм и международный терроризм [7].

Политический терроризм превратился сегодня в одну из глобальных проблем современности, разрешение или хотя бы сокращение масштабов которой предполагает совместные действия всего мирового сообщества. Необходим целый комплекс мер политического, экономического, финансового, силового, правового характера для преодоления причин, порождающих терроризм, а также политическая воля лидеров крупнейших государств для его искоренения. Важно не только не допускать идеологического оправдания террора под знаменами «защиты прав нации», «защиты веры», а наоборот, обеспечить развенчание терроризма всеми силами СМИ.

Политический терроризм – это метод политической борьбы, который связан с осуществлением насильственных вооруженных акций с целью устрашения и подавления политических противников [8]. Он имеет своей целью нагнетание страха среди населения и оказание вследствие этого воздействия на власть. Поэтому сегодня самым распространенным методом террора является насилие не в отношении носителей власти, а против мирных людей с обязательной демонстрацией катастрофических результатов террора. Количество таких актов постоянно увеличивается, они становятся все более жестокими и все больше людей оказываются их жертвами.

Причинами политического терроризма в современном мире являются:

- экономические и финансовые кризисы в разных странах мира, безработица, особенно среди мусульманской молодежи, которая не имеет возможности социально-экономической самореализации и становится орудием в руках экстремистов;

- огромное неравенство в уровнях жизни между развивающимися и развитыми странами, а также попытки навязать определенную модель производства и потребления для всех стран с разной историей и традициями;

- заинтересованность правящей элиты ряда государств в терроризме как орудии внешней и внутренней политики. Терроризм оказывается удобным инструментом борьбы с оппозиционными силами и неудобными политическими режимами;

- наличие в мире «горячих точек», которые являются рассадниками насилия и свидетельствуют о бессилии какого-либо народа решить свои проблемы мирными политическими средствами;

- недостаточная эффективность работы госаппарата и принятие непродуманных политических решений и др.

Государственный терроризм отличается от политического терроризма тем, что его целью не является внести страх в население, а совершение определенных незаконных действий, выполняемых государственными структурами. Но все-таки, государственный терроризм тесно переплетен с политическим терроризмом, с его причинами, которые влияют на политику государства и его ослабление.

Государственный терроризм – термин, используемый для обозначения государственного насилия против гражданских лиц. Под актами государственного терроризма обычно понимают незаконные задержания, убийства, похищения, пытки и казнь граждан без суда и следствия, выполняемые сотрудниками силовых структур (полицией и иными органами правопорядка). Государственным терроризмом также называют террористические акты, совершаемые сотрудниками специальных органов государства. Отличают также терроризм, поддерживаемый государством – тот случай, когда государство, само не участвуя в терроризме, финансирует и поддерживает террористические группировки.

Важное отличие государственного террора от терроризма состоит в том, что, когда государства используют тактики террора, у них больше шансов остаться безнаказанными. Вся власть

сосредоточена в государстве, которое контролирует правовые институты и вооруженные силы и открыто или тайно санкционирует использование террористических методов. Однако, как мы уже выяснили, основная задача международного гуманитарного права заключается в том, чтобы не допускать применения государствами тактик террора. От Нюрнбергского процесса после Второй мировой войны, в ходе которого были привлечены к ответственности нацистские лидеры, до Международных трибуналов, отправляющих под суд военных диктаторов и правителей государств, допустивших этнические чистки и геноцид в бывшей Югославии и Руанде, – таков путь движения за право международного сообщества настаивать на привлечении к ответственности власть имущих, поскольку обладание государственной властью не является основанием для «безнаказанности».

Религиозный терроризм в корне отличается от политического и государственного терроризма. Потому, что он не содержит в себе привязок к какому-либо государству или политике, он основывает свои требования на религии.

Связь между религией и терроризмом – явление не новое. Соппротивление зилотов в Иерусалиме в I веке до нашей эры, ритуальные действия тагов в Индии в VII веке, насилие ассасинов – это ранние формы проявления религиозного терроризма. В XX веке вместе с развитием политических школ ему на смену пришел терроризм сепаратистский и идеологический. Появление современного религиозного терроризма связывают с революционной борьбой в Иране в 1980 году. Тогда термин «религиозный» предполагал «исламский». Пришли 90-е годы и с крушением коммунистической идеологии, образованием новых независимых государств сократилось число сепаратистских террористических организаций. Одновременно возросло количество религиозных движений, которые уже являлись не только исламскими, а были связаны со всеми мировыми религиями и многочисленными сектами и культурами.

Рассмотрение религиозного терроризма начнем с исламского, поскольку именно исламские террористические организации осуществили наибольшее количество террористических актов за последнее десятилетие. СМИ чаще всего рассказывают именно про действия этих организаций, что, безусловно, способствует достижению одной из целей данных образований – устрашение. В отношении этих организаций уместно использовать определение «самый» – они самые фанатичные и самые активные, и им, как никому, удастся влиять на международную политику. В основе исламского терроризма лежит стремление распространить фундаментализм за счет других стран.

Исламские группировки контактируют друг с другом, поскольку у них общий враг – западная цивилизация и государство Израиль, общая идеология – исламский фундаментализм. Для того чтобы понять сущность исламского терроризма необходимо понять, что собой представляет исламский фундаментализм – форма радикального ислама, утверждающая, что для возвращения бывшего могущества исламским странам необходимо отказаться от «всего западного» и вернуться к истокам, которые проповедовал Мухаммед.

Исламская мысль может уместиться в одном предложении: «против тех, кто не соблюдает законы ислама, необходимо сражаться», таким образом, джихад возводится в ранг шестого столпа ислама лидерами террористических группировок.

Правый терроризм – терроризм, применяемый неонацистскими, неофашистскими, расистскими группировками. Цель подобных действий – борьба против мигрантов и других иностранцев, а в перспективе – приход к власти националистических или фашистских группировок. Преимущественно террористические акты правого толка проводятся без поддержки международных праворадикальных организаций, что является одной из причин плохой организации терактов, но вместе с тем затрудняет поиск преступных ячеек. Современный правый терроризм уходит корнями в 1980-е годы в Европе, особенно сильным он был в Восточной Европе после распада ОВД.

Правые террористы опираются на взгляды писателей националистических убеждений: Артюра де Гобино, Хьюстона Чемберлена и Генриха фон Трейчке [9]. В числе их сторонников присутствуют НС-скинхеды, футбольные хулиганы, молодые солидарные люди и некоторые интеллигенты-сторонники, придерживающиеся этатизма и ксенофобии. Вместе с тем, четкого единого взгляда на вещи у правых террористов нет.

В 1980 году в Болонье группа правых террористов устроила взрыв на железнодорожной станции, в результате которого погибло 84 человека и было ранено 180. Были задержаны два неонациста Валерио Фьораванти и Франческа Мамбро, которые не признали своей вины. Оба были приговорены к пожизненному лишению свободы в 1995 г., однако заказчика установить не

удалось. В том же 1980 г. спустя два месяца на Октоберфесте неонацист Гундольф Кёлер подорвал бомбу в разгар празднования. В результате погибли 15 человек (в том числе сам Кёлер), 215 были ранены. Официальная версия о том, что Кёлер действовал в одиночку, не признаётся общественностью Германии. Вместе с тем, вопреки ожиданиям, волна последующих терактов так и не прокатилась по Европе [10].

Левый терроризм – терроризм, используемый леворадикальными (чаще всего лево-марксистскими) организациями. Точкой отсчёта современного левого терроризма следует считать май 1968 г. – студенческая революция в Париже, пик движения Новых Левых. Однако корни левого терроризма уходят вглубь истории – в древнее тираноборство и политические убийства, практикуемые «народными мстителями» из анархистов и народовольцев в XIX веке. Промежуточным звеном между ними и современными левыми террористами были русские эсеры. На становление новых форм левого терроризма в послевоенном мире большое влияние оказали радикальные версии марксизма, такие как троцкизм и маоизм. Современные левые террористы, как и их предшественники, своё насилие называют «революционным». Исходят из ленинского тезиса о том, что современное общество стоит на стадии империализма, при котором кучка монополий (финансовая олигархия, состоящая из капиталистов) поработает и обкрадывает широкие массы населения.

В зависимости от используемых методов выделяют физический и психологический террор. Физический террор связан с применением непосредственного насилия к индивидам, характеризуемым лишением лица (группы лиц) жизни, нанесением телесных повреждений, ограничением свободы.

Психологический террор может проявляться в достижении устрашающего эффекта путем разрушения материальных объектов (предприятий, учреждений, коммуникаций), повреждения имущества государства, общественных организаций, частных лиц. К психологическому террору также относят морально-психологическое насилие, осуществляемое путем шантажа, угроз и других действий с целью заставить государство, его органы и другие субъекты выполнять требования террористов.

Таким образом, анализ видов терроризма показывает, насколько это разноплановое и сложно структурированное явление. В связи с этим возникает необходимость детального изучения данного явления. Необходимо определить социально-психологические причины, порождающие терроризм; мотивы участия в террористических актах; психологические последствия, наблюдаемые у участников террористического акта и т.д. Следует отметить, что некоторые попытки осмысления этого сложного явления уже начаты в психологической науке: проводятся исследования, публикуются материалы, проводятся конференции и круглые столы [11].

Список использованной литературы:

- 1 Барышников С.Г., Барышников Г.С. Феномен терроризма: теоретико-методологические основы исследования [Текст]/Вестник Южно-Уральского государственного ун-та. Сер. Социально-гуманитарные науки, 2013. – Вып. 2. – С.155-157.
- 2 Боташева А.К. Терроризм как фактор современных политических процессов: детерминация, проявления, стратегия противодействия: Автореф. дис. ... д-ра полит. наук. – Ставрополь, 2009. – 40 с.
- 3 Моджорян Л.А. Терроризм: правда и вымысел. – М.: Юридическая литература, 1986. – 244 с.
- 4 Шалабаев Ж.А. Феномен экстремизма и терроризма в современных условиях и политико-идеологические аспекты обеспечения национальной безопасности. – Караганда, 2007. – 232 с.
- 5 Кинесенов У. Безопасность Центральной Азии: глобальные, региональные и национальные проблемы. – Алматы: Кайнар, 1998. – 280 с.
- 6 Шнайдер Г.Й. Криминология. – М., 1994. – 439 с.
- 7 Возжеников А.В. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. – М.: Эксмо, 2007. – 528 с.
- 8 Сатановский Е.Я. Глобализация терроризма и ее последствия // Международная жизнь, 2001. – №9-10. – С.5-9.
- 9 Куликов А.С. Международный терроризм сегодня // Ответные меры «Право и безопасность», 2005. – №2 (15). – С.15-19.
- 10 Лукин В.Н. Глобализация и международный терроризм. – СПб.: Наука, 2006. – 496 с.
- 11 Кабакова М.П. Религиозный фанатизм как социально-психологический феномен // Социально-психологический анализ проблемы влечения к смерти как одного из условий религиозного фанатизма: Матер. круглого стола с междунар. участием. – Караганда: КарГУ, 2012. – С.68-76.

М.К. Аксакалова¹, М.П. Кабакова²

¹Санкт-Петербург кәсіподақ Университетінің Алматыдағы филиалы

²әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ЛАҢКЕСТІКТІҢ ТИПОЛОГИЯСЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Түйіндеме

Мақалада қазіргі замандағы лаңкестіктің типологиясы қарастырылған. Лаңкестік феномені ұғымына сараптама жасалған. Уақыт өткен сайын лаңкестіктің сипаты өзгеріп, саны мен сапасы жағынан дамып отыр. Салыстырмалы сараптама лаңкестік агрессияның алдын алып, оның бағыты мен бағдарын анықтауға септігін тигізеді. Бұл оның мемлекетте, аймақта, планетамызда жағымсыз салдарының алдын алуға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда лаңкестік өткен замандармен салыстырғанда интернационалды сипатқа ие. Ол өзінің идеологиялық, институционалдық және процессуалды болмысын тез өзгертуге бейімделген, сондықтан қазіргі қоғамның психологиялық шырқын бұзып отырған фактор ретінде оны түбегейлі зерттеу маңызды. Лаңкестік ұйымдар халықаралық көлемде жоғары ұйымдасу деңгейімен белгілі.

Түйін сөздер: лаңкестік, қорқыныш, тұлға, сенім, діни экстремизм, сепаратизм, террор, идеология

М.К. Aksakalova¹, М.Р. Kabakova²

¹Almaty branch of the sledge of St. Peterburg University

²al-Farabi Kazakh National University

TYPOLOGY OF MODERN TERRORISM: SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Summary

In the article considered typology of modern terrorism. The analysis of the basic going is given near understanding of the phenomenon terrorism. Terrorism changes in time and develops in number and qualitatively. A comparative analysis allows to trace beginning of terrorist aggression, forecast her directions and development. It allows to avoid undesirable and negative consequences in the state, region, planet. Modern terrorism unlike the terrorist displays of other historical periods is international. Terrorism changes the ideological, institutional and judicial displays quickly, therefore there is a necessity of his further study as a factor of psychological destabilization of modern society. Terrorist organizations differ in high good organizationininternational scale. It allows to avoid undesirable and negative consequences in the state, region, planet. Modern terrorism unlike the terrorist displays of other historical periods is international.

Keywords: terrorism, personality, fear, persuasions, religious extremism, separatism, terror

МРНТИ 15.21.45

Н.А. Ахметов¹

¹Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

АДАМ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АНЫҚТАЙТЫН ҚАЖЕТТІЛІКТЕР МЕН УӘЖДЕМЕЛЕР

Аңдатпа

Бұл мақалада студенттерге салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелері қаралған. ЖОО-дағы дене тәрбиесінің басты міндеті студенттердің өмір стилін немесе өмір салтын салауаттылыққа бағыттау. Осы міндеттерді шешу бағытында оқытушы студенттермен өзара тиімді іс-қимылдар жасау үшін (конструктивті формада) олардың психологиялық ерекшеліктерін жақсы білуі тиіс. Бірінші кезекте олардың мұқтажы мен психикалық жағдайын түсіну маңызды. Сондықтан да оқытушы психодиагностика әдістерін терең меңгеруі тиіс. Студенттерді психологиялық тұрғыдан тексеру әрбір студенттің психологиясын жақсы түсінуге мүмкіндік берді, өзара түсінісетіндей қарым-қатынас, әңгімелесу мен кеңес беру, өмірдің мәні мен мақсатын белгілеу туралы пікір алысулар студенттердің мінез-құлқына жағымды әсер етеді, зиянды әдеттердің азаюы мен салауатты стилі принциптерін сақтау уәждемесін қалыптасуына мүмкіндік туғызды.

Түйін сөздер: салауатты өмір салты, уәж, студенттер, дене тәрбиесі, психодиагностика

Бүгінгі таңда салауатты өмір салты денсаулықты сақтау мен нығайтудың ең сенімді тәсілі екенін барша халық түсінеді. Бірақ бұл деректерді білу мен түсіну қажетті талаптар мен ұсыныстарды іске асыруға аздық етеді. Әрбір адам өз денсаулығына көздің қарашығындай қарайтын қатынасты тәрбиелеудің салықалы саясатын жүргізу қажет. Адамның өз денсаулығына қамқорлықпен қарауы оның қажеттілігіне, қызығушылығы мен уәждемесіне байланысты мінез-құлқы арқылы детерминацияланған.

Адам мінез-құлқын дұрыс бағалай білу үшін ең алдымен сырттай қарағанда түрлі жағдайлардағы түрлі адамдардың бірдей мінез-құлқы арқылы бірдей мақсатқа жеткізетін осы мінез-құлқтың уәждемесін дұрыс түсіне білу қажет. Мақсат – алдын ала көрініп тұрған, адам өзі ұсынған және санасына салған нәтиже. Уәж – мақсатқа жету жолындағы қозу. Қалай нығайғандығына байланысты уәждерді сырттай және іштей деп екіге бөліп қарастырады.

Сырттай уәж нығаюдың сыртқы көздерімен байланысты – тағам, ақша және басқа да марапаттаулармен, мысалы, оқытушы студентке тек нақты бір тапсырманы орындап келгенде ғана сынақ бағасын қоюға уәде беруі мүмкін.

Іштей уәж нығаюдың ішкі көздерімен байланысты, мысалы студент көптен бері орындай алмай жүрген жаттығуын орындауға қол жеткізгенде, мысалға – нық басып қолымен тұруға үйренгенде қуаныш сезіміне бөленеді [1].

Мақтау, жоғары баға қою және басқа да нығаюдың сыртқы көздері сырттай уәждемені қамтамасыз етеді. Сырттай уәждемеленген студенттер сырттай сый-сыяпат алуға ұмтылады, іштей уәждемеленген студенттер, керісінше, нығаюдың ішкі көздері мен орындалған парыз сезіміне мән береді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, іштей уәждемені басшылыққа алатындар өздеріне ғана сенетін болады, істеген жұмысынан ләззат алып, сәтсіздіктерді жеңіл қабылдайтын болады [2, 317 б.].

Қызығушылық іштей уәждемемен тығыз байланысты. Іштей уәждемеге сәйкес іс-әрекет жасайтындар сол іс-әрекеттің өзіне қатты қызығушылық таныта алады. Дегенмен, ішкі уәждеменің қалыптасуы бірден бола қоймайды, ол студент пен оқытушының бірлесіп атқарған ұзақ жұмысы барысында қалыптасады. Біздің байқауымызша, дене тәрбиесі сабақтарында көптеген оқытушылар сырттай уәждемені нақты бір жағдайға байланысты «сыналды» немесе «сыналған жоқ» түрінде ғана пайдаланады.

Сырттай нығайтуды барлық мұғалімдер пайдаланғанымен, кейбіреулері мұндай әдістерді қолданғысы келмейді, олар марапаттау мен жазалау жүйесін табиғи емес, адам мінез-құлқына жат көрініс деп есептейді. Гуманистік көзқарастарды басшылыққа алатын педагогтар мұндай оқытушылар немесе студенттер өзіндік дамуға, денсаулығының мықтылығына және ешкімге ұқсамайтын ұлы тұлға болуға жетелейтін қажеттілікке сай келетін өздерінің ішкі дауысын естуді ешқашан үйрене алмайды деп санайды [2, 317 б.].

Іштей уәждемемен тығыз байланысқан қызығушылық – бұл әлде бір жұмысқа, немесе бір іс-әрекетке деген қызығушылық. Қызығушылық нысанадан, іс-әрекеттен, немесе субъект үшін жоғары құндылықтан байқалады.

Гуманистік психология мен педагогика негізгі қажеттілік (физиологиялық: тамақ, су, жылу, демалыс, секс, қауіпсіздік) және екінші қажеттіліктер:

оларға жататындар:

- әлеуметтік қажеттіліктер – өзін өзі әлдебіреуге не әлденеге жатқызу, (субъектіні басқалардың қабылдауы, әлеуметтік өзара әрекеттесу, жақын тарту мен қолдау) негізінде қалыптасатын іштей уәждемелерді зерттеумен айналысады;

- сыйлау мен жақсы көруге деген қажеттілік, өзара жақын тартуға құрылған қатынастарды дамытуға деген қажеттілік, әлдеқандай топқа жататындай қажеттілік;

- өзін құрметтеуге деген қажеттілік, өзін жоғары бағалайтындай жағдай жасау және қолдау; айналасын қоршағандардың құрметіне деген қажеттілік.

Өзін құрметтеуге деген қажеттілік өзара айырмасы бар екі қажеттіліктен тұрады. Басқалардың құрметтеуі – ол өзін өзі құрметтеумен бірдей емес. Адамға анау да, мынау да қажет. Әр дара тұлғаға қажеті – оны төңірегіндегілердің құрметтегені мен мойындағаны. Бірақ онымен қоса оған өзін лайықты сезінуі мен өзін құрметтеуі және өзіндік игілігі де қажет.

А.Маслоу (Maslow [3,120 б.]) бойынша жоғары деңгейдегі қажеттілікке метақажеттіліктер жатады – ол шындыққа, әдемілікке, адалдыққа және өзін-өзі жұмылдыра білу, яғни өсу қажеттілігі. Өсу қажеттілігі деп аталатын жоғары қажеттіліктер тек негізгі қажеттіліктер қанағаттанған кезде ғана қанағаттана бастайды. Бұл заңдылықтың ЖОО-дағы білім беру процесіне

тікелей қатысы бар. Егер студент аш болса, одан күнделікті сабаққа қатынасу мен жақсы білім талап етудің еш мәні жоқ. Алдымен оның тамаққа деген физиологиялық қажеттілігін қанағаттандыру қажет, себебі оның бар ойы сол жайлы болады да, сабақ оқу мен білім алу екінші орынға шегеріледі.

Дене тәрбиесінің қазіргі қолданып жүрген жүйесі Білім министрлігі бекіткен ЖОО-дардағы Типтік оқу бағдарламаларына сай құрылған [4, 3 – 35 б.]. Осы бағдарламаға сәйкес спорт түрлері – спорттық және көркем гимнастика, жеңіл атлетика, спорт ойындары бойынша қозғалыс дағдылары мен қимылдарына үйрететін сабақтар жүргізіледі. Сабақ барысында пайдаланылатын тәсілдер мөлшері Типтік оқу бағдарламасында қарастырылған. Ұйымдастыру жоспарында сабақтар оқу топтарында жүргізіледі және топтың барлық студенттері дене жаттығуларының бірдей кешендерін орындайды. Сабақтарды осылай ұйымдастыру барысында студенттің психикалық ерекшеліктері мен дене дамуын ескеріп отыру мүмкін емес. Мұндай оқу процесінде дамыған шет елдерде кең тараған білім беруге деген дифференцияланған көзқарас пен жеке дара бағдарланған дене тәрбиесін дамытуға мүмкіндік жоқ [5, б; 21, 32 б.].

Дене тәрбиесінің қазіргі жүйесі студенттердің қозғалыс белсенділігіне деген жеке-дара қажеттіліктерін, қызығушылықтары мен уәждемелік-құндылықты қатынастарын тәрбиелей алмайды.

Оқытудың гуманистік көзқарасын қолдайтын С.Д. Смирнов былай деп жазады: «... тәрбиенің маңызды міндеті – тәрбиеленушіге өмір сүрудің жеке-дара стилін, жеке-дара іс-әрекет пен қатынас құруға көмектесу... Оқытушы психодиагностика әдістемесін меңгеруі қажет, сонымен бірге студенттерді өзіндік таным әдістерімен қаруландыруы тиіс. Студенттердің психологиялық және психофизиологиялық ерекшеліктерін білу арқылы олардың әлеуметтік статусын, жасы мен негізгі қызметінің сипатын анықтай білу аса үлкен маңызға ие.» [6, 155-156 б.]. Сондықтан, автор «өмір сүрудің жеке дара стилін таңдауға көмектесу» деген оқытушының маңызды міндетін дұрыс көзқарас деп санауы атап өтуге тұрарлық. Студенттің өмір стилі немесе өмір салты салауатты болуы тиіс, ЖОО-дағы дене тәрбиесінің басты міндеті осында деп білеміз. Осы міндеттерді шешу бағытында оқытушы студенттермен өзара тиімді іс-қимылдар жасау үшін (конструктивті формада) олардың психологиялық ерекшеліктерін жақсы білуі тиіс. Сондықтан да оқытушы психодиагностика әдістерін терең меңгеруі тиіс деп санайды С.Д. Смирнов.

Гуманистік педагогикаға сәйкес ЖОО-да оқыған кезеңде студенттің жеке тұлғасының патологиялық дамуына әкелетін жағдайларды жою қажет, оған психологиялық көмек, оның ішінде денсаулықты нығайту, зиянды әдеттерден құтылу және өзге де жеке адамдарға қатысты мәселелерді шешуде жәрдем көрсетілуі тиіс. Дене тәрбиесі кафедраларының оқытушылары осы мәселені шешуде студенттерге көмек көрсеткені жөн.

И.Конның пікіріне сәйкес [7], жасөспірімдік жастың ең басты ерекшелігі (жастықтың соңғы кездерін қосқанда да) «Мен» деген бейнені қалыптастыру мен сана-сезімнің пайда болуында адамның өзінің дербестігін, қайталанбайтындығын жете түсінуінен тұрады. Бұлар әлеуметтік бағыт-бағдарды, өзіне деген көзқарасты және өзге адамдардың оған деген ілтипатын қоса есептегендегі бағытты білдіреді. Автор соңғы он жылдықтарда сана сезімнің қалыптасуы 17-19 жастан 23-25 жасқа қарай ауысты деп есептейді. Осы жаста сыртқы ортаның әсерімен (достарының, туыстарының, оқытушыларының) жасөспірімдерде (немесе қыздарда) маңызды, ал кейде қарама-қайшы қарым-қатынас жасаудағы, оңаша болғысы келудегі, табыстарға жетудегі және өзге де қажеттіліктер қалыптасады.

Табысқа жету қажеттілігі, мысалы оқу қызметінде, егер ол қанағаттандырылмаса, өмірдің өзге саласына, кәсіпкерлікке, қоғамдық қызметке, спортқа, музыкаға немесе сырластық қатынас аясына заңды түрде ауысады. Қажеттіліктердің осындай ауысуы, өте жиі жағдайда зиянды әдет-терді бойға дарытумен қатар жүреді (бәрінен бұрын темекі тарту). Сондықтан да студенттердің психологиялық ерекшеліктерін зерттеу қажет, бірінші кезекте олардың мұқтаждығы мен психикалық жағдайын түсіну маңызды.

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетіндегі біздің жұмысымызда Стилбергердің сауалнамасы бойынша студенттердің жеке және мазасыздану жағдайларын бағалау әдістері [8, 353 б.] және Люшердің сегіз түсті сынағы [9, 335-379 б.] пайдаланылды. Олар оқытушылар мен студенттердің үйлесімді өзара түсінісуіне себепкер болды.

Студенттердің психологиялық ой-өрісін зерттеу әрбір студенттің материалдық қиындықтарын, баспанамен қамтылуын және негізгі мұқтаж-дықтарын қанағаттандырудағы қиындықтарды қоса,

нақты көкейкесті проблемаларын анықтады. Студенттермен осылайша түсінісу олардың оқытушыға сеніммен қарауына игі әсер етті, өйткені олар өздерінің нақты мәселесін шешу жөнінде жан-жақты кеңес алды.

Студенттердің оқытушыға деген сенімді, сыйластықты көзқарасы оларда зиянды әдеттердің төмендеуіне және салауатты өмір салтының қалыптасуына себепші болды, өйткені салауатты әдеттерді сақтаудағы оқытушылардың жағымды үлгісі өзінің мінез-құлқын жағымды жаққа қарай өзгертудің күшті құралы болды.

Студенттерді психологиялық жағынан тексеру нәтижелерін талдай отырып, дене тәрбиесі кафедрасының оқытушылары олардың көпшілігі (әсіресе қыздар) өмірдегі мағынасыздыққа, рухының төмендігіне, "үмітсіздігіне" күйетіндігіне назар аударды. Осы ақиқаттар, бұл адамдарда өмірлік ұстанымдар әлі қалыптасып болмағандығын, өмірлік мақсаттарын белгілемегендігін дәлелдейді және мүмкін болашақтағы кәсібін де анықтамағандығын, сондай-ақ құнды бағдарламаларды әлі белгілемегендігін көрсетеді. Осы мәселелерді шешуде, дамыған елдердің ЖОО-сы мен коллеждерінде жұмыс істейтін психологиялық қызмет үлкен көмек көрсетуі мүмкін. Біздің жағдайымызда нақты студенттің ата-анасы, оқытушылары немесе достары оларға көмек көрсетуі тиіс. Білікті психологтың көмегі, әрине тиімді болар еді.

Студенттерге көмек көрсету үшін оқытушылар кәсіби білікті психологтардан кеңес сұрап, арнайы әдебиеттерді қарап, ізденді. Мұның өзі психологиялық көмектің сапасын едәуір арттырып, оқытушылар мен студенттердің өзара түсінісуінің жақсаруына себепші болды. Өмірдің мәнін түсіну, өмірде белгілі бір мақсат ұстану, өмірдегі өзінің орнын анықтау мәселелері жөнінде бірінші және екінші курс студенттерімен дене тәрбиесі кафедраларының оқытушылары әңгімелер өткізді, мұның өзі кафедраның беделін елеулі түрде арттырды. Көптеген студенттер, өмірлік мақсаттарға жетуге зиянды әдеттердің кедергі келтіретінін, жағымсыз әсер ететіндігін, ал салауатты өмір салты алға қойған мақсаттарға ойдағыдай жетуге көмектесетіндігін жете түсінді.

Дамыған елдердің, соның ішінде Ресейдің де кейбір ЖОО-дарында психодиагностика міндеттерін шешу үшін психологиялық қызмет жұмысы ұйымдастырылған. Қазақстан ЖОО-дарында мұндай қызмет қарастырылмаған. Сондықтан, біздің ойымызша, студенттер психологиясын зерттеу міндеттерін дене тәрбиесі кафедрасының оқытушыларына алдын-ала оларды психодиагностика әдіс-тәсілдеріне оқыту арқылы табыстау керек немесе білікті психолог мамандарды шақыру қажет деп санаймыз. Студенттің жеке тұлғасының психологиясы мен оның психикалық жай-күйін біле отырып, зиянды әдеттерден арылту жолдары мен салауатты өмір салтын қалыптастыру міндеттерін шешу жеңілге түседі.

Сөйтіп, студенттерді психологиялық тұрғыдан тексеру әрбір студенттің психологиясын жақсы түсінуге мүмкіндік берді, өзара түсінісетіндей қарым-қатынас, әңгімелесу мен кеңес беру, өмірдің мәні мен өмірлік мақсат белгілеу туралы пікір алысулар студенттердің мінез-құлқына жағымды әсер етті, зиянды әдеттердің азаюы мен салауатты өмір салтының қалыптасуына мүмкіндік туғызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Якобсон П.М. *Психологические проблемы мотивации человека.* – М.: Наука, 1969. – 280 с.
- 2 Лефрансуа Ги. *Психология для учителя – 11-е межд. издание/Пер. с англ.* – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 408 с.
- 3 Maslow A.H. (1970) // *Motivation and personality.* – New York: Harper Row. – 490 p.
- 4 Типовая учебная программа «Физическая культура» (включая валеологию). – Астана: МОН РК, 2002. – 35 с.
- 5 Шилько В.Г. *Методы построения личностно-ориентированного содержания физкультурно-спортивной деятельности студентов//Теор.и практ.физ.культ., 2003. – №9. – С.45-47.*
- 6 Смирнов С.Д. *Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: Уч.пос. – 2-е изд. – М.: Академия, 2005. – 400 с.*
- 7 Кон И. *Психология юношеского возраста.* – М.: Прогресс, 1979. – 256 с.
- 8 Немов Р.С. *Психология: Учебн. для вузов, в 3 книгах. – 4-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2001. – Кн.3: Психодиагностика. – 640 с.*
- 9 Шевандрин Н.И. *Психодиагностика, коррекция и развитие личности: Учебн. для вузов. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 512 с.*

Н.А. Ахметов¹

¹Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова

ВОСТРЕБОВАННЫЕ ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ МОТИВАЦИИ

Резюме

В данной статье рассмотрены вопросы формирования здорового образа жизни студентов. В ВУЗЕ главная задача – это физическое воспитание студентов, направление стиля жизни на благополучие. Эффективное взаимодействие преподавателя со студентами в решение этой задачи: действия (в конструктивной форме), понимание их психологических особенностей, в первую очередь, понимание их психического состояния и их потребностей. В следствие этого, преподаватель должен обладать знаниями о методе психодиагностики. Изучение материала позволило лучше понять психологию студентов: взаимное общение, беседы и консультации, мнения студентов об определении жизненных целей и смысла жизни, благотворно влияют на здоровый образ жизни, способствуют формированию мотивации и снижает уровень вредных привычек, принципов.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, мотивация, физическая культура, психодиагностика

N.A. Akhmetov¹

¹Caspian state University of Technologies and Engineering named after Sh.Yessenov

IN DEMAND HUMAN BEHAVIOR AND GUIDING MOTIVATION

Summary

In this article, the issues of forming a healthy lifestyle for students are discussed. The main task in the University is the physical education of students, the direction of life style for well-being. Effective interaction of the teacher with students in the solution of this task is the actions (in a constructive form), understanding of their psychological characteristics, first of all, an understanding of their mental state and their needs is important. In consequence of this, the teacher must have knowledge of the method of psychodiagnostics. The study of the material made it possible to better understand the students' psychology: mutual communication, conversations and consultations, students' opinions on determining the life goals and meaning of life, beneficially effects on a healthy lifestyle, contributes to the formation of motivation and reduces the level of harmful habits and principles.

Keywords: healthy lifestyle, motivation, physical culture, psychodiagnostics

УДК 15.41.47

Н.М. Зыкова¹, М.Батырғалиев²

^{1,2}Сатпаев университет
Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ДЕСТРУКТИВНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА МОЛОДЕЖЬ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье представлены некоторые психологические особенности влияния деструктивных религиозных организаций на молодежь Казахстана. Рассмотрены деструктивные религиозные организации, формы и методы их воздействия.

Описываются некоторые психологические особенности воздействия деструктивных религиозных организаций на личность, личностные особенности и ситуационные контексты, способствующие эффективности такого воздействия псевдорелигиозных новообразований, аспекты психологии поведения жертвы, а также типология людей, подверженных вовлечению в деструктивный культ.

Приводится ряд основных механизмов манипулирования сознанием, применяющихся в деструктивных культах. Рассматриваются возможные психологические последствия псевдорелигиозной практики, ее влияние на сознание и здоровье последователей.

Ключевые слова: деструктивные культы, контроль сознания, тоталитарная секта, виктимология, манипулирование

Религиозная обстановка в Республике Казахстан претерпевает огромные изменения, связанные с этапами либерализации (предоставление права свободы вероисповедания и др.) в данной сфере. В последние годы можно наблюдать усиление идеологий экстремизма и радикализма на фоне

распространения деструктивных религиозных течений «экспортного» характера. Если ранее большинство экспертов склонялись к тому, что распространение различных форм религиозности не несет с собой масштабного и угрожающего характера, то последние события этого года и, в частности, ряд террористических атак в Актобе и Алматы явились причиной переосмысления серьезности угрожающего потенциала религиозных организаций внутри Казахстана.

В последнее время активно проявляются деструктивные религиозные организации. Обстановка экономического, идеологического и духовного кризиса, а также возросший интерес населения к религии, способствует внедрению многих нетрадиционных религиозных организаций, деструктивных культов и тоталитарных объединений. На сегодняшний день в Казахстане насчитывается 3658 различных религиозных объединений. Количество людей, вовлеченных в деструктивные и оккультные религиозные организации, из года в год растет. Из них до 70% – молодые люди в возрасте от 18 до 30 лет.

Численность людей, посещающих секты, постоянно насчитывает около 600-800 тыс. человек. По данным экспертов, секты активно скупают недвижимость, лоббируют свои корыстные интересы во властных структурах, инициируют судебные процессы, якобы, по нарушенным законам свободы совести, стремясь основательнее закрепиться в обществе /1/.

Перед современным казахстанским обществом остро стоит вопрос о манипулировании сознанием личности представителями псевдорелигиозных организаций, использующих техники манипулирования сознанием для вербовки и удержания своих членов и осуществляющих тотальный контроль мыслей, чувств и поведения своих приверженцев с целью удовлетворения интересов лидеров или самодовлеющей группы.

Под манипулированием следует понимать определенные виды психологического воздействия, используемые для достижения одностороннего выигрыша посредством скрытого побуждения другого к совершению определенных действий. Объект (адресат) воздействия воспринимается субъектом (актором) как средство достижения собственных целей, т.е. объект воздействия низводится до уровня вещи, подвластной контролю и управлению.

Последствия манипулятивного воздействия чреваты угрозой внутреннего разлада, нарушения личностной целостности, разрушительным влиянием на личность.

Человеческая психика ограничена в восприятии огромного массива окружающей информации, поэтому люди тяготеют к включению в специфические субкультурные сообщества. Информационное общество создает условия для бегства граждан в те или иные группы, которые бы защитили своими рамками мировидения от давления нарастающей информации. Примерами таких групп могут быть панки, рокеры, болельщики, политические партии. Тоталитарная секта также выступает одним из вариантов такого рода групповой защиты. Тоталитарные секты, в отличие от других групп, опасны тем, что при их создании применяются приемы суггестивного программирующего воздействия, которые, в свою очередь, оказывают негативное воздействие на сознание своих рядовых членов /2/.

Деятельность деструктивной религиозной организации выступает как одна из форм психологического насилия, причем деструктивность сект связана не с их религиозной направленностью, а именно с психологическими, сексуальными и физическими манипуляциями с личностью. Лидеры подобных религиозных организаций свою главную цель видят в выборе среди населения своих сторонников, т.е. таких людей, которые в силу своих индивидуальных способностей, по приказу вождя пойдут на любые действия, даже на преступление и пожертвование собственной жизнью.

Изучением различных аспектов психологии поведения жертвы занимается наука виктимология, которая развилась в рамках криминологии. В виктимологии в качестве жертвы рассматривается не только жертва преступления, но и жертва несчастного случая, стихийного бедствия и т.д. Если говорить о деструктивной религиозной организации, то в качестве жертвы выступают ее члены. Главные понятия в виктимологии – это виктимность и виктимогенность, т.е. это физические, психические и социальные черты или признаки, которые создают предрасположенность к трансформации человека в жертву.

В современной жизни в различных сферах достаточно широко применяются методы и приемы психологического влияния. Подобные методы используются деструктивными религиозными объединениями для привлечения и удержания людей в свои организации. Человек, попавший в деструктивный культ, практически выпадает из нормальной общественной, семейной жизни.

У него начинают формироваться многочисленные фобии, а это в свою очередь является причиной появления неврозов и других психических расстройств.

На сегодняшний день существует настоятельная необходимость в поиске правильного подхода при проведении психолого-коррекционной и реабилитационной работы с учетом понимания процессов и изменений, происходящих с сектантами под влиянием культового контроля сознания, психологического манипулирования отдельными его элементами. Надо выявить и понять психологические механизмы, лежащие в основе изменения сознания, а соответственно и личности сектанта, как носителя модифицированного сознания. Такая работа должна быть направлена как на действующих членов тоталитарных сект, так и на бывших их последователей, с учетом индивидуально-психологических особенностей.

В таких условиях важно информировать население страны, а особенно молодежь, о возможной опасности со стороны деструктивных религиозных организаций. Информировать о методах психологического влияния, об их последствиях на социальную адаптацию и ценностные ориентации членов культа /2/.

Современные казахстанские психологи полагают, что распространение таких псевдорелигиозных учений в Казахстане связано в первую очередь с характерным для нынешнего периода «экзистенциальным вакуумом» – отсутствием у людей смыслообразующих ценностей бытия, потерей нравственной и социальной ориентации. Из-за психологического надлома, неуверенности в завтрашнем дне и чувства одиночества часть людей пытается обрести себя в так называемых новых религиозных движениях, поскольку традиционные конфессии не в состоянии заполнить брешь в мировоззрении, образовавшуюся после падения коммунистической идеологии и дискредитации научного атеизма. Как правило, все новые конфессиональные образования декларируют позитивные ценности, в чем и состоит их привлекательность. Людям предлагается столь необходимая для них перспектива обретения смысла жизни, познания истины, ухода от одиночества /3/.

В настоящее время вопросы изучения идентификации современной молодежи в условиях глобализационных процессов приобретают особую актуальность для многих отраслей человекознания. Если в ряде наук имеются достаточные сведения о различных аспектах данной проблемы, то в психологической науке и практике этому уделяется незаслуженно мало внимания. Дело в том, что сам процесс глобализации, который способствует всесторонней интеграции Казахстана в мировое сообщество, вызывает качественное становление новой цивилизации. Таким образом, перед учеными стоят вопросы, как должна формироваться личность в этих новых условиях. Речь идет о неизбежности и необходимости развития и формирования поликультурной личности, открытой к адекватному восприятию различных этнических групп и к межэтническим коммуникациям /4/.

Многие эксперты отмечают, что в религиозной сфере происходит трансформация, новые религиозные организации адаптируются к меняющимся условиям. Если раньше в распространении религии принимали участие только иностранные миссионеры, то теперь этим занимаются сами казахстанцы. Большинство этих организаций получают финансовую и идеологическую подпитку из-за границы. Всё это закрепляет и завершает фазу институционализации новых религиозных организаций в Республике Казахстан, а либеральные законы предоставляют условия для увеличения количества различных религиозных организаций.

Рост приверженцев нетрадиционных религиозных течений обусловлен, с одной стороны, духовно-нравственными потребностями общества и, с другой стороны, возрастающей активизацией деятельности различных новых религиозных организаций. Современная ситуация, складывающаяся в религиозной сфере Казахстана, характеризуется наличием радикальных религиозных сообществ, активизацией деятельности иностранных структур миссионерского движения и расширением социальной базы сектантских организаций (в частности, ставка делается на молодежь). Усиление роли различных деструктивных религиозных объединений в сфере общественной жизни ведет к повышению опасности в выборе ценностных ориентиров, выстраивающих социальное поведение, и размывают грань между традиционной религией и псевдорелигией.

Еще одним фактором, представляющим угрозу безопасности Республики Казахстан, стали появления различных радикальных экстремистских группировок, зачастую прикрывающихся исламом. Первые проявления угрозы со стороны радикалов были отмечены в 2011 г. (события в Актобе; самоподрыв смертника; нападение группы экстремистов на полицейских; угроза

террористических атак со стороны приверженцев «Талибана»; теракт в г. Тараз в ноябре 2011 г.). Совершение теракта (по версии официальных властей) 5 июня 2016 г. в том же Актобе повлекло большее количество жертв, чем в предыдущих случаях.

Также реальная угроза представляется со стороны ИГИЛ. По официальным данным Совета безопасности Республики Казахстан, наблюдается тенденция к росту его сторонников, вербовка граждан для отправки в зону боевых действий на Ближнем Востоке. Только за 2015 г. зафиксировано более 400 граждан РК, отправленных в Сирию и Ирак (в основные зоны боевых действий) /5/.

Данные тенденции и апеллирование принципами ислама на политической арене может привести к нарушению светского статуса Казахстана и других стран региона. Модели социального и политического поведения, продвигаемые исламистами, зачастую создают конфликты и несоответствия с государственно-политическими институтами, а потом это наталкивает на формирование новых институтов власти (норм социального поведения и социальной организации).

Сегодня проявления религиозного экстремизма и терроризма превратились в серьезный дестабилизационный фактор. Мнение большинства экспертов сводится к тому, что интеграция сил, близких к экстремистским и террористическим группировкам, в социально-политические процессы может нести прямую угрозу национальной безопасности Казахстана. Казахстан находится в сложной геополитической ситуации, которая обуславливается этническим и национальным плюрализмом, ростом различных деструктивных форм религиозности /5/.

Поэтому в качестве основных приоритетных задач власти страны выдвигают: решение вопросов безопасности; способность противостоять негативным тенденциям; осуществление устойчивой идеологической подпитки населения; способность светского государства адекватно реагировать на проявления радикализации в социокультурной, духовно-нравственной, этнической и религиозной среде – данные факторы представлены в качестве основных угроз национальной безопасности Республики Казахстан.

Однако утверждать о том, что радикальные силы институционализируются в качестве легитимной политической силы в Казахстане, не приходится. Казахстан имеет сильную политическую власть, способную дать отпор таким веяниям. Многонациональный состав и религиозный плюрализм, присущий Казахстану, исключают возможность для террористов и экстремистов заручиться поддержкой в широких слоях населения /5/.

Всплеск роста численности различных псевдорелигиозных организаций отнюдь не случаен. Он обусловлен тем обстоятельством, что старые ценности разрушены, в то время как новые либо еще не созданы, либо не вполне усвоены немалой частью современного казахстанского общества.

Таким образом, многие люди, не нашедшие себя в так называемом основном обществе, которое часто кажется им несправедливым, чрезмерно прагматичным и т.д., видят в культовых организациях возможность своего рода «альтернативной социализации», удовлетворения потребностей в аффилиации и самореализации. Следствием такого положения является то, что контингент членов подобного рода групп необычайно широк: от искренних и одаренных людей, не удовлетворенных современным обществом и своим местом в нем, до авантюристов, людей с различными ярко выраженными акцентуациями характера, и психопатов, людей с различными расстройствами психики.

Однако независимо от причин, делающих привлекательными псевдорелигиозные организации в глазах определенных групп людей, важно понимать, что члены этих групп подвергаются целенаправленному и вполне осознанному дезадаптирующему воздействию со стороны руководства сект. Их действия направлены на увеличение всесторонней (в том числе психологической и материальной) зависимости от группы, что позволяет в дальнейшем подвергать всесторонней эксплуатации и активно манипулировать сознанием рядовых членов.

Последствия этого могут быть весьма разрушительны для приверженцев деструктивных культов и крайне негативно сказаться на тех из них, кто самостоятельно или с помощью близких захочет оставить секту.

Положение усугубляется еще и тем, что на сегодняшний день в Казахстане специализированная психологическая помощь жертвам тоталитарных сект находится в зачаточном состоянии и, по сути, является делом немногих энтузиастов /5/.

Список использованной литературы:

1 Бегалинова К.К. Деструктивная религиозная деятельность как организованная форма психологического насилия: Метод. руководство/К.К.Бегалина, Б.Н. Байсенова и др. – Астана, 2009.

2 Бегалинова К.К., Зыкова Н.М. Психологическое влияние деструктивных религиозных организаций на сознание молодежи: Учеб. пособие. – Алматы, 2016.

3 Смагулов Е.М. Основные проблемы конфессиональной безопасности Республики Казахстан // Мат-лы междунар. науч. конф. (Ереван, 4-5 ноября 2015 г.). – Ереван, 2015.

4 Намазбаева Ж.И., Пралшев С.Ж. Психологические аспекты этнического воспитания современной молодежи // Вестник КазНПУ им. Абая. Сер. псих., 2013. – №4(37) – 150 с.

5 Смагулов К. Современная религиозная обстановка в Казахстане // Центральная Азия и Кавказ, 2011. – Вып. 3.

Н.М. Зыкова¹, М.Батыргалиев²

^{1,2}Сәтбаев университеті

ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЕТУІ

Түйіндеме

Мақалада Қазақстанның жастарына деструктивті діни ұйымдардың әсері қарастырылған. Кейбір психологиялық ерекшеліктері айқындалған. Деструктивті діни ұйымдардың формасы, әдістері және әсері сипатталады. Деструктивті діни ұйымдардың тұлғаға және тұлғалық ерекшеліктерге әсері айтылады.

Жалған діни ұйымдардың жаңадан пайда болуына және деструктивті мінез-құлыққа бейім адамдардың психологиясына әсер етеді.

Сананы манипуляциялаудың бірқатар жаңа механизмдері келтіріледі. Жалған діни ұйымдардың адамның санасына, денсаулығына әсері және мүмкін болатын психологиялық салдары қарастырылған.

Түйін сөздер: деструктивті мәдениет, сананы бақылау, тоталитарлық секта, виктимология, айла-шарғы жасау

N.M. Zykova¹, M.Batyrkaliyev²

^{1,2}Satbayev University

THE PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF DESTRUCTIVE RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE YOUTH OF KAZAKHSTAN

Summary

This article presents some psychological features of influence of destructive religious organizations in the youth of Kazakhstan. Considered a destructive religious organization, forms and methods of their impact.

Describes some psychological features of influence on the personality of destructive cults, personal characteristics and situational contexts that contribute to the effectiveness of such exposure pseudo tumors, aspects of the psychology of the victim's conduct, as well as a typology of people who are involved in a destructive cult.

Provides some basic mechanisms of mind control used in destructive cults. Discusses the possible psychological consequences of pseudo-religious practices, its influence on mind and health followers.

Keywords: destructive cults, mind control, totalitarian sect, victimology, manipulation

Н.А. Ахметов¹

¹Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
Ақтау, Қазақстан

АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨМІР САЛТЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТТЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Аңдатпа

Мақалада еліміздегі нарықтық қатынастардың енгізілуіне байланысты кәсіби қызметтегі денсаулық мәселесі қаралған. Заман талабына сай, қазір кез-келген саладағы кәсіби біліктілікке ғана емес, сондай-ақ денсаулыққа да жоғары талаптар қояды, өйткені тіршілік ету мен жұмыстың қазіргі жағдайлары жоғары зияткерлік, ақпараттық және психикалық жүктемелермен сипатталады.

Бүгінгі күні қызметкердің денсаулығы ерекше маңызды мәнге ие болды, өйткені ол өндіретін өнімнің сапасы немесе қызмет көрсетуі осы қызметкердің дене дайындығы мен психикалық жағдайына да, сондай-ақ жұмыс барысында ағзада туындайтын шаршау себептеріне қарсы әрекеттену дағдыларына да байланысты. Осыған байланысты көптеген елдерде салауатты өмір салтын насихаттау ісі кеңінен жүргізіліп, қоғамдық орындарда темекі тартуға тыйым салынып, спирттік ішімдіктерді сатуға шектеу қойылғаны, ал кейбір елдерде нақты жағдайларда спирттік ішімдіктерді ішуге тыйым салынғандығы нақты баяндалған. Дамыған елдердің алдыңғы қатарлы кейбір кәсіпорындарында өз қызметкерлеріне арналған сауықтыру және қалыпқа келтіру бағдарламалары жүзеге асырылуы кеңінен талданған.

Түйін сөздер: кәсіби біліктілік, денсаулық, өмір салты, сауықтыру және қалыпқа келтіру бағдарламалары

Біздің елімізде жүріп жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық процестер мен нарықтық қатынастардың енгізілуі кез-келген саладағы кәсіби біліктілікке ғана емес, сондай-ақ денсаулыққа да жоғары талаптар қояды, өйткені тіршілік ету мен жұмыстың қазіргі жағдайлары жоғары зияткерлік, ақпараттық және психикалық жүктемелермен сипатталады. Қазіргі жағдайларда қызметкердің денсаулығы ерекше маңызды мәнге ие болады, өйткені ол өндіретін өнімнің сапасы немесе қызмет көрсетуі осы қызметкердің психикалық жағдайына да, сондай-ақ жұмыс барысында ағзада туындайтын шаршау себептеріне қарсы әрекеттерге де байланысты.

Адамның денсаулығы оның өмір салтына және оның бойында зиянды әдеттердің бар-жоқтығына елеулі түрде тәуелді екендігі белгілі. Осыған байланысты көптеген елдерде салауатты өмір салтын насихаттау ісі кеңінен жүргізілуде, қоғамдық орындарда темекі тартуға тыйым салынып, спирттік ішімдіктерді сатуға шектеу қойылуда, ал кейбір елдерде нақты жағдайларда спирттік ішімдіктерді ішуге тыйым салынуда. Жекелеген елдерде есірткіні пайдаланушылар өлім жазасына кесіледі. Мұндай жазалау шаралары жағымды нәтижелер беруде және зиянды әдеттерді толықтай дерлік жояды.

Денсаулықты нығайтудың ең тиімді құралы, шұғылданушылардың дене дайындығы мен жасын есепке ала отырып, арнайы және әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігі деп есептеледі.

Дене тәрбиесі – бұл адамның денсаулығын нығайтудың ең тиімді құралы болып табылатын қозғалыс белсенділігінің мәдениеті [1, 75-103 б.; 2, 295-316 б.]. Н.М. Амосов "...дене тәрбиесінің ерекше маңыздылығы денсаулықты сақтауы... Денсаулық үшін жеткілікті жүктеме керек. Өйтпесе олар тіпті де керек емес. Жаттығу туралы айтқаннан кейін дене тәрбиесінің қажеттілігін қорғаудың өзі жалпы артық болар деп ойлаймын. Жаттанды дәлелдерді ғана қайталаймын. Бұлшық еттерді нығайтып, жүректі жаттықтырады. Буындардың қозғалғыштығы мен сіңірлердің беріктігін сақтайды. Сымбаттылықты (мүсінді) жақсартады. Қанның бір минут ішіндегі айналымын арттырады және өкпенің тыныс алу көлемін ұлғайтады. Зат алмасуына жағдай туғызады. Салмақты азайтады. Ас қорыту мүшелеріне жағымды әсер етеді. Жүйке жүйесін қалыпқа келтіреді. Салқыннан болатын сырқаттарға ағзаның қарсылығын арттырады" [1, 75-76 б.], – деп жазды.

Қозғалыс белсенділігі – бұл ағзаның физиологиялық қажеттілігі, адам жас кезінде қозғалысты соншалықты көп қажет етеді. Қозғалыс белсенділігінің әрбір көрінісі зат алмасуының (метаболизмнің) пайда болуына әкеледі, ол ағзаның дамуы мен өсуінің қалыпты процестері үшін

ғана емес, сондай-ақ дербес дамудың бағдарламасын жүзеге асыру үшін де қажетті. Нәтижесінде шала туған нәресте қалыптасудың (жетілудің) барлық қажетті кезеңдерінен өте алмайды, ал есеу кезеңінде адам қалыпты өмір қызметі үшін қажет болатын құрылымдық күш-қуатты жинақтай алмайды [3, 4].

Ұлы Платон қозғалыс белсенділігіне өзінің көзқарасын төмендегідей сөздермен білдірген: «Денсаулық пен дененің сымбаттылығы шамалас болуы үшін ғылым мен өнер саласындағы білім ғана емес, сондай-ақ дене жаттығуларымен бүкіл ғұмыр бойында шұғылдану талап етіледі» [5, 112 б.]. Әйелдердің көңіл-күйі, денсаулығы мен сұлулығы үшін дене белсенділігінің маңызы туралы КСРО-ның Халық әртісі Т.Шмыга жақсы айтқан: «Барлық талғам мен сәннен де, жоғары тұратын, әйел тартымдылығының басты шарты – бұл денсаулық. Сымбатты мүсінді, жүріс-тұрыстың жеңілдігін, әдемі тұлға мен беттің реңін, сергек, көтеріңкі көңіл-күйді – мұның барлығын дене жаттығуларының көмегімен қалыптастырып, жасауға болады» [6, 73 б.].

Даму мен жетілудің түрліше кезеңдерінде адамның қозғалыс белсенділігінің мөлшерін анықтау үшін зерттеулердің үлкен көлемі жүргізілді. КСРО-ның кезінде бұл мәселемен Дене тәрбиесінің бүкілодақтық ғылыми-зерттеу институты шұғылданды. Жетекші мамандардың зерттеулері негізінде дене тәрбиесін дамытудың Тұжырымдамасы мен тұрғындар дене тәрбиесінің Бағдарламасы (негізгі бастапқы ережелер) дайындалды [7, 11 б.].

Дайындалған Тұжырымдама мен Бағдарлама авторлары соңғы ондаған жылдар бойы халықтың дене дайындығы мен денсаулығының қауіпті бағыты қалыптасқандығын атап көрсетті. Бұл себептерді олар дене тәрбиесінің қоғамдағы сауықтыру және тәрбиелік, әлеуметтік-экономикалық тұрғыда алатын орнын бағалаудан болып отыр деп түсіндіреді. Еңбек арқылы ерте жастан бастап денені жетілдіруді саналы түрде түсіну қажеттілігін тәрбиелеу және осы қажеттілікті отбасында, мектепте, орта және жоғары оқу орындарында баянды ету (бекіту) керектігі атап көрсетілген. Жоғары және орта арнайы білімді мамандардың біліктілік деңгейін (сипаттамасын) дене дайындығы бойынша талаптар мен толықтыру ұсынылды.

Қазіргі уақытта жоғарғы кәсіби білім беретін оқу орындарында өндірістің немесе қызмет көрсету саласының болашақ мамандарын кәсіби тұрғыдан даярлауға көбірек көңіл бөлінеді де, қозғалыс белсенділігінің мәдениеті мен салауатты өмір салтын қоса есептегенде денсаулықты нығайту мен мәдениетті тәрбиелеуге уақыт біршама аз бөлінеді. Бірақ, кәсіби міндеттерді ойдағыдай шешу қызметкердің денсаулығына едәуір байланысты. Өз ұйымдарының жұмыс жүйесіне сауықтыру дене шынықтыруын енгізген шет елдік кәсіпкерлер бұны жақсы түсінеді. Осыған байланысты біз ЖОО-дағы білім беру барысында салауатты өмір салтын қоса қозғалыс белсенділігінің мәдениеті мен жалпы адамзаттық мәдениетті тәрбиелеумен шұғылданып және оны кеңінен насихаттау жұмысын жүргізу керек деген пікірдеміз.

Бұқаралық ақпарат құралдарының мәліметтері бойынша Жапонияның кейбір ұйымдары мен мекемелерінде жұмысқа қабылдар алдында қызметтен үміткерлердің барлығынан жарыстық жағдайда 2-5 км-лік қашықтықты жүгіріп өту, секіру немесе күрделі үйлесімді қозғалыстарды орындау талап етіледі [8]. «АҚШ-та көптеген компаниялар мен корпорациялар салауатты өмір салты бағдарламасын енгізуде, бұл американдықтардың өз денсаулығы мен дене дайындығына ықыластарының көбірек ауып отырғандығын көрсетеді» [9, 120 б.]. Авторлар жұмыс күйзеліс (стресс) деп аталатын едәуір психикалық қиналысты туындататындығын көптеген адамдар, оның ішінде кәсіпкерлер де түсінетіндігін атап көрсетеді. Денсаулық пен еңбек өнімділігіне күйзелісті жағдайлардың әсер ету тетіктерін ғалымдар зерттей отырып, оны қазіргі өндірістік ортаның физиологиялық және психикалық процестерге жағымсыз әсер етуі есебінде қарастыру керек деген қорытындыға келді, өйткені бұл адам ағзасының шамадан тыс қиналуына әкеп соғады. Күйзелісті жағдайлар адамның денсаулығын нашарлатып, жұмыс қабілетін төмендетеді [9, 120-121 б.].

Көптеген ғалымдар «еңбекті ұйымдастыру және жұмыс пен тұрмыстағы адамдардың өзара қа-рым-қатынасы қызметкердің психикалық жағдайына күшті әсер етеді» деп есептейді. Дегенмен, кейбір авторлар әдеттегі американдықта болатын күйзелістің негізгі себебі өндіріспен ешқандай байланысы жоқ, ол тамақты артық ішу мен қозғалыс белсенділігінің жеткіліксіздігінен, жеке өмір мен қоғамдық ортадағы жағымсыз жағдайлардан туындайды деген пікір айтуда [9, 121б.]. Осыған байланысты америкалық ғалымдар күйзелістің әсер ету зардаптарын жоюға бағытталған дене жүк-темелерінің бағдарламаларын дайындады. Негізгі құралдар есебінде үйлесімділік қабілеттері мен икемділікті дамытуға, бұлшық ет, жүрек-қан тамырлары мен тыныс жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктерін едәуір өсіруге себепші болатын, шыдамдылықты дамытатын дене жаттығулары ұсынылды.

Зерттеушілер осындай бағдарламалардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданатын қызметкерлерге және толассыз өндірістегі жұмысшыларға жағымды әсер ететіндігін атап көрсетеді. Мұндай дене жүктемелері ренжу мен шаршағандықты азайтады, өзін-өзі бағалай білу мен ұйқыны жақсартады, өзгелерге тиісуді төмендетеді [9, 121 б.].

Көптеген зерттеушілер жұмысшылар мен қызметшілердің дене дайындығын жақсарту кәсіпорынның экономикалық көрсеткіштеріне жағымды әсер етіп, шұғылданушылардың денсаулығын нығайтады деп есептейді. Сауықтыру шараларын өткізуге кететін шығын мен қызметкерлерді емдеу мен дәрігерлік қызмет етуге кететін шығынды салыстыратын арнайы зерттеулер, мұндай бағдарламалардың экономикалық тиімділігін анықтады. Кейбір фирмаларда сауықтыру дене тәрбиесімен шұғылдануға белсенді қатысқаны үшін ақшалай сыйлық беру де қолданылады [9, 148 б.].

«Ұлтты сауықтыру қауымдастығы» да құрылды, ол төмендегідей арнайы зерттеулер негізінде белгіленген қағидалармен жұмыс жасайды:

– әрбір қызметкер өзіне қанағаттанарлық және денсаулығына көбірек пайда әкелетін сауықтыру қызметін өзі таңдайды;

– әрбір шұғылданушы сауықтырудың белгілі бір түрлерімен таныс болуы тиіс;

– әрбір шұғылданушы бірнеше қозғалыс ойындарының ережесін білуі керек;

– қызметкердің жаттығуға қызығушылығы оның отбасының қызығушылығымен ұштасуы тиіс.

Тағы бір құрылым – «Дене дайындығы мен бизнес қауымдастығы» – АҚШ-тың Президенттік кеңесі тарапынан қаржыландырылады. Мұның өзі сауықтыру мақсатында дене тәрбиесі құралдарын пайдалану мәселесіне ел басшылығы тарапынан үлкен көңіл аударылатындығының дәлелі бола алады [9, 123 б.]. Көптеген кәсіпорындардың өздері денсаулық орталықтарын құруда, олар қызметкерлердің денсаулығын нығайту, салауатты өмір салты қағидаларын сақтау, темекі тарту мен спирттік ішімдіктерді ішу секілді зиянды әдеттерден бас тартуды негізгі мақсат етіп жариялауда. Осымен қатар АҚШ-та темекі тарту мен ішімдік ішудің зияны туралы, салауатты өмір салты мен қозғалыс белсенділігі туралы түрліше көзқарастар жөнінде көптеген еңбектер жариялануда.

«Хелс менеджмент консолтанс» сауықтыру орталығының қызметкерлері кәсіпорындар мен фирмаларға барып, тікелей жұмыс орындарында қанның, дәреттің құрамын саралауды, бой мен дене салмағын өлшеуді, тыныштық жағдайда жүрек соғысының жиілігі мен қан қысымын өлшеуді, өкпе қызметін, қаңқа-ет жүйесінің жағдайын және тәуліктік тамақтануды үш күн бойы бақылауды, велоэргометрдегі дене жұмыс қабілетін анықтаумен қоса қызметкерлерге кешенді дәрігерлік тексеру жүргізеді.

Алынған ақпараттарды арнайы бағдарлама бойынша компьютерде өңдеп және әрбір қатынасушыға қан-тамырлары және қатерлі ісік ауруларының қауіпті дәрежесі, мидың қан айналысының бұзылу ықтималдығы жөнінде мәліметтер береді, сондай-ақ қауіп-қатердің себептерін азайту мен көрсетілген мәселелерді шешу үшін ұсыныстар беріледі. Толық мәніндегі теңестірілген тамақтануды ұйымдастру жөнінде арнайы кеңестер де беріледі. Орталықтың қызметкерлері өз жұмыстарында аурудың алдын алу, одан сақтандыруды басты мақсат ретінде қойып отыр, өйткені ауруды болдырмаудан гөрі, сырқатты емдеу едәуір қымбатқа түседі [9, 131 б.].

Жоғарыда келтірілген дәлелдерден кез-келген қызметкердің денсаулығы әрбір кәсіпорынның және тұтастай алғанда мемлекеттің экономикасын құрайтындардың аса маңыздыларының бірі болып табылатындығыбайқалады.

АҚШ кәсіпорындарында жүзеге асырылған сауықтыру және қалыпқа келтіру бағдарламалары, экономикалық есептеулерді қосқанда, ғылыми зерттеулерге негізделіп отыр және сондықтан да бұл бағдарлама өзге елдерде де жүзеге асыруға тұрарлық. Компаниялар қызметкерлердің өз денсаулық жағдайы үшін жеке жауапкершілігін арттыруға бағытталған жұмыс жүргізуде. Тексерілгендердің үлкен тобынан (41% адамдарда) қалыптан тыс түрліше ауытқушылықтар табылады, бұл денсаулықты қалыпқа келтіру үшін уақытылы шара қолдануға мүмкіндік туғызады [9, 128 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Амосов Н.М. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья. – М.: АСТ, 2003. – 590 с.

2 Булич Э.Г., Мурахов И.В. Здоровье человека: Биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в её стимуляции. – Киев: Олимп, лит, 2003. – 424 с.

3 Аршавский И.А. Очерки по возрастной физиологии. – М.: Медицина, 1980. – 398 с.

4 Мурахов И.В. *Оздоровительные эффекты физической культуры и спорта*. – Киев: Здоровья, 1989. – 180 с.

5 *Мудрость веков. Древняя таджикская медицина о сохранении здоровья*. – 2-е изд. – Душанбе: Ифрон, 1981. – 216 с.

6 Караваева Е.Л. *Физическое воспитание: Уч. пос.* – Алматы: Лет, 2007. – 224 с.

7 *Программа физического воспитания населения СССР (основные исходные положения)//Теор. и практ. физ. культ., 1990. – №3. – С.7-12.*

8 *Аргументы и факты, 2007, №12.*

9 Виноградов П.Л., Гуськов С.И. *Рекреация по-американски // Физкультура и спорт, 1990. – №2.– С.81-164.*

Н.А. Ахметов¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова

ЗДОРОВЬЕ И ОБРАЗ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ЕГО МЕСТО В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В пространстве нового общества идут кардинальные изменения в связи с введением в стране рыночных отношений.

По современным стандартам, ныне в любой сфере, не только к профессиональной квалификации, а также к здоровью предъявляются высокие требования, так как современные условия жизни определяются высокими интеллектуальными, информационными и психическими нагрузками.

На сегодняшний день особо важное значение имеет здоровье работника, так как качество производимой продукции или услуги данного работника зависит от его физической подготовленности и психического состояния, а также причин, возникающих в организме в процессе работы.

В связи с этим, во многих странах широко проводится пропаганда здорового образа жизни, запрещено курение в общественных местах, поставлены ограничения на продажу спиртных напитков, а в некоторых странах запрещено распитие спиртных напитков. В некоторых развитых странах в ведущих предприятиях для работников реализованы программы восстановления и оздоровления.

Ключевые слова: профессиональная квалификация, здоровье, здоровый образ жизни, оздоровление и программы восстановления

N.A. Akhmetov¹

¹Caspian state University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov

HUMAN HEALTH ITS PLACE IN PROFESSIONAL WORK

Summary

In the space of a new society, there are cardinal changes in connection with the introduction of market relations in the country.

By modern standards, nowadays in any sphere, not only to professional qualifications, but also to health, high demands are made, as modern living conditions are determined by high intellectual, information and mental loads.

To date, especially important is the health of the employee, since the quality of the product or service of this employee depends on his physical fitness and mental state, as well as the causes that arise in the body in the work process, the skills of resisting fatigue.

In this regard, many countries widely promote healthy lifestyles, prohibit smoking in public places, put restrictions on the sale of alcoholic beverages, and in some countries it is forbidden to drink alcohol.

In some developed countries, leading enterprises rehabilitation and recovery programs are widespread for their employees.

Keywords: professional qualification, health, healthy lifestyle, recovery and recovery programs

А.Т. Казыбаева¹, Ж.К. Аксакалова²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Университет Туран

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы возникновения и развития религиозного экстремизма среди молодежи. Религиозный экстремизм в молодежной среде рассматривается как явление психолого-педагогического и социально-культурного характера и определены причины его распространения.

Авторами предложен план мероприятий по профилактике экстремизма и терроризма в учебных заведениях. Данный план включает различные направления воспитательной, учебной и внеучебной работы. Реализация данного плана требует совместной работы молодежи, педагогов и родителей. Педагогическая профилактика вовлечения молодежи в деструктивные религиозные секты – это комплекс мероприятий, направленных на выявление и устранение причин и факторов вовлечения молодежи в религиозные секты, предупреждение негативных личностных, педагогических и социальных последствий вовлечения в религиозные секты.

Ключевые слова: экстремизм, молодежь, психолого-педагогическая профилактика, экстремистское поведение, подходы, модели профилактики

Мы живем в сложном и постоянно меняющемся мире, в котором проблема национального, этнического, социального, политического и религиозного экстремизма стоит особенно остро. Каждый день мы слышим о новых случаях ксенофобии и национализма, главным участником которых является молодежь, как слой наиболее остро и чутко реагирующий на все изменения общества. В течении последних лет отмечается активная деятельность различных религиозных, экстремистских и радикальных групп на территории Республики Казахстан, которые оказывают влияние на государственную безопасность, а также на человека как личность. События экстремистского характера, случившиеся в Казахстане за последние годы, обуславливают острую актуальность проблематики профилактики религиозного экстремизма и терроризма. Серьезную роль в радикальной обработке граждан играет интернет-фактор. Экстремистский контент по-прежнему находит своих активных потребителей. Функционирует целая система интернет-ресурсов, ориентированных на идеологическую обработку и обучение методам террористической деятельности [1].

Особую тревогу вызывает тот факт, что последователями религиозных группировок все чаще становятся молодые люди, которые не способны противостоять механизмам социального контроля и психологического воздействия на личность в силу дезориентации, несформированности твердых жизненных принципов. Усвоение негативных поведенческих установок представляет серьезную опасность для молодых людей и общества в целом. Молодежь является основным резервом социального развития общества, поэтому вовлечение молодых людей в религиозные секты чревато тяжелыми последствиями: утратой национальной культуры, самобытности, идентичности, ментальности.

У молодых людей, наиболее подверженных деструктивному влиянию, легче формируются радикальные взгляды и убеждения. Это приводит к тому, что молодежь пополняет ряды экстремистских и террористических организаций. Они, в свою очередь, активно используют молодое поколение в своих политических интересах [2].

Молодежь является той частью общества, в которой более активно происходит накопление и реализация негативного протестного потенциала в силу своих социальных характеристик и остроты восприятия окружающей обстановки. На сегодняшний день в Казахстане отмечаются действия различных незаконных религиозных организаций и религиозных течений, которые оказывают влияние на различные стороны жизни человека и современного общества. Расширяется информационная, идеологическая, психологическая, ресурсная взаимосвязанность экстремистских сообществ и групп в отдельных городах и странах. В этих условиях подрастающее поколение

Казахстана оказалось самой незащищённой в культурном отношении категорией населения, которая находится в своеобразном ценностном и духовном вакууме. Молодёжь стала дезорганизована, подвержена влиянию экстремизма, разрушающего традиционные и духовные ценности национальной культуры, национальных культур других народов.

Основным ресурсом профилактики экстремизма и терроризма среди молодых людей является система образования, представляющая собой наиболее организованный, проникающий практически во все сферы жизнедеятельности общества институт.

Профилактическая деятельность должна осуществляться с учетом социальных условий и возрастных особенностей молодежи. Наиболее уязвимым, с точки зрения вхождения в поле экстремистской активности, является возраст от 14 до 22 лет.

Важнейшая задача современного образования – содействие полноценному личностному развитию молодежи, формирование человека – носителя гуманистических взглядов, идеи толерантности в межэтнических отношениях.

Дефицит объективной информации о сущности религиозного экстремизма, о социальных причинах его возникновения и особенностях проявления, закономерностях генезиса и последствиях воздействия на отдельную личность и общество в целом, недостаточный уровень компетентности педагогических кадров для организации работы, направленной на предупреждение распространения экстремистского влияния среди учащихся, обусловили исследовательский интерес к данной проблеме.

Психолого-педагогическая профилактика – это способ организации социальной среды ребенка, препятствующий приобщению к ее негативным явлениям (наркомании, алкоголизму, табакокурению, проституции, религиозным сектам и др.), предотвращающий формирование зависимого поведения и отрицательное влияние на гармоничное развитие личности.

Педагогическая профилактика вовлечения молодежи в деструктивные религиозные секты – комплекс социальных, образовательных и психологических мероприятий, направленных на выявление и устранение причин и факторов вовлечения молодежи в религиозные секты, предупреждение развития и нейтрализация негативных личностных, педагогических и социальных последствий вовлечения в религиозные секты.

Педагогическая профилактика представляет собой целенаправленную деятельность учителя, психолога и социального педагога в образовательном учреждении, включающую устойчивый комплекс взаимодополняющих видов деятельности: медико-санитарное и правовое просвещение; воспитательно-разъяснительную деятельность; психолого-диагностическую деятельность и психокоррекцию; организационно-методические мероприятия, содействующие формированию здорового образа жизни учащихся; оформление карты развития личности. Она направлена на формирование смысложизненных ценностных ориентаций, позитивной самооценки и культуры поведения, способствующего повышению автономности личности, развитию критического мышления и обеспечению психологической защиты в ситуациях риска, а также на развитие навыков противостояния групповому давлению, конструктивному решению конфликтных ситуаций и навыков здорового образа жизни у молодых людей.

Среди используемых моделей профилактики отклоняющегося поведения (информационная модель, модель поведенческих навыков и др.) наиболее эффективной, на наш взгляд, является конструктивно-позитивная модель, направленная на формирование позитивных поведенческих навыков, позволяющих человеку предупредить назревающую проблему, преодолеть стресс и защититься от манипулятивного давления любого рода. При реализации этой модели используются интерактивные формы работы, стимулирующие творческую активность молодых людей: коммуникативные тренинги, ролевые и деловые игры, тренинги личностного роста, «круглые столы», моделирование проблемных ситуаций и т.д.

Основными направлениями работы по предупреждению вовлечения молодежи в религиозные секты являются: работа с детьми и молодежью, работа с родителями, работа с педагогами.

Вовлечение молодежи в религиозные секты – это процесс длительный, протекающий в определенных временных рамках, поэтому мы условно разделили его на этапы, отражающие степень вовлеченности человека в секту и те качественные изменения, которые происходят в структуре личности.

Исходя из степени вовлеченности в религиозное сектантство, педагогическая работа с учащимися подразделяется на общую воспитательную работу с учащимися; воспитательно-

коррекционную работу с учащимися группы риска; реабилитационную работу с учащимися, находящимися под воздействием религиозных сект.

Задачами педагогической профилактики предупреждения вовлечения молодежи в деструктивные религиозные секты являются: формирование культуры поведения, способствующего повышению автономности личности и обеспечению психологической защиты в ситуациях риска; формирование смысложизненных ориентиров и позитивной самооценки; активизация критического мышления; развитие умений противостоять групповому давлению, конструктивно разрешать конфликтные ситуации; формирование навыков здорового образа жизни; недопущение в стены общеобразовательных учреждений миссионеров, проповедующих любые религиозные идеи; выявление молодежи группы риска, наиболее подверженной вовлечению в религиозные секты.

Предупреждение вовлечения молодежи в религиозные секты основывается на координации усилий педагогов и родителей. В рамках педагогической профилактики необходимо способствовать привлечению внимания родителей к проблеме вовлечения молодежи в религиозные секты; выявлять особенности взаимоотношений между родителями и детьми; способствовать созданию в семьях благоприятных условий для развития личности ребенка [3].

Среди причин возникновения экстремистских проявлений в молодежной среде выделяется использование в деструктивных целях психологического фактора: агрессия, свойственная молодежной психологии, активно используется опытными лидерами экстремистских организаций для осуществления акций экстремистской направленности. При организации работы по профилактике молодежного экстремизма необходимо оказывать целенаправленное психолого-педагогическое воздействие на гармонизацию эмоциональной сферы молодежи. На преодоление негативного и формирование позитивного отношения человека к себе, окружающим и миру в целом направлена психолого-педагогическая работа.

Действия по снижению экстремистских проявлений в молодежной среде должны быть ориентированы на:

- оптимизацию социальной среды, в которой находятся молодые люди, ее улучшение, создание в ней пространства для конструктивного взаимодействия, стимулирования у молодежи положительных эмоций;

- создание механизмов эффективного влияния на процесс социализации личности молодого человека, включения его в социокультурное пространство ближайшего сообщества и социума в целом. Итогом такой работы должно стать формирование толерантной, ответственной, успешной личности, ориентированной на ценности гражданственности и патриотизма;

- разработку системы психокоррекционной работы, нацеленной на профилактику ненормативной агрессии, развитие умений социального взаимодействия, рефлексии, саморегуляции; формирование навыков толерантного поведения, выхода из деструктивных культов, организаций, субкультур [4].

Среди мероприятий по профилактике экстремизма и терроризма в учебных заведениях можно выделить следующие:

- Проведение дней родного языка, дней родной письменности и культуры.

- Проведение информационных часов, направленных на профилактику экстремизма и терроризма.

- Мониторинг уровня воспитанности учащихся.

- Проведение недели вежливости.

- Проведение декады толерантности.

- Проведение тематических недель «Казахстан – моя Родина», по гражданско-патриотическому воспитанию.

- Проведение тематического периода «За здоровый образ жизни», по спортивно-оздоровительному воспитанию.

- Контролирование посещаемости учащимися из проблемных семей уроков, спортивных секций, кружков.

- Проведение мероприятий, направленных на исключение случаев национальной вражды, направленных на воспитание толерантности.

- Оказание правовой и информационной помощи учащимся, родителям на классных часах классных и общешкольных родительских собраниях.

Деятельность по профилактике экстремизма в молодежной среде осуществляется в двух аспектах. Во-первых, профилактические меры, ориентированные на улучшение среды, в целом на

молодежь, связанные с разработкой и внедрением методов разрушения экстремистского пространства, создание на его месте конструктивных социальных зон для молодежи. Во-вторых, воздействие на личность, нацеленной на развитие толерантной, ответственной, успешной личности, ориентированной на ценности гражданственности и патриотизма.

При организации деятельности по профилактике молодежного экстремизма систему деятельности следует выстраивать с опорой на косвенные, «мягкие» методы и формы работы, оптимизирующие среду и способствующие формированию полноценной личности. Для этих целей более эффективно следует использовать возможности воспитательной системы в урочной и внеурочной формах.

Во-вторых, главное внимание должно быть сосредоточено на особой социально-психологической ситуации в жизни любого человека, которая приходится, как уже отмечалось выше, на возрастной период от 14 до 22 лет.

В-третьих, в основе организации системы профилактической работы, особенно с группами лиц, пребывающими в кризисном возрасте, должна лежать идея управляемой социализации, когда социально-психологические процессы, происходящие с молодежью, профессионально сопровождаются соответствующими специалистами.

Таким образом, эффективность организации процесса предупреждения вовлечения молодежи в религиозные секты, с нашей точки зрения, определяется следующими педагогическими условиями: выявление молодых людей, подверженных риску вовлечения в религиозные секты; проведение систематических целенаправленных антисектантских мероприятий с молодыми людьми и их родителями; повышение уровня профессиональной компетентности педагогов и научно-методическое обеспечение профилактической деятельности; повышение психолого-педагогической культуры родителей с целью их вовлечения в антисектантское воспитание; реализация педагогической модели предупреждения вовлечения молодежи в религиозные секты.

Программа профилактики религиозного экстремизма среди молодежи должна быть направлена:

✓ На усиление роли традиционных институтов социализации.

Действия государственных органов должны быть направлены на усиление и интеграцию воспитательного воздействия семьи, школы, учреждений профессионального образования различного уровня, общественных объединений, средств массовой информации. Жизнедеятельность подростка или молодого человека протекает в искусственно созданных конструктивных, позитивных полях, в рамках которых происходит его взросление, усвоение норм и стереотипов поведения в обществе, решение важнейших мировоззренческих проблем. Основным ресурсом данного направления является система образования, представляющая собой наиболее организованный, проникающий практически во все сферы жизнедеятельности общества, институт;

✓ На работу по снижению деструктивного потенциала молодежных субкультур.

Молодое поколение переживает сегодня бурный рост разнообразных неформальных молодежных объединений, движений, групп, объединяющихся по самым разным основаниям. Некоторые из этих субкультур носят ярко выраженный экстремистский характер.

Сегодня именно молодежные субкультуры могут рассматриваться как структуры, формирующие и реализующие экстремистскую активность. В связи с этим, профилактика экстремизма в молодежной среде может идти в направлении снижения деструктивного потенциала молодежных субкультур;

✓ На повышение роли молодежных общественных объединений в жизни молодежи, степень их влияния на процессы среди молодежи.

✓ Главное внимание должно быть сосредоточено на особой социально-психологической ситуации в жизни любого человека, которая приходится на возрастной период от 14 до 22 лет.

Список использованной литературы:

1 Прокуроры почти бессильны перед онлайн-вербовщиками. – [ЭР]. Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4820524prokurory-pochti-bessilny-pered-onlajjn.html>

2 Агапов П.В. Экстремизм: стратегия противодействия и прокурорский надзор, монография. – Проспект, 2016.

3 Мухина Т.К. Педагогические условия предупреждения вовлечения молодежи в религиозные секты, автореферат. – Смоленск, 2008.

4 Интернет портал муниципального образования "Город Архангельск". Рекомендации по профилактике и противодействию экстремизму в молодежной среде. Режим доступа: <http://www.arhcit.ru/?page=1233/13>

Ә.Т. Қазыбаева¹, Ж.К. Аксакалова²

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

²Туран университетінің доценті

ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Түйіндеме

Мақалада жастар арасында діни экстремизмнің пайда болуы мен дамуының өзекті мәселелері талқыланды. Жастар ортасында діни экстремизм психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік-мәдени сипаттағы құбылыс ретінде қарастырылады және оның таралу себептері анықталған.

Авторлар оқу орындарында экстремизм мен терроризмнің алдын алу жөніндегі іс-шаралар жоспарын ұсынды. Бұл жоспар оқу және сыныптан тыс жұмыстардың әр түрлі бағыттарын қамтиды. Бұл жоспарды жүзеге асыру жастардың, мұғалімдер мен ата-аналардың бірлескен жұмысын қажет етеді. Жастарды діни секталардың құрамына кіргізудің педагогикалық алдын алу – діни секталарға жас адамдарды тартудың себептері мен факторларын анықтауға және жоюға бағытталған, діни секталарға қатысудың жағымсыз жеке, педагогикалық және әлеуметтік салдарын болдырмауға бағытталған шаралар кешені.

Түйін сөздер: экстремизм, жастар, психологиялық-педагогикалық алдын-алу, экстремистік мінез-құлық, тәсілдер, алдын-алу моделдері

A.T. Kazybayeva¹, Zh.K. Aksakalova²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²University of Turan

PSYCHO-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE PREVENTION OF RELIGIOUS EXTREMISM AMONG YOUTH

Summary

The article deals with topical issues of the emergence and development of religious extremism among young people. Religious extremism in the youth environment is seen as a phenomenon of psychological, pedagogical and socio-cultural nature and the reasons for its spread are identified.

The authors proposed a plan of measures to prevent extremism and terrorism in educational institutions. This plan includes various directions of educational, academic and extracurricular work. The implementation of this plan requires the joint work of young people, teachers and parents. Pedagogical prevention of involving young people in destructive religious sects is a complex of measures aimed at identifying and eliminating the causes and factors of involving young people in religious sects, preventing negative personal, pedagogical and social consequences of involvement in religious sects.

Keywords: extremism, youth, psycho-pedagogical prevention, extremist behavior, approaches, models of prevention

МРНТИ 159:922:8

С.Молдагалиева¹

¹Государственный университет имени Шакарима города Семей

ВЛИЯНИЕ МОТИВАЦИИ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме, где очень большое внимание уделяется развитию в системе обучения мотивирующей составляющей. Связано это с тем, что на данный момент мотивация студентов является очень большой педагогической проблемой. Ни для кого не секрет, что большинство учащихся после девятого класса приходят в ВУЗ с полным отсутствием мотивации и интереса к обучению, неосознанно сделав свой профессиональный выбор. В статье анализируется влияние учебной мотивации на профессиональное становление студентов, обучающихся в ВУЗе. Дается определение

понятию учебной мотивации, оценивается степень изученности проблемы. Авторами описаны необходимые условия формирования профессиональной направленности. В статье ставится задача описать и раскрыть виды учебных мотивов и их влияние на профессиональный выбор. Особое внимание обращается на мотивационную среду, которая включает организационные условия, определяющие направленность и величину усилий, прилагаемых учащимися для достижения профессионального развития. В статье излагаются взгляды И.А. Зимней на формирование мотивов учебно-познавательной деятельности студентов. В конце статьи даются выводы о том, что задачей профессионального учебного учреждения является стимулирование интересов обучения.

Ключевые слова: студент, мотивация, профессиональное становление, учебные мотивы, учебно-познавательная деятельность

Изменения, происходящие в различных сферах деятельности человека, выдвигают все более новые требования к организации и качеству профессионального образования. Современный выпускник профессионального образовательного учреждения должен не только владеть специальными знаниями, умениями и навыками, но и ощущать потребность в достижениях и успехе; знать, что он будет востребован на рынке труда. Необходимо прививать учащимся профессиональных образовательных учреждений интерес к накоплению знаний, самостоятельной деятельности и непрерывному самообразованию. Чтобы достичь этих целей, у студентов должна быть мотивация учения.

Мотивация является основным звеном мотивационной сферы личности. Мотивация – это активное состояние психики, побуждающее человека совершать определённые виды действий и определяющее его направленность. Это общее, широкое определение понятия «мотивация». Более узкое понятие этого термина означает совокупность мотивов (факторов), влияющих на поведение человека. Внутренние побуждения людей (потребности, мотивы) лежат в основе их поведения и профессиональной деятельности [1, с. 6].

Обучение в современной высшей школе предполагает совершенствование навыков самостоятельности, активности, творчества, при этом большой акцент делается на необходимости максимального раскрытия и развития личности каждого студента, создании условий для его самореализации и дальнейшего самосовершенствования. Особую актуальность приобретает система мотивации.

Мотивация для студентов является наиболее эффективным способом улучшить процесс обучения. Мотивы являются движущими силами процесса обучения и усвоения материала. Мотивация к обучению достаточно непростой и неоднозначный процесс изменения отношения личности, как к отдельному предмету изучения, так и ко всему учебному процессу. Мотивы или, другими словами, причины, стимулирующие человека и побуждающие его к активной деятельности, в данном случае – учиться, – могут быть самыми различными.

Мотивация обучения – средства побуждения учащегося к продуктивной познавательной деятельности, активному освоению содержания образования. Мотивов для обучения существует множество, и они могут проявляться не только отдельно в каждом человеке, но и сливаться в единое целое, формируя сложные мотивационные системы [2, с. 36].

Совершенно очевидно, что первое необходимое условие формирования профессиональной направленности состоит в возникновении избирательно-положительного отношения человека к профессии или к отдельной её стороне. Указание на избирательно-положительное отношение человека к профессии не раскрывает, однако, психологического содержания его профессиональной направленности. Понятие «отношение к профессии» само по себе психологически содержательно, поскольку отражает лишь направление нашей активности и указывает на её объект. В основе положительного отношения нескольких учащихся к одной и той же профессии могут лежать различные потребности и стремления. Только путём анализа системы мотивов, лежащих в основе субъективного отношения, можно судить о реальном психологическом содержании [3, с. 27].

На этапе обучения в вузе происходит преобразование мотивации, ценностных ориентаций учащейся молодежи, также содержание мотивов деятельности студентов усложняется, они ставят все значимые для себя цели. В процессе профессиональной подготовки может возникнуть «кризис профессионального выбора», который может быть преодолен «сменой учебной мотивации на социально-профессиональную» [4, с. 433].

А.К. Маркова отмечает, что изменение иерархии мотивов в осуществлении конкретной

деятельности происходит индивидуально и зависит от личностных особенностей, организации деятельности и условий труда [5].

В системе учебных мотивов переплетаются внешние и внутренние мотивы. К внутренним мотивам относятся такие, как собственное развитие в процессе учения; необходимо, чтобы сам обучаемый захотел что-то сделать и сделал это, т.к. истинный источник человека находится в нем самом.

Внешние мотивы исходят от родителей, педагогов, группы, в которой обучается студент, окружения или общества – в виде намеков, указаний, подсказок, понуканий, требований, принуждений, т.е. это учеба как вынужденное поведение и нередко встречает внутреннее сопротивление личности. Вот почему решающее значение придается не мотивам обучения – внешнему нажиму, а мотивам учения – внутренним побудительным силам.

По утверждению К.А. Абульхановой-Славской, «важно понять, что мотивация, которая служит мобилизации человека в процессе деятельности, не находя подкрепления в этой деятельности, неизбежно приводит к личностным противоречиям, которые приобретают застойный характер и приводят к снижению его активности» [6, с. 228]. Мотивировать студентов вуза можно за счет создания благоприятной мотивационной среды, которая включает организационные условия, определяющие направленность и величину усилий, прилагаемых учащимися для достижения профессионального развития. Одним из источников профессионального развития является внешняя среда – преподносимые педагогами знания, задания, наглядный материал, психолого-педагогические условия осуществления образовательного процесса, подкрепление приемлемого и социально-значимого поведения.

Формированию мотивов учебно-познавательной деятельности студентов более всего способствует личностно-деятельностный подход, предложенный И.А. Зимней. Мы считаем, что мотивы учебной деятельности можно сформировать оцениванием и специально организованной самостоятельной работой. Необходимым условием для создания у студентов интереса к содержанию обучения и к самой учебной деятельности выступает возможность проявить в учении самостоятельность и инициативность. Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать ими обучающихся [7, с. 81].

В вузе, на наш взгляд, должна быть «сформирована социокультурная среда, созданы условия, необходимые для всестороннего развития личности» [8]. Из вышесказанного следует, что образовательное пространство, созданное высшим образовательным учреждением, оказывает непосредственное влияние на становление профессионала. Интериоризация профессиональных ценностей позволит в дальнейшем успешно перейти из системы вузовской подготовки в систему профессиональной деятельности, в данном случае обучение в вузе будет выступать как первичный этап профессиональной адаптации.

Как считает Е.А. Климов, «...образы самосознания человека (наряду с образами окружающего мира) – необходимая основа целесообразной регуляции, саморегуляции его трудовой деятельности и взаимодействия с окружающими людьми, ибо это взаимодействие существенно определяется тем, как человек понимает свое место среди людей, «за кого себя принимает», что думает о том, как он выглядит «в глазах» окружающих». И далее: «развитое самосознание – одно из условий формирования индивидуального стиля, ... одно из необходимых условий нахождения человеком наиболее подходящего для него места, в частности в профессиональной общности, а также условие планирования и построения личных профессиональных планов на этапе выбора профессии, это также важный критерий подготовленности специалиста. Профессионал – это не просто тот, кто хорошо обучен делу, но кто с гордостью причисляет себя к определенной общности трудящихся. Одна из главных задач психологии труда – изучение структуры и динамики (развития) профессионального самосознания как важнейшего регулятора труда и построения профессиональных жизненных путей, «карьер», «трудовых судеб людей» [9].

Итак, становление профессионала представляет собой сложный процесс, прежде всего психологических изменений личностной сферы и всей сложной системы общественных отношений личности. Важнейшей составляющей и важнейшим регулятором трудовой деятельности является «образ мира» профессионалов, который у представителей разных профессий складывается по-разному и по-разному влияет на мироощущение профессионалов, а также на образ своего места в мире [9 с. 130].

Таким образом, перед преподавателями профессиональных учебных учреждений в настоящий

момент стоит задача создания таких условий, при которых студенты за короткие сроки смогли бы усвоить максимально возможное количество знаний вместе с приобретением навыков их творческого применения на практике. Основной задачей профессионального учебного учреждения является стимулирование интересов к обучению таким образом, чтобы целью студентов стало не просто получение диплома, а диплома, который подкреплён прочными и стабильными знаниями, опирающимися на практику.

Список использованной литературы:

- 1 Батаршев А.В. Учебно-профессиональная мотивация молодёжи: учеб. пособие. – М.: Академия, 2009.
- 2 Канаева Н.А. Мотивация учебно-профессиональной деятельности и её влияние на становление будущих специалистов // Молодой ученый, 2010. – №4. – С.271-273.
- 3 Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. – М., 1976.
- 4 Подласый И.П. Педагогика: учеб. для студентов высш. учеб. заведений: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
- 5 Маркова А.К. Формирование интереса к учению у учащихся, 2000.
- 6 Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 336 с.
- 7 Смирнов А.В., Валиахметова И.В. Современные аспекты мотивации учебной деятельности студентов вузов // Актуальные вопросы психологии и педагогики. – Новосибирск: ЦРНС, 2009. – С.81-95.
- 8 Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. – М.: Педагогика, 2000. – 96 с.
- 9 Ерназарова С.Т., Мадалиева С.Х., Кожамжарова К.О. Влияние профессионального становления на личность студента // Современные наукоемкие технологии, 2015. – №9. – С.129-132.

С.Молдагалиева¹

¹Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫН ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ӘСЕРІ

Түйіндеме

Мақала оқытудағы ынталандыру жүйесін дамытуға аса назар аударыла отырып бүгінгі таңдағы өзекті мәселені анықтауға арналады. Осыған байланысты, қазіргі таңда студенттерді ынталандыру педагогикадағы ең үлкен мәселе болып табылады. Тоғызыншы сыныпты бітіріп келуші оқушылар кәсіптік таңдау жасай отырып оқуға деген ынтасының жоқтығынан жоғары оқу орнына келетіні құпия емес. Мақалада жоғары оқу орнында білім алушы студенттердің кәсіптік қалыптасудағы оқу ынтасы сарапталады. Зерттелген мәселенің деңгейін бағалай отырып оқу ынтасының анықтауына түсініктеме беріледі. Авторлар тарапынан кәсіби бағыттылықты қалыптастырудың шарттарының қажеттілігі жазылған. Мақала олардың кәсіби таңдауына әсер ету мен оқу ынтасының түрлерін ашу және міндетін анықтау болып табылады. Кәсіби дамудың жетістігіне жету үшін білім алушыларға ұсынылатын күш-жігер мен бағыттылықты анықтайтын ұйымдық шартының ынталандыру ортасына аса мән беріледі. Мақалада И.А. Зимняның көзқарасы бойынша студенттердің оқу-танымдық көзқарасын ынталандыруды қалыптастырудағы тұлғалық-қызметінің тәсілін анықтау болып табылады. Мақаланың соңында кәсіптік оқу мекемелерінің міндеті оқытудағы ынталандыруды қалыптастыру болып саналады.

Түйін сөздер: студент, ынталандыру, кәсіби қалыптасу, оқу ынтасы, оқу-танымдық қызметтер

S.Moldagalieva¹

¹Shakarim State University of Semey

INFLUENCE OF MOTIVATION ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Summary

This article is considered actual problem of today, where great attention is paid to the development in the education system of the motivation component. This is due to the fact that at the moment the motivation of the students is a pedagogical problem. For anybody is not a secret that the majority of students after the ninth grade come to the University with a complete lack of motivation and interest in learning, unconsciously making his professional choice. The article analyzes the influence of academic motivation on the professional development of students enrolled at the University. Defines the concept of learning motivation is assessed by the degree of knowledge of the problem. The authors described necessary conditions for the formation of a professional orientation. The article aims to describe and uncover the types of learning motives and their influence on

professional choice. Particular attention is drawn to the motivational environment that includes organizational conditions, which determine the direction and magnitude of the efforts of students to achieve professional development. The article presents the views of I.A. Zimnei the formation of the motives of educational-cognitive activity of students only contributes to personal-activity approach. The article makes the conclusion that the task of a professional educational institution is to promote the interests of learning.

Keywords: student, motivation, professional development, learning motives, learning and cognitive activity

МРНТИ 05.01.00

Б.Д. Жигитбекова¹, Д.Тоқтар²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ МОТИВТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақалада мотивация, оқу іс-әрекетінің мотивациясы жайлы ұғымдарға анықтама берілген. Тұлға іс-әрекетінің доминантты мотивін анықтау барысында, тұлғаны субъект ретінде, оның интеллектуалдық-эмоционалдық-еріктік аумағының ерекшеліктеріне назар аударылған. Адамның рухани қажеттілігінің жоғары болуы – моральдық, интеллектуалды-танымдық мотивтермен түсіндірілген.

Оқу іс-әрекеті бірінші – ішкі мотивпен, екінші – сыртқы мотивпен (өзіндік жетілу, престиж, жауаптылық, парыз, жетістікке жету) анықталады. Оқумен қанағаттану, осы қажеттіліктің қанағаттануымен тығыз байланысты. Студенттердің оқу іс-әрекетінде міндетті түрде мотивтік құрылымның болуы – оның әрекетті орындаудағы жауапкершілігі, қызығушылығын арттыруда позитивті оқыту мотивациясын көтермелеудің негізі – оқыту процесінің нәтижелігінде көрініс табатыны дәлелденген.

Түйін сөздер: мотивация, мотив, тұлға, қажеттілік, студент

Студент қандай болу керек, олардың болашақ мамандықтарының білікті де білімді маманы болып шығуы үшін не істеу керек, қандай жекелік қасиеттерін біршама маңызды деп санауға болады. Оларды анықтау және оқып білу үшін қандай әдіс қолдану керек. Міне, бұл психологтар мен педагогтар үшін шешімін таппай келген мәселенің бір ғана бөлігі.

Оқыту процесін екі қырынан қарастыруға болады: оперативті және мотивациялы. Оқыту процесінің оперативті қыры білім алушылардың болмысты тануға қажетті теориялық білімдері мен практикалық дағдыларын дамытуды қамтиды. Бұл дағдыларды олар дайын схемаларды үйрену арқылы да, өз беттерінше оқу арқылы да меңгере алады. Динамикалық немесе стереотипті құрылымды схемалар деп аталатын бұл үлгілерді Т.Томашевский «қызмет субъектінде белгіленген іс-қимыл жүйесі» немесе «іс-әрекеттердің шоғырландырылған нәтижелері, сұлбалық суреттер немесе шындықтың көрінісі» деп көрсетеді [1].

Мотивация мәселесі отандық және де шетел психологиясында ең негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселені зерттеп, сырын ашу барысы көптеген ұлы ғалымдарды толғандырған Р.Вудвортс, А.Маслоу, З.Фрейд пен У.Макдугалл, А.Н. Леонтьев және т.б. қарастырған.

Бірқатар педагогтар А.К. Маркова, А.Т. Матис, Ю.Б. Орлов, М.В. Матюшкина оқу іс-әрекетінің мотивациясын ерекшеліктерін зерттеуге үлкен үлестерін қосты. Мотивация мәселесі әдістемелік және теориялық жағынан қарағанда өте маңызды болып саналады. Оқу мотивіне танымдық қызығушылық, мақсат, қажеттілік, эмоция, осы сияқты көптеген жағдайлар жатады.

Мотивация құрылымын зерделеу үшін Б.И. Дадоновтың төрт құрылымдық компоненттерін бөліп көрсетуі орынды болды. Олар өзі істеген әрекеттерінен рахаттану, тұлға үшін күтілетін нәтиженің маңыздылығы, жұмсалған күш үшін ынталандырушы сыйақы, тұлғаға түсетін міндетті қысым [2]. Бірінші құрылымдық компонент шартты түрде мотивациялық құрауыштары бар «гедоникалық» деп аталады, ал қалған үшеуі оның құрауыштары болып табылады. Сонымен қоса бірінші және екінші компонент іс әрекетке іштей қатынас болып табылады яғни, іс әрекетте оның үдерісі мен нәтижесіне бағдарлылығын анықтайды, ал үшінші және төртінші компонент ықпал етудің сыртқы факторларын яғни, іс-әрекетке қолайлы және қолайсыз қатынас екендігін сипаттайды.

Оқу мотивациясын екі үлкен категорияға бөлуге болады: оның біріншісі – оқу әрекетінің мазмұнымен және оны орындау процесімен байланысты болса, ал екіншісі – адамдардың

қоршаған ортамен кең көлемдегі қатынасымен байланысты. Алғашқысына танымдық қызығушылық, зияткерлік белсенділікке ұмтылушылық және жаңа шеберлікті, дағды мен білімді меңгеру жатады.

Мінез құлықтың қозғаушы күштерін қарастырушы авторлардың көпшілігі негізгі төрт қажеттілікті атап көрсетті: жетістікке жетуге қажеттілік, басымдық танытуға қажеттілік, дербестілікке қажеттілігі, аффиляцияға қажеттілік.

С.Б. Бобровскийдің сауалнамасына қатысқан педагогикалық институт студенттерінің 43% ғана мамандықтарының теориясын меңгеруді қалайтындарын атап көрсетті, сол пайыздың жартысы ғана балалармен жұмыс және қарым-қатынасты ұнататындарын айтқан болатын. Сауалнамаға қатысқан студенттердің қалған бөлігі (педагогикалық мамандыққа бейімделген) жоғарғы оқу орнына оларға белгілі бір пән ұнағаны үшін немесе интеллектуалдық білімін көтеру үшін келгендерін атап көрсеткен.

Сауалнама қатысушы екінші топтағы 57% құрайтын студенттер ЖОО түсе тұра, педагогикалық білімді алғысы келмейтінін және оны болашақта өз мамандығы бойыншы жұмыс жасамайтынына сенімді болғанымен байланыстырған. Жоғарыда атаған студенттердің педагогикалық оқу орнына түсуіне келесі мотивтер әсер еткені белгілі болған: (басқа оқу орнына да солай болуы керек) (ер балаларда) әскерге барғысы келмеуі, өздерінің жас мөлшеріне сәйкес балалармен араласу, өзін-өзі анықтауға тырысушылық, жоғары оқу орны дипломның беделділігі (яғни диплом білім емес). Соңғысы жоғары білімнің девальвациясын сипаттайды: құндылық ретінде білім емес, құжат болып табылады [3].

Студенттердің арасында оқу әрекетінің мотивациясын арттыру – қазіргі білім берудің негізгі проблемаларының бірі. Бұл проблема түрлі әлеуметтік себептерге негізделген: отандық педагогикалық дәстүрден ауытқушылық, акселерация процесінің нәтижесі (адамның физикалық жетілуі шапшаңдап, физикалық даму мен әлеуметтік толығу арасында едәуір айырмашылық пайда болды); білім беру жүйесіндегі басымдықтардың өзгеруі. Ақпараттар көлемінің тым артуы қазіргі қоғамды білімгерлердің практикалық қолданбалы білімін арттыру және жаңа ғылыми пәндер мен жаңалықтарды меңгеруі үшін гуманитарлық білімді қысқартуға негіз болды. Бүгінгі білім жүйесінде қоғамдық-гуманитарлық пәндер кейінге ығыстырылып, техникалық, жаңа инновациялық, нанолaborаториялық пәндер жетекші орындарға ие болып отыр. Алайда, қоғамның ізгілігін, адамгершілігін, тәрбиелігін арттыру мен жеке тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастыруға деген қажеттілік бізді білім берудегі дегуманизацияны және соның нәтижесінде пайда болған жеке адамның, тіпті жалпы қоғамның құлдылауы сияқты күрделі проблемаларды шешуге мәжбүрлеуде. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесіндегі гуманитарлық талаптарды қайта қарап, оны жетілдіру керек. Бұл проблемаларды толық, кешенді шешу педагогтердің, әлеуметтік қызметкерлердің, отбасы мен психологтардың өзара тығыз ынтымақтастықтағы жұмыстарының нәтижесінде ғана жүзеге асуы мүмкін екенін естен шығармау керек. Бүгінгі жастардың білімге деген қызығушылығын ояту, оларды оқуға мәжбүрлеу, үйрету, бір қарағанда оңай болғанмен, қоғам алдында тұрған – ең қиын міндеттердің бірі. Әлемдік дүниетанымды, ұлттық құндылықтарды, ізгілік мұраттарды, рухани қажеттіліктерді білмей тұрып, толық білімді болудың мүмкін емесін жастар саналы түрде түсінуге тиіс.

Студенттердің оқу үрдісіне қатысты орын алатын мотивтерді үлкен екі топқа бөлуге болады: 1) танымдық мотивтер; 2) әлеуметтік мотивтер.

Танымдық мотивтер өз ішінен бірнеше шағын топтарға бөлінеді: 1) кең ауқымды танымдық мотивтер; 2) оқу-танымдық мотивтер; 3) өзін-өзі дамыту мотивтері.

Ал әлеуметтік мотивтердің түрлері мынадай болады: 1) кең ауқымды әлеуметтік мотивтер; 2) тар ауқымды әлеуметтік мотивтер немесе позиционды мотивтер; 3) әлеуметтік тұрғыдан бірлесіп еңбек ету мотиві.

Аталған мотив түрлерінің қалыптасуы келесі кезеңдерді қамтиды: дағдылы мотивтердің актуализациялануы, осы мотивтер негізінде жаңа мақсаттардың пайда болуы, мақсатқа жету барысында мотивтің бекуі және соның негізінде жаңа мотивтердің шығуы, әр түрлі мотивтер иерархияның құрылуы, бірқатар мотивтерде жаңа қасиеттердің пайда болуы т.б.

Мотивтердің сапасы оқу іс-әрекетінің сипатына байланысты мазмұнды және тұлғаның психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты динамикалық болады [4].

Студенттердің оқу мотивтері олардың бағыттылығына және дәрежесіне байланысты; мотивациялық аймақтың иерархиясына байланысты; жеке мотивтердің өзара келісімділігі мен

үйлесімділігі бойынша; мотивтердің тұрақтылығына байланысты; мотивтердің әрекеттері мен олардың мінез-құлыққа тигізетін әсері бойынша сипатталады.

Мотив формаларының ерекшеліктері мотивтердің динамикалық сипатын құрайды. Оларды жекелеп, айқындадық.

1. Алғашқы немесе маңызды ерекшеліктердің бірі – мотив тұрақтылығы. Мен студенттер үшін құнды мотивтердің тұрақты болып қалыптасуы аса маңызды деп санаймын.

2. Мотивтердің көріну формасының екінші ерекшелігі – оның эмоциональдік бейнесі, модальдігі. Психологтар оқу мотивациясының жағымды және жағымсыз жақтары туралы сөз қозғайды. Жағымсыз мотивация студенттердің оқу үрдісінде жауапсыздық танытуға кезінде саналы түрде пайда болатын жағдай (ескерту, төменгі бағалар, берілетін сөгіс, уайымдау, т.б.) арқылы көрінеді. Жағымды мотивация – студенттің оқу еңбегінде жеткен жетістіктері мен, жаңа білімді меңгерімен, қоршаған адамдармен жақсы қарым-қатынаста болуымен байланысты.

Жүргізілген зерттеулер оқу мотивтерінің студенттік шақта толассыз өзгеріске ұшырайтынын көрсетеді. Өзін-өзі дамыту мотивтері өмір бойы адамның кәсіби іс-әрекеті барысында дамып, жетіліп отырады. Ересек адамның мотивациялық аймағының қалыптасуы – өзін-өзі тәрбиелеудің міндеті ретінде көрініс табады [5].

Өртүрлі авторлардың мотивация түсінігіне берген анықтамаларына сүйене отырып өз ойымды қортындылайтын болсам, мотивациялық аймақтың дамуы ешқашан тоқтамайды. Студенттердің оңды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да, мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

Мотивтер мәселесі күрделі және жан-жақты. Мотив ұғымы, мотивтердің түрлері, студенттердің оқу мотивтері қарастырылды. Көптеген сұрақтар мен аспектілер әлі тереңдете зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1996.
- 2 Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. – М., 1987.
- 3 Асеев В.Г. Проблема мотивации и личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С.122-130.
- 4 Джакупов С.М. Мотивационное обеспечение учебной деятельности студентов в условиях дистанционного образования // Вестник КазНУ. – Серия психологии и социологии, 2003. – №2 (11). – С.17–23.
- 5 Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации. Психологическая наука и образование, 2002. – №2.

Б.Д. Жигитбекова¹, Д.Токтар²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОТИВАЦИИ У СТУДЕНТОВ

Резюме

В данной статье рассматриваются основные мотивации учебной деятельности. В процессе определения доминантного мотива деятельности личности особое внимание уделено личности как субъекту, его интеллектуальным, эмоционально-волевым особенностям. Высокий уровень духовности в человеке объясняется моральными, интеллектуально-познавательными мотивами.

Учебная деятельность определяется, во-первых, внутренним мотивом, во-вторых, внешним мотивом (самореализация, престиж, ответственность, долг, достижение успеха). Обязательное присутствие в учебной деятельности студентов структуры мотива является ответственностью в выполнении деятельности и основой повышения позитивной обучающей мотивации – доказано, что это все находит отражение в результативности обучающего процесса.

Ключевые слова: мотивация, мотив, личность, потребность, студент

B.D. Zhigitbekova¹, D.Toktar²

^{1,2}Kazakh National Pedagogical University named after Abai

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF MOTIVATION IN STUDENTS

Summary

This article discusses the basic concepts of motivation training activities. In the process of determining the dominant motives of the person focuses on the individual as a subject in its intellectual, emotional and volitional characteristics. High levels of spirituality in man explained by moral, intellectual and cognitive motives.

Training activities determined at first – inner motive, and secondly – external motivation (self-fulfillment, prestige, responsibility, duty, success). Compulsory attendance in educational activity of students is the responsibility of the structure of the motif in the implementation of activities and the basis of improving the learning of positive motivation – to prove that it is all reflected the impact of the learning process.

Keywords: motivation, motive, personality, necessity, student

УДК: 159. 95:34

A.T. Акажанова¹, С.Б. Талпақова²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

ЖАБЫҚ МЕКЕМЕДЕ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жабық мекемеде тәрбиеленушілердің девиантты мінез-құлық көріністері мен пайда болу жолдары көрсетілген.

Девиантты мінез-құлық нұсқаларын талдау туралы деректер: демонстративті, тұрақсыз, конформалды, эпилептоид, гипертониялық түрлері қарастырылған. Мінез-құлықтың ерекшеліктерін ескере отырып, девиантты мінез-құлықтың тұрақты түрлерінің пайда болуы, соның ішінде акцентуация типтерімен өзара байланысы көрсетілген.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, делинквентті мінез-құлық, акцентуация, акцентуация типтері

Психологияда қылмысқа барған жасөспірімдердің мінез-құлқы ерекше мәнге ие. Жалпы қылмысқа барған жасөспірімнің делинквенттілігі – бұл заңның немесе қоғамдық нормалардың бұзылуында жүзеге асырылатын әрекеттердің кең ауқымы үшін нақты емес түсінік болып табылады [1]. Ол әлеуметтану, медициналық психология және заң салаларында жан-жақты қарастырылады. Мәселен заң саласында қылмысқа барған жасөспірімдердің делинквенттілігі – бұл кәмет жасқа толмаған адамдардың қылмыстық кодексті бұзатын мінез-құлқы ретінде қарастырылады. Делинквенттіліктің әлеуметтік және психологиялық анықтамалары мәнді шамада бір-бірлеріне сәйкес келуі мүмкін, бұл жерде екеуі де заңның анықтамасымен қиылысады. Әлеуметтік тұрғыдан қарастырғанда, делинквенттіліктің құрамына жол беруге болмайтын жасөспірімдердің әр түрлі, яғни агрессивті мінез-құлқы, қыдырулар, кішігірім ұрлық, немесе есірткі қолдану сияқты әрекеттері енеді. Делинквенттіліктің психологиялық анықтамасының құрамына мінез-құлықтың бұзылуы мен қоғамға қарсы мінез-құлықтар кіреді. Мінез-құлықтың бұзылуы – бұл әдетке айналған дұрыс емес қылықтармен сипатталынатын мінез-құлықтық паттерндердің бүтіндей ықпалын белгілеу үшін қолданылатын диагностикалық ұғым. Әдетке айналған дұрыс емес қылықтарға: ұрлық, өрт қою, үйден кету, мектептен қашулар, төбелестер, жануарлар мен адамдарға мейрімсіз қатынас жасау және әдетке айналған өтірік айту сияқты қасиеттер жатады.

Осы қылмысқа барған жасөспірімдердің делинквентті мінез-құлық ерекшелігін көптеген ғалымдар зерттеген. Солардың бірі психолог А.Я. Колодная делинквентті мінез-құлық ерекшелігі бар жасөспірімдерді мынадай үш топқа жіктеген болатын, олар:

1. Ата-аналары тарапынан бақылау жасалынбағандықтың нәтижесінде жағымсыз микроортаның әсеріне кез болған, психикалық және физикалық дендері сау жасөспірімдер;

2. Жүйке жүйесінде ауытқулары бар, оңай қозатын, жағымсыз әсерлерге оңай берілетін және жанұясы мен мектептен тиісті тәрбие алмаған жасөспірімдер;

3. Психикалық жүйке ауруларына шалдықпаған, алайда толығымен дендері сау деп есептеле алмайтын, шекаралық күйдегі жасөспірімдер.

Бұл жердегі қылмысқа барған жасөспірімдердің А.Я. Колодная бойынша ұсынылған жіктелуі өте жалпы болып табылады. Оның классификациясы қылмысқа барған жасөспірімдерге медициналық, медико-педагогикалық және тәрбиелеудің күшпен жасалынатын шараларын қолдану мүмкіндігіне бағдарланған (егер жауап беруге қабілеттілік шегіндегі психикалық ауытқулары бар адамдар туралы айтылса). Бұл жерде құқықтық аспект айқын анықталмаған, және қылмысқа барған жасөспірімдердің тұлғалық ерекшеліктері ашылмаған [2].

Ол қылмысқа барған жасөспірімдерді мынадай топтарға бөлген:

- қарапайым және төменгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға белсенді талпынушы жасөспірімдер;
- ерік-жігердің және сенгіштіктің әлсіздігінен арбауларға оңай берілетін жасөспірімдер;
- арманшыл жасөспірімдер;
- истерияның немесе психопатияның әсерінен әрекет етуші жасөспірімдер;
- моральдық және ақыл-ойлық дефектілері бар жасөспірімдер.

Осы П.П. Бельскийдің тұжырымдамасын ұстана отырып, Г.Г. Бочкарева қылмыс жасаған жасөспірімдердің үш типін бөліп көрсеткен, олар: «өкінетіндер», «конфликтілі еместер», «циниктер». Автордың бұл жіктеуі айыпты адамның жасаған қылмысын бағалауына негізделген және белгілі-бір шамада оның құндылық бағдарын бейнелейді. Бағыттылықты талдаудың негізінде Г.М. Миньковский қылмыс жасаған жасөспірімдерді төрт топқа бөлген болатын, олар үшін жасағандары: а) кездейсоқ (коллизонды), тұлғаның жалпы бағыттылығына қарама-қайшы болып табылатындар; б) бағыттылықтың тұрақсыздығын ескергенде мүмкін, бірақ қылмыс жасау жағдайы тұрғысынан жағдайлық болып табылатындар; в) тұлғаның жалпы жағымсыз бағдарының нәтижесі болып табылатындар; г) тұлғаның қылмыстық бағдарының нәтижесі (асоциалды бағалаулар мен қатынастар жүйесі) болып табылатындар. Кәметке толмағандардың қылмыстық іс-әрекеті бірнеше мотивтерге негізделеді. Олардың ішінде бірінші орында өзін-өзі таныту, топта өз орнын табуға ұмтылыс мотивтері тұр. Олардың қатарына қарама-қайшы формада көрініс табатын «өсу мотивтері» жатады: бір жағынан, жасөспірім «Мен басқаларың сияқтымын» деп топты сендіреді, екінші жағынан, «Мен – тұлғамын» деген пікірді атап көрсетеді. А.И. Долгова осы мотивтің мазмұнын аша отырып, мынандай пікір айтады: «Мен басқаларың сияқтымын» ұстанымынан микроортаның дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын белсенді түрде қолдау, жолдастарына еліктеу («олар қайда болса, мен де сондамын», «олар не істесе, мен де соны істеймін»), топтан қалмауға тырысу, жолдастарының алдында беделін түсірмеуге тырысу, қылмыстық әрекеттерді жиі жасау туындайды [3]. «Мен тұлғамын» ұстанымы басқалармен, «өзгелермен» өзара қарым-қатынас жасағанда көрінеді, ал өзінің микроортасында аса қажеттілік туындаған кезде ғана кездеседі. Бұл ұстаныммен негізі ренішке, ескертулерге тез жауап беру, өзін ерекше көрсету, сәнмен киіну немесе керісінше, киімдерге, шаш қою әдісіне қатысты нормаларды бұзу секілді әрекеттерге байланысты».

Кәметке толмағандардың заң бұзушылық әрекеттерінің мотивтерінің төмендегі жіктелімі ұсынылады:

1. Биологиялық мотивтер, бұл мотивтер ағзаның физиологиялық тіршілік етуін қамтамасыз етеді (жасөспірім өзін, ішім-дікке салынған ата-анасын, інілері мен қарындастарын асырайды): тамақ, отын ұрлау және т.б.;

2. Инфантилді мотивтер: өзін-өзі асырау немесе олжа табу мақсаттары болмайды, романтикалық және шытырман реңкті гедонистикалық мақсаттар басым болады. Мысалы, топта бос уақытты «қызықты» өткізу мақсатында дүңгіршекті тонау: ұрланған заттарды бағаламайды, тамақ пен ішімдіктің қалғандарын басқаларға берулері мүмкін;

3. Референтті топқа еліктеу реакциясы шеңберінде өзін-өзі таныту мотивтері, мұнда топтық заң бұзушылықтардың әртүрлі варианттары байқалады;

4. Материалды қамтамасыздану мақсатындағы пайдакүнемдік мотивтер;

5. Туысқандар мен жақындардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандырушы жалпы адамзаттық мотивтер. Мысалы, өзі немесе інісі үшін велосипед ұрлау, қарындасы үшін ойыншықтар ұрлау және т.б.;

6. Агрессивті мотивтер. Бұндай мотивтер бұзақылыққа, вандализм актілеріне, кек алу, өлтіру және т.б. бағыты бойынша дифференцивті және дифференцивті емес әрекеттерге әкеледі;

7. Қорқыныш мотиві екіжақты болуы мүмкін: а) топтың мүшелеріне немесе оның басшысына психологиялық тәуелді болу, бағыну және ә) күштеп бағындыру және қоқан-лоққы көрсету арқылы бағындыру. Дәл осы жерде мотивтер күресі анық көрінеді, субъект өз іс-әрекетінің заңға қайшы екендігін жете түсінеді, алайда, өз әрекеттерін басқара алмайды.

Қылмысқа барған жасөспірімдердің қылмыс жасауының себебін криминологтар әлеуметтік және биологиялық факторлармен байланыстыра отырып толық және арнайы деп бөліп қарастырады. Қылмысқа барған жасөспірімдердің қылмыс жасауының толық себебі – қылмыс жасаумен себептік және шарттандырушы байланыста болатын әлеуметтік құбылыстардың бүкіл жиынтығын білдіреді. Ал арнайы себеп (өзіндік себеп) бағынбаушылық дәстүрлерге, эгоизмнің, тәртіпсіздіктің және т.б. әдептері мен салттарына жататын әр түрлі жағымсыз құбылыстармен байланысты себептер. Бұндағы бір ғана объективті жағдай қылмыс жасауға тура алып келмейді. Тек барлық аталған себептердің жиынтығы тұлғаға әсер етудің нәтижесінде ғана қылмыстық әрекет немесе қылмыс жасау әрекеттері мүмкін болады. Зерттелініп отырған мәселелерді дұрыс шешу үшін қылмыс жасаудың себептерін жалпы және нақтыларға, бірінші және екінші ретті себептерге, олардың арасындағы шек қозғалмалы болғандығына қарамастан қылмыс жасауға жағдай жасайтын шарттарды бөлудің мәні бар дейді [4]. Сонымен қатар ол қылмыс жасауға экономикалық және басқа да факторлардың әсерлерін анықтаудың аса терең зерттеуді қажет ететіндігін атап көрсеткен

Қылмыс – жеке индивидуалды-тұлғалық қажеттіліктерді заңмен қорғалынатын қоғамның қызығушылықтарына қарама-қарсы қоятын жеке топтардың немесе нақты адамдардың жеке индивидуалистік психологиясының көрінуі болып табылады [5].

Біз анықтаушы эксперимент негізінде Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің Алматы қаласы және Алматы облысы бойынша басқармасының ЛА-155/6 мекемесінде жүргізе отырып, келесі әдістерді қолдандық:

- Бақылау және әңгімелесу.
- К.Леонгард-Н.Шмишек тесті (Тұлғаның акцентуация типтерін анықтау).
- Жағдаятты алаңдаушылық шкаласы (ЖА) және Тұлғалық алаңдаушылық шкаласы (ТА) (Спилбергер-Ханин).
- Девиантты мінез-құлық түрлерін анықтау тесті (автор – А.Т. Акажанова).
- «Табиғатта жоқ жануар» әдістемесі.
- «Жаңбыр астындағы адам» пиктограммасы.

Осы әдістердің көмегімен тәрбиеленушілердің девиантты мінез-құлық, акцентуация типтерін анықтадық. Қылмысқа барған жасөспірімдер қайта түзету мекемелерінде өзіндік бір психологиялық ерекшеліктерге ие болады. Адамды еркінен айыру, оны әлеуметтен оңашалау – адамның мінез-құлқының күшті модификация факторы болып табылады. Бұл факторға әр адамның психологиясы әр түрлі жауап береді. Дегенмен, мұндай қысымдағы, ал кейде стрестік жағдайда адам мінез-құлқының негізгі психологиялық симптомдарын бөліп шығаруға болады. Жабық мекеме – адамның үйреніп қалған өмір қалпынан айрылуы, жақындардан ажырауы, қиын жылдарға ұшырауы болып табылады. Жабық мекеме – адаптацияға деген қиындықтың жоғарылауын көрсетеді: жиі тұлға аралық конфликттер, келіспеушілік, дөрекелік, тұрмыстық жағдайдың жеткіліксіздігі, криминалды субмәдениет, персонал жағынан криминалды топтық, көшбасшылар жағынан үнемі қысымның болуы және т.б. болып табылады. Осындай жағдайда түзету мекемесіндегі жасөспірімдердің тұлғалық дефектісі ұштаса түседі. Алғашқы екі-үш ай – бұл алғашқы адаптация кезеңі деп аталады. Ол сотталғандардың психологиялық күйінің кернеуімен ерекшеленеді. Келесі кезеңде сотталғандардың құндылығы қайта бағдарланып, микроортаның құндылықтарын, нормаларын қабылдап, жаңа жағдайға мінез-құлық стратегиясы мен тактикасын құрады. Барлық жаза өтеушілер өзіндік бағаны қайтаруды армандайды. Түрмеде, колонияда адам белсенді іс-әрекетпен өз жағдайын жақсартып алмайды. Жазасын өтеуші адамның бүкіл өмірі түзету мекемесінің режимінің типімен анықталады. Түзету мекемесінің әкімшілігі жағында күштеп әсер етуге құқығы бар. Түзету мекемесінің режиміндегі жазасын өтеуші жасөспірімнің өмірлік режимі күнделікті қатаң тәртіпте болады, ол жаза өтеудің құралы, түзету, қайта тәрбиелеу амалдары болып табылады. Түзету мекемесінің режимі жазасын өтеуші жасөспірімнің мінез-құлқында жағымды дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Түзету мекемесі іс-әрекетінің психологиялық негіздерін қарастыруда олардың іс-әрекетінің екі негізгі міндетін бөліп көрсетуге болады: біріншісі, құқықтық жазаны орындау, екіншісі, сотталған тұлғаны қайта түзеу – қоғамға қажетті бейімделгіш мінез-құлықтың қасиеттерін қалыптастыру болып табылады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

- 1 Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). – М., 2004.
- 2 Акажанова А.Т. Психология девиантного поведения несовершеннолетних: теория и практика. – Алматы, 2011.
- 3 Комлев Ю.А., Сафиуллин Н.Х. Социология девиантного поведения. – Россия, 2006.
- 4 Тесленко А.Н., Керимбаева М.С., Джакупова Г.А. Профилактика подростковой девиации: теория и практика. – Астана, 2005.

А.Т. Акажанова¹, С.Б. Талпакова²

^{1,2}Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

ОСОБЕННОСТИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В ЗАКРЫТЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Резюме

В статье рассматриваются причины и проявления девиантного поведения в подростковом возрасте в закрытых учреждениях. Обсуждаются данные анализа вариантов девиантного поведения при тех или иных типах акцентуаций: истероидном, неустойчивом, конформном, эпилептоидном, гипертимном. Проведенный анализ позволил сделать важный вывод о возникновении устойчивых форм девиантного поведения, в том числе и употребления психоактивных веществ, за счет акцентуаций характера.

А.Т. Akazhanova¹, S.B. Talpakova²

^{1,2}Kazakh National Pedagogical University named after Abai

FEATURES OF DEVIANT BEHAVIOR AMONG THOSE WHO ARE BROUGHT UP IN CLOSED INSTITUTIONS

Summary

The article examines the causes and manifestations of deviant behavior in adolescence. Data on the analysis of variants of deviant behavior under certain types of accentuations are discussed: hysteroid, unstable, conformal, epileptoid, hypertensive. The analysis made it possible to draw an important conclusion about the emergence of stable forms of deviant behavior, including the use of psychoactive substances, due to accentuations of character.

Keywords: deviant behavior, delinquent behavior, accentuation, types of accentuations

МРНТИ 159:922:8

С.А. Аубакирова¹

¹Таразский Государственный Педагогический Институт

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития креативного потенциала студентов. Психолого-педагогический анализ состояния разработанности данной проблемы показал, что, несмотря на многочисленные исследования, проблема развития креативного потенциала будущего учителя в творческой учебно-профессиональной деятельности остается недостаточно изученным явлением. Требуется уточнение научных представлений о содержании и структуре креативного потенциала учителя, выявление психолого-педагогических условий, разработка диагностики и проектирование модели развития креативного потенциала у студентов.

Ключевые слова: креативность, компетентность, креативный потенциал учителя, дивергентное мышление, творчество, рефлексия, креативные способности

На современном этапе развития общества предъявляются повышенные требования к качеству подготовки педагога.

Одной из основных задач Стратегии развития до 2025 года по Третьей модернизации страны под названием «Национальная технологическая инициатива» Президентом РК Н.А. Назарбаевым определены приоритеты.

«Четвертый приоритет – улучшение качества человеческого капитала».

«Первое. Прежде всего должна измениться роль системы образования. Наша задача – сделать образование центральным звеном новой модели экономического роста. Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации» [1].

«Наряду с этим нужно уделить большое внимание формированию ИТ-знаний, финансовой грамотности и воспитанию патриотизма молодежи. Необходимо сократить разрыв в качестве образования между городскими и сельскими школами».

«Одной из целей образования определена подготовка высокообразованных людей и высококвалифицированных специалистов, способных к профессиональному росту и профессиональной мобильности в условиях информатизации общества и развития новых наукоемких технологий, что выпускник должен обладать профессиональными компетенциями: ...способностью организовывать сотрудничество обучающихся, поддерживать активность и инициативность, самостоятельность обучающихся, их творческие способности; ...способностью разрабатывать современные педагогические технологии с учетом особенностей образовательного процесса, задач воспитания и развития личности; ...».

Обозначенным приоритетам, на наш взгляд, отвечает «наличие у учителя высокого уровня развития креативного потенциала. Переход на образовательные стандарты нового поколения, реализация профессионального стандарта педагога, обсуждение и разработка Концепции поддержки развития педагогического образования определяют потребность обновления содержания вузовской подготовки будущих учителей к профессиональной педагогической деятельности» [2].

Современному педагогу приходится трудиться в быстроменяющихся условиях, что требует от него проявления таких качеств, как эрудированность, мобильность, креативность, успешность, способность творчески решать профессиональные задачи, рационально действовать в различных ситуациях. В связи с этим, особое значение приобретают вопросы по разработке оптимальной образовательной модели, учебно-методических ресурсов, эффективных технологий, способствующих развитию креативного потенциала студентов педагогического направления подготовки.

Описание и результаты исследования. Понятие «креативный» от лат. creation – созидание. В многочисленных определениях креативность понимается как способность. Так, «креативность определяется как способность к творчеству» (J.P. Guilford); «способность отказываться от стереотипных способов мышления» (R.M. Simpson, J.P. Guilford, Э.Торренс); «способность привносить нечто новое в опыт» (F.Вaггон); «способность порождать оригинальные идеи в условиях разрешения или постановки новых проблем» (М.А. Wollach); «способность проявлять свою творческую сущность через проблематизацию привычных, хорошо знакомых ситуаций» (К.Роджерс); «способность к продуктивному изменению и созданию качественно нового» (В.Н. Козленко); «способность не просто к высшему уровню выполнения любой деятельности, но к ее преобразованию и развитию» (Д.Б. Богоявленская); «интегративная способность, вбирающая в себя целые системы взаимосвязанных способностей – элементов» (А.В. Хуторской) и др. Однако в большей степени креативность рассматривается как способность к творчеству и называется «творческие способности». В.Н. Дружинин (1999) считает, что «креативность является свойством, которое актуализируется лишь тогда, когда это позволяет окружающая среда».

Для формирования креативности необходимы следующие условия:

1. Отсутствие образца регламентированного поведения.
2. Наличие позитивного образца творческого поведения.
3. Создание условий для подражания творческому поведению.
4. Социальное подкрепление творческого поведения.

Л.Б. Ермолаева-Томина [3] (1995, 2003) определила «пять важнейших характеристик креативности:

1. Наличие интеллектуальной, творческой инициативы, способность выходить за рамки задач и требований непосредственной действительности.

2. Способность к широким обобщениям явлений, не связанных между собой наглядной, очевидной категориальной связью.

3. Беглость мышления, определяющаяся богатством и разнообразием идей, ассоциаций, возникающих по поводу даже самого незначительного стимула.

4. Гибкость мышления – способность переходить достаточно быстро от одной категории к другой, от одного способа решения к другому.

5. Оригинальность мышления – самостоятельность, необычность, остроумность решения».

В ходе исследования дивергентного мышления Дж.Гилфорд (1965, 2006) остановился на таких «параметрах креативности:

1. Беглость мысли – количество идей, возникающих за некоторую единицу времени. 2. Гибкость мысли – способность переключаться с одной идеи на другую. 3. Оригинальность – способность производить идеи, отличающиеся от общепринятых. 4. Любознательность – чувствительность к проблемам, к окружающим ситуациям. 5. Способность к разработке гипотезы. Гипотеза – это смелая идея, которая потом нуждается в обстоятельной эмпирической проверке. 6. Иррелевантность – то есть логическая независимость реакций от стимулов».

По мнению Е.Н. Пономаревой (2010), «к учителю, обладающему креативной компетентностью, способному работать с одаренными детьми, предъявляются следующие требования:

- учитель обладает качествами:
 - инновационного стиля мышления;
 - способностью творчески подходить к конструированию учебного процесса в зависимости от конкретной ситуации;
- учитель знает:
 - современные теории творчества и подходы к его развитию;
- учитель умеет:
 - использовать методы развития креативности;
 - поощрять творчество и работу воображения;
 - побуждать к самостоятельному поиску решения нестандартных задач;
 - стимулировать развитие умственных процессов высшего уровня».

Раскроем содержание характеристик креативного потенциала. Эти характеристики представляются как составляющие структуры креативного потенциала учителя.

В толковом словаре структура определяется как «системность, взаиморасположение и связь основных частей чего-либо» [4]. Структурные составляющие могут выделяться по разным основаниям. Обращая внимание на педагогическую деятельность, В.А. Сластенин утверждал, что «каркасом, вокруг которого строятся основные профессионально значимые качества личности учителя, считается педагогическая направленность (система доминирующих мотивов, побуждающих к профессиональной деятельности)» [5]. Наряду с этим, важным требованием к учителю означено наличие педагогических способностей. Безусловно, «необходимым условием для проявления творческой профессиональной деятельности учителя является определенный багаж знаний и умения его применять».

Рисунок-1. Структура креативного потенциала учителя

Исходя из указанных положений, объединим в четыре группы характеристики креативного потенциала учителя: креативная направленность, креативная грамотность, креативные умения, креативные способности. Раскроем содержание перечисленных понятий.

Под «креативной направленностью учителя понимается свойство личности, в основе которого лежит совокупность мотивов, профессионально-ценностных ориентаций, установок учителя на профессиональную позицию, побуждающих к творческой профессиональной деятельности».

Используя значение слова «грамотность» как «владение необходимыми знаниями, сведениями в какой-либо области», определим, что «креативная грамотность представляет собой информированность о сущности креативного потенциала, его структуре и процессе развития, о современных креативных технологиях обучения, о методах саморазвития креативного потенциала».

К креативным умениям учителя относятся: умение планировать и организовывать свою педагогическую деятельность на основе общих и интегративных знаний о креативных технологиях обучения, о методах саморазвития креативного потенциала; умения производить рефлексию и самооценку креативности педагогической деятельности; умение корректировать деятельность с учетом результатов самооценки.

Креативные способности учителя характеризуются прогнозированием, беглостью, гибкостью (способность применять разнообразные стратегии при решении проблем), оригинальностью и разработанностью. Дадим краткую характеристику каждого из перечисленных элементов. «Беглость – способность продуцировать большое количество идей, переключаться с одной задачи на другую. Гибкость – способность применять разнообразные стратегии при решении проблем. Оригинальность – способность продуцировать необычные, нестандартные идеи. Разработанность – способность детально разрабатывать возникшие идеи. Прогнозирование – явление высшей формы опережающего отражения в процессе мышления как предвидение ожидаемого будущего на основе учета динамики прогнозируемого явления».

Таким образом, креативный потенциал учителя интегрирует в себе такие характеристики, которые являются основой для дальнейшей успешной творческой профессиональной деятельности, поэтому их необходимо развивать у студентов, обучающихся в вузе (рис. 1).

Теоретическое обоснование модели развития креативного потенциала будущего учителя.

Модель (от латинского – «мера, мерило, образец, норма») в широком понимании – образ (в том числе условий или мыслей); изображение, схема, график, план, карта и т.п. или прообраз (образец) какого-либо объекта или система объектов («оригинала» данной модели), используемые при определенных условиях в качестве их «заместителя» или «представителя».

Модель развития креативного потенциала будущего учителя реализует три основные функции: описательную, прогностическую и нормативную.

Описательная функция заключается в том, что за счет абстрагирования модели достаточно просто описаны наблюдаемые явления и процессы.

Прогностическая функция модели состоит в предвидении, прогнозировании результатов внедрения технологии развития креативного потенциала будущего учителя.

Нормативная функция модели позволяет построить ее как нормативный образ.

В основу сконструированной модели положены функционально-деятельностный подход, обеспечивающий развитие креативного потенциала через выполняемые функции учителя в учебной деятельности и личностно-ориентированный подход, ориентирующий личность на построение индивидуального образовательного маршрута.

Уровень развития креативного потенциала будущего учителя будет повышаться, если будут созданы психолого-педагогические условия.

К психолого-педагогическим условиям развития креативного потенциала мы можем отнести: активизацию мотивации; субъект-субъектные отношения; создание творческой среды; дифференцированный подход; рефлексию; технические средства обучения; учет особенностей развития креативного потенциала на каждой стадии его развития.

Характеристика условий :

1. Для развития креативного потенциала мы должны у студентов развивать мотивацию. Преподаватель должен побуждать студентов к повышению уровня развития креативного потенциала, используя различные пути активизации мотивационной сферы. Важно, чтобы на каждом занятии студент для себя делал открытия, чтобы у него закреплялась вера в собственные силы, чтобы у него повышался интерес к обучению. В процессе обучения студенту нужно

пояснить для чего ему пригодятся те или иные знания, доказать, что именно тот или иной предмет будет полезен в будущей профессиональной деятельности. Для положительной мотивации образовательного процесса используется балльно-рейтинговая система оценивания.

2. При организации творческой деятельности в реализации функционально-деятельностного и личностно-ориентированного подходов необходимо выстраивать взаимодействие преподавателя со студентами в системе «*субъект-субъектных*» отношений на основе сотрудничества и сотворчества.

По мнению И.А. Зимней, «субъект-субъектные отношения ценны тем, что они являются условием личностной актуализации и личностного роста обучающегося. В общем смысле, субъект – это человек, которому присущ высший, конкретно для себя, уровень активности, целостности, независимости, самостоятельности» [6]. На наш взгляд, именно такие позиции, где студент является субъектом творческой учебной деятельности, способствуют повышению уровня развития креативного потенциала.

3. Создание творческой среды.

4. В ходе проведения эксперимента, нами выявлено, что необходима дифференциация творческих учебных задач. Диагностика исходного уровня развития креативного потенциала показала, что результаты неоднозначны. Было выявлено, что студенты с высоким уровнем развития креативного потенциала большей частью справляются быстрее с простыми по сложности задачами, при этом не происходит должного развития их креативного потенциала. Студенты с низким и средним уровнем развития креативного потенциала не всегда справляются со сложными задачами, при этом мотивация к развитию своего креативного потенциала уменьшается. Поэтому необходимо дифференцировать применение творческих учебных задач, ориентируясь на уровень развития креативного потенциала студентов (таким образом, реализуется принцип дифференцированного подхода).

5. По мнению А.С. Шарова, «творческий человек – это не только тот, который изобретает или делает что-то новое и оригинальное, а более всего тот, кто стремится овладеть собственным поведением и собственной психической деятельностью». В данном процессе задействованы механизмы саморегуляции и самоконтроля.

В большом психологическом словаре «рефлексия (от reflexio – обращение назад, отражение) означает «мыслительный (рациональный) процесс, направленный на анализ, понимание, осознание себя: собственных действий, поведения, речи, опыта, чувств, состояний, способностей, характера, отношений к себе других, своих задач, назначения» [7]. С педагогической точки зрения, «рефлексия рассматривается в научных исследованиях как размышление, самонаблюдение, оценивание собственного опыта, анализирование собственной деятельности, способ самопознания».

Рефлексия творческой учебной деятельности организовывалась индивидуально и в группе. Она способствует выявлению личного уровня «роста»; организации совместной деятельности студентов творческой и более продуктивной.

Вопросы, которыми руководствовался преподаватель для рефлексии студентов: что вы сделали (результат)? как вы это сделали (приемы, средства, способы, технологии)? какие трудности возникли при решении задачи? что получилось лучше всего? в чем, по вашему мнению, должна состоять помощь преподавателя? что нового вы приобрели при решении задачи? соответствовало ли содержание и решение задачи вашим профессиональным интересам и возможностям?

6. Разработка методических рекомендаций преподавателю по организации творческой учебной деятельности студентов; обеспечение научно-методической литературой; использование источников Интернет; обеспечение библиотечными ресурсами (библиотека онлайн, и др.). Техническое сопровождение процесса обучения (обучающие и компьютерные программы), аудитории, оснащенные средствами мультимедиа, интерактивной доской.

7. Эффективность развития креативного потенциала студентов зависит от учета особенностей его развития на каждом этапе.

На первом этапе развития креативного потенциала – стадия адаптивно-ориентирующая – студент знакомится со спецификой будущей профессиональной деятельности, определяет значимость педагогической деятельности для самой личности. Однако на первом курсе у студента возникают затруднения с выбором своих предпочтений и он нуждается в оказании помощи преподавателя с целью определения своих возможностей в выбранной профессиональной области.

На этом этапе студенты адаптируются к обучению в вузе: взаимоотношения с сокурсниками,

новая организация занятий, оценочная система, увеличение объема нагрузки, построение отношений с преподавателями и др. – все это влияет на дальнейшее отношение к учебе, к развитию личностных качеств, на успешную адаптацию. На первом курсе, студенты, изучая дисциплину «Введение в педагогическую деятельность», получают первоначальные знания о будущей профессии. Знакомятся с такими понятиями, как «творчество учителя», «творческие мастерские», «педагогическая креативность», «креативный потенциал», применение диагностик, направленных на выявление личностных и профессиональных качеств, попытка ответить на вопрос «ту ли я выбрал профессию?», повышают мотивацию к обучению, повышают значимость выбранной профессии, что, на наш взгляд, способствует развитию креативного потенциала.

Второй этап развития креативного потенциала – «базовый я». На этом этапе происходит становление будущего учителя, то есть развитие креативной направленности, креативной грамотности, креативных умений и креативных способностей (2-4 курс). Студенты знакомятся с педагогической деятельностью во время прохождения психолого-педагогической практики в школе. На данном этапе важно «не отбить» положительное отношение к будущей профессиональной деятельности. Необходимо создавать условия для самореализации и творческого саморазвития студентов к учебной и внеаудиторной деятельности например, участие в научно-практических конференциях, семинарах, участие в ежегодной внутривузовской, республиканской олимпиаде по педагогике, участие в ежегодных внутривузовских конкурсах например, «Жас Талап» и т.д.

Третий этап развития креативного потенциала будущего учителя – креативно-продуктивный (4 курс) является относительно завершающим этапом в развитии креативного потенциала в период обучения в вузе, который характеризуется осмыслением своего опыта, происходит осознание себя как профессионала. Значимость педагогической профессии подкрепляется самой длительной государственной практикой в школе, а также выполнением дипломной работы. На этом этапе происходит самореализация, саморазвитие. Это поможет начинающему учителю легко пройти период адаптации в профессиональной деятельности и реализовать свой креативный потенциал.

Критериально-оценочный компонент модели. Для выявления динамики развития креативного потенциала, необходимо провести диагностику. Для диагностики нами выбраны следующие методы: анкетирование, наблюдение, беседа, опрос, тестирование. Выделенные нами показатели креативного потенциала учителя (креативная направленность; креативная грамотность; креативные умения; креативные способности) и уровни (высокий, средний, низкий) позволяют констатировать уровень развития креативного потенциала студентов.

Завершающим звеном структурно-функциональной модели является результативный компонент. Результатом спроектированной модели является переход на более высокий уровень развития креативного потенциала.

Выводы и заключение.

1. Сопоставительный анализ используемых в исследовании психологических категорий и понятий позволил определить понятие «креативный потенциал учителя» как «интегративное свойство личности, характеризующееся возможностью генерировать новые педагогические идеи, осуществлять поиск путей практического решения оригинальных, нестандартных психологических задач, выбирать наиболее продуктивные стратегии творческой педагогической деятельности».

2. Нами установлено, что креативный потенциал учителя включает креативную направленность, креативную грамотность, креативные умения и креативные способности.

3. В исследовании были выделены 3 этапа развития креативного потенциала будущего учителя: адаптивно-ориентирующий, базовый, креативно-продуктивный. Каждая из выделенных стадий характеризуется наличием определенных показателей креативного потенциала учителя.

4. В целях развития креативного потенциала будущего учителя в творческой учебной деятельности была сконструирована структурно-функциональная модель развития креативного потенциала будущего учителя. Теоретическим обоснованием данной модели являются функционально-деятельностный и личностно-ориентированный подходы, а также принципы целеполагания, творческой актуализации, диагностируемости, дифференцированного подхода.

Модель содержит следующие структурные компоненты: целевой, методологический, диагностический, содержательно-процессуальный, организационно-педагогические условия, критериально-оценочный, результативный.

Список использованной литературы:

- 1 Послание Президента РК народу Казахстана 31 января 2017 г. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность.
- 2 Концепция поддержки развития педагогического образования, 2016.
- 3 Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический Проект: Культура, 2005. – 304 с.
- 4 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Около 80000 слов и фразеологических выражений. Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. Российская АН, Российский фонд культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: АЗЪ, 1994. – 928 с.
- 5 Слостенин В.А. Педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
- 6 Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с.
- 7 Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.

С.А. Аубакирова¹

¹Тараз Мемлекеттік Педагогикалық Институты

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме

Бұл мақалада студенттердің шығармашылық әлеуетін даму мәселесі қарастырылған. Бұл мәселенің психологиялық-педагогикалық талдауы көптеген зерттеулерде қарастырылған, Бірақ оған қарамастан шығармашылық оқытудың болашақ мұғалімнің шығармашылық әлеуетін дамытуға және кәсіби қызмет мәселесі аз зерттелген құбылыс болып қалады. Ол педагогикалық шарттарын, диагностика әзірлеу және студенттердің шығармашылық әлеуетін дамыту моделін жобалау анықтау, мұғалімнің шығармашылық әлеуетін мазмұны мен құрылымы туралы ғылыми тұжырымдамалар түсіндіруді талап етеді.

Түйін сөздер: шығармашылық, құзыреттілік, мұғалімнің шығармашылық әлеуеті, дивергентті ойлау, шығармашылық қабілеттер

S.A. Aubakirova¹

¹Taraz State Pedagogical Institute

THE PROBLEM OF DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF THE FUTURE TEACHER

Summary

The article deals with the problem of developing the creative potential of students. Psychological and pedagogical analysis of the state of development of this problem has shown that, despite numerous studies, the problem of developing the creative potential of the future teacher in creative educational and professional activities remains an insufficiently studied phenomenon. It is required to refine the scientific understanding of the content and structure of the creative potential of the teacher, the identification of pedagogical conditions, the development of diagnostics, and the design of a model for the development of creative potential among students.

Keywords: creativity, competence, creative potential of the teacher, divergent thinking, creativity, reflection, creative abilities

МРНТИ159.9: 316.77

А.С. Сизова¹

¹Казахская Академия Труда и Социальных Отношений,
Алматы, Казахстан

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ КРИЗИСА МОЛОДОЙ СЕМЬИ НА РАННИХ СТАДИЯХ СУПРУЖЕСТВА

Аннотация

В статье рассмотрены основные концепции понимания кризисов супружеских отношений в молодой семье как психологического феномена. Уточняется понятие "молодая семья", существенными параметрами

которого являются возрастные границы супругов и длительность супружеских отношений. Особый акцент сделан на рассмотрении психологического функционирования молодой семьи, а также причин кризисов супружеских отношений на начальном этапе брака. Обозначено, что супружеские отношения рассматриваются в рамках системного, структурного, гендерного и институционального подходов. В качестве основной проблемы выделено, что в рамках какого-либо одного из этих подходов не представляется возможным в полной мере проанализировать причины, факторы, стадии и кризисные периоды супружеских отношений в молодой семье. Обосновывается необходимость интегрированного подхода к изучению психологического функционирования молодых семей на начальном этапе брака.

Семейный кризис можно определить как нарушение состояния семейной системы, резкий, крутой перелом в жизни супругов, их тяжелое переходное состояние, острое затруднение в решении проблем. В основе семейного кризиса лежат определенные закономерности развития внутрисемейных отношений. Поэтому не следует искать причину создавшейся ситуаций лишь в поведении кого-либо из членов семьи или брачных партнеров. Эти закономерности надо знать и учитывать, корректируя в соответствии с ними свое поведение. В кризисной ситуации в первую очередь необходимо проявлять терпение, избегать опрометчивых решений и поступков.

Молодая семья в первые три года после заключения брака (в случае рождения детей – без ограничения продолжительности брака), в которой оба супруга не достигли 30-летнего возраста, а также семья, состоящая из одного из родителей в возрасте до 30 лет и несовершеннолетнего ребенка. Молодая семья является особым социальным субъектом, имеющим свои характерные отличия от семьи «более старшего возраста».

Тырнова Н.А. определяет молодую семью как субъект воспроизводства населения и объект социальной политики – это супруги активного репродуктивного возраста (до 28 лет), проживающие совместно с момента фактического образования супружеского союза не менее двух лет, с родственниками или без них, с детьми или без них, с любыми ориентациями на детность [1].

Ключевые слова: семейный кризис, молодая семья, психологические концепции

Процесс формирования внутрисемейных и внесемейных отношений, сближения точек зрения, ценностных ориентации, представлений, привычек молодых супругов и других членов семьи на начальном этапе супружества протекает, по данным семейной психологии, весьма интенсивно и напряженно [2].

Кризис, затронувший все системы жизнеобеспечения общества, напрямую поразил и семью, выступающую важнейшим социальным фактором, определяющим жизнестойкость нации, общества и государства. От психологического самочувствия современной семьи и будет зависеть какое поколение будет жить и работать в дальнейшей жизни.

В последние десятилетия современная семья в большинстве стран претерпевает серьезные изменения. В период ранней взрослости (от 20 лет) мотивация брака очень высока, тем не менее 36% разводов приходится до 5 лет брачного стажа. Браки, заключаемые супругами в возрасте до 20 лет, расторгаются в 99,9% случаев.

В нашей стране остро стоят социальные проблемы семьи: снижение ее материального уровня, ухудшение физического и психического состояния здоровья родителей и детей, увеличение числа одиноких мужчин и женщин.

Постановка проблемы семейных отношений, определение психологических оснований их понимания и изучения являются актуальными задачами.

Большинство специалистов сходятся во мнении, что современная семья переживает подлинный кризис, причем проявление этого кризиса обнаруживается тем ярче, чем выше общий уровень социально-экономического развития общества, чем выше уровень жизни и материального благополучия людей. Особые трудности испытывает молодая семья, которая сегодня наиболее нуждается во внимании и поддержке как со стороны государства, так и со стороны психологической науки и практики.

Таким образом, целью настоящей статьи является экспериментальное изучение уровня удовлетворенности супружескими отношениями молодых супругов [3].

Удовлетворенность браком определялась с помощью теста-опросника, разработанного В.В. Столиным, Т.Л. Романовой, Г.Л. Бутенко, который позволяет по критерию уровня удовлетворенности браком разделять пары на благополучные и неблагополучные.

Психотерапевт О.А. Добрынина полагает, что супружеские отношения строятся на основе модели, усвоенной человеком в детстве, в его собственной семье. Отношения между мужем и женой могут соответствовать одной из следующих четырех моделей: отец-дочь, мать-сын, брат-

сестра, приятель-приятельница. Для некоторых мужчин весьма удобна модель мать-сын: жена должна играть роль матери по отношению к мужу [4].

1. Результаты теста «Удовлетворенности браком».

Благополучной считается пара, в которой оба супруга имеют высокий показатель удовлетворенности своим браком, соответственно неблагополучной – когда оба супруга имеют низкий показатель.

«Генерализованное чувство» – удовлетворенность своим браком у супругов с ростом брачного стажа изменяется и, согласно анализу средних показателей по группам, в благополучных парах носит образный характер, будучи самой высокой в основной группе, самой низкой – в контрольной группе (см. рис. 1). В основной группе удовлетворенность браком ниже, чем в контрольной. Значимые различия в показателях по удовлетворенности браком выявлены между первой и второй группами ($T=+2,75$ при $p < 0,01$). Причем, в неблагополучных парах у женщин также от первой группы ко второй группе с ростом брачного стажа удовлетворенность браком снижается, у мужчин, наоборот, постепенно повышается.

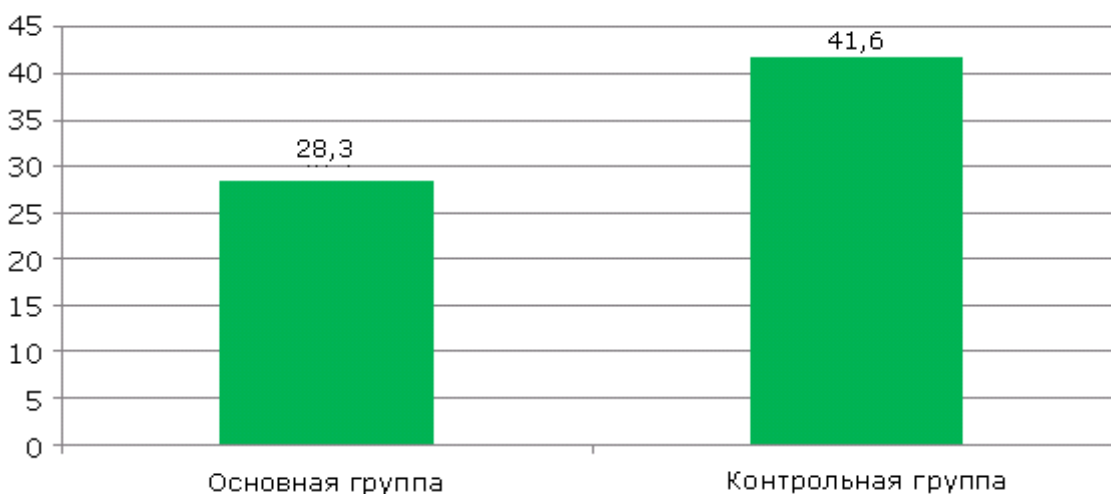

Рисунок-1. Сопоставление показателей удовлетворенности браком супругов в благополучных и неблагополучных парах в % соотношении

Основная группа – неблагополучные супружеские пары.

Контрольная группа – благополучные супружеские пары.

Оценка удовлетворенности браком в контрольной группе по тесту составила $41,6 \pm 3,2$, что статистически превышало такую оценку в основной группе, которую представляют супружеские пары, набравшие низкие балы по данному тесту – $28,3 \pm 4,8$ ($p < 0,05$).

Наше исследование предполагало установление связей удовлетворенности браком со всеми используемыми в работе показателями супружеских отношений.

2. Результаты теста на определение типа темперамента Айзенка.

Анализ психофизиологического уровня отношений в данной дипломной работе ограничен изучением взаимодействия особенностей темпераментов супругов. Интерес представляла возможность влияния нейродинамических особенностей супругов на их удовлетворенность браком.

Задачей исследования на данном его этапе явилось выяснение сочетания темпераментов супругов, являющегося оптимальным для благоприятных супружеских отношений. Анализ средних благополучных пар по показателю экстра-интроверсии показал, что они примерно одинаковы и близки к среднему значению, т.е. к амбиверсии, наблюдаются у 67% испытуемых от общего числа контрольной группы. В неблагополучных парах уровень экстраверсии обоих супругов более высокий, чем у благополучных супругов, что составило 75% от общего числа испытуемых экспериментальной группы.

Среди благополучных пар самые высокие показатели нейротизма у женщин второй группы значимы различия с их супругами ($t=4,21$ при $p < 0,001$), с женщинами первой группы ($t= -3,65$ при $p < 0,001$). Обнаружена отрицательная связь удовлетворенности браком с нейротизмом у мужчин второй группы благополучных пар ($r = -0,56$).

У неблагополучных пар нейротизм женщин первой и второй групп выше, чем у благополучных. Это негативно сказывается на брачных отношениях, что подтверждается отрицательной корреляционной связью показателей удовлетворенности браком и нейротизма у женщин неблагополучных пар первой группы ($r = -0,77$) и самым низким показателем удовлетворенности браком у мужчин этой группы по сравнению со всей выборкой.

В благополучных парах супруги первой группы имеют сходные темпераменты, что положительно сказывается на удовлетворенности браком у супругов. Различия по нейротизму во второй группе благополучных и неблагополучных пар негативно влияют на удовлетворенность браком обоих супругов.

Анализ результатов этой выборки показывает:

- сходство или подобие темпераментов (с низким уровнем экстраверсии и нейротизма или близостью этих показателей к срединному значению) у супругов в большей мере способствует успешности брака и удовлетворенности супругов своим браком;

- высокий уровень экстраверсии и нейротизма обоих супругов сказывается на брачных отношениях негативно;

- чем больше различаются супруги по уровню нейротизма, тем ниже их удовлетворенность браком;

- нейротизм у мужчин контрольной группы ниже, чем у женщин, и ниже срединного значения, т.е. можно в определенной мере связать благополучие этих пар (а также брака вообще) с низким уровнем нейротизма у мужчин;

- высокий уровень нейротизма женщин оказывает резко отрицательное влияние на благополучие супружеской жизни.

Данные благополучных и неблагополучных пар подтвердили мнение Г.Айзенка, что для нейротизма обнаруживается общая тенденция, указывающая, что «ненормальная» (по отношению к статистически средней) личность женщины оказывает более разрушительное воздействие на брак, чем личность мужчины и наблюдается заметная отрицательная связь между нейротизмом и супружеской удовлетворенностью, т.е. чем выше уровень этих качеств, тем ниже уровень супружеского счастья.

3. Результаты теста «Реагирования супругов на конфликт».

В качестве составляющих психологического уровня отношений определены эмоциональные отношения, общение супругов и особенности межличностного реагирования.

Благополучные браки построены и развиваются на основе довольно высокой взаимной любви и симпатии супругов, у неблагополучных супругов эти показатели несколько ниже. Изменение показателей любви у женщин и симпатии обоих супругов в благополучных и неблагополучных парах носит образный характер, то есть, высокие в первой группе, заметно ниже – во второй группе, повторяя таким образом закономерность изменения удовлетворенности браком. А у мужчин любовь с ростом брачного стажа в благополучных и неблагополучных парах постепенно возрастает. У супругов первой группы в благополучных парах самый высокий уровень любви (хотя у женщин показатели несколько выше, чем у их мужей) и симпатии супругов друг к другу во всей выборке.

В неблагополучных парах первой группы у мужчин самый низкий во всей выборке показатель любви, различие с данными их жен статистически значимое ($t=2,2$ при уровне $p < 0,05$). Романтическая любовь молодоженов к четвертому году (вторая группа) супружества трансформируется в супружескую любовь и дружбу. Происходит качественное изменение любви, снижение яркости чувств, о чем свидетельствует снижение показателей любви к партнеру, которое происходит у женщин во второй группе (4-5 лет). Именно в это время любовь супругов проходит проверку на истинность.

Составляющими симпатии определены степень уважения, восхищения и воспринимаемого сходства с супругом, которые в начале брака (1-3 гг.) высокие. Начальные трудности супружества, необходимые притирка и адаптация супругов, в процессе которых они несут определенные эмоциональные потери, познание и выявление негативных сторон друг друга способствуют снижению уважения и восхищения супругом.

С ростом брачного стажа в общении супругов также происходят определенные изменения. Супруги благополучных пар первой группы отличаются большой согласованностью в оценке высокой обоюдной доверительности и взаимопонимания в общении, а также общностью

представлений о сходстве взглядов и психотерапевтичности общения. Удовлетворенность браком у супругов положительно коррелирует с легкостью общения (у женщин $r = 0,52$, у мужчин $r = 0,58$), у женщин с общими символами семьи ($r = 0,52$). У неблагополучных пар с первых лет совместной жизни наблюдаются серьезные проблемы в общении. По семи параметрам средние показатели мужчин ниже, чем у женщин, а по собственному взаимопониманию супруги имеют статистически значимое различие $t=2,7$ при уровне $p<0,05$, т.е. мужчин в этих парах больше, чем женщин не устраивает качество общения. У супругов этой группы самые низкие из всей выборки испытуемых показатели по психотерапевтичности общения.

В общении благополучных супругов второй группы уже появляются определенные проблемы. Анализ данных свидетельствует, что снижается доверительность и взаимопонимание супругов, особенно у женщин; идет согласование мнений мужчин и женщин, что сходство во взглядах, наличие общих символов, легкость и психотерапевтичность общения по сравнению с первой группой ниже. Оба супруга считают, что их партнеры им больше доверяют, чем они сами.

Удовлетворенность браком у этих супругов также положительно коррелирует с легкостью общения (у мужчин $r = 0,55$, у женщин $r = 0,51$). У неблагополучных супругов этой группы качество общения также ухудшается. У них самые низкие во всей выборке показатели по обоим видам доверительности, а у женщин еще по легкости общения.

Выяснилось, что супруги всей выборки испытуемых считают, что с продолжительностью совместной жизни доверительность партнера в общении снижается, т.е. качество общения изменяется. Обнаружены значимые различия у мужчин по психотерапевтичности общения между первой и второй группами ($t=+2,19$), по собственному взаимопониманию у мужчин неблагополучных пар между первой и второй группами ($t=-2,43$ при $p<0,05$).

Стили межличностного реагирования у супругов также претерпевают определенные изменения с ростом брачного стажа. Мужчины первой группы благополучных пар в межличностном реагировании отличаются самыми высокими по всей выборке показателями по авторитарности, независимости-доминированию, среди благополучных пар – по агрессивности, недоверчивости, зависимости, альтруизму, у них самый низкий показатель по покорности-застенчивости. У их жен – самый высокий показатель по авторитарности, независимости, покорности и зависимости, альтруизму и стремлению к сотрудничеству среди благополучных пар.

Высокая авторитарность супругов отрицательно сказывается на успешности брака, об этом свидетельствует отрицательная корреляционная связь удовлетворенности браком у женщин с авторитарностью ($r = -0,55$). Мужчины первой группы, с одной стороны, склонны к лидерству и доминированию, с другой стороны, они более альтруистичны. Склонность к сотрудничеству у супругов примерно одинаковая, что их сближает. Женщины по сравнению с их партнерами более склонны к покорности и зависимости.

Обнаружено статистически значимое различие по показателям независимости-доминирования у супругов ($t=3,67$ при уровне $p < 0,001$), авторитарности ($t=2,36$ при уровне $p < 0,05$) и тенденция к различию по агрессивности.

В неблагополучных парах, наоборот, женщины отличаются большей авторитарностью, застенчивостью, зависимостью, альтруизмом и стремлением к сотрудничеству, чем их мужья. Они самые авторитарные среди женщин всей выборки, но из всех женщин у них самая низкая агрессивность и один из высоких показателей альтруизма. Мужчины более независимы, агрессивны и недоверчивы, чем женщины. У мужчин этой группы самые низкие из всей выборки показатели по сотрудничеству и альтруизму. У женщин обнаружена отрицательная корреляция удовлетворенности браком с авторитарностью ($r = -0,83$) и агрессивностью ($r = -0,83$), а у мужчин – с недоверчивостью ($r = -0,71$) и также агрессивностью ($r = -0,77$). В способах межличностного реагирования женщин наблюдается в определенной мере амбивалентность: относительно высокая авторитарность сочетается с некоторой неуверенностью в себе, податливостью, склонностью к компромиссам. Принципы межличностного реагирования этих супругов между собой основаны на взаимодополнительности и, в некоторой мере, на сходстве межличностного стиля.

В группе испытуемых благополучных семейных пар стили межличностного реагирования супругов более сходны, чем в первой группе. У мужчин этой группы по сравнению с мужчинами первой группы ниже авторитарность, доминирование, агрессивность, недоверчивость, зависимость, альтруизм, выше покорность, а стремление к сотрудничеству примерно, как в первой группе. Разница показателей по авторитарности, независимости, агрессивности у супругов

значительно ниже, чем в первой группе, а по покорности и альтруизму примерно одинаковые данные, но обнаружено статистически значимое различие у супругов по независимости-доминированию ($t=2,25$ при уровне $p < 0,05$).

Недоверчивость женщин в этой группе самая высокая среди благополучных пар. Удовлетворенность браком у женщин положительно коррелирует с сотрудничеством ($r = 0,49$). В неблагополучных парах мужчины отличаются стремлением к лидерству и доминированию, более агрессивны и конфликтны. Их авторитарность и доминирование уступают лишь мужчинам первой группы из благополучных пар. Женщины дают самые высокие показатели по всем параметрам, кроме авторитарности (которая несколько ниже, чем в первой группе) среди всех женщин, а показатели по сотрудничеству и альтруизму у них самые высокие из всей выборки. Эти женщины неуверенны в себе, более конгруэнтны в контактах, податливы, склонны к компромиссам. Обнаружено статистически значимое различие в показателях супругов по альтруизму ($t=2,37$ при уровне $p < 0,05$). Межличностные отношения супругов из неблагополучных пар строятся на основе взаимодополнительности способов реагирования.

Необходимо отметить, что с ростом брачного стажа у благополучных пар происходит нивелирование, согласование способов межличностного реагирования супругов, притом у мужчин и женщин этот процесс идет по-разному. С ростом брачного стажа:

а) у обоих супругов снижается авторитарность, независимость, недоверчивость, зависимость, альтруизм;

б) у женщин снижается застенчивость и стремление к сотрудничеству, незначительно увеличивается агрессивность;

в) у мужчин агрессивность снижается значительно, увеличиваются покорность и сотрудничество.

Межличностные отношения супругов в благополучных парах с ростом брачного стажа у 68% испытуемых от общего числа контрольной группы становятся более ровными, гармоничными, спокойными, согласованными. У супругов неблагополучных пар (85%) больше различий в способах взаимодействия, то есть у них наблюдаются серьезные различия именно по тем параметрам, где для семейного сотрудничества необходимо сходство показателей. С ростом брачного стажа эти семьи не отличаются согласованностью, гармонизацией межличностных отношений.

Главным в семейной жизни становится стремление угадать и исполнить желания и намерения своего брачного партнера. При этом не проявляется никакой инициативы ради себя и, очевидно, без всяких на то оснований отодвигаются на задний план собственные желания и потребности. Эта предупредительность, замалчивание своих потребностей иногда приводит не только к недоразумениям, но и к одностороннему распределению ролей, которое с течением времени будет восприниматься как обуза и порабощение. Тогда возникают отношения господства и подчинения, что, возможно, в определенных жизненных обстоятельствах выльется в острый супружеский конфликт [5].

Подводя итоги анализа экспериментальных данных, можно констатировать, что на психологическом уровне супружеские отношения в процессе становления претерпевают довольно серьезные изменения и трансформация в отношениях, хотя и по-разному, происходит на 4-5 году супружества.

Список использованной литературы:

1 Тырнова Н.А. Молодая семья в современной России: проблемы и тенденции развития: дисс. канд. социол. наук. – М., 2005.

2 Дорно И.В. Современный брак: проблемы и гармония. – М., 1990. – С.270.

3 Андреева Т. Семейная психология. – СПб., 2004. – С.61,73,80.

4 Добрынина О.А. Проблема формирования благоприятного социально-психологического климата семьи: Автореф. канд. психол. наук. – М., 2003. – С.38.

5 Меньшутин В.П. Помощь молодой семье. – М., 2007. – С.33,38,203.

А.С. Сизова¹

¹Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар Академиясы
Алматы, Қазақстан

ЖАС ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЕРТЕ ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫ БОЛУ ДАҒДАРЫСЫН ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ

Түйіндеме

Мақалада жас отбасыларының жұбайлар арасындағы қатынасының дағдарысы психологиялық феномен ретінде қарастырылады. «Жас отбасы» түсінігіне сипаттама беріледі. Негізгі параметрі жас жұбайлардың некелесу жылдары және олардың жас ерекшеліктері болып табылады. Бұл жерде негізгі акцент жас отбасының құрылуына ғана емес, олардың отбасын құрғандағы алғашқы жылдарындағы дағдарыстар қарастырылады. Жұбайлар арасындағы қарым-қатынас жүйелік, құрылымдық және институционалдық шеңберінде қарастырылады.

Түйін сөздер: дағдарыс, жас отбасы, психологиялық тұжырымдамалар

A.S. Sizova¹

¹Kazakh Academy of Labor and Social Relations

EXPERIMENTAL STUDY OF CRISIS OF YOUNG FAMILY ON THE EARLY STAGES OF MATRIMONY

Summary

This paper examines the conceptual ideas of understanding a marital relation in the young family as a psychological phenomenon. Analysis of the functional was given. Much attention is given to the definition of a young family. In the center of author's attention such parameters of married relations as problems in the crisis period of the cycle of the young family. It is described in short the marital relations of a system, gender, structural and institutional approaches. The necessity of an integrated approach to the study of the psychological functioning of young families in the initial phase of marriage.

Keywords: family crisis, young family, psychological concepts

УДК 159.99 34

Н.Б. Жиенбаева¹, Б.Б. Бейсекеева²

^{1,2}Казахская академия труда и социальных отношений
Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ С «ОПОСРЕДОВАННЫМ» ТИПОМ УПРАВЛЕНИЯ ЦЕЛОСТНЫМ ПРОЦЕССОМ

Аннотация

В статье рассмотрен метод управления обучением, который предполагает перевод в так называемую «сложную систему», где понятие «проблемно-рефлексивного» символизирует переход с технологической формы в сторону социально-психологического измерения.

Исходя из контекста, что основой личностно-ориентированного обучения является ребенок, его само-бытность и самооценку, авторы выделяют три ключевые позиции в образовательном подходе: 1) ученик как субъект познания и обучение строится на основе его способностей и интересов; 2) построение обучения на основе жизненного опыта ребенка, мотивация в данной позиции является личностной функцией; 3) развитие ученика происходит через концепцию, что ученик является хранителем и творцом культуры. Соответственно, обращение авторов к теме управления образовательным процессом исходит из необходимости определить функциональную нагрузку коммуникативного субъекта, роль которого призван сыграть учитель для развития коммуникативной активности и личности ученика.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, управление обучением, понятие «проблемно-рефлексивного», переход с технологической формы, социально-психологическое измерение, учитель как коммуникативный субъект

Известно, что личностно-ориентированное обучение – это такое обучение, где во главу угла ставятся ребенок, его самобытность, самооценność; субъективный опыт каждого сначала раскрывается, а затем согласовывается с содержанием образования. То есть оно исходит из признания уникальности субъективного опыта самого ученика как важного источника индивидуальной жизнедеятельности, проявляемой в познании.

Внутри личностно-ориентированного образования нет однородности и единодушия в определении меры развития субъективности и саморазвития ученика.

Вместе с тем, возможно выделение трех позиций в личностно-ориентированном подходе к образованию. Представления о различии этих позиций интересны не только ученым, но и практикам – как учителям, так и методистам, организаторам инновационного прогресса в образовательных учреждениях, руководителям образования, поскольку эти различия определяют и соответствующую специфику реализации личностно-ориентированного подхода в образовательном процессе.

1 позиция (Якиманской И.С.) рассматривает ученика как субъекта познания и предлагает строить обучение на основе познавательного опыта ребенка, его способностей и интересов, представляя ему возможность реализовывать себя в познании, в учебной деятельности и в учебном поведении. Для этого необходимо научить его способам мышления и учебной деятельности, обеспечивая тем самым его интеллектуальное развитие.

2 позиция (Серикова В.В.) рассматривает ученика как субъекта жизнедеятельности, предлагает строить обучение на основе жизненного опыта ученика таким образом, чтобы он смог стать не только субъектом своей учебной деятельности, но и всей своей жизни – настоящей и будущей. Для этого помимо интеллектуального развития необходимо обеспечить и личностный рост, развивая способности к стратегической деятельности, креативность, систему потребностей и мотивов, способности к самоопределению, саморазвитию, позитивную Я-концепцию.

Личностно-ориентированное образование не занимается формированием личности с заданными свойствами, а создает условие для полноценного проявления и, собственно, развития личностных функций образовательного процесса. Личностными функциями в данном случае являются: мотивация, опосредование, коллизии, критичность, рефлексия, смысловое творчество, обеспечение автономности и устойчивости внутреннего мира.

Полнота этих функций, представленность в деятельности субъекта образовательного процесса могут свидетельствовать о том, что он достиг личностного уровня своего функционирования.

3 позиция (Бондаревского Е.В.) близка ко второй, но, во-первых, видит возможности развития субъективности не только в обучении, но и в личностно-ориентированном целостном педагогическом процессе; во-вторых, настаивает не только на природосообразности, но и на культуросообразности педагогического процесса: ребенок развивается не только как субъект познания, жизнедеятельности, но и как носитель, хранитель, пользователь, творец культуры.

Компонентами культурологического подхода в личностно-ориентированном образовании выступают:

– отношение к ребенку как к субъекту жизни, способному к культурному саморазвитию и самоизменению;

– отношение к педагогу как к посреднику между ребенком и культурой, способному ввести его в мир и оказать поддержку детской личности в ее индивидуальном самоопределении в мире культурных ценностей;

– отношение к образованию как к культурному процессу, движущими силами которого являются личные смыслы, диалог его участников в достижении целей культурного саморазвития;

– отношение к школе как к целостному культурно-образовательному пространству, где живут и воссоздаются образцы жизни детей и взрослых, происходят события, осуществляется творение самой культуры и воспитания.

Реализация личностно-ориентированного подхода в структуре начального образования предполагает реформирование организации управляющего воздействия учителя на учеников. Необходимость перехода к «опосредованным» методам управления обучения предполагает перевод этой системы в более развитое состояние на более высокий уровень сложности и абстрактности, где она может быть представлена в ранге так называемой «сложной системы».

Актуализация, поиск места и определение роли принципа «опосредованного» управления в структурной организации «сложной системы» приводят к обнаружению новых параметров функционирования этой системы, представленной в варианте педагогической системы.

К их числу мы, прежде всего, относим:

- контур проблемно-рефлексивной организации «сложной системы»;
- контур позиционно-референтной организации коммуникативной среды «сложной системы».

Понятие «проблемно-рефлексивного» символизирует структурный сдвиг с технологической формы существования «сложной системы» в сторону социально-психологических измерений. Рефлексия обозначает способность в социально-психологическом преломлении: всех участников образовательного процесса, сознательно отображать в самих себе, как в своеобразных «микрокосмах», всю полноту и целостность структурной организации «сложной системы», а также согласовывать свою деятельность с основными параметрами функционирования этой системы. В чисто психологическом измерении рефлексия оборачивается способностью всех участников образовательного процесса принимать во внимание особенности собственного поведения, а именно: проводить самонаблюдение (*introspection*) и быть посредником-организатором собственных действий, т.е. осуществлять посредничество (*intercession*).

Б.Д. Эльконин [1, с. 112-113] отмечает, что суть посредничества есть «задача взрослого – построение специального пробного пространства действий ребенка и инициация его действий в нем, т.е. инициация пробных действий. Предметом опробования становятся образцы способов действия с вещами».

В функциях посредничества взрослый (учитель или родители) становится подлинным субъектом коммуникативного действия, т.е., как мы утверждаем, коммуникативным субъектом.

Подводя итоги рассмотрения возможностей создания педагогической системы с «опосредованным» типом управления учебно-воспитательным процессом, следует отметить следующее. Педагогическая система, представленная в ранге «сложной системы», которая образуется путем объединения в единый режим функционирования проблемно-поискового действия и общения, развертывается в контексте действия. В рамках единого режима функционирования деятельности и общения рефлексия переходит из личностного плана деятельности в межличностное измерение общения, становясь, тем самым, основанием опосредованно-рефлексивного управления учебно-воспитательным процессом.

Обращение к теме управления образовательным процессом диктуется необходимостью зафиксировать функциональную нагрузку коммуникативного субъекта, роль которого призван сыграть учитель. Само понятие управления, рассматриваемое в данном случае в двух основных измерениях прямого и непрямого-опосредованного воздействия (здесь – на обучаемых), выводит нас на выявление двух основных модусов существования коммуникативного субъекта, фигура которого как раз и актуализируется при обозначении двух типов управляющего воздействия. В своей деятельности коммуникативный субъект сочленяет два плана, которые в конкретном преломлении образовательного процесса могут быть обозначены как план коммуникативного действия «по образцам» (прямое управляющее воздействие) и план «контекстного» коммуникативного действия (опосредованное управляющее воздействие). При этом основным условием вычленения этих двух планов выступает различие и разделение обычно переплетающихся в конкретике образовательной практики явлений обучения и общения.

Само по себе вычленение момента управляющего воздействия учителя на обучаемых позволяет зафиксировать его позицию в образовательном процессе как позицию активного коммуникативного субъекта. В отличие от нее, ученику отводится в этом процессе роль пассивного коммуникативного субъекта, испытывающего влияние не только со стороны учителя, но и родителей, сверстников, книг, средств массовой информации. Понимание такого рода распределения ролей в типичной образовательной ситуации заставляет задуматься о возможности если не о радикальном изменении сложившейся ситуации, то, по крайней мере, о ее «смягчении». Последняя возможность связана, по нашему мнению, с необходимостью корректировки коммуникативной позиции учителя и переходом его в позицию организатора ориентировочной деятельности ученика. В этом случае ученику не только предоставляется большая степень свободы, но и возможность самостоятельного принятия решений в выполнении, поставленных учителем, проблемных заданий и задач.

Говоря о такого рода необходимости, мы, прежде всего, имеем в виду преобразование как самого «образца», так и способа его трансляции обучаемым. Этот «образец» должен стать, по мнению П.Я. Гальперина [2, с. 145-148], «ориентировочным образцом», а, по мнению В.Ф. Шаталова [3, с. 27-29], «опорным сигналом» с явно выраженными ориентировочными функциями. В этом

случае на первый план выдвигается коммуникативный момент обучения, который заставляет перенести акценты реализации обучающего воздействия с прямых связей обучаемого с изучаемым им предметом на обратные – опосредующие связи. Следует учесть, что задаваемый «ориентировочный образец» порождает такую ориентировочную схему мысленного действия с корректирующей обратной связью, которая позволяет обучаемому «четко установить, идет ли действие по намеченному пути или отклоняется от и куда именно. Таким образом, сопоставительный анализ двух «родственных» методик обучения, делает достаточно очевидным переструктурирование процесса обучения в пользу усиления его коммуникативной составляющей с организационно-опосредующими и контекстуально-опосредующими моментами.

Контекстуально-опосредующий момент управления образовательным процессом предполагает не просто видение за конкретными обучающими действиями реальности культурных контекстов. Сама культура как таковая, представленная в рамках образовательного процесса в виде тех или иных контекстов, получает возможность оперировать этими контекстами.

Развивая намеченный Л.С. Выготским [4, с. 14-15] «контекстуальный» подход к организации образовательного процесса, можно говорить о необходимости включения в него нравственно-ценностных и этнокультурных контекстов. Весь вопрос заключается в том, как и в какой форме можно осуществить реализацию контекстуально-опосредующих элементов в конкретике учебного процесса. Наша задача состоит в данном случае в демонстрации опосредующего управления образовательным процессом, сущность которого раскрывается в единстве организационно-опосредующего момента схематической ориентации и момента контекстуально-опосредующего управления. Сущность «педагогике сотрудничества» можно выразить в следующем положении: она отводит главенствующую роль строительству гуманных человеческих отношений, формально обозначаемых как субъект-субъектные отношения между учителем и учеником, долженствующих возникнуть в сфере образования по поводу обучения и воспитания.

Рассматривая личность учителя в организационно-коммуникативном плане, Ш.А. Амонашвили [5, с. 74-77] отводит ему роль посредника в организации учебного процесса, причем посредника такого рода, позиция которого предполагает привлечение к посреднической деятельности самих учеников. Роль учителя не сводится в данном случае только к передаче-трансляции знания. Она состоит в содействии «второго рождения» ребенка в мире духовной культуры и гуманных отношений. Отметим для себя один тезис: «второе языковое рождение ребенка, его высшее человеческое общение» [6, с. 51-53].

Необходимо представить полноценное научное определение контекста, которое позволит сформировать сознательное понимание возможности управляющего воздействия на обучаемых на контекстуальной основе. Под «контекстом» [7, с. 31-32] подразумевается коммуникативно-смысловой слой (или уровень) учебной деятельности, формирующийся из потребности человека в свободном выборе форм и средств коммуникации и обеспечивающий возникновение чувства общности, а также эмоционально-ценностное восприятие постигаемых знаний.

Функциональная социокультурная «нагрузка» контекста состоит в формировании множества «прочувствованных» и «промысленных» коммуникативно-смысловых связей учащегося с окружающим миром – миром людей и миром естественной, и искусственной «второй» природы. В этом плане использование методики контекстуально-опосредующего управления образовательным процессом обозначает совместное вступление учителя и ученика в зону управляемого развития и совершенствования творческих способностей и задатков, как учителя, так и ученика.

Вторым важным шагом в освоении и практическом использовании метода контекстуально-опосредующего управления развитием творческих способностей и задатков может стать обращение к естественному детскому любопытству, представленному в антураже «познавательной шалости» [7, с. 42].

Как пресловутая проблемность напрямую сочетается в педагогической методике Ш.А. Амонашвили с контекстуальностью? Ответив на этот вопрос, мы совершим третий важный шаг в постижении сущности метода контекстуально-опосредующего управления развитием творческих способностей и задатков. Ответ лежит, на наш взгляд, в плоскости использования схематики умственных действий – «опорных сигналов» с их ориентирующими функциями. Именно она оказывается опосредующе-связующим звеном между проблемностью и контекстуальностью, воплощая их синтетическое единство. Эта возможность сочетания проблемности и контекстуальности демонстрируется Ш.А. Амонашвили в рамках «педагогической терапии» [7, с. 45].

В конечном счете, все приведенные нами образцы развертывания в контекстуально-коммуникативной плоскости «свернутых» действий могут быть сведены воедино, в одном всеобщем и фундаментальном коммуникативном контексте сотрудничества учителя и ученика (учеников).

Дело-действие, которым одновременно занимается множество людей, может порой предстать в совершенно разных обликах. Эта множественность точек зрения (и мнений) на одно и то же дело-действие, а также совокупность привходящих обстоятельств и условий, сопровождающих его организацию, образует то, что достаточно условно можно назвать событием ситуации. Слово «событие» призвано отобразить здесь темпоральный – временной момент возникновения и изменения ситуации.

В преломлении исследуемого нами вопроса о сущности учебно-педагогической коммуникации и субъекте такого рода коммуникативного взаимодействия, определение ситуации оборачивается выходом на проблему формирования педагогической ситуации, а, если брать в расчет еще и событийный аспект педагогической ситуации, то и учебно-педагогической ситуации.

Учебно-педагогическая ситуация органически включает в себя, наряду с «личностным» общением не только уровень ролевого коммуникативного взаимодействия по поводу того или иного учебно-педагогического дела-действия, но также и уровень «событийной» организации этого дела-действия. Все эти необходимые предварительные пояснения, касающиеся понятия «учебно-педагогическая ситуация», призваны подвести к обсуждению результатов психологического исследования, проведенного в ряде школ Республики Казахстан.

В качестве респондентов в рамках данного исследования выступили учителя и ученики общеобразовательной школы. Их ответы на вопросы трех разных анкет позволяют, с известными допущениями, очертить контуры учебно-педагогической ситуации, которая сложилась в настоящее время в начальном звене образовательной системы. Хотя ответы учителей и учеников вряд ли можно назвать типичными – слишком мало охваченных исследованием школ, – тем не менее, они вскрывают ряд интересных закономерностей, создающих основание для более четкого и рефлексивного представления исходных коммуникативных позиций учителей и учеников, которые в практике учебно-воспитательной работы чаще всего принимаются «по умолчанию».

Выявление этих исходных позиций позволяет, в свою очередь, определиться с характером и оценкой тех коммуникативных отношений, которые складываются между учителем и учеником в рамках учебно-педагогических ситуаций. Коммуникативные отношения упираются, в конечном счете, в проблему взаимопонимания, которая, существенно обостряется в современном обществе.

Обострение объясняется не только усложнением взаимодействия между отдельными культурами, социальными общностями и людьми, но и опосредованным характером общения и деятельности (в частности, опосредованным через те или иные тексты). Стало быть, сверхзадачей предпринятого исследования можно считать попытку ответа на сакраментальный вопрос: а способны ли взрослые, в том числе умудренные жизненным и педагогическим опытом учителя, понять наших детей и помочь им справиться с их «детскими» проблемами?

48 анкет, разработанных нами, были предъявлены учителям общеобразовательных школ г. Алматы. На просьбу оценить общий интерес к учебе школьников нынешнего поколения большинство учителей ответили достаточно осторожно, определяя количество учеников, проявляющих большой интерес к учебе, в пределах от 10% до 30% (16 учителей остановились на 10% от общего числа учащихся, 15 – на 20% и 17 – на 30%).

Если учесть, что эта просьба была представлена в трех основных вариантах (еще предлагались варианты «Заметного интереса к учебе не проявляют» и «Проявляют интерес к учебе, но не слишком большой»), то подтверждением первой предварительной оценки послужило смещение оценок по второму и третьему вариантам в сторону увеличения количества учеников, не проявляющих заметного интереса к учебе (30% – 15 учителей и 70% – 10 учителей) или проявляющих не слишком большой интерес (30% – 18 учителей и 70% – 22 учителя). В конечном счете, общее распределение оценок укладывается в следующее соотношение: от 10% до 30% учеников учатся с большим интересом, от 30% до 70% учеников не проявляют заметного интереса к учебе. Картина учебно-педагогической ситуации кажется, на первый взгляд, достаточно типичной.

Как выглядит эта картина в рамках сравнительной оценки человеческих качеств и способностей учеников нынешнего и прошлого поколений? Большая часть учителей (33 из 48) отдают предпочтение ученикам прошлых поколений, не забывая при этом отметить возросшую контактность-общительность представителей нынешнего поколения школьников. Если верить

учителю «N» средней школы №6 г. Талгар с 39-летним стажем работы в школе, то имеется веское основание признать его мнение авторитетным. Прошлые поколения школьников отличали большая отзывчивость и дружелюбие, работоспособность и дисциплинированность, способность к концентрации внимания на учебном процессе и ориентация на вдумчивую учебу при достаточно равном уровне развития интеллектуальных способностей у представителей разных поколений.

Десять из общего числа опрошенных учителей отдают предпочтение нынешнему поколению школьников, полагая, что, уровень развития нынешнего поколения школьников возрос. Пять педагогов, из общего числа опрошенных считают, что никаких существенных изменений в облике разных поколений младших школьников не произошло, кроме общительности-контактности и ухудшения здоровья.

Проведенные психологические исследования, позволили выявить круг интересов, социальные и жизненные предпочтения и ориентиры, взгляды на жизнь учеников начальной школы. Анкеты и творческие задания, не просто дополняют друг друга, а образуют «ансамбль». С помощью этих инструментальных средств мир ребенка – ученика начальной школы рассматривается в разных ракурсах, что позволило создать «коллективный портрет» личности детей младшего школьного возраста.

Исследование восприятия учебно-педагогической ситуации педагогами и школьниками позволило выявить следующее:

1) психологическое исследование не только представляет в распоряжение педагога достоверную информацию о коллективном мнении коллег по работе по поводу о качественных характеристиках личности школьника разных поколений, но знакомит его с коллективными предпочтениями, взглядами на жизнь учеников школы;

2) методика данного исследования может быть положена в основу проведения мониторинга развития мировоззрения младших школьников разных поколений;

3) отдельные элементы методики и инструментария исследования могут быть включены в структуру повседневной учебной деятельности учителя начальной школы, что, несомненно, может повысить ее эффективность и значимость.

Теоретический анализ различных подходов личностно-ориентированного образования нацелил нас на поиски оптимальных путей взаимодействия «ученик-учитель» и изучение общих интересов, предпочтений, мотивов и отношений.

Представляется невозможной реализация личностно-ориентированного образования, если не рассматривать все составляющие учебно-воспитательного процесса, не выделив основные ее аспекты, роли и значимость. Особенно это касается комплексно-ситуационного анализа коммуникативной практики. Для этого, в отличие от традиционного обучения, в основу оптимизации коммуникативного развития младших школьников положен комплексный подход в использовании методов, ранее не применявшихся в практике школ. Предполагаем, что применение триединства методов значительно расширяет границы успешности развития коммуникативной активности и личности.

Список использованной литературы:

- 1 Эльконин Д.Б. *Избранные психологические труды.* – М., 1989. – 279 с.
- 2 Гальперин П.Я. *Организация умственной деятельности и эффективность обучения.* – Пермь, 2003. – 186 с.
- 3 Шаталов В.Ф. *Эксперимент продолжается.* – Донецк: Сталкер, 1998, - 99 с.
- 4 Медведев П.Н. *Формальный метод в литературоведении // Бахтин под маской.* – М.: Лабиринт, 2007. – 71 с.
- 5 Амонашвили Ш.А. *Как живете, дети?: пособие для учителя.* – М., Просвещение, 1996. – 158 с.
- 6 *Психологический словарь / под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др.* – М., 2007.
- 7 Амонашвили Ш.А. *Трактат о начальной ступени образования, основанного на принципах гуманно-личностной педагогики.* – М., 2000. – С.51.
- 8 *Изучение межличностных отношений и тенденции личностного роста / Реан А.А. Психология изучения личности.* – Санкт-Петербург, 2012. – 357 с.

Н.Б. Жиенбаева¹, Б.Б. Бейсекеева²

^{1,2}Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар Академиясы
Алматы, Қазақстан

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ, ТҰТАС ҮДЕРІСТІҢ «ДЕЛДАЛДЫҚ» ТИПТІ БАСҚАРУЫМЕН

Түйіндеме

Мақалада оқытуды әлеуметтік психологиялық өлшем бағытындағы технологиялық қалыпқа көшу мәселесіндегі «күрделі жүйе» деп аталатын тәсілін басқаруды қарастырылған.

Контекстен шығарар жай оқытудың бағыттық жеке-тұлғалық негізі: бала болып табылады, оның өзіндік ерекшелігі және өзіндік құндылығы, авторлар білім беру тәсілінде үш негізгі ұстанымдарды айырықшалайды:

1. Оқушы таным субъектісі ретінде оның қабілетінің және қызушылығының негіздерінде оған білім беру құрылады.

2. Білім беруді құру баланың өмірлік тәжірбиесі негізінде, бұл бағдарда жеке-тұлғалық функциясын ынталандыру болып табылады.

3. Оқушының дамуы оқушы мәдениет авторлардың жасаушы және сақтаушы концепциясы арқылы жүреді.

Осыған сәйкес, автордың анықтау оқу үрдісін басқару тақырыбын қарастыруы субъектінің қызметтік коммуникативті жүктемесін қажеттілігінен, оқушының коммуникативті және жеке-тұлғалық белсенділігіндегі оқытушының орнын белгілеуден туындап отыр.

Түйін сөздер: жекелікке бағытталған білім беру, оқытуды басқару, «күрделі рефлексивті» түсінік, технологиялық қалыптан ауысу, әлеуметтік-психологиялық өлшем, оқытушы коммуникативті субъект

N.B. Zhiyenbayeva¹, B.B. Beisekeyeva²

^{1,2}Kazakh Academy of Labor and Social Relations

PSYCHOLOGICAL CAUSES OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM WITH THE “INDIRECT” TYPE OF MANAGING HOLISTIC PROCESS

Summary

The article considers the method of managing learning that assumes transfer to the so-called “complex system”, whereby the concept of “cause and reflection” symbolizes a transition from the technological form toward the socially-psychological measurement.

Based on the context that a child and his/her uniqueness and self-worth are the foundation of individual oriented learning, the authors identify three key positions in educational approach: 1) a pupil as the subject of cognition and learning is conducted on the basis of his/her abilities and interests; 2) learning on the basis of life experience of a child and in this case motivation comes as personal function; 3) development of a pupil takes place through the concept where the pupil is the keeper and creator of culture. Accordingly, the motivation of the authors to address the topic of managing the learning process proceeds from the necessity to identify the functional capacity of the subject of communication and this role is attributed to the teacher. To ensure communicative activity and development of a pupil.

Keywords: individual oriented learning, managing learning, concept of “cause and reflection”, transition from technological form, socially-psychological measurement, a teacher as the subject of communication

МРНТИ 15.41.21

Ұ.Б. Төлешова¹, Н.Б. Токсанбаева²

^{1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АНИМАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада анимация ұғымына анықтама беріліп, оның даму тарихына қысқаша шолу жасалған. Анимациялық іс-әрекеттің ерекшеліктері талданды. Мақаланың өзектілігі адам өмірінің маңызды

салаларының бірі бос уақыт тұлғаның дамуына зор ықпал етеді деген тұжырыммен нақтыланады. Анимациялық іс- әрекет күрделі жүйе ретінде қарастырылуы керек, оның құрылымы (ұйым) үздіксіз мәдени және шығармашылық дамушы ортадағы белгілі бір аймақта орын алатын процесс болып табылады. Аниматор – «рухтандырушы» шабыттың, руханияттың ортасын алып жүруші. Анимациялық іс-әрекет – бұл адамның жасырын көзқарастарын (құрылым-аттракторларды) қолайлы және салауатты болашаққа ашатын адамның «синергетикалық жағдайы», бұл әлемді басқаша көрудің, осы әлемге белсенді интеграцияланудың тәсілі, жаңа мәселелер бойынша ескі проблемаларды шешу, мәселелерді қайта құру, проблемалық саланы қайта құру болып табылады.

Түйін сөздер: анимация, анимациялық іс- әрекет, ойын және актерлік шеберлік, бос уақыт

Жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие процесін жетілдіру мен мамандарды дайындау сапасын жақсартуда әдістемелік жұмыстың маңызды екенін ескеру қажет. Міне, осы мақсатты орындау үшін мынадай міндеттер көзделіп отыр: біріншіден, нарықтық экономика жағдайына қарай ғылыми-техникалық үрдіс талаптарына сай мамандар дайындаудың қолайлы мазмұнын анықтау, екіншіден, ең тиімді әдістер мен құралдарды жасауды қайта қарастыру, үшіншіден, оқу-тәрбие үдерісінің ғылыми дәлелденген материалдық техникалық базасын жасау және құру, төртіншіден, оқу барысында студенттердің шығармашылық белсенділігін арттыру және оларға берілетін ақпаратты берік игеруін қамтамасыз ету – басты міндетіміз.

Кәсіби педагогикалық анимациялық іс-әрекет – өзіне операциялдық және жеке аспектілерді қосатын көп қызметті құбылыс. Болашақ маманды айтылған кәсіби іс-әрекетке дайындығын қалыптастыруда, сол іс-әрекетті және оның жүзеге асуына талаптар мен сипатталатын өзіндік ерекшеліктері бар [1].

Әлеуметтік педагог өзінің негізгі жұмыс бағытын оқушылардың сабақтан бос уақытын тиімді пайдалану мәселесімен айналысады. Олар ата-аналармен бірлесе отырып, мектептен тыс көптеген қызықты жұмыстар жүргізе алады. Оқушылардың сабақтан тыс уақыттағы іс-әрекеттері әлеуметтік педагогтың үлесіне тиеді.

Алдымен әлеуметтік педагог әрбір өскелең жас адамға ақылшы, ұстаз, аниматор, ұйымдастырушы, психолог, тәрбиеші, үлестіруші-әдіскер, олардың әлеуметтік құқықтарын қорғаушы болуға тиіс. Әлеуметтік педагог кәсіби психологиялық жағынан дербес жасампаз адамдарға, жоғары оқу орнында алған білімі мен машығы негізінде оқушы жастар мен олардың отбасыларының құқықтарын әлеуметтік жағынан қорғай алатын, жеке адамның әлеуметтік ортада, оқу барысында, еңбек қызметінде және бос уақытында жан-жақты жарасымды дамуының мәселелерін пайымдап, іске асыра алатын әлеуметтік педагогтарға ғана тиесілі. Әлеуметтік педагогтың жұмыс объектілері оқушылар мен ата-аналар ғана емес, сонымен қатар, әртүрлі жастағы адамдар, клубтар, секциялар, топтар және қоғамдық бірлестіктер. Мұндай ортада барлығы өздерін еркін ұстайды, тәуелсіз сезінеді. Сондықтан да бұл ортада жұмыс істеп, оқушының бос уақыттағы тәрбиесін дұрыс ұйымдастыру қиын да күрделі жұмыс.

Анимация термині жаңғыру, жаңару деген ұғымға тән. Қазіргі уақытта әртүрлі материалдардан ойыншықтар жасау, олардың персонаждарымен модельдерін әртүрлі технологиялар мен операцияларды қолдана отырып жасау түрі де педагогикалық анимация арқылы жүзеге асады.

Мультфильмдер балалар шығармашылығы ретінде, басқа елдердегідей біздің елімізде де, біраз уақыттан бері қолданылып яғни әлі күнге дейін жалғасын тауып келеді. Әртүрлі деңгейде өткізіліп жатқан концерттер мен байқаулар, фестивальдер, балалар мен үлкендерге де қызығушылық танытуда. Әсіресе бұл педагог қауымға қызығушылық танытуда себебі балалар шығармашылығы, фильмдер оған деген балалар қабілетін дамытуболып есептеледі. Педагогикалық міндеттерді шешу мультипликация арқылы бүгінгі күннің маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. 1979 жылы Парижде «Мультипликационное кино – педагогика будущего» атты халықаралық симпозиумы өтті. Осы уақыттан бері мультипликациялық педагогика көп елдерде педагогикалық кәсіби симпозиумдар да кәсіби әртүрлі деңгейлерде талдауларға ие болды. Педагогикалық анимация жан-жақты оқыту жүйесі құндылығы дамытуда. Мұнда келесі байланысты оқу тәрбие үрдісінде жүзеге асыруға болады мысалы: бала-студент-оқытушы. Осы үш субъект өзара бір-бірімен тығыз байланысты, бір-біріне маңызы зор әсері күшті, үнемі даму үстінде болады. Оқыту барысына мультипликация арқылы студенттердің белсенділігін арттыру, ойлау дағдыларын қалыптастыру құрапы болып анимация табылады. Қозғалыс, ән, саз арқылы қарым-қатынасты балалардыкіндей болады [2].

Педагогика үшін маңызды, құнды, қажетті анимациялық еңбекпен оқыту болып табылады. «Анимация» термині француз педагогикасында топтың динамикалық мәселесінде және бос уақыт тәрбиесінде пайда болды. Педагогикалық анимация тұлғаның топта және топтың жеке және автономды өзін-өзі анықтауына сәкес келеді. Плюрализм позициялары мен ойларын мойындай отырып, мәселенің тұлғалық қалыптасуындағы мектеп болып табылады және дұрыс шешімін қабылдауға мүмкіндік береді. Француз педагогтарының ойынша соның ішінде Р.Торай педагогикалық анимация тек іс-әрекетті қамтымайды, сонымен қатар оқу-тәрбиелік процеске белсенді түрде енгізіледі, өйткені оның мақсаты тереңірек. Педагогикалық анимация индивидте өзінің күшіне деген сенімін және мүмкіндіктерін, қарым-қатынас процесін белсендіреді, өзі-өзі тану, өзін-өзі мойындау, адами қарым-қатынаста жаңа стиль қалыптастырады. Адамның барлық іс-әрекетінде шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Іс-әрекет – адамның қоғамдық тарихи болмысының ерекше формасы. Бар болудың және даму тәсілі ретінде іс-әрекет бұл адамның табиғи және әлеуметтік шындықты мақсатты түрде қайта жаңғырту тәсілі ретінде түсіндіруге болады. Іс-әрекет ұғымын бірнеше мағынада түсіндіруге болады: ғылыми білім категориясы, қоғамдық тарихы болмыстың ерекше түрі, бар болудың және даму тәсілі ретінде түсіндіруге болады. Адам іс-әрекетінің құрылымы қажеттілік, мотив, мақсат, міндет, әрекет, операциялар жиынтығынан құралады. Ғылыми білім категориясы ретінде іс-әрекеттің бірнеше түрлері бар, соның бірі педагогикалық іс-әрекет. Педагогикалық іс-әрекет – адам іс-әрекетінің ерекше түрі, басқа іс-әрекет түрлерімен салыстырғанда ол мақсатқа бағыттылық сипатқа ие болады.

Педагогикалық іс-әрекет – аға ұрпақтың жас ұрпаққа адамзат жинақтаған мәдениет пен тәжірибені беруіне бағытталған, олардың тұлғалық дамуына жағдай жасап, қоғамда белгілі бір әлеуметтік рольдерді орындауға дайындайтын әлеуметтік іс-әрекеттің ерекше түрі. Педагогикалық іс-әрекет дамудың шарты мен негізі ретінде оқушылардың пәндік, әлеуметтік мәдени тәжірибені меңгеруіне бағытталған оқу іс-әрекетінің ұйымдастырылуы болып табылады [3].

Педагогикалық іс-әрекет әлеуметтік маңызды іс-әрекеттердің маңызды бір түрі. Бұл іс-әрекет түрі құрылымы жағынан күрделі жүйені құрайтын іс-әрекет болып табылады. Педагогикалық іс-әрекеттің құрылымы үш бөліктен құралады: конструктивті, ұйымдастырушылық, коммуникативті іс-әрекеттер.

Педагогтың конструктивті іс-әрекеті педагогикалық іс-әрекеттің жобаларын, жоспарларын құрастыру түрінде жүзеге асады. Конструктивті іс-әрекет конструктивті-мазмұндық, конструктивті-оперативті, конструктивті-материалдық іс-әрекеттерден құралады. Конструктивті мазмұндық іс-әрекет оқу материалын таңдау, педагогикалық іс-әрекетті жоспарлау, сабақ, тәрбиелік шара жоспарын әзірлеу сияқты іс-әрекеттерден құралады. Конструктивті-оперативті іс-әрекет педагогикалық процестегі мұғалім мен оқушының іс-әрекеттерін жоспарлау, қолданылатын әдіс-тәсілдері таңдап, оларды құрастыру түрінде жүзеге асады. Конструктивті-материалдық іс-әрекет педагогикалық іс-әрекетке қажетті материалдық техникалық базаны құрастыру, ұйымдастыру түрінде іске асады. Яғни мұғалім сабағына қажетті техникалық, көрнекілік құралдарды әр түрлі жабдықтарды анықтайды. Конструктивті іс-әрекет мұғалім жұмысының жүйелі әрі нәтижелі болуының кепілі деп айтуға болады. Мұғалім өзінің және оқушылардың іс-әрекетін дұрыс жоспарлай алса, ол нәтижелі жұмыс жасауына ықпал етеді. Педагогтың ұйымдастырушылық іс-әрекеті конструктивті іс-әрекеттің жалғасы деп айтуға болады. Мұғалім өзі құрастырып, өзі жоспарлаған іс-әрекеттерін нақты іс-жүзінде жүзеге асырады. Оқушыларды білі алу процесіне, тәрбиелеу процесіне ұйымдастырады. Олардың жүйелі білім алуын, олардың таным процестерін басқарады. Оқушылардың сабақтанытыс әрекеттерін, әр түрлі тәрбиелік шараларды, балалар ұжымының іс-әрекетін, ата-аналардың бала тәрбиесіне қатысты іс-әрекеттерін және т.б. шараларды ұйымдастырады. Бұл педагогикалық іс-әрекет құрылымындағы маңызды іс-әрекеттердің бірі болып табылады. Педагогтың коммуникативті іс-әрекеті педагогикалық процеске қатысушылармен қарым-қатынас орнатуға бағытталған іс-әрекеті. Мұғалім оқушылармен, мұғалімдер ұжымымен, ата-налармен тиімді қарым-қатынас орната алуы керек. Коммуникативті іскерлік мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетіндегі маңызды құралы деп айтуға болады. Мұғалім өзінің сөзі арқылы оқушыға білім беріп, оның тәрбиесін ұйымдастырады. Сондықтан да жақсы мұғалім болуы үшін педагогикалық қарым-қатынас құпияларын меңгеру маңызды болып табылады. Бұл аталған педагогикалық іс-әрекеттің құрылымдары өзара байланыстылықта, тұтастықта, бір жүйеде жүзеге асады. Оларды жеке-жеке алып қарағанмен, олар өзара тығыз байланыстылықта жүзеге асатын іс-әрекеттер [4].

Анимация тәрбиемен кең мағынада тығыз байланыста, адамның тұлғалық қалыптасуында мектеп ішінде ғана емес, индивидтің барлық өмірінде тәрбиемен байланысты. Сонымен анимация тәрбиемен тығыз байланыста. Педагогикалық анимация дәстүрлі мектеп формасының жұмысын көшіріп алмауы керек, әйтпесе ол тиімсіз болады. Аниматордың міндеті тек қана білім мен дағдыны қалыптастырып қана қоймайды, сонымен қатар топтар арасында серіктестік атмосфераны орнату, өзара сыйластық, шығармашылық іс-әрекет жасау. Аниматор топ жетекшісі болып табылмайды, тек ой қозғауға, шешім қабылдауға және іс-әрекетті жүзеге асырушы ғана екендігін ескеру қажет. Аниматор іс-әрекеті әлеуметтік және тәрбиелік сипатта болады және топтың даму процесімен қамтамасыз етеді. Ұжыммен топтардың қоғамдық деңгейде қарым-қатынастарымен мәдени қалыптастыруда педагогикалық анимация басты міндеттерді айқындайды. Қоғамдық қарым-қатынастар астарына қоғамдық байланыстар мен тұлғааралық қарым-қатынастарды орнату. Ұзақ уақыт бойы мәдениет өнер туындыларында ғана көрінді және оны таратушылар ұстаздар болды. Аниматор тұлғадағы шығармашылық қабілетін оятушы болып табылады. Аниматор іс-әрекеті екі бағытта құралады: біріншісі жалпы сипаттама, ал екіншісі мамандандырылған және техникалық. Біріншісіне кәсіподақ, ассоциациялардың, қозғалыстардың, топтардың қоғамдық-тәрбиелік әдени мекемелердің қызметкерлері мысалы: кітапхана және мұражайлардың жауапты қызметкерлері. Екіншісіне бапалар лагерлерінің вожатыйлары т.б. жатады [5].

Аниматор – бұл анимациялық жұмысты іс-жүзіне асыратын маман. Егер анимация жайлы Француз тәжірибесіне көз жүгіртсек көбінесе олар жұмыстан тыс уақыты бар энтузиаста волонтерлар, оқытушылар, ғалымдар, қоғам қайраткерлері, инженерлер. Социомәдени мекемелеріне келіп тұрушылар қатарында тұрақты үрдіс қалыптасқан. Жалпы қоғамда ерікті белсенді адамдардан басқа кәсіби аниматорларда кездеседі. Оларды даярлау көптеген оқу орталықтары арқылы жүзеге асады.

Кәсіби аниматорлар әкімшілік басқару іс-әрекеттері шеңберінде, зерттеу және шығармашылық жұмыстары, педагогика саласында даярлық алады.

Осыған орай аниматорларды екі типке бөледі:

- жетекшілер (координатор-аниматорлар);
- маман-аниматорлар, әр түрлі бірлестікті басқаратын, ассоциациялар, үйірмелер. Олар әр түрлі курстарды оқытып құқықтық кеңес беріп, көшіп-қонуды әлеуметтік бейімделуге қалыптастырып тіпті психологиялық көмек береді.

Анимация – бұл жалпы мағынада белгілі бір іс-әрекеттің түрі болып есептеледі және сонымен қатар бос уақытта арнайы бағдарламалар, қойылымдар өткізу мақсатында жүзеге асады. Анимациялық бағдарламаларға спорттық тартыс ойындар, би кештері, ойындар, рухани және көңіл көтеру мақсатындағы барлық іс-шаралар енеді [6].

Бос уақытты тиімді өткізу бала тұлғасының қалыптасуына үлкен ықпалын тигізеді. Баланың бос уақытын қызықты, пайдалы әрі мазмұнды өткізу міндеті педагогтар мен ата-аналарды да толғандырады. Осы мәселені шешу бағытында мемлекеттік балаларға қосымша білім беру ұйымдары да өз міндеттерін атқаруда.

Осы тұрғыда «бос уақыт» дегеніміз не? Оның қандай өлшемі бар? деген орынды сұрақ туындайды. «Бос уақытты ұйымдастыру» – бірнеше әлеуметтік ғылымдардың зерттеу объектісі болып табылады. Олар: әлеуметтану, философия, педагогика т.б. «Бос уақыт» – әлеуметтік категория. Әлеуметтануда «бос уақыт» және «демалыс уақыты» синоним түсініктер болып табылады. Жалпы қоғамда уақыт жұмыс уақыты және жұмыстан тыс уақыт болып бөлінеді. Жұмыс уақыты бұл белгілі бір өндірістегі нақты жұмыс жасауға арналған уақыт. Жұмыстан тыс уақыт, жұмыс уақытын бөліп алғаннан (тәулік, ай, жыл) қалған уақытты айтамыз.

Жұмыстан тыс уақыттың өзі:

1. Жұмысқа дайындық уақыты (оқушыларда сабаққа дайындық уақыты).
2. Адамның физиологиялық қажеттерін өтеуге арналған уақыт (ұйқы, тамақтану т.б.).
3. Үй шаруашылығына, жұмыс қажеттіктеріне жұмсалатын уақыт.

Бос уақыт – жеке тұлғаның мәдени деңгейіне, қызығушылықтарымен қабілетіне сәйкес іс-әрекет тандап өткізетін, қажетті істерді орындауға бөлінген уақыттан тыс уақыт.

Педагогикалық зерттеулерде «бос уақыт» ұғымын анықтауда және оған теориялық негіздеме беруде үлкен үлес қосқан М.Г. Бушканец, А.Ф. Воловик, В.А. Воловик, И.А. Новикова, Э.В. Соколов, В.Я. Суртаев, Б.А. Титов, С.А. Шмаков т.б. Осы педагогтардың зерттеулерінде «бос

уақыт» – жеке тұлғаның рухани-адамгершілік және физиологиялық даму, бос уақытты белсенді демалыс сауықтыру уақытына айналдыру, мәдени деңгейін көтеру, өзін-өзі дамыту, жетілдіру, өз мүмкіншіліктерін іске асырудың факторы болып табылады [7].

Бос уақытты ұйымдастыру педагогикасының негізгі ұғымдары: «бос уақыт», «демалыс уақыты», «іс-әрекет», «бос уақыттағы іс-әрекет», «рекреация».

Э.В. Соколовтың ойынша: «Қажетті демалыссыз адамның күш-қуаты төмендеп, жоғары деңгейдегі іс-әрекетті орындауға мүмкіншілігі болмайды. Бала өмірінде сауықтыру шараларымен, ойын болмаған жағдайда бос уақыт көңілсіз, қызықсыз өтеді».

С.А. Шмаковтың айтуынша: «Бос уақыт – маңызды рөлдерді, қызықты іс-әрекеттер түрлерін еркін таңдау арқылы балалармен жасөспірімдер дарындылығын шыңдау, рухани өсуіне жағдай туғызу уақыты».

Бос уақытта:

- Еркіндік сезімін қанағаттандыру арқылы баланың қызығушылықтарымен қабілеттерін анықтауына;
- Белсенді іс-әрекет арқылы мүмкіншіліктерін толықтай көрсете алуына;
- Өзін-өзі сынау, өзін-өзі тексеру және өзін-өзі бағалауына;
- Белсенді қарым-қатынас арқылы әртүрлі ұйымдармен бірлестіктерде өз мүмкіншіліктерін жүзеге асыруға жағдай туындайды.

Бос уақытты ұйымдастырушы – педагогтың негізгі міндеттері:

- Жеке тұлғаның қасиеттерімен дарындылығының дамуына, дүниетанымының кеңуіне, мәдениеттілігінің артуына ықпал ету;
- Оқушылардың психологиялық және жасерекшеліктерін ескере отырып, олардың шығармашылық қабілеттерінің дамуына жағдай жасау;
- Оқушылардың жан-жақты дамуына бағытталған әртүрлі клубтар, үйірмелер, секциялар, студиялар жұмысын ұйымдастыру;
- Әр түрлі техникалық, көркемөнер, спорттық, өлкетану, туристік т.б. іс-әрекеттерді ұйымдастыратын мекемелердің жұмысын басқару;
- Балалар мен жасөспірімдердің ұйымдарымен бірлестіктерінің жұмысын ұйымдастыру;
- Мерекелер, кештер, саяхаттар, экскурсиялар, ойын-сауық шараларын т.б. сабақтан тыс уақыттағы жұмыстарды ұйымдастыра отырып балалардың бос уақытының мазмұнды өтуіне ықпал ету;
- Мәдени орталықтар, спорт т.б. қоғамдық мекемелермен бірлестіктерді балалармен жасөспірімді тәрбиелеу ісіне тарту;
- Балалардың жазғы демалысын және бос уақыттарын ұйымдастыру, олардың өмірі мен қауіпсіздігіне жауап беру [8].

Жастар арасында бос уақытты қоғамдық пайдалы істерге жұмылдыратын ұйымдық белсенді іс-шаралар тізбегі әлі де болса ұмытыла қойған жоқ.

Клуб – бұл мәдени-тынығу мекемелерінің жаңа типі болып табылады. Клуб тәрбиелік және идеологиялық мазмұнда ерекше орын алады. Мемлекетіміздің экономикасымен мәдениетінің жоғарлауына байланысты олардың саны да сапасы да көбейіп келе жатыр. Қалада және ауылда басты клубтық мекеме болып – Мәдениет Үйі табылады.

Клубтық мекеме – қоғамдық түсінік. Оларға кішкене клуб және мәдениет сарайлары жатады. Мәдениет үйі мен Мәдениет сарайы арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ. Айырмашылық тек мүмкіндіктері, көлемі мен жұмыс масштабында.

Клубтын пайда болу тарихы өткен тарихта қалып қойды. Қазіргі клубтардың прототипін Ежелгі Римде кездестіреміз, яғни Рим Мемлекетінің саяси өмірінде маңызды роль атқарады. Ең бірінші кезеңде саяси клубтар маңызды роль атқарған XIX ғ. II жартысында әртүрлі клубтар пайда болды. Оның ішінде кең тараған спорттық, кәсіби әйелдер т.б. клубтар.

20-жылдардан бастап клубтың формалары белсенді түрде тарала бастады. 30-жылдары Қазақстанда клубтық мекемелер стационарлы және жылжымалы формадағы кеңейту бағытында дамыды. Бұл тұтас Қазақстан бойынша 1931 жылы көшпелі шаруашылықтан жаппай отырықшылыққа өтумен байланысты болды. Байырғы тұрғындардың отырықшылыққа көшуі соған сәйкес мәдени-ағартушылық шараларды өткізуді талап етті. Ол халықтың мәдени деңгейін көтеру, оның саяси және қоғамдық белсенділігін арттыруға бағытталды. Қалың қауымды отырықшы аудандарды мәдени қызметпен жаппай қамтуға тарту мақсатында Қазақ Орталық Атқару Комитеті 1931 жылдың тамызында «Отырықшы аудандарға мәдени қызмет көрсету туралы» қаулы қабылдап, сол аудандарда қызыл отаулар ұйымдастыру үшін қомақты қаражат

бөлінді. Отырықшы өмір салтына көшуді шешу мақсаты – клубтық мекемелер жүйесі айтарлықтай өскен республиканың ауылды аудандарында көркем өнерпаздар дамуына жағдай жасады. Егерде 1932 жылы селоларда барлығы үш жүз тоқсан алты клуб болса, 1933 жылы олардың саны жеті жүз он тоғызға жетті. Оқу үйшіктерінің саны сегіз жүз отыз екіден мың алпыс тоғызға дейін өсті. Өз кезегінде қызыл отау жүз он екіден сегіз жүз екіге, қызыл бұрыш саны екі мың алты жүз елу беске, қызыл шайхана жүз отыз үшке жетті [9].

Екінші бесжылдық басында республикада кітапхана, клуб, оқу үйшіктері, мәдениет үйі және мәдениет сарайы сияқты стационарлы мекемелер басым бола бастады.

Клубтық өнерпаздардың 1935-1936 жылдары айтарлықтай өсуі мәдени қор құралдарының артуымен де байланысты болды. Атап айтқанда, 129 клуб және 210 оқу үйшігі салынды. 1937 жылы республикадағы клубтық мекемелер саны 3589 болса, 1940 жылы 5309 (соның ішінде 4965 ауылдық) жетті.

Педагогика мұғалімдерді белгілі жас тобындағы балаларды тәрбиелеу ерекшеліктері жөніндегі кәсіби білімдермен қаруландырып, әрқилы жағдайлардағы оқу-тәрбие процесін болжастыруға, жобалауға және іске асыруға, оның тиімділігін бағалауға үйретеді. Тәрбие процесін ұдайы жетілдіріп отырып қажет, себебі адамдардың өмір жағдайлары өзгермелі, ақпараттар көлемі ұлғаяды, осыдан мұғалімге қойылатын талаптар жыл сайын күрделеніп баруда. Қоғамның мұндай талаптарына педагогтар өсіп келе жатқан әулетті оқыту, тәрбиелеу және оған білім берудің жаңа технологияларын құрастырумен жауап береді. Бұдан бұрынғы мыңдаған жылдардағыдай-ақ баланың өмірлік мектебі оның алғашқы демімен бірге басталады. Осыдан мектеп педагогтары мәңгі проблемалар құрсауында келеді. Баланы адамаралық қатынастар дүниесіне енгізуді олар өзінің ең басты парызы деп біледі. Алайда, осы уақытқа дейін тәрбиелік қызмет мұншама қиын, күрделі және жауапкерлі болып көрген емес. Дүние басқаша кейіпте болған, онда бүгінгі балаларға төніп тұрған қауіп-қатерлердің кейбір түрлері тіпті болмаған. Отбасында, мектепке дейінгі балалар мекемелерінде, мектепте болашақ азаматқа қандай негіз қаланса, болашақ өмірі мен бақыты, бүкіл қоғамның берекесі соған тәуелді болып тұр. Рекреациялық қажеттілік рекреациялық іс-әрекеттің белгілі бір түрлерінде ғана іске асырылады, ондай іс-әрекеттер тек бос уақытта ғана жүзеге асып, ол адамның физикалық, психологиялық және рухани күшін қалпына келтіруге және дамытуға бағытталады.

«Рекреациялық шаралар» деп рекреациялық іс-әрекеттің түрлерін іске асырудың тәсілдерін айтады. Шаралар жинағының ішінен мынандай рекреациялық шараларды бөліп қарауға болады: суға шомылу, жаяу қыдыру, саңырауқұлақтар мен жеміс-жидектер жинау, ескерткіштер мен мұражайларды аралап көру және т.с.с.

Осыған орай, жастарымыздың бүгінгі таңдағы өміріне қатысты ең көкейкесті мәселе – бұл олардың бос уақыттарын дұрыс пайдалана білу мәселесі болып отыр. Жастардың бос уақыттарын дұрыс пайдалана білуі бүгінгі күндері барынша өзекті бола түсуде. Бос уақытты өткізуге байланысты салауатты өмір тұтынушылығына тәрбиелеу – тұлғаны қалыптастырудың басты қағидалық принциптерінің бірі. Бос уақыттың қаншалықты қызықты өтуі өнер үйренуге, шығармашылық мазмұнындағы ізденіске, дене тәрбиесін жетілдіруге бағытталса, ол денені жетілдіруге ғана емес сонымен қатар рухани баюға да мұрындық болады. Жастардың бос уақытының сипаты оның оқу мен өндірістік қызметіндегі мүдделеріне байланысты болуы керек. Егер жас адам енжар, ешқандай ақыл-ой және дене іс-қимылын жұмсаусыз демалыс күнінің негізгі уақытын теледидар алдында өткізіп, уақытты босқа өткізуге салынса, оның еңбектегі белсенділігі де азаяды. Жас адамның бос уақытын дұрыс пайдалана білуі өндірістік қызмет және оқу істерімен байланысты жүргізілсе, тұлғаны сипаттайтын моральдық, рухани жән физикалық сапаның да сапалығы арта түседі. Жастарға оқу, махаббат, бос уақыт т.б. мейлінше қызықты. Сондықтан жастардың уақыт тынысын нәзік сезінуге қабілеттілігіне таң қалуға болмайды [10].

Сондықтан біз жастардың бос уақыттарын тиімді пайдаланып, оларды қоғамдық істерге белсенді түрде жұмылдырудың уақыты өтіп кетті, оның орнына жастарды пессимистік пиғылдарға, бос уақыттың босқа өткізуге итермелейтін дем алудың пассивтік формалары келді деген пікірмен келісе алмаймыз. Жастар арасында бос уақытты қоғамдық пайдалы істерге жұмылдыратын ұйымдық белсенді іс-шаралар тізбегі әлі де болса ұмытыла қойған жоқ.

Болашақ әлеуметтік педагогтардың анимациялық мәдениетін қалыптастыру моделі – қоғамның әлеуметтік тапсырысын, мұғалімдерді дайындаудағы мемстандарттың талаптарын, мұғалім дайындау мақсаттарын және студенттердің жалпы кәсіби іс-әрекеттерді меңгеру деңгейлерін қамтиды.

Педагогтың анимациялық іс-әрекеттінің мәні түрлі элементтердің, үш негізгі ерекше деңгейлердің арақатынасынан көрінеді:

1. Шығармашылық – іс-әрекетте шығармашылық белгілерді қалыптасытруы.
2. Репродуктивті – қарапайым, дайын, өңделген ерте үлгі және қабілет.
3. Репродуктивті – шығармашылық – адам өзі үшін жаңаны тануы.

Анимациялық іс-әрекетті ұйымдастыруда негізгі формалар адам қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған:

- белсенділігін;
- сезімдері мен уайымдауларын;
- қарым-қатынасын;
- шығармашылық өзін-өзі жетілдіруін [11].

Қорыта келгенде, әлеуметтік педагогтың анимациялық іс-әрекеті болып коррекциялық жұмыстарды жүргізе алуы, девиантты мінез-құлықты балалармен әлеуметтік педагогикалық технологиларды пайдалана алуы, әлеуметтік педагогикалық жүйелерді басқаруы, тренингтер, педагогикалық-психологиялық диагностика жүргізуі болып табылады. Әлеуметтік педагог аниматор ретінде көмек көрсету акцияларды, кештерді, іс-шараларды ұйымдастырады. Сөйтіп, кәсіби педагогикалық аниматорлық іс-әрекетте құрастырушы-моделдеуші шекте жобалау, талдау, болжаушылық қызметтерді бөліп көрсетуге болады. Бұл қызметтер кез келген басқару іс-әрекетінде көрінетін мақсатты пайымдау, болжаушылық, жоспар жасау, шешімді өңдеу және таңдау әрекеттерімен байланысты. Кәсіби педагогикалық аниматорлық іс-әрекетіндегі аталған қызметтер бос уақыттағы өзара әрекетті ұйымдастыруға бағытталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Актуальные проблемы социально-культурной деятельности / Ред. кол. Т.Г. Киселева (отв. ред.), Б.Г. Мосалев, Ю.А. Стрельцов: Сб. статей. – М.: МГУК, 1995. – 121 с.*
- 2 *Ярошенко Н.Н. Социально-культурная анимация: Учебное пособие. – М.: РЗИ МГУКИ, 2009.*
- 3 *Андреев В.И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учебное пособие. – Казань: Центр инновационных технологий, 2008. – 500 с.*
- 4 *Пинкевич А.С. Основы педагогики. – М., 2009.*
- 5 *Плотникова В.С., Федорова Е.Н. Подготовка будущих педагогов-аниматоров в контексте ценностно-смыслового подхода // Фундаментальные исследования, 2012. – №3.*
- 6 *Тарасов Л.В. Социокультурная анимация: истоки, традиции, современность. – М.: ЦСА «Одухотворение», 2008.*
- 7 *Дедурина Т.В. Функциональный подход к развитию анимационной деятельности учреждений культуры: социально-культурный аспект. Дисс... канд. пед. наук. – М., 2009.*
- 8 *Денисов Н.Г. Субъекты социокультурного развития для XXI века: региональные аспекты. – Краснодар, Кубань, 1999.*
- 9 *Жаркова Л.С. Деятельность учреждений культуры. – М.: МГУКИ, 2000.*
- 10 *Ярошенко Н.Н. Социально-культурная анимация: Учебное пособие. – М.: РЗИ МГУКИ, 2009.*
- 11 *Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности. – М.: Изд-во «Профиздат», 2000. – 287 с.*

У.Б. Толешова¹, Н.Б. Токсанбаева²

^{1,2}Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби

ОСОБЕННОСТИ АНИМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАБОТЕ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Резюме

В статье определена сущность понятий «анимация», а также дается краткий обзор истории анимации. Рассмотрена специфика анимационной деятельности. Актуальность данной статьи обуславливается тем, что досуговая сфера, являясь одной из важнейших сфер жизнедеятельности человека, оказывает большое влияние на развитие личности. Анимационную деятельность следует рассматривать как сложную систему, структура (организация) которой представляет собой процесс, протекающий в определенной области непрерывной культурно-творческой развивающейся среды. Аниматор-«вдохновитель» является носителем среды вдохновения, одухотворения. Анимационная деятельность – это «синергетическое приключение»

человека, при котором в самом человеке обнаруживаются скрытые установки (структуры-аттракторы) на благоприятное и здоровое будущее, которое становится способом увидеть мир по-другому, активно встроиться в этот мир, рассмотреть старые проблемы в новом свете, переформулировать вопросы, переконструировать проблемное поле.

Ключевые слова: анимация, анимационная деятельность, игра и актерское мастерство, досуг

U.B. Toleshova¹, N.B. Toksanbaeva²

^{1,2}al-Farabi Kazakh National University

FEATURES OF ANIMATION ACTIVITIES IN THE WORK OF A SOCIAL PEDAGOGUE

Summary

The article defines the essence of "animation" ,as well as a brief overview of the history of animation. The peculiarities of animation activities. The relevance of this article is due to the fact that the leisure sphere, being one of the most important spheres of human life, has a great influence on the development of the individual. Animation activity should be viewed as a complex system, the structure (organization) of which is a process that takes place in a certain area of a continuous cultural and creative developing environment. Animator-"inspirer" is such a "spot organization", the bearer of the environment of inspiration, spiritualization. Animation activity is a "synergistic adventure" of a person, in which the person reveals hidden attitudes (structures-attractors) to a favorable and healthy future, which becomes a way to see the world differently, to actively integrate into this world, to consider old problems in a new light, reformulate the issues, re-engineer the problem field.

Keywords: animation, animation activities, play and drama

МРНТИ 15.41.21

Р.К. Анаятова¹, Қ.М. Есенманова²

*^{1,2}Азаматтық Авиация Академиясы
Алматы, Қазақстан*

КӨП МӘДЕНИЕТТІ ОРТАНЫҢ ТҮЛҒА ДАМУЫНА ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада тұлғаны көп мәдениетті орта арқылы дамыту мәселесін зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау жасай отырып өзіндік ойын ұсынылған.

Түйін сөздер: көпмәдениеттілік, ұлттық мәдениет, тұлға, жастар, құндылық

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих тағылымы» атты еңбегінде «оннан аса ұлттардан тұратын евразиялық көпмәдениеттілік шын мәнісінде адамзат рухының ең қымбат баға жетпес құндылығы болып табылады, барлығымыз да осыны сақтауға, көбейтуге тиіспіз» деп атап өткен. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі тек педагогикалық қана емес, сондай-ақ саяси, әлеуметтік және философиялық идеялар негізінде құрылуда. Білім беру үдерісінің өзі тұтас жалпы мәдени бастауларға ие тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін жаңа педагогикалық міндеттермен тығыз байланыста болып отыр [1].

«ҚР гуманитарлық білім беру концепциясында» және жоғары кәсіби білім берудің мемлекеттік жалпыға бірдей стандарттары, оқу бағдарламалары, жоспарларында тілді меңгеру арқылы жан-жақты тұлғаны қалыптастыру, тәрбиелеу және олардың танымын, ой-өрісін кеңейту мақсаттарын көздейді.

Ұлттық мәдениет және ұлттық тіл ұлттарды біріктірудің маңызды психологиялық факторы. Ұлттық мәдениет – ұлттың материалдық және рухани құндылықтарының жиынтығы болып табылады. Ұлттық мәдениет қандай да бір ұлт өкілдерінің қызығушылықтары мен ойлауының ерекшеліктерінен, олардың тұрмыстық және өмірлік стереотиптерінен, моральдық нормаларынан, сонымен қатар тұлғааралық және топаралық әрекеттерінің ерекшеліктерінен көрініс береді. Қандай да бір этникалық бірлік өкілдерінің мінез-құлықтарының типі, олардың өмірлік іс-әрекеттері ұлттық мәдениетке негізделген. Ұлттық мәдениет ұлт өкілдерінің белгілі бір ерекше қасиеттерін, нормалары мен құндылықтарын тәрбиелейді.

Бүгінгі жаһандану үдерісі жағдайында, яғни көп ұлтты мемлекет мазмұнының көпмәдениеттілікпен айшықталуы тәрбие мазмұнына да өзгерістер алып келеді. Бұл өзгерістер көпмәдениетті ортаға тікелей байланысты, ол өз кезегінде қоғамның әл-ауқатының өркендеуіне және әлеуметтік жағдайдың дамуына ықпал етеді. Демек, барлық халықтың мойындауға тиісті ереже, қағидаларының бірлігі толеранттық, бейбітшілік, өзарасыйластық тұрғысында мәдениеті ортақ ел қалыптастырудың философиялық-дүниетанымдық негізін құрау қажетті болып отыр.

Зерттеу мәселесінің мазмұнын ашу мақсатында біз кілттік сөздердің мәнін ашу қажеттілігін жөн көрдік. Алдымен көпмәдениеттілік дегеніміз не?

Көпмәдениеттілік дегеніміз әртүрлі дәстүрлерді ескере отырып, ортақ іс-әрекеттер жасау, игеру. Яғни, ұлттардың бір-бірінің тілін, дінін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын құрметтеуі.

Көпмәдениетті орта дегеніміз әртүрлі мәдениеттің элементтері мазмұндалған, жастарды жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды, әлеуметтік, мәдени дәстүрлерді бағалауға үйрететін орта. Көпмәдениетті орта, көптеген мәдениеттердің қиылысуы, ол өз кезегінде бірнеше әлеуметтік маңызды потенциалды қамтиды: толеранттылық, эмпатия, әлеуметтік белсенділік, мобильділік, ийлігіштік, өзіндік реттеу сияқты сапа қасиеттерді қалыптастыру; мәдени және әлеуметтік кеңістікте өмірлік тәжірибе жинақтау; жоғары сынып оқушыларын әлеуметтік ортада белсенді, тиімді іс-әрекет жасауға, әртүрлі көзқарастағы, статустағы адамдармен қарым-қатынас жасау.

Көпмәдениетті орта ұғымымен қатар көпмәдениетті кеңістік ұғымы қолданыста. Мысалы, Ресей ғалымдары: Р.Л. Агишева, О.В. Аракелян, В.А. Ершов, И.В. Колоколова, Т.Ф. Борисова, В.К. Шаповалов және тағы басқалардың еңбектерінде көпмәдениетті кеңістік ұғымы қолданылған. Көпмәдениетті кеңістік ретінде, олар көпмәдениетті ортаны алған.

Көпмәдениетті орта, адамдардың өмір сүруінің жиынтығы ретінде, өзіндік өнім береді, айталық: ұлттар, этностар арасындағы жағымды қарым-қатынас; мәдени ошақтардың бірлігі; халықтар достастығы және т.б. Жалпы «орта» деген ұғым географиялық, биологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, заң, медициналық әдебиеттерді кең таралған. Бұл ұғым ішкі бір нәрсенің адамға немесе адамдарды қоршаған нәрсеге қатынасы бойынша қолданылады. Яғни, орта нысанның құрамындағы субъектіден тыс зерттелетін нәрсе. Ол кез-келген қоршаған орта – достар, отбасы, еңбек ұжымы, мекен-жай, көршілер, табиғат, климат, өнер орталықтары, мәдениет ошақтары және т.б.

Көпмәдениеттілік стратегиясы ЮНЕСКО-ның қабылдаған мәдениеттердің көптүрлілігі туралы декларациясы бойынша мына төрт принциптерге негізделуі тиіс:

1. Дәстүрлерді қорғау принципі адам баласының дамып-өсуіне керітартпалық ықпал етуі мүмкін.

2. Дүниедегі бар айырмашылықтар мен көптүрлілікті қадірлеу және құрметтеу қажет.

3. Көптүрлілік өзара тәуелді Әлемде өсіп-өркендейді, яғни адамдардың өзара сәйкестіліктері біршама болатын және бірінің орнын бірі басатын, сонымен қатар, өздерін тек жергілікті қауымдастықтың немесе өз елінің және де бүкіл адамзаттың бір бөлігі деп есептейтін Әлемде.

4. Экономика және саясат аймақтарындағы диспропорция мен теңсіздік шамаларының азайтылуымен кедей және әлсіз қауымдастықтарға деген қауіп-қатер саны азаяды.

А.И. Садокин бастаған бір топ авторлар Жаһандану үдерісінің кең ауқымды кеңістікті алудың негізгі 5 типін айқындаған:

1. Көшпелі халықтардың (арийлықтар, арабтар, моңғолдар, германдықтар және түрік тайпалары) әрекетімен байланысты;

2. Аграрлық империяларға (мысырлықтар, үндістер, қытайлықтар, парсылар, гректер және римдіктер) байланысты;

3. Сауда-саттылым керуен жолдарына байланысты (Ұлы Жібек жолы);

4. Индустрия империяларға байланысты (Ресей елі, Жапон елі, Еуропа елдері және Америка елдері);

5. Ақпарат империяларына байланысты (Ақпараттарды бүкіл дүниежүзіне таратуға мүмкіндігі бар елдер) деп топтастырады.

Ал, К.Лялюмьер «Мәдени өзіндік және мәдениеттің алуан түрлі болуы халықтарға өзіндік өзгешелікті сақтауға және өзгелерге ешбір кедергілерге кездеспей ашық сұхбаттасуға мүмкіндік береді. ... мәдениет бізді айнала қоршаған ортада кездескендіктен, оны жай қарапайым заттарға немесе сауда-саттылымның объекті ретінде қарастыру дұрыс болмайды» деген пікірін білдіреді.

«Көпмәдениеттілік» ұғымы бір жағынан тұлғаның сапалық жүйесінің мәдениеттілік деңгейін құрайды, оның негізінде интеграциялық зерттеу аспектілері оқытылып, адамда басқа да

мәдениеттер туралы пікір қалыптасады. Яғни, бір мемлекеттің мәдениетін меңгеруде адамдардың көп білімділік деңгейі ажыратылады.

Батыстық қоғамнан кейін дебаттар мен пікірталастардан соң ғылыми ізденістер негізінде 1990 жылдан көпэтникалық білім беру сатысынан өтті. Әрбір адамдар мен топтар арасындағы этникалық қатынастар мен конфликтілерді реттеу мен орнықтыруда әрбір ұлттық мәдениет ерекшеліктері байқалады. Көпэтникалық білім беруге байланысты көпмәдениеттіліктің ауқымы кеңейе түседі. Осыдан барып көпмәдениеттілік білім беру (multicultural education) мәселесі әлем педагогикасында 1960 жылдан бастап қарастырылса, Ресейде 1990 жылдары ғылыми дәлелдене бастады. Алғаш рет 1977 жылы өлшемді анықтама беріліп, тәрбие педагогикалық үдерістің мазмұндылық және ұйымдастырушылығына кіреді, одан екі немесе одан да көп мәдениеттер тілдік, этностық, ұлттық ерекшеліктермен ерекшеленеді.

Көпмәдениеттілік тәрбие – белсенді әлеуметтік-педагогикалық ортада, белгілі бір уақытта мәнді бірнеше құндылықтарға, негізгі мақсатқа және жетістіктерге, әрбір субъектігі жеткілікті тәрбие аймағында, сондай-ақ өзара диалогтық қатынаста қалыптасады. Көпмәдениеттілік тәрбие-әлеуметтік білімдендіру және саяси, тәжірибелік тәрбие беру, негізгі алдыңғы қатарлы әлеуметтік-құндылықтардың мазмұндық формаларын, қарым-қатынас арақашықтығы мен құрылымын және демократиялық механизмді өндіру мен реттеу шешімімен қамтамасыз ету.

Т.Ф. Борисов зерттеуінде оқушылардың қарым-қатынас және көпұлттық байланысын жетілдіруде педагогтардың білімін көтеру мен гимназияда оқытылатын оқу пәндерінің мазмұнынан нені білу керектігін біліп, білімдендіруде әлеует және адамға керектігін, оның қабілеттілігін тез аңғарып оны дамытуда көпмәдениетті білім беру қажеттілігінің арақатынасын сипаттайды.

Көпмәдениетті білім беруде аймақтық ерекшеліктері мен қоғамдық мәдени және мемлекеттің жекедаралық жетістіктері тұлғаның адамгершілік қабілеттерін дамытуға әсерін тигізері анық.

Жастарды көпмәдениетті ортада адамгершілікке тәрбиелеудің алғашқы қадамын жасау – мектеп борышы, сондай-ақ бұл мектеп мұғалімдерінің қабілетін қажет етеді. Мектепке мұрындық болу үшін, әрбір қоғам мүшесі жас ұрпақты тәрбиелеу борышын терең ұғынып, жауапкершілікті бірдей сезінсе, жалпы білім беретін мектептер- рухани байлық ошағы болмақ. Білім негізін қалайтын жалпы білім беретін мектептер рухани байлығымыздың бастауы және ошағы деп атауымыздың себебі, жас ұрпағымыз өз тілін, ділін құрметтеп және өткен рухани байлығымыздың нәрімен осында сусындап, келешекте ұлтымыздың тәлім-тәрбиесін дамытып, жалғастыратын, ұлт тілегін орындайтын жастарымыз, осы мектептерден шығады. Олай болса, көпмәдениетті ортада тәрбиелеудің негізгі бағыттары қандай, оны төмендегі сызбадан көруге болады.

Адамды тәрбиелеу үдерісі оның көптеген факторлармен, топтармен, ұйымдармен, өзара әрекеттенуімен сонымен қатар түрлі құралдар мен механизмдердің көмегімен жүзеге асады. Олармен өзара әрекеттесуі, олардың адамға ықпал етуі, әр кезеңде бірін-бірі толықтырып қана қоймай, белгілі бір шекте үйлеспей, бір-біріне қарама-қайшы болып жатады. Бұл өзара әрекеттестіктің қалай жүзеге асып жатқандығына яғни, ретсіз, салыстырмалы түрде бағытталған немесе салыстырмалы түрде бағаланатындығына орай адамның өмір бойы өзін-өзі өзгертуі, тұтастай алғанда оның тәрбиесі көп жағдайда осыларға байланысты болып келеді. Тұлға тәрбиесіне субъект – объектілік амал тұрғысынан қарағанда ол қоғам талап ететін және статусына орай белгілі бір қасиеттердің қалыптастырылуы деп түсінуге болады. Қазіргі көпмәдениетті ортада тәрбиені тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін адамның сипаттамасы ретінде, өзінің құндылық бағдарын өзгерте алу қабілеттігі, өзінің құндылықтары мен рөлдік талаптар арасындағы тепе-теңдікті таба алу іскерлігі, нақты талаптарға емес, әмбебап моральды адами құндылықтарды түсінуге бағдарлануын және жоғары мәдениеттілігін қабылдауға болады.

Қарапайым тілмен айтсақ, біз бәріміз адамбыз, біздің арамыздағы айырмашылықтар (мәдени, этникалық жыныстық, ұлттық діни, саяси идеялогиялық, жас мөлшері т.б.) бізді біріктіретін нәрселерге, біздің жалпы адамзат тегіне тәсілімізге қарағанда сондай маңызды емес деген қарапайым да, айқын ойдан бастау алады. Құндылық әртүрлі мәдениеттердің, яғни адамдардың бірлесіп өмір сүру барысында белгілі қарым-қатынасының қалыптасуына негізделеді. Яғни толеранттылық төзімділік деген мағынаны білдіреді. Төзімділік білдіріп рақымды көршілер сияқты бір-бірімен бейбіт өмір сүру. Төзімділік қағидасы адамдардың бейбіт түрде қатар өмір сүру қағидасының халықаралық қатнастар мен халықаралық саясаттың жаңа, өзгеріске ұшыраған жағдайдағы белгілі бір дәрежедегі көрінісі болып табылады деп жорамалдауға болады. Идея қағидалардың үлгісі ретінде өркениетті сақтау үшін мемлекеттер арасындағы қатынастарға

адамгершілік сипат беру қажеттілігі туған кезде ерекше мағынаға ие болады. Олай болса, мәдениет өлшемінің бірі де әр халықтың адамгершілік қасиеті, оның өлшемі іс-әрекет, қарым-қатынас болып табылады. Өмірде адам баласы мәдениеті арқылы сипатталып, бағаланады, сондықтан біз жастарды көпмәдениетті орта арқылы тәрбиелеуіміз қажет және жағымды қарым-қатынас жасауға үйретуіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030 стратегиялық бағдарламасы: Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы, 1997. – 96 б.

2 Бэнкс Д. Многокультурное образование: цели и измерения // Новые ценности образования. – М.: Инноватор, 1996. – №4. – 15-20.

3 Гукаленко О.В. Поликультурное образование: теория и практика: Монография. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2003. – 512 с.

4 Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста: Метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1990. – 142 с.

Р.К. Анаятова¹, К.М. Есенаманова²

^{1,2}Академия гражданской авиации

ВЛИЯНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В данной статье анализируются труды отечественных и зарубежных ученых по проблеме формирования личности через мультикультурную среду.

Ключевые слова: мультикультура, национальная культура, личность, молодежь, ценность

R.K. Anayatova¹, K.M. Ezenamanova²

^{1,2}Academy of civil aviation

INFLUENCE OF MULTICULTURAL ENVIRONMENT OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Summary

In this article analyzing the domestic and foreign scholars on the issue of identity formation through a multicultural environment that provided their own vision of the author.

Keywords: multiculturalism, national culture, personality, youth, value

УДК 159.9.072.43

А.Ж. Аплашова¹, Г.Т. Топанова²

^{1,2}Павлодарский государственный педагогический институт

СИНДРОМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПСИХОЛОГА

Аннотация

Настоящая научная статья посвящена изучению влияния эмоционального выгорания на деятельность психолога. Целью данной статьи является изучение влияния профессиональной деятельности психолога на его психологическое здоровье. По результатам исследования было определено, что стрессогенные факторы влияют на психологическое здоровье психолога. У психологов с высоким уровнем «эмоционального выгорания» проявляются негативные черты личности: высокий уровень тревожности, агрессии, эмоциональная неустойчивость, низкая самооценка, низкая стрессоустойчивость.

Ключевые слова: синдром выгорания, психологическое здоровье, эмоциональное выгорание, стрессогенность, стрессоустойчивость

Профессиональная деятельность психолога связана с познанием сугубо индивидуальных личностных особенностей людей, их глубоких внутренних переживаний и состояний. В процессе работы психолог оперирует информацией, небрежное использование которой порой может нанести вред отдельным людям, семьям, коллективам, авторитету самой психологии. В то же время психолог должен вырабатывать предложения и рекомендации должностным лицам, предоставлять им необходимые данные о работниках в интересах принятия управленческих решений, обеспечения учебной и воспитательной работы с ними, самостоятельно осуществлять целенаправленное вмешательство в их мысли, чувства, мировоззрение, поведение.

Профессиональное развитие психолога является гарантом сохранения им своего здоровья. Понятие профессионального здоровья интегрирует сложные взаимоотношения человека с профессиональной средой и является мерой согласованности социальных потребностей общества и возможностей человека в условиях профессиональной деятельности. Особую актуальность проблема профессионального здоровья приобретает в отношении тех людей, чья профессиональная деятельность протекает в стрессовых условиях. К ним, в частности, относится профессиональная деятельность психологов, чья работа напрямую связана со стрессогенными воздействиями вследствие специфики профессии. При выполнении ряда своих обязанностей, психолог имеет дело с негативными переживаниями людей и вовлекается в них, подвергая риску собственную эмоциональную устойчивость. Таким образом, синдром выгорания является неотъемлемой частью профессиональной деятельности психологов.

Термин «эмоциональное выгорание» был введен американским психиатром Х.Дж. Фрейденбергером в 1974 году для характеристики психологического состояния здоровых людей, находящихся в интенсивном и тесном общении с клиентами, пациентами в эмоционально насыщенной атмосфере при оказании профессиональной помощи. Первоначально этот термин определялся как состояние изнеможения, истощения с ощущением собственной бесполезности.

Позже вопросами эмоционального выгорания занимались такие видные ученые, как Э.Морроу, К.Маслач, В.Бойко и др. [1, 2]. Проблема эмоционального выгорания и взаимосвязи познавательной и эмоционально-волевой сфер в настоящее время рассматривается казахстанскими психологами Ж.И. Намазбаевой и Т.Ш. Исабековой [3].

Понятие выгорания обычно используется для обозначения переживаемого человеком состояния физического, эмоционального и психического истощения, вызываемого длительной включенностью в ситуации, содержащие высокие эмоциональные требования, которые в свою очередь наиболее часто являются следствием сочетания чрезмерно высоких эмоциональных затрат с хроническими ситуационными стрессами.

На основе анализа психолого-педагогической литературы по проблеме влияния профессиональной деятельности психолога на его психологическое здоровье мы пришли к заключению, что психологическое обеспечение профессиональной деятельности в настоящее время тесно связано с проблемой сохранения здоровья профессионала. Целесообразно говорить о взаимосвязи: с одной стороны, очевидно, что состояние здоровья оказывает существенное влияние на процесс и результат деятельности, с другой, профессиональная деятельность воздействует на здоровье работника.

Синдром профессионального выгорания – это неблагоприятная реакция на рабочие стрессы, включающая в себя психологические, психофизиологические и поведенческие компоненты. По данным Американской психологической ассоциации (2014 год), признаки выгорания психологов включают: потерю удовольствия в работе; депрессию (нарушение сна или аппетита, летаргия, негативное настроение); неспособность сосредоточиться; забывчивость; тревожность; использование, злоупотребление психоактивными веществами; более частые клинические ошибки; меньше контактов с коллегами; трудоголизм; упорные мысли о клиентах и их клинических материалах; интрузивные образы из травматического материала клиентов; повышенный цинизм, чрезмерно обобщенные отрицательные убеждения; хроническую раздражительность, нетерпение; повышенную реактивность и потерю перспектив в работе; суицидальные мысли.

Работа психолога предъявляет жесткие требования к психофизиологическим особенностям специалиста-профессионала и требует научно обоснованные методы отбора, адаптации специалиста психологов и профилактики синдрома «выгорание». На сегодняшний день насчитывается незначительное число работ, посвященных изучению стрессоустойчивости в профессиональной деятельности психологов, что свидетельствует о недостаточном внимании, уделяемом исследователями разработке данной проблемы.

Для выявления симптомов выгорания, на базе Павлодарского института повышения квалификации педагогических кадров, было проведено исследование. В эксперименте приняли участие 25 человек – психологи среднеобразовательных школ, имеющие стаж работы 8-10 лет, в возрасте 28-47 лет. Как метод исследования была применена методика «Опросник на выгорание МВІ», а также фиксировались наблюдения за поведением психологов на практическом семинаре, где они присутствовали в качестве слушателей курсов.

Авторами методики «Опросник на выгорание МВІ» являются американские психологи К.Маслач и С.Джексон. Она предназначена для измерения степени «выгорания» в профессиях типа «человек-человек». Опросник имеет три шкалы: «эмоциональное истощение»; «деперсонализация»; «редукция личных достижений». В нашем исследовании мы использовали адаптированный вариант теста, автором которого является Водопьянова Н.Е. [5].

Эмоциональное истощение рассматривается как основная составляющая синдрома «выгорания» и проявляется в сниженном эмоциональном фоне, равнодушии или эмоциональном перенасыщении. Вторая составляющая – деперсонализация – проявляется в деформации отношений с другими людьми. В одних случаях это может быть повышение зависимости от других, в иных случаях – повышение негативизма, циничности установок и чувств по отношению к клиентам, подчиненным и др. Третья составляющая – редукция личных достижений – может проявляться в тенденции к негативному оцениванию себя, своих профессиональных достижений и успехов, занижению служебных достоинств и возможностей, в недооценке собственного достоинства, ограничении своих возможностей, обязанностей по отношению к другим. Если величина уровня профессионального «выгорания» выше среднего, то это является тревожным сигналом, указывающим не просто на снижение эффективности работника, а на психологическое неблагополучие, хроническое утомление и даже возможную опасность для здоровья.

Результаты диагностики по опроснику выявления эмоционального выгорания МВІ выглядят согласно рисунку 1.

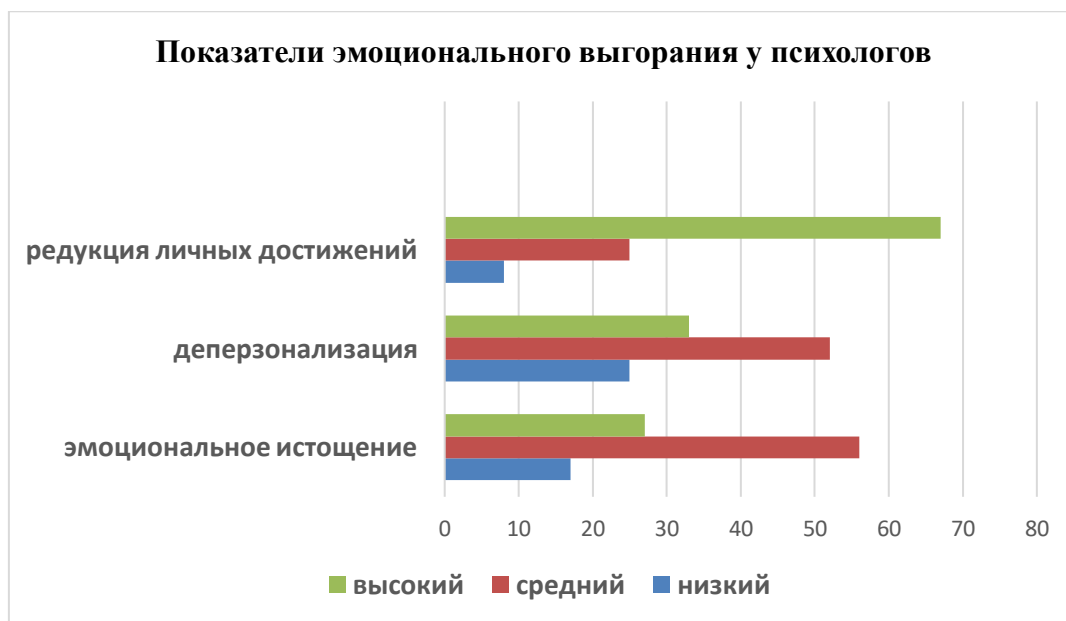

Рисунок-1. Результаты диагностики по опроснику эмоционального выгорания

Результат исследования по шкале «эмоциональное истощение» показал, что у 17% респондентов проявился низкий уровень эмоционального истощения. Для них характерны адекватные происходящему эмоциональные реакции, сохранённые способности сочувствовать и сопереживать, хороший эмоциональный тонус. У 56% был зафиксирован средний уровень эмоционального истощения, что может сигнализировать о начале эмоционального выгорания. Высокий уровень эмоционального истощения выявился у 27% испытуемых. Во время практических занятий у них наблюдалось снижение эмоционального тонуса, утрата интереса к окружающему. Все эти факторы свидетельствуют о наличии эмоционального выгорания.

По результатам исследования по шкале «деперсонализация» у 25% испытуемых отмечался низкий уровень деперсонализации. В большинстве случаев наблюдалось адекватное отношение к членам группы и преподавателям. Испытуемые со средним уровнем деперсонализации (52%) проявляли равнодушное и даже негативное отношение к людям. У 33% испытуемых выявился высокий уровень деперсонализации, которая наблюдалась в повышенной зависимости от других, циничности установок и чувств, конфликтности.

По шкале «редукции личных достижений» у 8,3% испытуемых был выявлен низкий уровень редукции личных достижений. Адекватное транслирование собственного достоинства и возможностей по отношению к другим слушателям были характерны для данных респондентов. Средний уровень редукции личных достижений зафиксирован у 25% психологов – у них прослеживалась тенденция негативно оценивать себя, занижать свои профессиональные достижения и успехи. У 66,7% испытуемых зафиксирован высокий уровень редукции личных достижений. Преуменьшение собственного достоинства и неоправданное ограничение своих возможностей наблюдались в поведении этих слушателей.

Литература по изучению профессионального выгорания психологов представляет скудный материал. Обнаружено, что в отличие от общей эмоциональности (см. Chang (2009), Kunteretal (2011)), энтузиазм к профессии (который считается очень позитивным аффективным признаком) отрицательно связан с выгоранием ($r = -0,74$ для энтузиазма, связанного с обучением). Аналогичным образом, Carson (2006), исследуя учителей, показал, что более высокие уровни выгорания соответствовали менее позитивным и повышенным негативным эмоциям. Чанг (Chang, 2013) исследовал эпизодические эмоциональные переживания учителей и отношение к выгоранию, им была установлена взаимосвязь между показателями выгорания учителей и повышенной интенсивностью отрицательных эмоций от разрушительных эпизодов в классе. Являясь дополнением к этим доказательствам, настоящее исследование направлено на углубление нашего понимания взаимосвязи между профессиональным выгоранием и эмоциональными переживаниями.

Проведенное исследование, посвященное проблеме выгорания, позволило нам выяснить следующие причины:

Во-первых, выгорание представляет собой вариант многофакторного производственного стресса, что позволяет изучать его как системную реакцию в целом.

Во-вторых, последствия профессионального выгорания оказывают существенное влияние на личную, внеслужебную жизнь «выгоревших».

В-третьих, последствия выгорания плохо сказываются на благополучии учреждения и могут привести к неэффективной деятельности психолога.

При экспериментальном изучении социально-психологических факторов, влияющих на здоровье психолога, нами сделаны следующие выводы:

1. На развитие синдрома «эмоциональное выгорание» влияют такие организационные факторы, как неблагоприятные условия труда, слишком высокое разнообразие выполняемых работ, низкая возможность повышения квалификации.

2. Особенности личности психолога – эмоциональная неустойчивость, высокий уровень тревожности, мотив избегания неудач, эмоциональная незрелость, неустойчивая самооценка, низкая общая интернальность и агрессивность.

Таким образом, стрессогенные факторы влияют на психологическое здоровье психолога и у психологов с высоким уровнем «эмоционального выгорания» проявляются негативные черты личности: высокий уровень тревожности, агрессии, эмоциональная неустойчивость, низкая самооценка, низкая стрессоустойчивость и фрустрированность. Очень часто психологи неохотно признают признаки своих страданий из-за сосредоточения внимания на потребностях клиента, а не на своих собственных, нереалистичных ожиданиях самих себя и на общем предположении, что они смогут справиться с психологическими проблемами. Если они смогут сознательно понять свои собственные потребности, то их личное и профессиональное функционирование поможет им быстро определить любые признаки выгорания.

Список использованной литературы:

1 Баробанова М.В. Изучение психологического содержания синдрома «эмоционального сгорания» // Вестник МГУ. – сер. 14, Психология, 1995. – №1. – С.54-58.

2 Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии. Эмпирические исследования // Психологический журнал, 2001. – №1. – С.16-21.

3 Намазбаева Ж.Ы., Исабекова Т.Ш. Тұлғаның депрессиялық жағдайлары мәселесі // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Психология» сериясы, 2017. – №2(51). – С.3-9.

4 Макарова Г.А. Синдром эмоционального выгорания // Вопросы социального обеспечения, 2005. – №8. – С.11-21.

5 Водопьянова Н.Е. Синдром «психического выгорания» в коммуникативных профессиях. – СПб.: Изд-во СпбГУ, 2000. – 498 с.

А.Ж. Аплашова¹, Г.Т. Топанова²

^{1,2}Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ КҮЙО СИНДРОМЫ

Түйіндеме

Берілген ғылыми мақала психологтың іс-әрекетіне эмоционалдық әлсіреудің әсерін зерттеуге арналған. Бұл мақаланың мақсаты-психологтың психологиялық денсаулығына оның кәсіби іс-әрекетінің әсер етуін зерттеу болып табылады. Зерттеу нәтижелері бойынша психологтардың денсаулығына күйзелістік факторлар әсер ететіні анықталды. Эмоционалдық әлсіреудің жоғары деңгейі бар психологтарда тұлғалық жағымсыз сипаттары көрінеді: аландаушылықтың жоғары деңгейі, агрессивтілік, эмоционалдық тұрақсыздық, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, күйзеліске тұрақтылығының төмендігі.

Түйін сөздер: әлсіреу синдромы, психологиялық денсаулық, эмоционалдық әлсіреу, күйзеліс, күйзеліске тұрақтылық

A.Zh. Aplashova¹, G.T. Topanova²

^{1,2}Pavlodar State Pedagogical Institute

SYNDROME OF EMOTIONAL COMBUSTION IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF PSYCHOLOGIST

Summary

This research paper examines the impact of Burnout on the work of psychologist. The purpose of this article is to examine the impact of the professional activities of a psychologist on his mental health. The study is based on the relevance of the study of factors affecting the profession of psychologist and his psychological health. Based on the results of the methodology of the study, it was determined that stressors affect psychological health psychologists, psychologists with a high level of "burnout" apparent negative personality traits: high level of anxiety, aggression, emotional instability, low self esteem, low stress and frustration.

Keywords: burnout syndrome, psychological health, burnout, stressogenost, stress, emotional exhaustion

МРНТИ 15.21.51

Г.Б. Ниембаева¹

¹Қазақ Мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС СТУДЕНТТЕР МЕН ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІНІҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада тұлғааралық қарым-қатынас студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара әрекеттестіктің қажетті шарты ретінде қарастырылады. Автор шетелдік және отандық ғылыми психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, студенттік кезеңнің ерекшеліктерін ескеру арқылы қарым-қатынастың бірнеше түрлерін көрсетеді. Сонымен қатар автор қазіргі оқыту үрдісіндегі студент пен оқытушының арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетінің үлгілерін ұсынады. Қазіргі кездегі студент оқыту үрдісінің объектісі емес, субъектісі болуы үшін өзін-өзі тану, өзін-өзі бақылау, өзіне-өзі сенімді болу, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу және т.б. үрдістердің мәні мен маңызына ерекше назар аударуы қажет деп көрсетілген.

Түйін сөздер: студент, оқытушы, тұлғааралық қарым-қатынас, өзара әрекеттестік, коммуникативтік құзыреттілік, тұлға

Тұлғааралық қарым-қатынас студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара әрекеттестіктің қажетті шарты болып табылады. Қарым-қатынассыз адамның жекелеген психикалық қызметтерінің, үдерістер мен ерекшеліктерінің, жеке тұлғаның және тұтас қоғамның толыққанды қалыптасуы мүмкін емес. Кейде «қарым-қатынас», «әлеуметтік қарым-қатынас», «тұлғааралық қарым-қатынас», «іскерлік қарым-қатынас» және «мәдени қарым-қатынас» түсініктері өзара байланысты болғанымен, бір-біріне тең келмейді, себебі олардың өзіндік өзгешеліктері болады.

Адамдар арасындағы қатынастардың қаншалықты айқын байқалуына байланысты қарым-қатынастарды бірнеше түрге бөліп қарастыруға болады:

- қоғамдық қатынастар анағұрлым айқын көрінетін әлеуметтік бағдарлы қарым-қатынастар (дәріс оқу, баяндама және т.б.);

- бірлескен іс-әрекеттерге байланысты қарым-қатынастар айқын байқалатын пәндік бағдарлы топтық қарым-қатынастар (бұған еңбек ету, оқу барысында қалыптасатын қарым-қатынастар жатады);

- тұлғааралық қарым-қатынастар, яғни бір адамның екінші адаммен қарым-қатынасы.

Тұлғааралық қарым-қатынасқа адамзат аралық ақпарат алмасу жатады, бұл қарым-қатынастың бірінші коммуникативтік жағы ретінде сипатталады. Тұлғааралық қарым-қатынастың екінші жағы – қарым-қатынас жасаушылардың өзара әрекеттестігі – тек сөйлесу үрдісі арқылы ғана емес, істері мен әрекеттері арқылы да қарым-қатынас жасау. Қарым-қатынастың үшінші жағы қатынас жасаушылардың бірін-бірі қабылдауы болып табылады.

Оқыту үрдісіндегі тұлғааралық қарым-қатынас дегеніміз – оқытушының ықпалымен студенттердің топтық іс-әрекетін реттеуші, вербалды, бейвербалды қарым-қатынасқа түсу ерекшелігі, оқыту үрдісіндегі шиеленістерді шешудің, мінез-құлықтың топтық нормаларын қалыптастырудың құралы және болашақ маман тұлғасының қалыптасуының маңызды факторы болып табылады [1].

Оқыту үрдісінде тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетінің болмауы немесе төмен деңгейде болуы көп жағдайда келіспеушілік пен келеңсіз оқиғаларға, сондай-ақ оқытушының студентпен немесе бүкіл топпен байланысының нашарлауына себеп болуы мүмкін. Мұндай келеңсіз жағдайды оңтайлы әрі шебер түрде реттей білу оқытушының қарым-қатынас мәдениетіне тікелей байланысты.

Оқытушы мен студент арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастың негізгі моральдық нормалары бар, олар – өзінің тыңдаушыларының әрқайсысының жеке тұлғалық қасиеттерін құрметтеу, ішкі дүниесіне ықпаласпен және сеніммен қарау, ізгілік пен мейірімділік таныту.

Кәсіби маманның коммуникативтік құзыреттілігі сөйлеу қызметі арқылы қалыптасады. Коммуникативтік құзыреттілік – іс-әрекет барысында түрлі коммуникативтік міндеттерді шешу жағдайында сөйлеу әрекетін тиімді жүзеге асыруға даярлығы мен қабілетін көрсететін тұлғаның сипаттамасы. Оның негізін қарым-қатынас құралдары мен тәсілдері, іс-әрекет нормалары мен ережелері, әдептің ерекшеліктері, тұлғааралық байланыстарды орнату заңдары және коммуникативтік іскерліктер құрайды. Мұндай коммуникативтік құзыреттілікке педагогтарды ғана емес, студенттерді де дайындау қажет. Қазіргі кездегі студент оқытушыны қызығушылық танытқан сұхбаттас және әріптес ретінде қабылдауы қажет, бұл оқытушының сөйлеу әдебін қаншалықты жетік меңгергеніне тікелей байланысты болады. Оқытушының коммуникативтік іс-әрекетін сипаттауда оның сөйлеу мәдениеті, студенттермен қарым-қатынас жасауы, жауап беру мәнері, сыни пікір айтуды орынды қолдануы, сөйлеуде қолданылатын ілеспелі мимикалар мен ым-ишараттардың сипаты аса маңызды болып табылады.

Зерттеушілердің көпшілігі сөйлеу саласы ақпаратты жеткізу үшін қолданылса, бейвербалды сала тұлғааралық қарым-қатынастарды талқылау үшін, сезім күйлерін білдіру үшін, ал кейбір жағдайларда сөз арқылы хабар жеткізудің орнына да қолданылатыны туралы пікірді жақтайды. В.А. Лабунская [2] өзінің еңбегінде бейвербалды қарым-қатынастың атқаратын қызметі туралы мәселені жан-жақты қарастырып, вербалды қарым-қатынас түрінің тұлғааралық қатынастар тұрғысынан көп функционалды екенін және оның бірқатар маңызды қызметтерін де атап көрсетеді. Оқытушылар үшін бейвербалды қарым-қатынастардың оқыту үрдісінде алатын орны ерекше. Айта кететін жайт, әдетте, педагогтың мән бермеуіне қарамастан, бейвербалды қарым-қатынас тәсілдері әрдайым оқу-тәрбие үрдісінде тиісті деңгейде қамтылып отырады.

Қазіргі кездегі білім беру саласының негізгі міндеті – адам бойындағы жақсы қасиеттерді жас ұрпаққа үйрету, ұлтжанды, отансүйгіш, әдепті, ар-намысы биік студенттерді тәрбиелеу. Бұған дейін жоғары оқу орындарындағы оқыту үрдісінде оқытушы студентті объекті ретінде қабылдап келсе, қазіргі таңда тек субъекті ретінде мән беруді басшылыққа алуда.

Студент субъекті болу үшін өзін-өзі тану, өзін-өзі бақылау, өзіне-өзі сенімді болу, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу және т.с.с. үрдістердің мәні мен маңызын ұғына білсе, оқыту үдерісіндегі тұлғааралық қарым-қатынастың қалыптасуына жағымды жағдай туындайды. Осының нәтижесінде ортада сөздік қарым-қатынас, сезімдік қарым-қатынас, сенімділік қарым-қатынас, сыйластық қарым-қатынас, мәдени-этикалық қарым-қатынас және әдеп, іс-қимыл қарым-қатынасы пайда болады.

Білім беру үрдісінде рухани-адамгершілік тәрбие берудің нәтижесінде тұлғааралық қарым-қатынастар қалыптасып, субъект-субъектаралық үйлесімді қатынастар пайда болады.

Оқыту – студент пен оқытушының өзара бірлесіп жүзеге асырылатын әрекетінен тұратын күрделі, екіжақты үрдіс. Өйткені оқыту оқытушының білім берудегі негізгі іс-әрекеті болса, оқу – студенттің жеке танымдық, тәжірибелік іс-әрекеті.

Оқытуға төмендегідей сипаттамалар тән: оқытушы мен студенттердің бірлескен іс-әрекеті, оқытушы тарапынан жетекшілік ету; білім беруді арнайы, жоспарлы түрде ұйымдастыру және басқару; білім берудегі біртұтастық және жүйелілік; студенттердің даму ерекшеліктерінің заңдылықтарына сәйкестік; студенттердің дамуы мен тәрбиесін басқару және студенттермен арадағы қарым-қатынасты ұйымдастыруға бағытталған педагогтың коммуникативтік іс-әрекеттері.

Студенттік кезең – адамгершілік дамуының, моральдық мөлшерді меңгерудің қарқынды даму кезеңі. Адамгершілік дамуы өзіне адамгершілік сана-сезімді, адамгершілік мінез-құлық және адамгершілік қарым-қатынасты жинақтайды. Студенттік кезеңде студенттердің қарым-қатынас мәдениеті, құрбы-құрдастарымен өзара қатынастары айтарлықтай өзгереді. Тіпті олар үшін жора-жолдастарына көмек қолын беруге дайын тұру, достықты жоғары бағалау, мейірімділік және қайырымдылық сияқты қасиеттер өте маңызды болып саналады.

Студенттердің қарым-қатынас жасау қабілетін үш түрге бөліп қарастыруға болатындығын Ю.М. Лотман, М.И. Рыданов және Б.Ф. Ломовтардың [1, 2, 3] еңбектерінен көреміз:

1) Жалғыздыққа бейім өзімен-өзі болатын студент. Оны айналасындағы құрдастарымен қарым-қатынас жалықтырады. Ол өзімен-өзі жалғыз қалғанда немесе өзі ұнататын ісімен айналысқанда ғана өзін жайлы сезінеді.

2) Жұптасқан қарым-қатынас түріне бейім студент. Оның жанында сенімді досы немесе құрбысы болуы қажет. Ол доссыз немесе құрбысыз толыққанды өмірді сезіне алмайды.

3) Топтық, ұжымдасқан қарым-қатынас түріне бейім студенттер. Мұндай ұжымдасқан немесе бейімділіктеріне қарай топтасқан студенттерден дұрыс бағыттағы салауатты қарым-қатынастағы ұжымдар да, сондай-ақ, қоғамдағы жағымсыз әрекеттерге баратын топтар да қалыптасуы мүмкін.

Демек, қарым-қатынас жасау қабілетінің аталған түрлері арқылы келесідей пікірге тоқталамыз: егер бірінші типке жататын студент шиеленіс жағдайында жалғыз өзі уайымдайтын болса, екінші және әсіресе, үшінші типке жататын студенттер табиғи сыртқы қорғаныс тәсілдерін қолданады.

Мектеп жасындағы жасөспірімдермен салыстырғанда, студенттер арасында шиеленіске түсетін адамдарының саны көп, өйткені мектептегі санаулы мұғаліммен салыстырғанда, студент әр курста бірнеше оқытушымен, жаттықтырушылармен, кафедрадағы, факультеттегі, оқу бөліміндегі әдіскерлермен, қызметкерлермен тұлғааралық қарым-қатынасқа түседі. Оның көз алдында алуан түрлі мамандардың: жас, орта жастағы, егде жастағы оқытушылардың, өз ісінің білікті мамандарының немесе салмақты, мәдениетті оқытушылардың және қатаң оқытушылардың әрқайсысының өзіне тән қайталанбас, дербес сабақ беру үлгілері ұсынылады. Сонымен қатар, оқытушылармен студенттер арасындағы қарама-қайшылықтар, түсінбестіктер мен шиеленістердің пайда болу мүмкіндігі де арта түседі.

Болашақ педагог маманын даярлауда оның мәдениетіне, тәрбиесіне, өмірлік ұстанымдары мен көзқарастарына, танымына, адамдармен өзара қарым-қатынасына аса назар аудару қажет. Осы тұрғыдан оқыту үрдісінде оқытушылардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруының маңызы педагогикалық шеберлікті қолдануына, қарым-қатынас үрдісі кезінде тез және жеңіл тіл табысу барысында сенімділік, ынтымақтастық, достық сезімдерін ояту, сұхбаттасушы адамның сөздерін қызығушылықпен тыңдау, мимика, пантомимиканы тиімді қолдануы үлкен нәтижеге қол жеткізуге ықпал етеді.

Сонымен қатар оқыту үрдісінде қарым-қатынас стильдерін таңдау жолдары педагогика және психология ғылымдарының ең күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Педагогикалық қызметте қарым-қатынас барысында кез келген кедергіні жеңуге қарым-қатынас жасаудың дұрыс тәсілдерін таңдау, дәлірек айтқанда, педагогикалық қарым-қатынастың дұрыс стилін таңдау мол мүмкіндіктер береді.

Оқытушының студенттермен қарым-қатынас стилі – әлеуметтік және адамгершілік мазмұнды категория. Ол оқытушының және тәрбиешінің әлеуметтік-этикалық ұстанымдарын сипаттайды. Қарым-қатынас стилі арқылы бірқатар ерекшеліктер бейнеленеді: педагогтың коммуникативтік мүмкіндіктерінің ерекшеліктері, педагог пен студенттер арасында қалыптасқан тұлғааралық қарым-қатынастың сипаты [4], педагогтың шығармашылық дербестігі және студенттер ұжымының ерекшеліктері. Ал студенттермен қарым-қатынасты ұтымды орнықтыруда педагогикалық стильді дұрыс таңдап алу педагог жұмысының ерекшелігі болып табылады.

Адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің жасырын, мәнді жағдайлары айқын сипатқа ие болады: бәсекелестік немесе құпия бақталастық, ұжымшылдық немесе топтық кепілділік, дөрекі қысым немесе саналы тәртіп. Адамдар өзара әрекеттестігінің барлық жағдайлары өзара әсерлесетін төрт негізгі тәсілі арқылы жүзеге асады, атап айтқанда, үгіттеу, жұқтыру, еліктеу және сендіру әрекеттері арқылы.

Үгіттеу – қандай да пікірдің немесе ой қортындысының логикалық негізін келтіру, жеке тұлғаның эмоционалды әрі рационалды қыры арқылы оның өзіне немесе бүтіндей топқа әсер ету. Түсіністік пен күйзелістің бірлігіне жетуді мақсат етуді көздеген екі немесе бірнеше адамдардың ашық немесе жасырын айтысын яғни талқысын үгіттеу үрдісі деп атауға болады, демек үгіттеу монолог бола алмайды, бұл міндетті түрде диалог түріндегі пікірталас. Басқа сөзбен айтқанда үгіттеу тәрбиенің ең күрделі түрі. Тыңдаушылардың санасына жол табатын ерекше қисынды әңгіменің ырғағын таба білген жөн. Үгіттеу – үгіттеушінің хабарындағы мазмұнды ақпараттың болуымен бірге қабылдаушының саналы қатысын болжайды.

Еліктеу – индивидтің қандай да бір мінез-құлық көріністерін, мәнерлерін, әрекеттерін, қылықтарын қайталау.

Иланушылық (сендіру) адам психикасына тән қасиеттердің бірі. Әдетте, сенгіштік қасиет балаларда басымырақ келеді. Сендіру қарым-қатынастағы адамдардың өзара әсер ету үрдістерінің бірі ретінде ырықты немесе ырықсыз, тікелей немесе жанама болуы мүмкін, педагогикалық тұрғыда сендіру амалы дұрыс пайдаланылатын болса, өте күшті тәрбие құралына айналатыны сөзсіз [5].

Сонымен, әлеуметтік-психологиялық аспектіде студенттік кезең басқа топтармен салыстырғанда, білімділіктің неғұрлым жоғары деңгейімен және танымдық мотивацияның жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Сонымен бірге студенттік шақ – әлеуметтік қауым, яғни ол аса жоғары әлеуметтік белсенділік пен интеллектуалдық және әлеуметтік кемелділіктің жеткілікті үйлесімді арақатынасымен сипатталады. Студенттік кездің осы ерекшелігін есепке алу және студенттермен оқыту үрдісін өзара әрекеттестіктің негізінде ұйымдастыру, оларға педагогикалық қарым-қатынас партнері ретінде қарау әр оқытушының алдына қойылған заман талабы. Қазіргі студент белсенді, өз іс-әрекетін өз бетінше ұйымдастыратын педагогикалық өзара әрекеттесу субъектісі ретінде қарастырылуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М., 1994.
- 2 Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 608 с.
- 3 Ломов Б.Ф. Психические процессы и общение // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С.151-164.
- 4 Намазбаева Ж.И. Мәңгілік Ел – Алаш – Жас тулпар – Суверенный Казахстан (размышления о национальном самосознании). – Алматы: Изд-во «Ұлағат», 2015. – 156 с.
- 5 Бодалев А.А. Психология общения. – Воронеж: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. – 256 с.

Г.Б. Нуетбаева¹

¹Казахский Государственный женский педагогический университет,
Алматы, Казахстан

МЕЖЛИЧНОСТНОЕ ОБЩЕНИЕ КАК УСЛОВИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТУДЕНТОВ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы межличностного общения как условие взаимодействия студентов и преподавателей вузов. Автор, опираясь на зарубежные и отечественные психологические научные исследования, предлагает виды общения с учетом особенностей студенческого возраста. Кроме того, автор приводит примеры культуры межличностного общения и взаимодействия современных студентов и преподавателей. Указывается на то, чтобы быть субъектом образования, а не объектом, нынешний студент должен уделять особое внимание роли и значимости самопознания, самоконтроля, самоопределения, самоуверенности, личностной самооценки, саморегуляции и других процессов, способствующих их личностному развитию.

Ключевые слова: студент, преподаватель, межличностное общение, взаимодействие, коммуникативная компетентность, личность

G.B. Nietbaeva¹

¹Kazakh State Women's Pedagogical University

INTERPERSONAL COMMUNICATION AS A CONDITION FOR INTERACTION BETWEEN STUDENTS AND TEACHERS

Summary

This article deals with interpersonal communication as a condition for interaction between students and university professors. The author, relying on foreign and domestic psychological research, offers types of communication, taking into account the characteristics of student age. In addition, the author gives examples of a culture of interpersonal communication and the interaction of modern students and teachers. It is pointed out that being a subject of education and not an object, the current student should pay special attention to the role and importance of self-knowledge, self-control, self-determination, self-confidence, personal self-esteem, self-regulation and other processes that contribute to their personal development.

Keywords: student, teacher, interpersonal communication, interaction, communicative competence, personality

МРНТИ 15.21.51

Ж.А. Ускенбаева¹, М.П. Оспанбаева², А.Ж. Култаева³

^{1,2,3}Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области,
г. Тараз, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА МОДЕРНИЗАЦИИ СОЗНАНИЯ

Аннотация

Современный человек должен быть мотивирован на успех, осознать свои действия, быть ответственным за каждый свой шаг (мыслеформы) и прогнозировать ожидаемый результат, так как они и являются условиями успешности в меняющемся мире. А возможность их достижения состоит в процессе экстерииоризации, то есть воплощение внутреннего плана на конкретные действия. Чистота помыслов – есть наиверный путь к осознанности. Человек с чистым намерением сможет достичь озарения. Осознанная личность способен пробудить множество других сознаний. А за этим лежит желание, выбор. Все блага человечества осуществляется непосредственно через намерения.

Исполнение желаний во многом зависит от степени веры человека. Поэтому, помимо потенциала и затраты времени, необходима и непоколебимая вера во исполнение желания. Нужно уметь правильно загадывать желание. Для этого прежде всего, необходимо уточнение запроса. Он должен быть доступным, конкретным и измеряемым. Во-вторых, нужно определить срок и время исполнения. В-третьих, следует придерживаться этики и такта. Ваши пожелания не должны причинять никому вреда, и не противоречить законам вселенной. В противном случае они могут негативно повлиять на происходящее. Желание должно

быть нацелено на добро, рост, процветание, развитие. Не применяйте наречие «только», так как оно имеет ограничительный характер. В-четвертых, избегайте использования частицы «не-». Формируя желание, нужно строить предложение так, чтобы оно не содержало отрицательную частицу. В результате освоения корректного алгоритма загадывания желаний усиливаются ответственность, осознанное управление своим действием; саморегуляция и позитивное влияние на близкое окружение. С процессом озарения каждого индивидуального сознания совершенствуется общественное сознание.

Таким образом, в качестве современных психологических инструментов модернизации сознания личности выступают намерения, желания, ответственность, вера, осознанность. Каждые из них тесно связаны друг с другом, и являются совершенными свойствами личности, ведущие к успешности, благополучию и гармонии.

Ключевые слова: сознание, дух, намерение, желание, познание, ответственность, осознанность, такт, культура, энергия, потенциал, вера, могущество, достоинство, очищение

*«Как я могу быть невеждой,
Если имя мне – человек?»
Абай*

Так как человек, появившийся на свет, является разумным, сознательным существом, его долг – максимально стараться не ошибаться, оставаться спокойным в разных ситуациях [1].

В повести писателя Рэй Брэдбери «Вино из одуванчиков» впечатляюще описывается пробуждение сознания 12-летнего мальчика: он на лужайке случайно наткнулся на паутину и упал, в одно мгновение он побывал на просторах вселенной, и как только пришел в себя, испытал неожиданно дивное, прекрасное чувство. Он чувствовал аромат зеленой травы, слышал стрекот стрекозы, в тот момент мальчику показалось, что он понимает язык тысяч насекомых, не видных глазу, душу мальчика распирало от безграничного счастья, его охватило наслаждение, он выражал бесконечную благодарность Создателю: «Я живой, я живой» бормотал подросток, затем он спросил у себя: «А все ли люди знают, что они живые?», и в тот же момент ответил сам: «Большинство людей спят; они – не проснулись» [2].

Современный человек должен нести ответственность за свои действия, сознательно управлять каждым своим шагом и заранее предвидеть ожидаемый результат, изо всех сил стремиться к достижениям. Это условие успеха в меняющемся мире. А возможность, ведущая к нему – внутреннее действие, т.е. на языке психологии, экстерииоризация – переход от мыслей к действию. Каковы же его элементы?

Самый простой путь, ведущий к модернизации (излучению) сознания – чистота намерений. Один человек от природы рождается с чистыми, непорочными мыслями, второй – перенесший удары жестокой судьбы, выбивается из сил из-за бесчисленных испытаний, не может воспрять духом, страдает; вследствие чего, мучаются и близкие его. По нашему мнению, намерение – это не чувство, выпрошенное от создателя. Человек рождается с намерениями. Чтобы это заключение было понятным, нужно смотреть на это с позиции концепции «тело – временно, душа – вечна». Выдающийся философ нашей эпохи, известный мистик Ошо завещал сделать на своей могиле надпись: «Никогда не рожденный, никогда не умерший, лишь посетивший эту землю» [3]. Потверждение данной концепции (мысли) можно увидеть и в казахской народной песне «Сәулем-ай», где встречаются строки «...люди в этой жизни только гости» [4].

Связь между душой и телом, и назначением человека, и в произведениях великих казахских мыслителей Абая, Шакарима подтверждается, что душа вечна и она стучится в двери суетного мира, заново рождаясь [5]. А каждое появление на свет связано с накоплением определенного опыта: убедиться в истинах всей своей жизни; завершить какое-нибудь дело, не завершённое в прошлой жизни; определить цель, которая должна воплотиться в следующей жизни. Душа, проходя через каждый удар жизни, приобретает опыт, накапливает мудрость. Вместе с душой очищаются и намерения. Великий учитель человечества, бриллиант Востока аль-Фараби утверждал: «Счастье наступает тогда, когда устранено всякое зло и человеческая душа и разум в своем познании достигают наивысшего уровня – слияния с вечным мировым разумом. Человек гибнет, но достигнутое им при жизни счастье, будучи явлением духовным и возвышенным, не погибает, а остается после него» [6].

Душа, излучающая озарение, обладает силой очищения намерений. А также человек с чистыми намерениями может озарять свое сознание. Обладатель осознанного восприятия может повлиять

на изменение намерения большинства людей. А основа всего этого – желание. Если нет желания, камень с места не сдвинуть. Реализация всех благ, предназначенных для человека, связана с силой желания: начиная с самых простых физиологических потребностей до таких алхимических изменений, как трансформация сознания.

Желания, исполнения которых желает общество, имеют огромную силу. В казахских народных обычаях и традициях очень много примеров, подтверждающих это. К примеру, традиция «раздавать семь лепешек». Лепешки, которые готовятся в четверг, пятницу с целью прочтения Корана, не оставляются в семье, их обязательно раздают. Их количество должно составлять одну семерку, две или три семерки. Мудрый народ, глубоко понимавший явления природы и их секреты, считал цифру «7» священной. Можно назвать такие понятия, широко распространенные в народе, как «семь пластов земли», «семь планет», «семь колен (поколений)» и т.д. Поминальные лепешки раздаются с целью посвящения воздаяния предкам, человек, получивший лепешку, в свою очередь, выражает благодарность: «Пусть Аллах примет ваши подаяния». Значит, все люди, которые взяли, съели 7, 14 или 21 лепешку, вместе с Вами желают исполнения ваших желаний.

Одна из мудрых традиций нашего народа – это «тасаттық беру» (мольба с просьбой о дожде). Как рассказывают наши старцы, в годы, когда весной и летом была засуха, губившая поля, весь аул собирался и давал «тасаттық». Каждый дом (шаңырақ) по своей возможности вносил свою долю и на общие средства покупали скот, которого резали в качестве жертвоприношения. Моление с чистыми намерениями в один момент, когда и стар, и млад просили об одном, вскоре давало результат, и лил дождь...

Желания, исполнения которых просят всем миром, массово и в один момент, повышает потенциал этих желаний. В 2000-е годы в российском городе Санкт-Петербург врач С.С. Коновалов проводил оздоровительные сеансы для народа. По мере профессионального совершенствования, в результате развития, он стал проводить и заочные сеансы. Он собирал людей с любой точки земного шара, изъявивших желание участвовать в сеансе, в определенный день недели, в определенное время по московскому времени, вступал с ними в глобальную связь и проводил оздоровительные мероприятия посредством прошения добра и здоровья. Сидя у себя дома, сотни людей, которые были связаны между собой без помощи средств коммуникаций (телевизор, телефон, компьютер и т.д.) рассказывали о своем состоянии здоровья до сеанса и после сеанса, выражали доктору бесконечную благодарность. Доктор С.Коновалов, который придерживается концепции «Человек – энерго-информационная структура», обосновывает, что информация – это средство связи не только с земным шаром, но и с потусторонним миром, с целым пространством [7].

И действительно, давайте рассмотрим истину сегодняшней информационной действительности:

- общение с умершими близкими посредством видения сна;
- раскрытие способности предвидения на уровне интуиции и разумного сознания;
- как написано в письме Балгожи би своему внуку Ыбыраю (Алтынсарин), сеть интернет, «которая дает возможность получать известие с расстояния в один месяц пути»... Разве все это не свидетельствует о всемогуществе человека? Каждый должен стремиться использовать свои возможности, дарованные природой, постоянно их совершенствовать и занять место среди избранных...

Мы привели краткие сведения о бытии человека в качестве информационной системы, теперь рассмотрим его энергетическое бытие. При рассматривании строения человека необходимо объяснить это при помощи цепочки «тело – душа – дух». Так как энергия является объектом исследования физики, то сначала определим, как это свойство характеризуется в физике: «энергия ниоткуда не возникает и никуда не исчезает, она лишь переходит из одного вида в другой». На основе этого принципа предполагаем, что энергетическое поле человека – это часть энергии вселенной. То, что душа является энергетическим полем, анализировано в произведении М.Мырзахметулы «Абай и Восток» [8] и в трудах супругов Шонабаевых «Человек – халиф на земле» [9].

В теле человека есть 7 энергетических центров, которые в современной психологии называются чакрами. Алиса Бейли в своем труде «Душа и ее механизм» называет их «агентами души, которые передают жизненную силу, поддерживают телесное существование и вызывают его активность» [10]. Рассматривая человека с позиции принципа целостности, которому подчиняется весь мир пространства, мы не разделяем его на «информационное строение» или «энергетическое строение». Если так поступить, будут потеряны человеческие свойства, ценности убавятся,

человек перестанет быть человеком. А если измерять его глобально в качестве «энерго-информационной структуры», то убедимся, что природа человека является очень сложной целостной системой, находится в постоянном развитии и состоит из свойств «тело», «душа», «дух». Вот в чем могущество человека!

О том, что если желать в одно и то же время всем миром, то это повысит его потенциал, ускорит выполнения желания говорится и в ченнелингах Крайона [11]. Наставления Крайона, через Ли Кэролла – американского бизнесмена, которого является «прямым каналом», сегодня распространены во всех уголках земного шара. Их смысл в том, что с наступлением новой эпохи увеличиваются особые качества человека, в результате алхимических изменений и чувства связи с космосом, каждый человек должен убедиться в могуществе человеческого бытия; открытие «завес истины» указанной в трудах ученого, основателя суфизма Х.Яссави, познание жизни за пределами бренного мира... [12].

В современном обществе в знаменательные даты, приуроченные к каким-либо значимым событиям, проводятся масштабные мероприятия на различных уровнях. Одно из данных мероприятий – флешмоб. В различных уголках Казахстана, в одно и то же время исполнение гимна нашей страны, кюя, танцев и др. Акции направлены на положительное влияние на общественное сознание в качестве средства развития Казахстанского патриотизма.

Сегодня полностью (официально) доказано, что принципы ислама имеют научную основу. Одним из «пяти столпов» ислама является коллективное чтение суннат намаза. Почему? Обычно во время одиночного чтения намаза просят благополучие личного ремесла, здоровья семьи, окружающих... А охват молитвы, читаемой коллективно, в мечети широк – моление о благополучии Родины, потомков, народа, вселенной. К тому же, наставления в кругу людей одной веры, с общими помыслами имеют большее влияние. Сознание собравшихся людей сливаются в одно русло, дух наполняется терпением и сдержанностью, в их сердца поселяются добро и человечность; души очищаются. А так как человек является целостным строением, состоящим из единства духа, души и тела, то в этот момент организм подвергается положительным изменениям на молекулярном уровне и имеет место процесс массового оздоровления. К сожалению, большинство людей не чувствуют этого. Так как корни материалистического учения, которому обучали представители старшего поколения, вросли слишком далеко, к тому же, сознание до сих пор находится в полусонном состоянии...

Современный ритм жизни делает людей зависимыми. Повседневные хлопоты не дают возможности воспрять духом, бодро посмотреть вокруг. Если бы человек тонко чувствовал свое главное предназначение появления на это свет, стремился бы жить с ангельскими начинаниями... И потребность в этом заключается в повседневных желаниях.

Если к твоим замыслам (стремлениям) присоединяется поддержка (пожелание) других, то сила желания увеличивается. В казахском народе есть пословица: «Баласы атқа шапса, анасы тақымын қысар». Стремление матери во что бы то ни стало, облегчить жизнь своего ребенка, которого называет плоть от плоти моей, свет очей моих, плод сердца моего, сердце матери заранее предчувствует все трудности своего чада, ее сердце разрывается от сопереживания к нему...

Беспокойство за благополучие других людей, умение ставить их интересы выше собственных – это чудесное свойство, называемое забота, это вершина человечности. Доказательством тому служат «бата» – благожелательные старцы дают благословение: «Пусть у тебя будет много доброжелателей» и прикасаются к своему лицу. В народе есть изречение: «Если искренне плакать, то и из слепых глаз потекут слезы». Его смысл в том, что нужно желать от всего сердца, от всей души. Подтекст таков: вера – великая сила. Сколько бы ты не молился и не просил у Всевышнего, без веры в исполнение этого желания силы твои напрасны. Поэтому вместе с временем и потенциалом, которое тратится на прошение выполнения желания, нужна вера. Скорее выполняются желания, осуществления которых желаешь каждой частичкой своей души, веришь в него.

Нужно уметь правильно загадывать желания. Мы называем это алгоритмом загадывания желаний. К примеру, если вы желаете «быть счастливым», как вы думаете, насколько правильно сформулировано данное желание? Проведем работу над ошибками: во-первых, нужно определить значения счастья лично для вас. Для кого-то счастье – это обеспеченная жизнь, другие принимают за счастье исполнение желаний, для третьих – любовь, некоторые считают за счастье покупку недоступной вещи... В общем, в зависимости от спроса желания могут быть большими и маленькими. Значит, в самом начале нужно конкретизировать желание. Оно должно быть

доступным, ясным и измеримым. Если возвратимся к нашему примеру, понятие «счастье», в связи с субъективным содержанием, данным требованиям не соответствует. Поэтому мечту каждого человека быть счастливым нужно превратить в доступное, ясное и измеримое желание. Например, для меня счастье – это занятие любимым делом. Желание конкретизировано? Нет. Также, как и желание «Хочу быть счастливым», желание «хочу заниматься любимым делом» не понятно. Если в содержании есть место неизвестности, то это пожелание не относится к грамотно сформулированным желаниям. Во-вторых, всему свое время. Если не конкретизировать его, то счастье может затянуться, конец будет неизвестен... Вышеназванное желание теперь дополним временем исполнения: для меня счастье – всегда заниматься любимым делом. В-третьих, следует соблюдать этику загадывания желания. Ваше желание не должно никому навредить, не противоречить жизненным требованиям и законам вселенной. В противном случае, как говорится «разумное проклятье найдет свое обоснование, неверное проклятье найдет своего хозяина», человек может запутаться в паутине досадных случаев. Желание должно быть нацелено на сеяние зерен добра; направлено на рост, преуспевание, развитие, процветание, основываться на победе, счастье, радости. Поэтому когда кому-то что-то желаете, желайте позитивные обстоятельства. Например, люди часто желают друг другу здоровья. Это – светлое намерение от чистого сердца! Но проблема в произношении данного пожелания. Словосочетание «никогда не болейте» в первую очередь подает человеку сигнал о болезни, то же самое касается пожелания «Чтобы не было недуга». А теперь попробуйте сказать «Будьте здоровы!», «Будьте живы-здоровы!»... впечатление совсем другое!

Еще одно обстоятельство, о котором нужно помнить при формулировании пожелания – избегать отрицательной частицы не, не использовать ее совсем. Отрицательная частица не придает отрицательное значение пожеланию. Например, пожелание неустанных стремлений, неиссякаемой энергии, нескончаемого богатства... Заметили ли вы, что не успев начаться, такие пожелания ограничивают бытие, вместо того, чтобы радовать человека, они огорчают его. Потому что всегда важно первоначальный смысл слова! Назовем корни этих словосочетаний: устать, иссякнуть, закончиться. Попробуйте заменить их следующими пожеланиями, которые полны радости: пожелание больших стремлений, огромной энергии, много богатства...

Разве вежливо, сидя за дастарханом человека, который от всей души делится своей радостью, желать ему «чтобы не убавлялись радостные события в твоей жизни», «чтобы не пошатнулся твой шанырак»? По моему мнению, это неуместные, неучтивые пожелания. Они притягивают скорее неудачу, а не добро. Не это ли бестактность? Попробуем перевести эти желания в вежливые пожелания: «пусть будут благодатными ваши радости», «пусть шанырак ваш будет полон радости». Попробуйте сравнить. Каковы ваши впечатления теперь?

Об этике пожеланий, на ум приходит еще одно досадное обстоятельство – ограничение. Оно в настоящее время осуществляется при помощи частиц «только», «лишь». На первый взгляд, мелочь, но последствия отрицательные. Обратите внимание: «я только удачи тебе желаю». На свете предначертано бесчисленное количество благ! Они не ограничены... Попробуйте произнести пожелания без частиц. В таком случае, когда формулируем друг другу пожелания, давайте будем демонстрировать глубину своей души, чистоту помыслов, щедрость настроения, открытость взаимоотношений и проявлять благие, искренние чувства.

Ныне в казахском обществе, живущем по принципу «Поделись своей радостью – ее станет больше, поделись своим горем – его станет меньше», очень много пиршеств. Так как это встреча, очень много пожеланий, тостов и благословений. При этом запомните следующее: казахский язык очень богатый и могучий язык! Вместе с подарком подготовьте для виновника торжества свое пожелание. Пожелание должно быть вежливым, выражающий это пожелание человек – культурным!

Известно, что желая другим добро, ты получаешь божью милость. Чтобы улучшить свою жизнь, говоря по казахски, «қысқа күнде қырық рет» (за один короткий день загадываешь сорок желаний). У загадывания желаний есть свои характерные особенности. Некоторые люди на ночь отчитываются за пройденный день и загадывают желания на следующий день. Иные лица проснувшись, сразу строят планы на день, в зависимости от их выполнения удваивают желания. Другие люди обратили в привычку просить об исполнении желаний во время чтения намаза в день пять раз. Как бы то ни было, каждый загадывает желание и действует по обстоятельствам. Главное – исполнение желания! Для этого нужно придерживаться метода эффективности желаний.

В определении содержания желания гораздо эффективнее использовать метод «SMART». Аббревиатура SMART, которую в 1954 г. ввел П.Друкер, трактуется следующим образом: конкретный, измеримый, достижимый, реалистичный, определенный во времени [13].

Значит, желание, направленное на выполнение цели, должно быть измеримым, достижимым, определенным во времени. Например, желание «желаю, чтобы мой сегодняшний день прошел удачно» конкретное, достижимое, реалистичное, есть фактор времени, но нет единицы измерения. Что определяет удачу? Полная реализация вашего однодневного плана? Или хорошее настроение на весь день? Приятная новость, неожиданная радость, чувство себя счастливым? А если это желание сформулировать так: «хочу, чтобы все запланированное реализовалось быстро и легко, настроение было приподнятым из-за приятных новостей, вечером встретился с детьми в хорошем состоянии духа». Вы заметили, что содержание этого желания направлено наружу? Человек, который направил удачу «сегодняшнего дня» на эффективность связи с внешней средой...

В сутках 24 часа, из них условно 8 часов проходят вне дома (на работе), 8 часов проходят во время сна. А остальные 8 часов принадлежат нам и семье. Так как время сна не принимается за дневное время, то «удачный день» в нашем примере охватывает первые 8 часов; а где же удача остального времени, проводимого с семьей? Для сохранения гармонии триады «Человек – природа – общество», наши современники должны уметь обращать эту проблему в актуальное желание! В результате овладения техникой грамотного составления желаний увеличивается ответственность человека, он сможет сознательно управлять своими действиями, будет увеличена способность положительно влиять на окружающих. На основе сознания как озарение, будет развиваться общественное сознание.

Итак, мы в качестве средств модернизации сознания современного человека рассмотрели такие психологические категории, как чистота намерений, чувство ответственности, добрые пожелания и вера в свои силы. Все они тесно связаны, переплетены между собой, это совершенные качества, ведущие человека к чистоте, добру, счастью и здоровью.

Список использованной литературы:

- 1 Кунанбаев А. Полное собрание сочинений. – Алматы: «Жазушы», 1988. – 356 с.
- 2 Брэдли Р. Вино из одуванчиков. – Москва: «Эксмо», 2016. – 302 с.
- 3 Усербайұлы М. «Абай мен Шәкәрім мұраларындағы жан мен тән ұғымдарына қысқаша шолу» //Приложение «Абай әлемі» <https://abaialemi.kz/>
- 4 Сатя В. Пробужденный (биография Ошо). – М., 1994.
- 5 Казахские народные песни <http://song.kazakh.ru/folk/>
- 6 Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алматы: «Жазушы», 1973. – 289 с.
- 7 Коновалов С.С. Человек и Вселенная. Информационно-энергетическое учение. – СПб.: АСТ, 2015. – 240 с.
- 8 Мырзахметұлы М. Абай және Шығыс. – Алматы: «Қазақстан», 1994. – 208 б.
- 9 Шонабаев А., Шонабаева Х. «Адам – жер бетінің халифасы». – Тараз: «Сенім», 2011. – 75 б.
- 10 Алиса А. Бейли. Душа и ее механизм. Проблема психологии. – М.: «Лориэн», 1995. – 134 с.
- 11 Крайон Ли Кэрролл. Поднятие завесы. Апокалипсис Новой Энергии. – М.: «София», 2008. – 416 с.
- 12 Йасауи А. Диуани хикмет. – Туркестан: МКТУ, 2012. – 226 с.
- 13 Друкер Дж. На каждый день. 366 советов успешному менеджеру. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2012. – С.432.

МРНТИ 15.01.11

Ж.А. Ускенбаева¹, М.П. Оспанбаева², А.Ж. Култаева³

*^{1,2,3}Жамбыл облысы бойынша мұғалімдердің біліктілігін арттыру институты
Тараз, Қазақстан*

САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ

Түйіндеме

Қазіргі заман адамы өз іс-әрекетін сезінуге, оған жауапкершілікпен қарауға, әр қадамын (ой өрісін) саналы түрде басқаруға және күтілетін нәтижені алдын-ала болжап, жетістікке ұмтылуға барынша ынталы болуы тиіс. Бұл – өзгермелі әлемдегі табыстылық шарты. Ал оған жетелейтін мүмкіндік – ішкі әрекет, яғни ойдың – амалға ауысуы. Сананың сәулеленуіне әкелер қарапайым жол – ниет тазалығы. Ниеті таза адам өз

санасын сәулелендіре алады. Сәулелі сана иесі көптің ниетін тазарта алады. Ал бұл екеуінің де астарындағы негіз – тілек. Адам баласына бұйыртылған нығметтердің барлығы тілектің күшімен жүзеге асады.

Тілекті дұрыс тілей білу шарт. Оны тілек тілеу сауаты деп атаймыз. Сауатты тілек толық болады. Ең әуелі тілекті нақтылау қажет. Ол қолжетімді, орындалуы айқын әрі өлшенетіндей болуы шарт. Екіншіден, әр нәрсенің мерзімі, уақыты болады. Оны ашып көрсету керек. Үшіншіден, тілек тілеу әдебін ұстанған жөн. Сіздің тілегіңіз ешкімге зиянын тигізбейтіндей, өмір талаптары мен кеңістік заңдарына қайшы келмейтіндей болуы қажет. Олай болмаған жағдайда адам келеңсіздіктердің шырғауына оратылуы әбден мүмкін. Тілек мақсаты жақсылық дәнін себу; өсу, өркендеу, даму, гүлденуге бағытталу; жеңіс, бақыт, шаттыққа негізделуі шарт. Сондықтан, тілек тілегенде жағымды жағдайды тілеңіз және «тек», «тек қана» сынды шектеулерден арылыңыз. Төртіншіден, болымсыз есімдіктен аулақ болу, оларды мүлдем қолданбау. Басталмастан жатып болмысына шектеу қояр тілек кісіні қуантудың орнына қынжылтады. Себебі ауыздан шыққан әрбір сөздің әуелгі мағынасы маңызды! Тілек тілеу сауатын игеру нәтижесінде тұлғаның жауапкершілігі күшейіп, әрбір іс-әрекетін саналы түрде басқара алатын болады; өзіндік дамумен қатар, айналасына оң ықпал ету қабілеті артады. Әр жеке сананың сәулеленуі негізінде қоғамдық сана кемелденеді.

Сонымен, адам санасын жаңғыртудың заманауи психологиялық құралдары ретінде, ниет тазалығы, жауапкершілікті сезіну, оң тілек және өз құдыреттілігіне сенім сынды категорияларды қарастырдық. Олардың әрқайсысы бір-бірімен тығыз байланысты, әрі біріне бірі жалғасып, адамды тазалыққа, мейірімге, бақыт пен бақуаттылыққа кәміл жетелейтін кемел қасиеттер.

Түйін сөздер: сана, рух, ниет, тілек, таным, жауапкершілік, ұғыну, әдеп, мәдениет, қуат, әлеует, сенім, құдірет, қасиет, тазару

Zh.A. Uskenbaeva¹, M.P. Ospanbaeva², A.Zh. Kultaeva³

^{1,2,3}Institute for training of pedagogical workers

MODERN PSYCHOLOGICAL MEANS OF MODERNIZATION OF CONSCIOUSNESS

Summary

A modern person should be motivated to succeed, to realize his actions, to be responsible for each of his steps (thought forms) and to predict the expected result. Because they are the conditions for success in a changing world. And the possibility of achieving them is in the process of exteriorization, that is, the embodiment of the internal plan for concrete actions. Purity of thoughts is the naive path to awareness. A person with pure intent can achieve illumination. A conscious person is able to awaken a multitude of other consciousnesses. And behind this lies the desire, the choice. All the blessings of mankind are realized directly through intentions.

You need to be able to correctly guess the desire. To do this, first of all, you need to refine the query. It must be accessible, specific and measurable. Secondly, you need to determine the time and time of execution. Third, one should adhere to ethics and tact. Your wishes should not harm anyone, and do not contradict the laws of the universe. Otherwise, they can adversely affect the situation. The desire should be aimed at good, growth, prosperity, development. Do not use the adverb "only", since it has a restrictive character. Fourth, avoid the use of a "not" particle. Forming a desire, it is necessary to build a sentence so that it does not contain a negative particle. As a result of mastering the correct algorithm of guessing the desire, responsibility, conscious control of one's action is increased; self-regulation and a positive influence on a close environment. With the process of enlightening each individual consciousness, public consciousness is being perfected.

Thus, as modern psychological tools for the modernization of the consciousness of the person, intentions, desires, responsibility, faith, awareness are made. Each of them is closely related to each other, and are perfect personality traits leading to success, prosperity and harmony.

Keywords: consciousness, spirit, intention, desire, cognition, responsibility, awareness, tact, culture, energy, potential, faith, power, dignity, purification

ӘОЖ: 1.159.9:316.6

А.Ж. Аяганова¹

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда, Қазақстан

ТҰЛҒАНЫҢ АУТОДЕСТРУКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада тұлғаның аутодеструктивті мінез-құлығын зерттеу мәселелері қарастырылады. Аутодеструктивті мінез-құлық сипаттары жетекші ғалымдардың көзқарасында талданады. Қазіргі күні

тұлғаның қарқынды әлеуметтену функциясын бұзатын ауытқушы мінез-құлығы көптеген ғылымдардың (философия, медицина, педагогика, әлеуметтану, заң) зерттеу нысанына айналып отыр. Бұл мақала мазмұны қарастырылып отырған мәселені әлеуметтік-психологиялық сипатта тұжырымдауға бағытталады.

Бұл мақалада аутодеструктивті мінез-құлық әлеуметтену үдерісінде және әрбір жас кезеңінде тұлға құрылымының өзгерістері туындауында мәнді рөлге ие екендігі қарастырылады.

Жаһандану жағдайында тұлғаның мінез өзгерістерінің, әсіресе оның жағымсыз жақтарының алдын алу мәселесі көңіл аудартып отырғаны белгілі. Сонымен қатар, мінезінде ауытқуы бар ұрпақты тәрбиелеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы орайда, мақалада аутодеструктивті мінез-құлық анықтамалары, туындау себептері мен салдарларына байланысты теориялық зерттеулер жүйеленеді. Мақала мазмұны аутодеструктивті мінез-құлықты болдырмай, ұлт денсаулығын психологиялық сипатта сауықтыру міндетін алға тартады.

Түйін сөздер: деструкция, аутодеструктивті мінез-құлық, психикалық бұзылыстар, психологиялық денсаулық, әлеуметтену, дезадаптация

Бүгінгі күні қоғамда адамның өмірлік әрекеттерінің әлеуметтік-экономикалық және психологиялық трансформациялары жүзеге асып отыр. Мұның салдарынан тұрғындардың әлеуметтік бағдарлана алмауы мен дезадаптациясы туындайды. Бұл деструктивті психикалық процесстердің дамуынан және адам мінез-құлығының аутодеструктивті формасының өсуінен көрінуде. Соңғы онжылдықта адам мінез-құлығының аутодеструктивтілік мәселесі өршіп, жалпыға тән құбылыс ретінде сипат алып, жеке жағдайда мемлекетке қауіп-қатерді төндіруде. Осы орайда, бір жағынан деструктивті мінез-құлықтың дамуына әсер етуші факторлар мен жағдайларды меңгеру, аутодеструктивті мінез-құлыққа бейім адамдардың психологиялық ерекшеліктерін түсіну, екінші жағынан, жаңа өзгерген әлеуметтік жағдайлардағы бейімделуде қиындықтарды сезінетіндерге психологиялық көмек беру, алдын алу және психокоррекциялау мәселесі өзінің өзектілігін туындатты.

«Деструкция» (лат. – destructio) ұғымы барлық ғылым саласында қандай да бір қалыпты құрылымды «бұзу» немесе «қиратуды» білдіреді. Егер бұл ұғымды біз психологиялық мәнмәтінде қарастыратын болсақ, онда бұзуға және зиян келтіруге бағытталу немесе басқа адамның тұлғасына озбырлық көрсету болып табылады. Дегенмен, сырттай деструктивті мінез-құлық формалары құқықтық, моральдік-этикалық және мәдени нормаларға қайшы келмей, тұлғаның тұтастығын бұзып, оның дамуын тежеп және белгілі бір дәрежеде тұлғааралық қарым-қатынасты қиындатады. Тар мағынада деструктивті мінез-құлық «қирату мен субъектінің өзіне немесе өзгелерге зиян келтіруі, қоғам қабылдаған нормадан ауытқуы, өзінің мінез-құлығын реттеуі мен бақылауының жоғалуы» болып табылады. Сонымен қатар, деструктивті мінез-құлықтың субъектісі мен объектісі бір адам болуы мүмкін. Бұл жағдайда біз аутодеструкция туралы айтқанда адам әрекеті талданып, оның нәтижесі өзіндік зиян келтіруге немесе өзінің өліміне әкеп соқтыратындығын сөз етеміз. Аутодеструктивті мінез-құлықтың шектен шыққан көріністері суицид болып табылады – өлімге тікелей алып келетін саналы, ниеттелген әрекет актісі.

Өртүрлі аутодеструктивті мінез-құлық формаларының қалыптасу детерминанттарына шиеленіске әсерлену жағдайында психологиялық жайсыздыққа, психосоматикалық бұзылыстарға, сондай-ақ, жекелей немесе толықтай адаптациялық механизмдер әрекетінің ауытқуына алып келетін әлеуметтік және рухани қажеттіліктердің оқшаулануына кіреді. Нәтижесінде адамдардың кейбір бөлігінде мінез-құлықтың санадан тысқары көрінісі басым болу жағына қарай қозғалады. Бұл аутодеструктивті мінез-құлықтың туындауының қайнар көзіне айналады.

Кеңестік және шетелдік зерттеулерге сүйенетін болсақ, аутодеструктивті мінез-құлықтың мәнін девиантты мінез-құлық, аутоагрессия, дезадаптация, тұлғаның анамальді дамуы және «психологиялық денсаулықтың болмауы» деген ұғыммен арақатынаста анықтайды.

Ғылыми зерттеулерде аутодеструктивті мінез-құлықтың тар және кең мағынада түсіну жағдайы бар. Бірінші жағдайда физикалық бұзылыстарға жоғары тәуекелдікпен байланысты белсенділік (В.А. Тихоненко [1]). Екінші жағдайда бұл тек өмір үшін қауіпті емес, сонымен қатар, индивидті ертерек физикалық өлімге бағыттауға мүмкіндік беретін шынайы және әлеуметтік-еріктік бақылауы бар кез-келген әрекеттер (Н.Табачник [2]).

Жалпы алғанда аутодеструктивті мінез-құлық – бұл әлеуметтік орта жағдайларына тұлғаның бейімделе алмаушылық қабілетінің көріністері. А.Г. Амбрумова [3] еңбектегінде деструкция – бұл әлеуметтік шындайтын тұлғаның әлеуметтік-психологиялық дезадаптациясы.

Көптеген зерттеулерде аутодеструктивті мінез-құлық мәні тұлғалық денсаулықтың болмауы, тіршілік етуден бас тарту, рухани және адамгершілік шығындардың өту ауыр қалпына келуіндегі

көріністер ретінде ашылады (Б.С. Братусь [4]). Аутодеструктивті мінез-құлықты анықтауға бағытталған зерттеулерді талдау нәтижесінде бұрмаланған әлеуметтенудің интегральді көрсеткіші деген тұжырым жасауға болады.

Әлеуметтенудің бұрмалануы оның негізгі функциясының бұзылуына алып келеді: әлеуметтік жағдаятты адекватты бейнелеуде тұлғаның қалыптасуы, маңызды қоғамдық міндеттер шешуді өз қолына алу жағдайы және өзінің руханилығын социумда көрсетуі.

Тұлғаның аутодеструктивті мінез-құлығы – бұл әлеуметтік нормаларға қарама-қайшы келетін қылықтар жүйесі түрінде және әлеуметтену үдерісінің бұрмалануында көрініс береді. Мұның нәтижесінде тұлға ерікті және еріксіз өзінің физикалық, психологиялық және әлеуметтік саулығына мәнді зиян келтіреді.

Аутодеструкцияның күрделілік және көпаспектілі феноменін оның көптеген мынадай детерминанттары анықтайды: а) оқыту және тәрбие үдерісі жүзеге асатын шағын және үлкен оәлеуметтік жағдаяттар ерекшеліктері; ә) адаптациялық стратегияны анықтайтын тұлғалық ерекшеліктер, яғни, бағыттылық пен белсенділік формасы.

Аутодеструкцияның қалыптасуы мен бекуіне социумның әсері біршама зерттеулерде талданады (Ю.А. Клейберг [5]; В.Т. Кондратенко [6]).

Ғылыми зерттеулерде аутодеструктивті белсенділікке қозғаушы күш болатын тұлғалық қасиеттерге назар аударылады. Аутодеструктивті мінез-құлыққа бейім тұлғаларға жағымсыз өзіндік қатынас, адекватты емес өзіндік бағалау, сыртқы дүниеге экстрапунитивті (қоршағандарға агрессия жолымен аффект күші) ыңғайлану және өзіне интрапунитивті (өзіне жарақат түсіру жолындағы аффект күші) қатынас, өзінің өміріне немқұрайлы қатынас сипатты болып табылады (Т.Н. Горобец [7]). Ауытқушы мінез-құлықта тұлға қобалжуларының рөлі ерекше атап көрсетіледі. Әсіресе бейімделуді қиындататын жеткіншектік кезеңдегі мінез акцентуациясының мәліметтері ұсынылған.

Аутодеструкция феноменін зерттеудің өзекті бағыттары психология ғылымының әртүрлі саласында қалыптасқан – жас, педагогикалық, әлеуметтік, клиникалық психология, еңбек психологиясы. Әсіресе, аутодеструктивті мінез-құлық табиғаты туралы теориялық тұжырымдар психологиялы ғылымының тарихи қалыптасқан бағыттары мен мектептерінде зерттелді.

Психоанализ бағытында адамзат деструкциясында әртүрлі табиғаттағы конфликтілер алға шығады. Олардың динамикасында ата-аналар мәнді рөлге ие. Теорияда бүкіл өмір ағымында ата-анамен қарым-қатынастағы баланың қобалжуларының әсеріне екпін беріледі. Белгілі ғалым Э.Фромм деструктивтілікті қазіргі қоғамның әлеуметтік құрылымдарымен үйлесімділікке қол жеткізе алмаумен байланыстырады [8].

Гуманистік психологияда мінез-құлықтық бұзылыстар өзі туралы шынайы көзқарастардың болмауы, өзіндік жүзеге асыру ұмтылыстары мен сыртқы бағалауға тәуелділік арасындағы конфликтімен негізделеді. В.Франкл бойынша аутодеструктивті мінез-құлық экзистенциалды фрустрацияның салдары болып табылады [9].

Аутодеструктивті мінез-құлықтың барлық формасы көрсеткіштерінің өсуі статистикалық мәліметтермен де дәлелденіп отыр. Мұның барлығы тек ғана теориялық-әдіснамалық қажеттілікпен негізделіп ғана қоймай, сонымен қатар, адамның аутодеструктивті мінез-құлығын қолданбалы талдау, құндылық және дүниетанымдық бағдар басымдылықтарының өзгерістері мәнмәтінінде профилактикалау және коррекциялау тұжырымдамасын жасауды талап етеді. Бұл үдерісте акмеология маңызды рөл ойнауы мүмкін. Акмеология ғылымы адам өмірінің құндылықтары, өзіндік жетілу және даму қабілеттілігі туралы ғылым. Осы орайда, мынадай сұрақтарға жауап беруге көмектеседі: адам мінез-құлығының аутодеструктивті формаларына қалай қарсы тұруға болады, өзіндік даму мен өзіндік жүзеге асыруға тікелей қарсы тұру. Әлеуметтік психологияда бұл феномен тобырлық құбылыс болып табылады.

Қазіргі жағдайда мінез-құлықтың аутодеструктивті формасын тобырлық құбылыс ретінде психопрофилактикалау мен психокоррекциялауға интегративті тұғырлар негізінде қарастыру мәселесі алға шығады. Бұл әртүрлі саладағы білімдерді біріктіріп, ассоциалды құбылысқа қарсы тұрудың жаңа моделін құруға мүмкіндік береді. Жаңа модельдің негізінде мынадай мінез-құлық компонентінің интегративті байланысында көрініс беретін полиқұрылымды және процессуалды «өзіндік жою» ретінде аутодеструктивті мінез-құлық тұжырымдамасы жатыр: психологиялық, танымдық, әлеуметтік-психологиялық, когнитивтік, креативтік, аутопсихологиялық, әлеуметтік-перцептивтік және биологиялық.

Аутодеструктивті мінез-құлық өзі еркімен саналы түрде өзіндік «қирату, бұзу» және мерзімінен бұрын өлуге бағытталған ауытқу болып табылады. Адамның аутодеструктивті мінез-құлығының мәнді сипаттамаларына мыналар жатады: материалдық және рухани қажеттіліктердің фрустрациясы салдарынан дезадаптация, мінез-құлықтың стратегиялық мағынасының жоғалуы; шығу тегі экзо-немесе эндогенді психобелсенді заттарға патологиялық қажеттіліктер ретінде психикалық және физиологиялық тәуелділіктің қалыптасуы; саналы өзін қиратушы жалған өтемдеуіш детерминант ретінде патологиялық қажеттіліктің өзектенуі; жүзеге аспаған тілектердің нәтижесі ретіндегі тұлғашылық шиеленіс- адамның функциялық мүмкіндіктеріне алып келетін күшті немесе жеке стимулдау.

Көптеген зерттеулерді зерделей келе, мінез-құлықтың аутодеструктивті формасының таралуына мүмкіндік беретін мынадай әлеуметтік-психологиялық жағдайлар мен факторлар ашылды: объективті жағдай – қоғамдық-экономикалық формацияның ауысуы және оның салдарынан материалдық және рухани қажеттіліктердің шектелуі салдарынан әлеуметтік дезадаптацияның пайда болуы. Субъективті жағдай – кез-келген эмоциялық жайсыздыққа психофизиологиялық, интрапсихикалық жағдай, психикалық тұрақтылықтың төменгі деңгейі және тұрақты дезадаптациялық реакциялар жатады.

Адамның аутодеструктивті мінез-құлығының объективті факторлары – тұлғаның әлеуметтенуіндегі дезадаптациялық үдеріс, топтық асоциалды ықпал ету факторы, аутодеструкция аймағындағы төменгі құзыреттілік деңгейі. Субъективті фактор – индивид, тұлға, субъект ретіндегі адамның ерекшеліктері. Оның көріну өлшемінде аутодеструктивті мінез-құлықтың туындауы мен динамикасына мүмкіндік беретін субъективті себептер алға шығады. Оларға: адам психикасының этнопсихологиялық, гендерлік, жастық, тұлғалық, мінездік, темпераменттік, когнитивтік, кәсіби ерекшеліктері жатады. Негізгі психологиялық-акмеологиялық факторларға өзін-өзі танудың бұрмаланған векторы, кеңістік және уақыттың субъективті моделінің адекватты емес қалыптасуы, деформацияланған өзіндік бағалау, өзіндік дамуға ұмтылыстың болмауы.

Аутодеструктивті мінез-құлық қалыптасуының базалық әлеуметтік-психологиялық факторы тұлға әлеуметтенуінің дезадаптациялық үдерісі болып табылады. Сонымен қатар, мінез-құлықтың аутодеструктивті формасы қалыптасуының критерийлері жасалған. Критерийлерге мыналар жатады: мінез-құлық актісінің мақсаттарының өзгеруі (мотивтің мақсатқа қарай қозғалысы), дезадаптация және өзіндік қиратушы жалған өтеуіш іс-әрекет. Критерийлер шартты түрде көрсеткіштердің төрт тобы бойынша ұсынылуы мүмкін: жалпы, мақсаттық, жарамдылық және жеке. Жалпы критерийлер мынадай көрсеткіштерде көрінеді: абсолютті өмір құндылығын теріске шығару, әлемнің жағымсыз рефлексиясы, жекелей немесе толықтай адаптацияның кері кетуі, өлімге еліктеу басым болатын адаптивті емес белсенділік.

Біршама зерттеулерде адамның аутодеструктивті мінез-құлығын бағалау деңгейі ұсынылған. Бұл үдерістің өту стадиясы мынадай көрсеткіштерде анықталады: «қалыпты-патология» қағидасының негізіндегі «дені сау-ауру». Дезадаптация дәрежесі және тұлғаның жетекші іс-әрекеті деңгейлердің басты индикаторы болып табылады. Айқын шеттетілген әлеуметтік талаптар аутодеструкцияның полярлы нүктесінің алғашқы индикаторы болып табылады. Ал екіншіге субъектінің жетекші іс-әрекетін жалған өтемдік өзіндік «қиратушы» әрекеттің ауыстыруы жатады. Сонымен, көптеген зерттеулерде адамның аутодеструктивті мінез-құлық формаларының ерекшеліктері анықталған: суицидтік, маскүнемдік, наркомания, іс-әрекеттің тәуекел түрлері.

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, аутодеструктивті мінез-құлықты анықтау жағдайын және факторларын, динамикасын мен заңдылықтарын, сонымен қатар, бұл құбылыстың туындау механизмін, таратылу және динамикасын зерделеу- теориялық талдаудың міндетін ғана емес, сонымен қатар, ұлттың әлеуметтік-психологиялық денсаулығын сақтау бағдарламасының ғылыми негізін жасауды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Тихоненко В.А. *Морально-этические аспекты суицида и вопросы реабилитации.* – М., 1984. – С.47-62.
- 2 Табачник Н. *Психология национал-сервизизма.* – С.99-104.
- 3 Амбрумова А.Г. *Возрастные аспекты суицидального поведения/Сравнительно-возрастные исследования в суицидологии. Сборник научных трудов.* – М., 1989. – С.145.
- 4 Братусь Б.С. *Аномалии личности.* – М.: Мысль, 1988. – С.301.
- 5 Клейберг Ю.А. *Социальные нормы и отклонения.* – М.: Смысл, 1998. – С.390.

6 Кондратенко В.Т. *Девiantное поведение подростков: Социально-психологические и психиатрические аспекты.* – Минск, 1988. – С.245.

7 Горобец Т.Н. *Социально-психологические и биологические факторы развития явлений массового аутодеструктивного поведения // Уч. пособие «Основы социального психоанализа» // Под ред. Федоркиной А.П.* – М.:РАГС, 1996. – С.236-318.

8 Фромм Э. *Бегство от реальности. Тайны порока.* – Харьков: ИКФ Гриф, 1995. – С.146-204.

9 Франкл В. *Человек в поисках смысла.* – М.: Прогресс, 1990. – С.158.

А.Ж. Аяганова¹

*¹Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата
Кызылорда, Казахстан*

ПРОБЛЕМА ИССЛЕДОВАНИЯ АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье рассматриваются проблемы исследования аутодеструктивного поведения личности. Особенности аутодеструктивного поведения личности всегда находились в поле зрения ведущих ученых. Сегодня аутодеструктивное поведение, как один из факторов не выполнения личностью своей социальной функции, стало объектом исследования многих наук – философии, медицины, педагогики, социологии и права. Содержание данной статьи рассматривает эту проблему с социально-психологической позиции. Общеизвестно, что в период глобализации общества работа по предупреждению и профилактике негативных изменений в поведении личности является важной. Исходя из этого, воспитание поколения, имеющего отклонения в своем поведении, одна из актуальных проблем. В статье рассмотрено, что в процессе социализации и на каждом возрастном этапе своего развития личность претерпевает изменения из-за аутодеструктивного поведения, поэтому данное поведение играет большую роль.

В связи с этим, в статье представлены теоретические взгляды ведущих зарубежных и отечественных ученых на понимание термина «аутодеструктивное поведение», на причины его появления. В содержании статьи с позиции психологии предлагаются меры по предупреждению такого поведения, а также меры по психологическому оздоровлению нации.

Ключевые слова: деструкция, аутодеструктивное поведение, психические отклонения, психологическое здоровье, социализация, дезадаптация

A.Zh. Ayaganova¹

¹The Korkyt Ata Kyzylorda State University

THE PROBLEMS OF RESEARCHING SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR OF PERSONALITY

Summary

As the title implies the article describes the problems of researching self-destructive behavior of personality. Self-destructive attitudes are analyzed in terms of leading scientists. At present, the distorted behavior of the individual, which violates the function of intensive socialization, is the subject of many forms of research (philosophy, medicine, pedagogy, sociology, law). The content of this article is aimed at formulating the socio-psychological nature of the problem under consideration. It has been concluded that self-destructive behaviors have a significant role in the process of socialization and changes in personality structures at every age.

It is well-known that in the context of globalization, attention is paid to the prevention of personality changes, especially the negative ones. At the same time, the upbringing of generations with deviant behavior is one of the topical issues. In this regard, the article focuses on the theoretical researches related to the causes of self-destructive behavior, causes and effects of the occurrence. The content of the article suggests preventing the self-destructive behavior and psychological health of the nation.

Keywords: destruction, self-destructive behavior, mental disorders, mental health, socialization, dezadaptaciya, self-destructive psychology

Н.А. Ахметов¹

¹Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ АМАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ЗИЯНДЫ ӘДЕТТЕРГЕ ЖАСТАРДЫҢ ЖАҒЫМСЫЗ КӨЗҚАРАСЫН ТӘРБИЕЛЕУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада әр түрлі елдердің зиянды әдеттермен күресі және олардың алдын алу мәселелерінің бірнеше бағыттарына талдау жасалған. Жастар арасында темекі тарту, ішімдік ішу, нашақорлық сияқты зиянды әдеттердің кең тарауының себептері туралы психологтардың түрлі болжамдары келтірілген.

Автор зиянды әдеттердің алдын алудың үлгісі мен өзіндік тұжырымдамасын жасап, оны психологиялық және педагогикалық тұрғыдан жақсы негіздеген.

Түйін сөздер: темекі тарту, ішімдік ішу, нашақорлық, олардың таралу себептері, өзіндік тұжырымдама

Денсаулық идеологиясының моделі, негізделген іс-қимыл теориясы мен жоспарланған мінез-құлық теориясы сияқты модельдерді элеуметтік-когнитивті модельдер деп санауға болады. Бұл модельдер біздің салауатты өмір туралы білімдеріміздің нақты теориялық негізі ретінде қызмет етеді, дегенмен оларды мүлде кемшіліксіз деп қарастыруға болмайды. Біріншіден, кейбір зерттеушілер нақты модельді ғұмыр бойы табынып өтетін дін ретінде қабылдайды. Мұндай көзқарас әдетте сол баяғы бір модельдің дені сау мінез-құлық пен жеке-даралық ерекшеліктері әртүрлі адамдар бойындағы тоқырау мен ешбір нәтижесі жоқ жеміссіз қабылдауға алып келеді. Бұл модельдер белгілі бір (осы тұста танымдық) факторлар мен процестерге назар аударады, бұл дегеніміз – басқа қалған факторлар (эмоциялық, соматикалық, элеуметтік, экологиялық) қабылданбайды деген сөз. Бұл модельдердің орталық буыны когнитивті болып табылады, немесе, ұғымдық көзқарасқа сәйкес адам рационалды тіршілік иесі ретінде белгілі бір іс-әрекеттің көрініп тұрған артықшылығы мен кемшілігіне сай ақыл-оймен шешім қабылдайды. Модельдердің сыңарлары арасындағы өзара байланыс математикалық тұрғыдан дәлме-дәл болып келетіні соншалық, кейде тіпті шын мәнінде адамдар «салқын таным» негізінде іс-әрекет жасай ма деген күмән туындайды. Бұл модельдердің басқа да маңызды шектелуі элеуметтік факторға деген жеткіліксіз назар аударуы – салауатты өмір салтының маңызды индикаторы (көрсеткіші) болып табылады.

Біздің ойымызша, студенттердің денсаулық пен салауатты өмір салтына қатынасын қалыптастыруда және белсенді көзқарасын ары қарай іске асыруда келесі факторлар маңызды рөл атқарады:

– достары, ата-аналары, оқу тобындағы курстастары, жаттықтырушылары мен оқытушылар жағынан жасалатын элеуметтік бақылау;

– мінез-құлықтың өзгеруіне әсер ету немесе осындай өзгеріске қарсы тұру (мысалы, егер темекі тартудан бас тарту бозбаланың немесе қыз баланың денсаулығына нашар әсер ететін болса, онда олардың темекіні тастау мүмкіндігін төмендетеді);

– аурудың белгілері немесе сезіну негізінде бақылау жасау, сырқаттың қауіпті белгілері ретінде қабылданатын болса, мінез-құлық үшін едәуір әсер етуі мүмкін (мысалы, егер темекі тастау спорттық нәтижелерге елеулі әсер ете қоймаса (спортшы студенттің) және спортшы емес студенттің өзін сезінуі жақсармаса, онда оған темекіден бас тартпай-ақ қоюға болады.);

– ұғымдық деңгейде бақылау жасау денсаулыққа және қауіпті іс-қимылға бақылау жасау туралы белгілі бір көзқарастарға сүйенуді білдіреді (мысалы, егер студент оған бауыр циррозы (ауыр сырқат) қауіп төндіріп тұрғанын түсінсе, ол алкогольді ішімдіктерді ішуден тыйылған болар еді);

– өзіндік бақылау: егер адам өзі мінез-құлқын өзгертуге шешім қабылдаса, бұл шешімді қатаң сақтау қажеттілігіне сай өзіндік көзқарасы қалыптасады (мысалы, темекі тастау туралы шешім қабылдау мен ішімдік ішуден бас тарту).

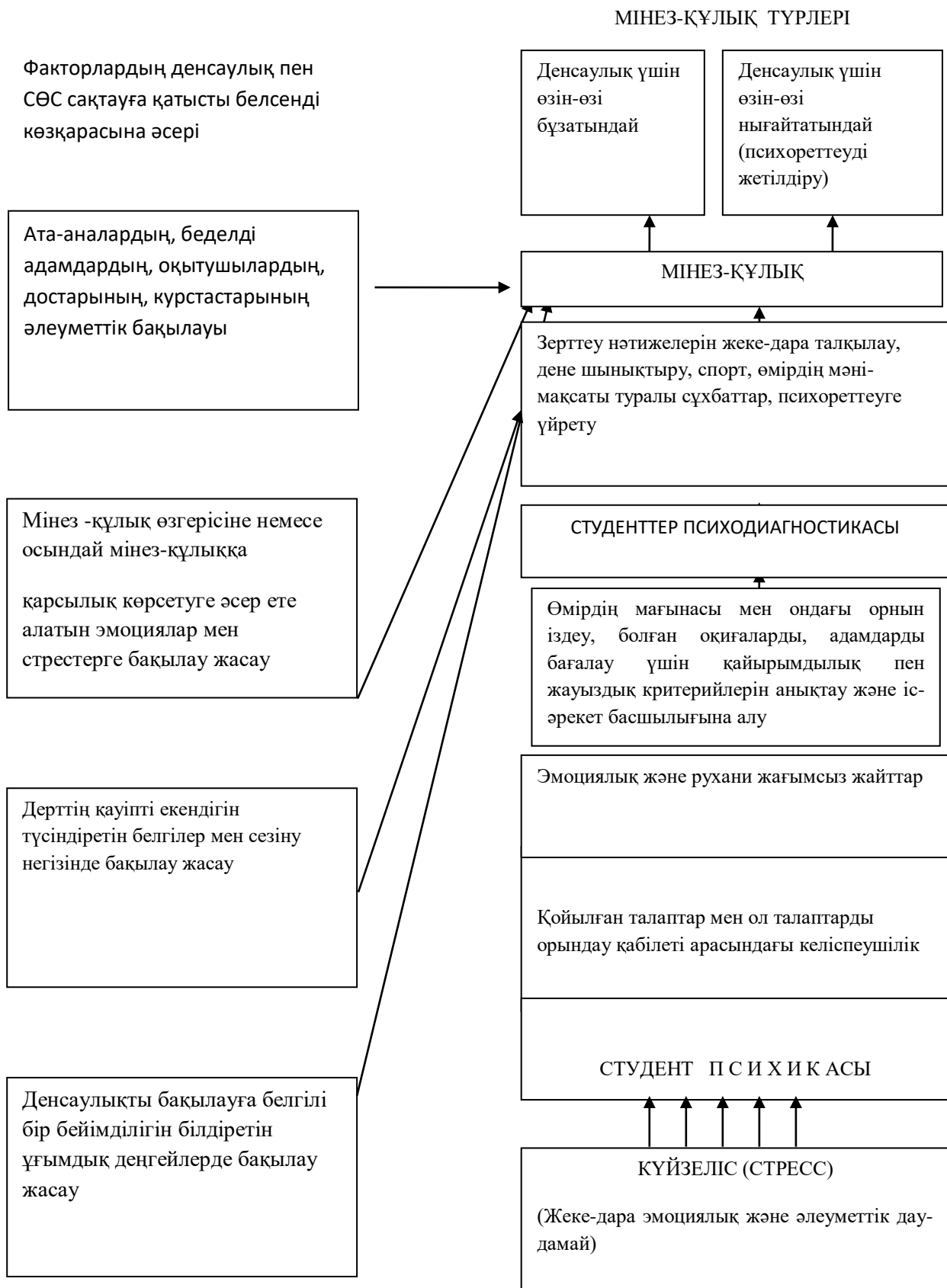
Элеуметтік-когнитивті модельдер бірдей мөлшерде барлық осы тетіктерге қарап қалмағаны мәлім. Олар дені сау мінез-құлықтың когнитивті детерминанттарымен байланысты құнды ақпараттар беретіні сөзсіз, дегенмен, танымның негізгі актілері қалай өзгертіндігі жайлы нақты мәлімет бере қоймайды. Басқалай айтсақ, мұндай модельдер денсаулыққа байланысты мінез-құлықты бөліп тануға арналған әлдеқайда жетілдірілген негіз ретінде қызмет етеді.

Жаңаны қабылдау теориясы әлеуметтік-когнитивті модельді толықтыра түседі, себебі олар денсаулықпен байланысты жаңашылдықты меңгеруге талпынған қадамдарды нақтылай түседі. Модель өмірге денсаулық сақтаудың белгілі бір стратегиясын ендіру тұтас алғанда да және жекелей алғанда да біртіндеп жүріп отыратын процесс екендігін көрсетеді және денсаулыққа байланысты мінез-құлық өзгерісінің басқа да көптеген принциптері мен бағыттарының барлығын білдіреді.

Одан басқа көптеген психологиялық көзқарастар да бар, мысалы, ассоциациялық ғылым, когнитивті-мінез-құлықтық теориялар, өзіндік реттеу мен әлеуметтік ғылымдар жоғарыда аталған модельдермен бірге мінез-құлықты өзгертуге деген тиімді де кешенді көзқарасқа арналған берік негізді қалайды [1, 60 б.].

Осы және басқа да модельдердің негізінде біз жастардың көзін жеткізу жолдары арқылы денсаулығын нығайтуға арналған және оларды бірте-бірте өздерінің психикалық күйлерін реттеу әдістеріне үйрететін қозғалыс белсенділігінің пайдасы мен зиянды әдеттерге деген теріс қатынасты тәрбиелеудің тұжырымдамасын жасадық (1-сурет).

Біздің тұжырымдамамыздың іргетасын алғаш рет беделді физиолог-зерттеуші ғалым И.П. Павлов [2, 91 б.] және психолог ғалым З. Фрейд [3, 10 б.] адам ағзасындағы психикалық және физиологиялық процестердің өзара тығыз байланысының заңдылықтары негізінде қалады. Болашақта олардың жай-күйі нақтылана түсті және лайықты ізбасарлардың зерттеу еңбектері арқылы одан әрі дами түсті, нәтижесінде – психосоматика ғылымы пайда болды, ол ағзадағы психикалық процестердің физиологиялық процестерге әсерін зерттеді.

Сурет-1. Дене тәрбиесі мен өзіндік реттеу арқылы жастардың зиянды әдеттерге деген теріс қатынасын тәрбиелеу тұжырымдамасы

Ағзадағы бұл процестердің өзара байланысы симпатикалық-адреналиндік жүйе арқылы гормондар тобының синтезделу белсенділігін келесі тәртіппен арттырып отыратын орталық жүйке жүйесінің қатысуы негізінде стресс жағдайлары туындаған тұста, эмоциялық ширығу мен бұлшық ет жұмысын қоса алғанда іске асырылды: дофамин→норадреналин→адреналин (катехоламиндер деп аталатындар) [4]. Бірінші рет стресс туралы ұғымды канадалық биолог ғалым Г.Селье (H. Selye) [5, p. 40] ұсынды, ол стрестің үш сатысын атап көрсетті – бірінші сатысы – мазасыздану сатысы (қорғану күштерін жұмылдыру), екінші сатысы – резистенттілік сатысы (қиын жағдайларға төселіп алуы) және жадап жүдеу сатысы (ұзақ уақытқа созылған стрестің әсері) .

Зерттеу еңбектері гормондар бөліну деңгейі дене жүктемелерінің қарқындылығына, оған ағзаның бейімделу дәрежесіне, эмоциялық ширығудан (агрессивтілік, қорқыныш, сенімсіздік) шаршау және т.б. сипатына қарай байланысты болатындығын көрсетіп отыр [14, p. 40].

Соңғы зерттеулер бойынша, барлық соматикалық аурулар қарапайым суық тигеннен бастап, қатерлі ісікке дейін «психосоматикалық» болып табылады. Стрестердің ұзақ та қарқынды әсері адам денсаулығын бұзатындай аса қауіпті жағдайларды туындатуы мүмкін. Психикалық ширығу салдарынан невроз, жүректің ишемиялық ауруы, қант диабеті, бронх астмасы және гипертония ауруларының пайда болатындығы жайлы көптеген мәліметтер жинақталған [6, 66 б.]. Стресс туындайтын жағдай ұсынылған талаптар мен адамның осы талаптарды қанағаттандыратын қабілеті, яғни психикалық тұрғыдан ширығуы арасындағы келіспеушіліктің салдарынан пайда болады. Мұндай психикалық күйлер көптеген студенттерге тән сипат болып келеді. Бұл деректер Ж.Бозтаев [7, 18 б.] және басқа да авторлардың зерттеулері арқылы дәлелденіп отыр.

Жағымсыз психикалық күйлер Ресей ЖОО студенттерінің бойында байқалған. Мысалы, Саратов мемлекеттік университетінің зерттеу барысындағы 200 студентінің (82% қыздар) 44%-да жоғары мазасыздық байқалса, өзіне қол жұмсауға деген бейімділік – 58%-да, әлеуметтік пессимизм – 49%-да, агрессивтілік – 57%-да, өмірлік мақсаттарын жоғалтуы – 40%-да анықталған [8, 144 б.]. Автор ағзаның бейімделу-толықтыру мүмкіндігі тәндік және психикалық түрде болатындығын түсіндіре кетеді. Біріншісі физиологиялық, биохимиялық, гормондық және иммундық жүйе қызметінен тұрса, екіншісіне психологиялық сапалары, өмірлік басымдықтары, тұлға аралық қатынастары мен эмоциялық көңіл-күйлері жатады.

Мұндай өмірлік басымдықтар, «алтын бұзауға» деген құмарлық, билікке ұмтылу, сексуалдық еліктеу, тойымсыздық; адамдар арасында эгоизмге, ашушандыққа құрылған қатынастар; ұнжырғасы түсу, шарасыздық, ашу шақыру сынды психикалық күйлер өмір сүруге деген табандылығын төмендетеді және өлім қаупін арттырады [8, 134 б.].

Автордың пікірінше, эмоциялық және рухани жағымсыз жайттар ауру-сырқат туғызып қана қоймайды, сонымен қатар, оның өзі де бұзатын фактор болып табылады. Автор рухани деген «... сананың өмір мәні мен ондағы өз орнын іздеуге, мейірімділік пен қатыгездіктің критерийлерін анықтауға, адамдарды, оқиғаларды бағалау іс-әрекетінде басшылыққа алуға бағытталған қызметі» деп түсіндіреді. Жағымды деп жалпы адамзаттық нормаларға сай келетін, халық даналығымен және діни уағыздар арқылы нығая түскен іс-әрекеттерді айтады. Олар әр адам мен қоғамның өмір сүруі мен дамуы үшін оңтайлы формаларды іздеуге бағытталған.

Руханилық қоғамда барлық уақытта да болған, бірақ оң немесе теріс бағытта болуы да мүмкін. Рухани іс-әрекет адамның санасында да болып жатады, ол оның психикалық саласымен тығыз байланысты. Қоғамның теріс психикалық күйі мен руханилығының индикаторы ретінде өзіне-өзі қол жұмсау мен кісі өлтіруді атап көрсету бұрыннан қабылданған. Біріншісі – шарасыздық пен өмір мәнінің жоғалғандығын көрсетеді; екіншісі – агрессивтілік, ашушандықты көрсетеді. Қоғамдағы жағымсыз психикалық жайттарды жалпыға кең тараған қылмыстық әрекеттер көрсетеді. Қайта құру, КСРО-ның құлауы мен тәуелсіз елдердің қалыптасу кезеңдері атанған 1986 жыл мен 1995 жылдары Ресейде кісі өлтіру – 4 есе, ұрлық пен тонау – 6 есе өсе түссе, өзіне өзі қол жұмсау саны да кенеттен арта түскен [8, 137 б.].

Г.Д. Әлімжанованың мәліметтері бойынша [9, 67 б.], Қазақстанда 1987 жыл мен 1997 жылдар аралығында 10-24 жас аралығындағы жеткіншектер мен жастар арасында өзіне-өзі қол жұмсаудан 100 мың тұрғын ішінен 19-дан (1989 жыл) 33-ке дейін (1997 жыл) арта түскен, ал 2006 жылы ҚР статистика Агенттігінің мәліметтері бойынша 100 мың халықтың 27 адамы өзіне-өзі қол жұмсаған [13]. Егер бұл мәліметтерді жалпыға бірдей қабылданған сараптама бойынша бағаласақ, онда 100 мың тұрғын халықтың арасынан 20-дан астам өзіне-өзі қол жұмсау оқиғаларының болуы, жоғары көрсеткіш болып саналады, сондықтан бұл деректер қоғамның психикалық күйінің индикаторы болып

табылады десек, жастардың көпшілігінің мінез-құлқы өзгергендіктен, зиянды әдеттерге қарай ұмтылысымен, темекі тартуымен, спирттік ішімдіктер ішіп, есірткі қолдануымен түсіндіруге болады.

Психикалық және рухани жағымсыз жайттар иммундық жүйені бұза отырып, жұқпалы және жұқпалы емес ауруларға қарсылық көрсету қабілетін төмендететіні зерттеу нәтижелері арқылы дәлелденіп отыр [8, 145 б.]. Оған қоса теріс психикалық күйлер денсаулыққа деген басқа да тәуекел тетіктерін ынталандыра түсіп, зиянды әдеттер, артық салмақ немесе, керісінше, дене массасының салмақсыздығын қалыптастырады. Автордың пікірінше, шарасыздық, өмір мәні жоғалған тұста және агрессивтілік салдарынан олардың кең түрде тарай бастауы арта түседі [8, 147 б.].

Темекі тарту тек денсаулыққа ғана зиянын тигізіп қоймайтыны белгілі болып отыр. Темекі тарту адам психикасы мен мінез-құлқын өзгеріске ұшыратады, ол тәуекелшіл болады, өмірге қанағаттануы азаяды, депрессия деңгейі артады, өмір сүруге деген құштарлығы төмендейді [6, 83 б.].

Салауатты өмір салтының танымал насихатшысы Кент Купердің жетекшілігімен өткен Аэробика Орталығында (АҚШ) жүргізілген көптеген зерттеулер негізінде жүру немесе жүгіру түрінде әдістемелік тұрғыдан дұрыс және жүйелі ретпен ұйымдастырылған аэробтық жаттығулар шұғылданушылардың психикалық көңіл-күйін жақсартатыны дәлелденген [10, 135 б.].

Купер былай деп жазады: «Жүгіру және басқа да аэробтық жаттығулармен шұғылдану арқылы өзін бақытты сезіну мен эйфорияға бөлену соңғы жылдары эндорфин деп аталатын қуатты гормондардың бөлінуімен байланысты». «Олар төзімділікті арттыруға бағытталған дене жаттығуларымен шұғылдану барысында ерекше мол бөлініп шығады. Эндорфиндер – морфий сияқты гипофизде жасалып, түрлі жағдайларда, кейде тіпті белсенді дене жаттығулары барысында да жасалады» [10, 135 б.].

Шотландтық және ағылшын биологтары өткен ғасырдың 70-жылдарының ортасында эндорфин молекуласының құрылымын анықтаған соң, эйфория күйі мен дене жаттығуларынан соң эндорфиндер бөлінуі арасындағы байланыстың бары белгілі болды. Қуанышты сезім дене жұмысынан соң бір сағаттай, кейде тіпті одан да көп уақытқа созылады.

К.Купер эндорфиндердің жоғары дәрежелі тиімділігі оның анестезиялық құрал ретінде қолдануға болатындығында деп атап көрсетті. Бұл жайт спорт практикасындағы көптеген оқиғалар арқылы дәлелденіп келеді, мысалы, талай жарыстарда жарақат алған спортшылар оны елемей жарысқа қатысуын жалғастыра берген. Автор 1982 жылы Бостон марафон жарысында болған оқиғаны есіне алады, желаяқ жүйрік 7 мильде (12-ші км.) сан жілігісүйегінің сынғанына қарамастан, бүкіл марафон қашықтығын жүгіріп өтеді [10, 13 б.].

Ағзадағы аэробтық реакциялар жүріп жатқан дене жаттығуларымен шұғылдану барысында оттегі шығыны қозғалыс белсенділігі кезінде толығымен қамтылады, ол жүкті әйелдерге жағымды әсер етеді және олардың қанында эндорфин гормонының жинақталғаны байқалады. Әйелдер аэробтық жаттығулармен жүкті болар алдында шұғылдана бастағаны жөн, ал жүкті болған соң да қалыпты жаттығуларды («жеңіл жүгірісті қосу керек») тоқтатпағаны дұрыс дейді К.Купер [10, 137 б.].

Сондықтан да, зиянды әдеттерге деген теріс қатынастарын тәрбиелеу адам дамуының түрлі кезеңдерінде – балалық шақтағы мектепке дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектептердегі балалық пен жеткіншек жас кезінде, одан соң орта және жоғары оқу орындарында өте үлкен маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Мейес С., Элдерен Т. Психология здоровья и стресс // Психология: комплексный подход // Под ред. М.Айзенка. – Мн.: Новое знание, 2002. – С.589-621.
- 2 Павлов И.П. Полное собрание сочинений. – Т.2. – М.: Наука, 1952. – С.312.
- 3 Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. Сост. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
- 4 Васильев В.Н. Здоровье и стресс. – М.: Знание, 1991. – 160 с.
- 5 Selye H. The physiology of exposure to stress. Montreal, 1950. – 86 p.
- 6 Секач П.Ф. Психология здоровья: Уч. пос. – М.: Гаудеамус, 2005. – 192 с.
- 7 Бозтаев Ж. Использование средств физической культуры в формировании здорового образа жизни студентов: автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.04: – Алматы: КазАСТ, 1999. – 24 с.
- 8 Гундаров И.А. Демографическая катастрофа в России: причины и пути преодоления//Почему вымирают русские. – М.: Эксмо, 2004. – С.109-212.
- 9 Алимжанова Г.Д. Формирование здорового образа жизни учащихся в условиях гуманизации образовательного процесса: дисс... докт. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2004. – 280 с.
- 10 Купер К. Аэробика для хорошего самочувствия. – М.: ФиС, 1989. – 260 с.

Н.А. Ахметов¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова

ПРИЕМЫ САМОРЕГУЛЯЦИИ И КОНЦЕПЦИЯ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ФОРМИРОВАНИЕ НЕГАТИВНОГО ОТНОШЕНИЯ К ВРЕДНЫМ ПРИВЫЧКАМ

Резюме

В статье рассматриваются приемы саморегуляции и концепция воспитания молодежи средствами физической культуры и формирование негативного отношения к вредным привычкам и способы борьбы с вредными привычками в разных странах. Приведены прогнозы психологов о причинах различных вредных привычек, таких как курение молодежи, употребление алкоголя, наркомания.

Автор хорошо обосновал свою концепцию и модели профилактики вредных привычек, с психологической и педагогической точки зрения.

Ключевые слова: курение, употребление алкоголя, наркомания, причина их распространения, концепции

N.A. Akhmetov¹

¹Caspian state University of Technologies and Engineering named after Sh.Yessenov

TECHNIQUES OF SELF-REGULATION THE CONCEPT OF THE EDUCATION OF YOUTH MEANS OF PHYSICAL CULTURE AND NEGATIVE ATTITUDE TOWARDS HARMFUL, DRUG ADDICTION

Summary

Techniques of self-regulation the Concept of the education of youth means of Physical Culture and negative attitude towards harmful, drug addiction.

The article analyzes the problems, their prevention and combating with bad habits in different countries in several directions. Predictions of psychologists about the causes of various harmful habits are given, such as smoking of youth, alcohol consumption, drug addiction.

The author well substantiated his concept and models of preventing bad habits, from the psychological and pedagogical point of view.

Keywords: smoking, alcohol consumption, drug addiction, the reason for their spread, concepts

МРНТИ15.21.51

Г.Т. Топанова¹, Б.Д. Жигитбекова²

¹Павлодарский государственный педагогический институт

²Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая

ПСИХОЛОГИЯ СТАТУСА ИДЕНТИЧНОСТИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Рассматриваются определения идентичности личности с точки зрения различных идеологических подходов. Проводится анализ устойчивых и изменчивых компонентов личности. Освещается проблема определения психологических параметров анализа идентичности, который допускает рассмотрение идентичности человека как с процессуальной, так и со структурно-содержательной стороны. В существующем многообразии концепций и подходов идентичности выделяются пять основных способов осуществления анализа рассматриваемого феномена.

Двойственность, как характеристика идентичности, приводит к разнонаправленным тенденциям её интерпретации. Присутствие статичных и динамичных процессов в одном явлении приводит к различным суждениям и пониманиям этого феномена.

Ключевые слова: идентичность, самоопределение стабильность, рефлексия, формирование личности

О проблеме устойчивости и неустойчивости личности В.Н. Мясищев писал: «Развитие человека заключается в том, что в процессе жизни он изменяется, оставаясь, тем не менее, и в измененном виде самим собой» [1].

Двойственность идентичности в понимании Э.Эриксона выражается в одновременном присутствии статичных и динамичных процессов в одном явлении, с одной стороны «...личность достигает в своем развитии кульминации и обретает некоторую целостность и законченность в пубертатный период», с другой – «мы можем видеть идентичность как постоянно меняющуюся до самого конца жизни, никогда не остающуюся неизменной...» [2, 3, 4].

С момента появления эпигенетической теории Э.Эриксона по сегодняшний день в социально-гуманитарной науке утвердилось многообразное количество направлений исследования идентичности [5, 6, 7].

Термин «идентичность» соотносим с более распространенными в русскоязычном варианте терминами «самосознание», «Я-концепция», «самоопределение», вплоть до совпадения по смыслу с самоопределением. Часто эти термины используются как синонимы. Так, Р.Бернс пишет: «Термин «идентичность» мы будем рассматривать как в основном синонимичный Я-концепции». Н.Л. Иванова, проводя анализ проблемы типологических особенностей личности, определяет идентичность как результат самоопределения, подобные определения являются причиной неоднозначного объяснения понятия идентичность, поскольку этому явлению приписывается промежуточный характер, тогда как одним из условий существования идентичности является сохранение тождественности и статусности [34].

Дж.М. Макензи, Р.Коулз в середине 1970-х гг. характеризовали идентичность как слово, пострадавшее от «чрезмерного использования», отметив, что понятия идентичности и кризиса идентичности стали «прозрачнейшими клише». Такая неустойчивость трактовки приводит к постоянному уточнению понимания концепции идентичности, которая начинает означать слишком много или мало, это обстоятельство, в конечном счете, приводит к обесмысливанию термина.

Социолог О.А. Борисова провела анализ категории «идентичность» в рамках структурно-конструктивистского подхода, на основании которого описывает эту проблему следующим образом: «Несмотря на ее амбивалентность и многозначность, анализ понятия ориентирован на использование сравнительно однозначных категорий. Основная проблема заключается в растаскивании категории «идентичность» между «сильными» – структурно-занормированными определениями и «слабыми» – конструктивистскими» [8].

Всё же попробуем обратиться к рассмотрению идентичности как категории анализа. Определяющим в плане возможности изучения идентичности всегда является существование «Другого». В противном случае, мы имеем дело с неразличенностью и невозможностью выделить собственную позицию. Только проведение границы между «Я» и «Другой» позволяет выделить их из общей неразличенности. Двойственность, как характеристика идентичности, приводит к разнонаправленным тенденциям. С одной стороны, идентичность статична, она возникает в результате сравнения с таким же, тем самым исключая различия, в противном случае происходит утрата смысла.

М.Хайдеггер, как и Аристотель, понимает под «идентичностью» всеобщность бытия. Всякое сущее тождественно самому себе, и постольку, поскольку оно есть сущее – всякому другому сущему. Идентичность исключает различие, ведь она исключает иное бытие, а вместе с ним и то, что выступает причиной инаковости – изменение.

Исследовательский процесс сводится к вопрошанию, через которое, согласно Лакану, становится возможным рефлексивное конструирование. Рефлексия предполагает актуализацию и соответственно, выстраивание идентичности. Попытки дальнейшего изучения идентичности в рамках теорий постмодернистов привели к предельной дробности этого понятия, что в очередной раз приводит к обесмысливанию понятия «идентичность».

Р.Лейнг осуществляет собственное развитие идеи идентичности и делает акцент на комплементарности отношений субъекта и Другого как на факторе, определяющем основную, с его точки зрения, функциональную особенность идентичности. Р.Лейнг говорит о том, что все идентичности требуют «значимого другого». С помощью некоторого «Другого» и через отношения с ним и реализуется идентичность личности. Комплементарность – взаимозависимость идентичности – это функция персональных отношений, посредством чего «Другой» наполняет или комплектует идентичность, он вводит действие, а индивид, находящийся в стадии формирования и идентификации, следует за этим действием [9].

Поскольку идентичность характеризуется непрерывной динамикой, ее трудно «схватить» в каком-то реальном статичном состоянии, она «ускользает» от исследователя. Об ускользающем

характере идентичности свидетельствуют названия публикаций – Р.Брубейкер, Ф.Купер «За пределами «идентичности», А.В. Казанская «Текущая идентичность». Определенную трудность представляет также многомерность рассматриваемого явления: «...в каждый конкретный момент каждый из нас представляет собой комбинацию серий идентификационных компонентов и эти компоненты могут сочетаться, а их комбинации, в свою очередь, меняться различными способами».

В свою очередь, С.Л. Рубинштейн формулирует идеи, ставшие принципиальными для советской психологии и философии. Личностное самоопределение (идентификация) не может быть монологическим делом. Проблема самоопределения, по Рубинштейну, изначально представляет соотнесенность с другими субъектами. «Специфика человеческого способа существования заключается в мере соотношения самоопределения и определения «Другими»» [10]. Главным критерием самоопределения он считал активность жизненной позиции как результат взаимодействия объективного процесса общения с «Другими» и субъективного внутреннего процесса самоопределения. Самоопределение и определение «Другими» – взаимные детерминанты. В своей трактовке Рубинштейн подчеркивает, что нельзя редуцировать сущность человека, сводить ее к технологическим проявлениям.

Структура идентичности развивается на протяжении всей жизни человека в соответствии с изменениями социального контекста, начиная с рождения человека, в процессе взаимодействия биологического организма с социальным контекстом. Содержательные и ценностные измерения расширяются в течение жизни. Однако это расширение не обязательно сопровождается усложнением и разработанностью структурной организации идентичности. Можно было бы сказать, что люди с несложной структурой идентичности имеют незрелую идентичность, однако Г.Брейкуэлл считает, что для этого нет оснований, так как нет оснований принимать идентичность со сложной структурой как «лучшую». И содержательное, и оценочное измерения идентичности развиваются в соответствии с особенностями социального опыта индивида. Если разнообразие опыта ограничено, может сформироваться простая структура идентичности. Но даже при полном прекращении изменений во внешнем мире (если такое возможно) изменения в структуре идентичности не прекращаются, обеспечиваясь взаимодействием между ее элементами.

Проблема соотношения тождества, постоянства, и в то же время непрерывного изменения, динамики, которая заложена в понимании идентичности, предложенном Э.Эриксоном, придает категории «идентичность» определенную семантическую двойственность, отмечаемую многими исследователями. В частности, П.Рикер находит истоки подобной двойственности в этимологии данного понятия. Считается, что корень слова «идентичность» складывается из двух латинских корней: «*īten*» («в высшей степени сходный», «тот же самый», «аналогичный») и «*ipse*» («самость») [11]. Получается, что в термине «идентичность» происходит наложение друг на друга двух смыслов: устойчивость – изменчивость во времени и тождественность самому себе – инаковость.

Рассмотрение идентичности как диалектического процесса не объясняет природы этого феномена, а лежащие в основе идентичности свойства тождественности, уникальности и самобытности предрешают антагонистический смысл этого явления, но не отвечают принципам диалектичности.

Ю.Хабермас представил идентичность в двух измерениях: горизонтальном и вертикальном. Если горизонтальное измерение связано с формированием человека в социальных группах, вертикальное – определяет личностную уникальность и неповторимость жизненного опыта. При этом вертикаль личностного становления связана с означиванием потребностей в самопонимании, в контексте которого формируется смысловое ядро индивида как онтологическое основание его личностной идентичности [12].

Однако на современном этапе развития психологии идентичности происходит переосмысление соотношения личностной и социальной идентичности.

А.Ватерман обращает внимание на наличие взаимосвязи идентичности с самоопределением, включающее в себя выбор целей, ценностей и убеждений, и придерживается концепции Э.Эриксона, определяя психологический возрастной кризис как условие формирования идентичности. Цели, ценности и убеждения А.Ватерман называет элементами идентичности. Они формируются в результате выбора среди различных альтернативных вариантов в период кризиса идентичности и являются основанием для определения жизненного направления [13].

Осмысление окружающего мира, как важный итог развития личности, представляет В.Е. Ключко в своей концепции системного изучения человека. При этом смыслы понимаются

В.Е. Ключко как особые качества предметов, намечающие границы многомерной системы «человек». Именно они определяют поле сознания и делают мир реальным [14].

Затруднения анализа структурных компонентов идентичности приводят, иной раз, к резкому отрицанию концепции Э.Эриксона. Так, Н.С. Бурлакова, В.И. Олешкевич в своей «антиэриксонской» монографии пишут: «Анализ манеры написания текстов Э.Эриксона, как не раз обращалось внимание читателя, убедительно демонстрирует, что автор, вместо досконального и кропотливого анализа фактов или психологических явлений, часто тяготеет к «литературности», создавая видимость глубинного психологического понимания. Он ориентирован, прежде всего, на обнаружение некоторой красивой схемы и затем склонен обрамлять ее интригующими читателя художественными картинками. Недостаток погружения в материал зачастую подменяется красивым литературным оборотом. По мере чтения текста Э.Эриксона явственно рождается ощущение, что автор «не внутри» материала, но «вовне» его, будучи, прежде всего, озабочен своей презентацией, экспликацией тонкости своего ума, «клинической» наблюдательности в глазах читателя» [15]. Данную позицию авторов поддерживает Н.Н. Толстых, в одной из своих рецензий на монографию она пишет: «...книга дает поклонникам Э.Эриксона шанс не стать объектами манипуляции со стороны этого теоретика. Такая мысль открывает широкие просторы для дальнейшей работы в области подобных идентификаций и разоблачений».

Во время появления эпигенетической теории Э.Эриксона в психологической науке уже присутствовали аналитические категории «Я» и «Моё» У.Джеймса, и было бы слишком просто принимать, что понятие идентичности явилось результатом понятийной путаницы, если учитывать то обстоятельство, что в своих рассуждениях Э.Эриксон часто обращался к сочинениям У.Джеймса. Введение термина как категории анализа разрешило противоречия в принятии постулата о переменчивости смыслов и устойчивости «вневременных» ценностей в период возрастных кризисов.

Таким образом, во избежание дискуссий, образовавшихся вокруг термина «идентичность» в социогуманитарных науках в целом и в психологии в частности, необходимо определить психологические параметры анализа идентичности, которые допускают рассмотрение идентичности человека, как с процессуальной, так и со структурно-содержательной стороны.

Список использованной литературы:

- 1 Мясщев В.Н. Психология отношений. – Воронеж: Институт практической психологии, 1995. – 356 с.
- 2 Ericson E.H. *The problem of ego identity// Identity and anxiety: survival of the person in mass society/ Ed. by M.R. Stein et al. Glencoe (111.); The Free press, 1960. – 658 p.*
- 3 Erikson E.H. *Das Problem der Identitat II Psyche, 1956. – P.10-114.*
- 4 Erikson E.H. *Das Problem der Ich-Identitat. J Am Psychoanal Assoc 4., 1956. – P.56–121.*
- 5 Борисова О.В. Ускользящая идентичность или анализ категории «идентичность» в рамках структурно-конструктивистского подхода. *Вестник Удмуртского Университета Социология и философия, 2006. – №3. – С.141-146.*
- 6 Григорьева Е.В. Идентичность личности как детерминанта смысло-ценностных ориентаций и проблемной сферы. *Вестник интегративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск 5, 2007. – С.80-81.*
- 7 Verzonsky M.D. 2011. *A social-cognitive perspective on identity construction. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & K.V.L. Vignoles (Eds.), Handbook of identity theory and research. – New York: Springer. – P.55-76.*
- 8 Иванова Н.Л. Проблема психологического анализа социальной идентичности // *Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2006. – Т.3. – №4. – С.18-36.*
- 9 Лэйнг Р.Д. *Я и Другие / пер. с англ. – М.: Независимая фирма Класс, 2002. – 192 с.*
- 10 Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2001. – 866 с.*
- 11 Рикер П. *Время и рассказ. В 2-х т. Т.1. Интрига и исторический рассказ / пер. с фр. Т.В. Славко; под ред. С.Я. Левит. – М.; СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН: Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. – 313 с.*
- 12 Хабермас Ю. *Понятие индивидуальности // Вопросы философии. – №2, 1989. – С.35-40.*
- 13 Waterman A.S. *Identity as an aspect of optimal psychological functioning. In J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer, J.L. Orlofsky (Eds.), Identity: A handbook for psychosocial research. – New York: Springer-Verlag, 1992. – P.50–72.*
- 14 Ключко В.Е. *Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в транспективный анализ). – Томск: Томский государственный университет, 2005. – 174 с.*
- 15 Бурлакова Н.С., Олешкевич В.И. *Психологическая концепция идентичности Э.Эриксона в зеркале личной истории автора (опыт исследования природы клинико-психологического знания). Монография. – М.: ООО «ИПЦ Маска», 2011. – 306 с.*

Г.Т. Топанова¹, Б.Д. Жигитбекова²

¹Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ СӘЙКЕСТІЛІК СТАТУСЫ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕ

Түйіндеме

Тұлғаның сәйкестілік мәселесі әр түрлі идеологиялық ықпалдар көзқарастарымен қарастырылады. Тұлғаның өзгермелі және тұрақты компоненттеріне талдау жасалады. Сәйкестіліктің психологиялық параметрлерін анықтау мәселесі ашылады. Адамның сәйкестілік мәселесі процессуалды келеді және құрылымдық-мазмұндық жақтары қарастырылады. Сәйкестіліктің көптеген концепцияларының ішінен бес негізгі тәсілдерін бөліп қарастырады. Екі түрлілік сәйкестілік сипаттамасы. Бір құбылысты статистикалық және динамикалық процестер бұл феноменді түсінуге әр түрлі түсінікке алып келеді.

Түйін сөздер: сәйкестік, сана сезім тану, басқа да маңыздылық, рефлексия, тегі, тұрақтылық, жеке тұлғаның қалыптасуы

G.T. Topanova¹, B.D. Zhigitbekova²

¹Pavlodar State Pedagogical Institute

²Abai Kazakh National Pedagogical University

PSYCHOLOGY OF THE STATUS IDENTITY AS A METHODOLOGICAL PROBLEM

Summary

The definitions of identity of a person from the point of view of various ideological approaches are considered. The analysis of stable and variable components of personality is carried out. The problem of definition of psychological parameters of the analysis of identity which allows consideration of human identity both from the procedural and from the structural-content side is discussed. In the existing diversity of concepts and approaches of identity, there are five main ways to carry out the analysis of the phenomenon under consideration.

Duality, as a characteristic of identity, leads to multidirectional tendencies of its interpretation. The presence of static and dynamic processes in one phenomenon leads to different judgments and understandings of this phenomenon.

Keywords: identity, self-determination, significant other, reflection, identity, stability, personal formation

МРНТИ 15.21.45

Р.Ш. Сабирова¹, М.М. Умуркулова²

^{1,2}Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова
Караганда, Казахстан

СОВЛАДАЮЩЕЕ ПОВЕДЕНИЕ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема совладающего поведения сотрудников юридического труда в русле взаимосвязи копинг-стратегий с особенностями профессиональной деятельности. Дан анализ понятиям «копинг», «стресс-преодолевающее поведение», «стратегия копинг-поведения». В ходе теоретического и эмпирического изучения выявлены закономерности формирования и функционирования стресс-преодолевающего поведения, обозначена взаимосвязь копинга со спецификой профессиональных требований и задач. Определены формы и механизмы возникновения стратегий копинг-поведения сотрудников юридической сферы в особых профессиональных ситуациях. Доказано, что профессиональная мотивация является одним из важнейших факторов, определяющих формирование совладающего поведения.

Ключевые слова: копинг, совладающее поведение, профессиональная мотивация, стрессоустойчивость, эмоциональное выгорание, копинг-стратегии

Общеизвестно, что деятельность сотрудников юридического труда часто протекает в условиях чрезвычайных ситуаций. Частое и длительное эмоциональное напряжение, работа в условиях дефицита времени, высокая социальная и личностная ответственность за принимаемые решения, инциденты, возникающие в ходе выполнения служебных задач, ненормированность трудового времени придают работе правоприменительных органов стрессогенный характер [1, 54]. Безусловно, это негативно сказывается на эффективности профессиональной деятельности и на психофизиологическом благополучии сотрудников сферы права. Вопросы, связанные с функционированием в стрессогенных условиях и адаптацией к ним, приобретают особую актуальность в сфере юридической психологии.

Процессы преодоления человеком трудных жизненных событий в психологической науке принято обозначать как совладающее, или копинг-поведение. Копинг-поведение подразумевает индивидуальный способ совладания человека с затруднительной ситуацией в соответствии с ее значимостью в его жизни и с личностно-средовыми ресурсами, которые во многом определяют поведение человека. Совладающее поведение является одним из факторов обеспечения эффективности профессиональной деятельности в особых условиях. Уровень сформированности того или иного копинг-поведения определяется спецификой профессиональной деятельности, в которой этот копинг реализуется.

С целью проверки данного положения было проведено исследование базисных копинг-стратегий, которые реализуются в профессиональной деятельности сотрудников правоприменительных органов. Был применен опросник «Индикатор копинг-стратегий», разработанный Дж.Амирханом и опросник «Копинг-поведение в стрессовых ситуациях» Т.Л. Крюковой [2, 39].

Опросник «Индикатор копинг-стратегий» выявляет степень выраженности трех базисных копингов:

- 1) «разрешение проблемы» – это активная продуктивная поведенческая стратегия, направленная на поиск возможных способов эффективного разрешения проблемы;
- 2) «поиск социальной поддержки» – адаптивная стратегия, при которой человек для разрешения проблемы обращается за помощью и поддержкой к окружающей его среде;
- 3) «избегание» – пассивная поведенческая стратегия, при которой индивид старается избежать контакта с окружающей его действительностью, уйти от решения проблем [3, 106].

В исследовании приняли участие сотрудники отделений полиции и адвокаты, занимающиеся частной правозащитной деятельностью. Приведем результаты, полученные при опросе сотрудников полиции (рис. 1).

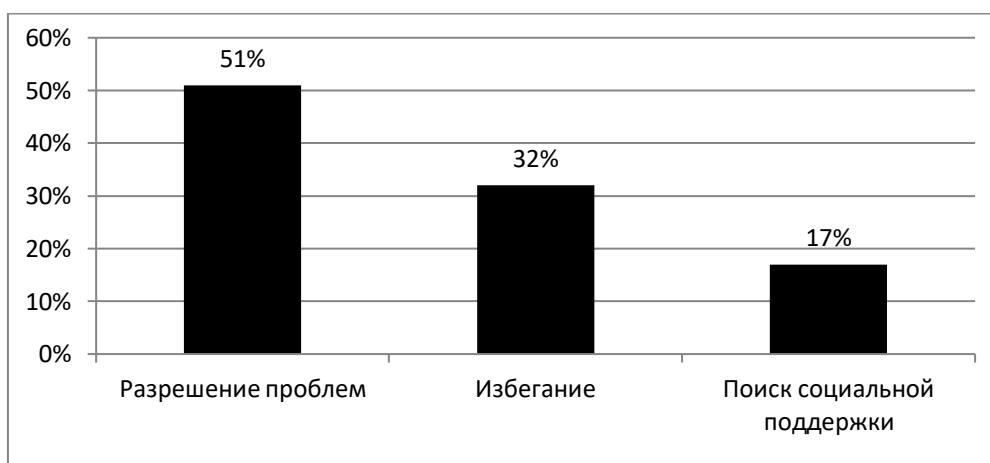

Рисунок-1. Показатели частоты применения копинг-стратегий сотрудниками полиции

1. В эмпирической группе полицейских в роли наиболее выраженной копинг-стратегии (51% от общего испытуемых) выступает стратегия «Разрешение проблем», что свидетельствует об их активной позиции в преодолении стрессогенных факторов. Это проявляется в стремлении разобраться в проблемной ситуации, в поиске всех возможных причин возникновения и путей выхода из нее, во всестороннем обдумывании алгоритма действий по разрешению проблемы. Происходит когнитивное и эмоциональное оценивание ситуации, установление ее личностной значимости с

опорой на имеющиеся копинг-ресурсы (знания, умения, уровень самооценки психических ресурсов и физических данных и т.д.) и мотивационной ориентацией на достижение успеха.

2. Менее предпочитаемой (32%) для сотрудников полиции оказалась стратегия «Избегание». Эта стратегия относится к числу пассивных форм совладающего поведения. Избегание направлено на снижение эмоциональной напряженности за счет дистанцирования от проблемы, снижения субъективной значимости проблемы, откладывания сроков разрешения затруднительных обстоятельств. Результаты говорят о том, что испытуемые в недостаточной мере признают свою роль в возникновении проблемы и ответственности за ее решение, менее склонны к самокритике и самообвинению.

3. Низкий показатель уровня выраженности копинга «Поиск социальной поддержки» (17% респондентов) свидетельствует о том, что полицейские склонны к ограничению общения по проблемному вопросу, нежеланию обнаружить перед окружающими истинное положение дел. Для того, чтобы социальная поддержка могла стать эффективной, люди должны уметь оценивать свое состояние и обращаться за помощью, когда она необходима. В данном случае в роли «социальной опоры» могли бы выступить руководители, коллеги, родственники, т.е. та система взаимоотношений индивидуума, которая может обеспечить информационную, эмоциональную и поведенческую поддержку [4, 7].

Субординация в рядах полицейских и высокий уровень зависимости действий от решений вышестоящего руководства приводят к тому, что полицейские менее склонны к эмоциональному реагированию и к личному принятию ответственности. Это раскрывает для них возможность к планомерному обдумыванию решения служебных задач, что видно по полученным данным. Наряду с этим, уход к поиску исключительно положительных сторон возникшей проблемы не всегда позволяет объективно рассмотреть все стороны задачи для более эффективного ее решения.

Ниже приведены результаты опроса сотрудников частных адвокатских контор (рис. 2).

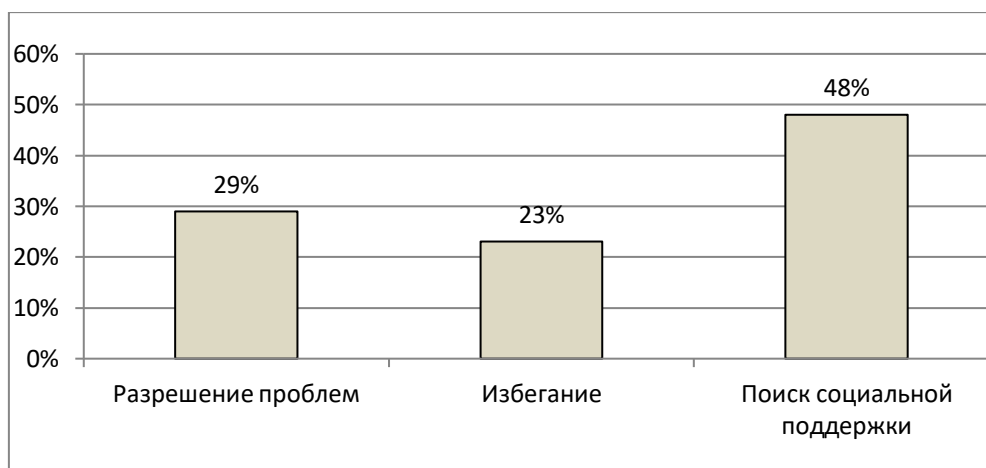

Рисунок-2. Показатели частоты применения копинг-стратегий сотрудниками адвокатуры

1. Исследование показало, что сотрудники частных адвокатских контор наиболее часто используют стратегии «Поиск социальной поддержки» (48% от всей группы опрошенных). Данная стратегия копинг-поведения направлена на повышение коммуникативной активности, достижение социальной компетентности, на готовность к обучению способам преодоления стресса. Выяснилось, что адвокаты более эмоционально включаются в ситуацию, сильнее нуждаются в защите и безопасности, сочувствии, принятии. Стратегия поиска социальной поддержки предполагает попытки разрешения проблемы за счет привлечения внешних (социальных) ресурсов, поиска информационной, эмоциональной и действенной поддержки.

2. Относительно низкий уровень выраженности (29%) у адвокатов копинга «Разрешение проблем» говорит о недооценке своего и чужого опыта в преодолении стрессовых ситуаций, либо о негативном опыте применения данной стратегии. Указанный копинг предполагает решение проблемы за счет целенаправленного анализа ситуации, выработки стратегии разрешения проблемы, планирования собственных действий с учетом объективных условий, прошлого опыта и имеющихся ресурсов. В случае данной выборки возможно возникновение недостаточной

когнитивно-эмоциональной оценочной активности, неуверенности в своих силах, чрезмерного эмоционального напряжения, появление мотива избегания неудачи. Отмечаются сознательные усилия по сохранению самообладания, повышение контроля за действиями и высказываниями.

3. Наименее применяемой стратегией (23%) совладающего поведения у сотрудников адвокатуры является стратегия «Избегание», что отражает стремление сотрудников адвокатуры к пониманию зависимости между собственными действиями и их последствиями, к признанию своей роли в возникновении проблемы и ответственности за ее решение. Адвокаты демонстрируют готовность анализировать свое поведение, искать истоки актуальных трудностей в личных недостатках и ошибках. Данная группа испытуемых не склонна к избеганию проблемы, к переносу ответственности за собственные поступки, более объективна в оценке себя и ситуации. Попытки преодоления негативных переживаний по типу отрицания проблемы, фантазирования, необоснованных ожиданий, отвлечения и т.п. для них не свойственны.

Адвокаты, в силу специфики своей деятельности, более эмоционально вовлекаются в ситуацию, острее реагируют на ситуации неудачи. В большей степени принимают ответственность за исход событий на себя. Высокий уровень самоконтроля, скорее всего, связан с необходимостью полного личного контроля за развитием ситуации. Кроме того, дополнительными стрессогенными факторами в деятельности адвокатов являются необходимость получения коммерческой прибыли и поддержания на должном уровне профессиональной репутации адвоката.

Наряду с этим, публичный характер работы адвоката приводит к использованию стратегии «Поиска социальной поддержки». По мнению исследователей, поиск информационной поддержки предполагает обращение за советом и рекомендациями к экспертам, владеющим с точки зрения респондента необходимыми знаниями [5, 11]. Потребность преимущественно в эмоциональной поддержке проявляется стремлением быть выслушанным, получить эмпатийный ответ, разделить свои переживания с понимающим и сочувствующим человеком. При поиске преимущественно действенной поддержки ведущей является потребность в помощи конкретными действиями, либо материальными ресурсами. Все эти особенности характерны для профессиональной деятельности частных адвокатов.

Рассмотрим результаты, полученные по методике «Копинг-поведение в стрессовых ситуациях» Т.Л. Крюковой.

Сравниваемые группы испытуемых по-разному реагируют на стрессовые ситуации профессиональной деятельности. Анализ копингов сотрудников полиции показал, что в неоднозначных ситуациях они нацелены на разрешение задачи, т.е. применяют проблемно-ориентированный копинг. На второй позиции размещается избегание, на последнем месте – эмоционально-ориентированный копинг.

По данным, полученным в группе адвокатов, чаще всего испытуемые прибегают к эмоционально-ориентированному копингу, реже – к проблемно-ориентированной стратегии. Наименьшие результаты получены по шкале «избегание».

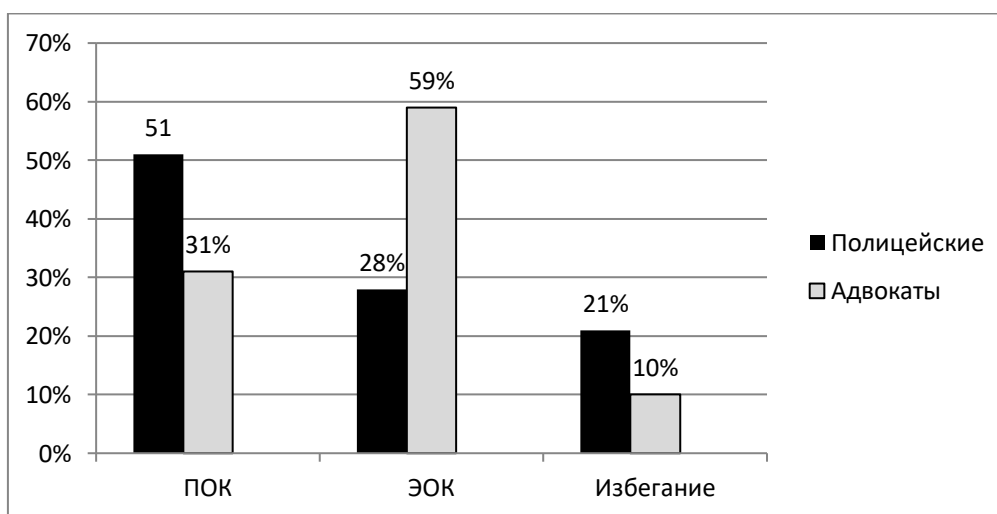

Рисунок-3. Показатели выбора копингов (среднегрупповой показатель), %

ПОК – проблемно-ориентированный копинг, ЭОК – эмоционально-ориентированный копинг.

По диаграмме видно, что почти половина сотрудников полиции (51%) в стрессовой ситуации используют проблемно-ориентированный копинг – стиль, направленный на решение задачи в сложных стрессовых обстоятельствах. Для них характерны стремление всецело сосредоточиться на проблеме, на ее причинах и последствиях; проанализировать и взвесить все имеющиеся способы преодоления неблагоприятной ситуации и принять наиболее оптимальные решения по выходу из нее. Проблемный анализ, установление своей роли в ситуации, сохранение самообладания и повышение самоконтроля в сложившихся обстоятельствах, активное взаимодействие с внешней средой, информацией и людьми – вот формы поведения, характерные для данного копинга.

Выбор проблемно-ориентированного копинга зависит от возможности объективного анализа конкретной проблемной задачи, ее значимости и сложности; от оценки копинг-ресурсов, необходимых для совладания со стрессором – знаний, интеллектуальных и физических данных, семейной, дружеской поддержки и т.д. Эта стратегия описывается авторами как наиболее «здоровая» и адаптивная, в результате которой формируется профессиональная компетентность личности.

У сотрудников частных адвокатских контор наибольшие показатели (59% сотрудников) получены по шкале «эмоционально-ориентированный копинг» (ЭОК). ЭОК – стратегия, ориентированная на эмоциональное отреагирование ситуации. Это поведение возникает при осознании индивидом того, что ситуация не поддается исправлению и можно лишь пытаться преодолеть негативные переживания по поводу случившегося. Такая стратегия смягчает болезненные ощущения, но не способствует устранению стресс-фактора. Наиболее часто встречающиеся эмоциональные проявления, наблюдаемые при данном копинге: протест, оптимизм, подавление эмоций, покорность, агрессия, самообвинение. Высокие показатели по рассматриваемой стратегии говорят о значительном погружении в эмоциональные переживания и неспособности к сосредоточенному и целенаправленному анализу ситуации.

В обеих группах наименьшими оказались данные по копингу, направленному на избегание проблемы. Данный копинг является наименее конструктивным из всех стратегий, выделяемых исследователями. Человек признает существование проблемы, но дистанцируясь от нее, игнорирует необходимость поиска выхода из сложившихся обстоятельств. Избегание относится к защитным стратегиям и сопровождается растерянностью, апатией, изоляцией, игнорированием и смирением с ситуацией. Наблюдается уход от когнитивного анализа, эмоционального осмысления, активных поведенческих действий. Иногда отказ от сознательного принятия неожиданно возникшей проблемы способствует постепенному, парциальному «привыканию» к ситуации, что, в конце концов, делает возможным спокойный и всесторонний анализ возникших трудностей. Избегание включает в себя как активные действия (замещение, компенсация), так и пассивные (уединение, фантазирование) [6, 46].

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют о присутствии в структуре копинг-поведения сотрудников юридической сферы деятельности как активных, так и пассивных копинг-стратегий. Следует подчеркнуть, что значимость влияния различных психологических особенностей личности на уровень развития копинг-стратегии во многом зависит от специфики деятельности субъекта. Механизмы совладания имеют свою специфику, обусловленную различиями в содержании предмета труда. Это подтверждают результаты проведенного мини-исследования. Полученные данные свидетельствуют о том, что уровень сформированности того или иного копинга определяется спецификой профессиональной деятельности специалистов юридического труда.

Список использованной литературы:

- 1 Либина А.В. *Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации.* – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
- 2 Крюкова Т. Л. *Методы изучения совладающего поведения: три копинг-шкалы.* – Кострома: Авантитул, 2007. – 68 с.
- 3 Малышев И.В. *Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и ценностной сферы личности в процессе профессиональной социализации в экстремальных условиях // Известия Саратовского университета. Серия: Психология, 2010. – №4(10). – С.74-78.*

4 Лебедев И.Б. Психологические основы стрессопродолевающего поведения сотрудников ОВД. – М.: Наука, 2001. – 154 с.

5 Водопьянова Н.Е. Копинг-стратегии как фактор профессиональной адаптации. Под ред. Л.А. Коростылевой // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: СПбГУ, 2004. – 58 с.

6 Ашанина Е.Н., Рыбников В.Ю. Психологические механизмы копинг-поведения специалистов экстремальных профессий // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2009. – №2(37). – С.46–50.

Р.Ш. Сабирова¹, М.М. Умуркулова²

^{1,2}Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ СТРЕСТІ ЖЕҢУШІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ

Түйіндеме

Мақалада «копинг-стратегия», «стресты жеңуге бағытталған әрекет» сияқты ұғымдар талдауға салынады. Заң саласында қызмет атқаратын мамандар қылықтарының копинг-стратегиялары мен кәсіби әрекет ерекшеліктері арасындағы байланыс қарастырылады. Теориялық және эмпирикалық зерттеу арқылы стресты жеңуге бағытталған копингтың қалыптасуы мен дамуы айқындалады, оның кәсіби талаптар мен тапсырмалардың ерекшеліктерімен арақатынасы көрсетіледі. Кәсіби мәселелерді жеңуге бағытталған копингтың экстремалды, шектен шығатын ерекше жұмыс жағдайында қызмет атқару тиімділігін қамтамасыз ететін факторы болып табылатыны дәлелденген.

Түйін сөздер: копинг, стресты жеңуге бағытталған әрекет, эмоциялық ширьғу, кәсіптік мотивация, стресты жеңу жолдары

R.Sh. Sabirova¹, M.M. Umurkulova²

^{1,2}Ye.A. Buketov Karaganda State University

STRESS-OVERCOMING BEHAVIOR IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Summary

The coping strategies are understood and consciously used by the human techniques of coping with difficult situations, and conditions. The problem with coping strategies is one of the most relevant for legal psychology in the study of psychological characteristics of work and personality of employees working in the human rights field. The interest in this problem primarily due to the complexity and tensions of professional activity of officers on human rights. Long-term operation in extreme conditions is often a cause of stress reactions that contribute to the attrition of adaptive possibilities of the person. During theoretical and empirical study of the regularities of formation and functioning of stress overcoming behavior indicated, the relationship of coping with the specific professional requirements and objectives.

Keywords: stress, coping strategy, stress-overcoming behavior, professional activity, motivation

МРНТИ 15.31.21

Н.Қ. Тоқсанбаева¹, А.К. Бикадамова²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ТҮЛҒА ҚАБІЛЕТІН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС АРҚЫЛЫ ДАМУЫНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қарым-қатынас – білім мен біліктілік, дағды және адамның ішкі құндылықтарына негізделген мәдени сауаттылығы, танымдық іс әрекетінің даму деңгейі ретінде қарастыруға болады.

«Қабілет» ұғымымен қатар «тәсілқой» және «бейімделу» ұғымдары да қолданылады. Тәсілқой адам, тапқыр, икемді, бейімделе алатын ретінде сипатталады, ал бейімделу істі үйлестіре алатын, жасай алатын, құрай алатын ретінде түсіндіріледі.

Қабілетті адам бұл жерде епті адам ретінде түсіндіріледі, ал «епті» ұғымы сөздікте жоқ. Сонымен қабілеттің ұғымы іс-әрекеттегі жетістіктермен арақатынаста анықталады.

«Талант» ұғымына анықтама беруде оның туа біткен сипаты ескеріледі. Талант қандайда бір нәрсеге дарындылық, ал дарындылық туа берілген қабілеттілік деп түсіндіріледі. Басқаша айтқанда талант – іс-әрекетке жоғары жетістікті қамтамасыз ететін туа біткен қабілеттілік. Қабілет туралы ой қозғағанда, адамның қандайда бір нәрсені істеуге мүмкіншілігі көрсетіледі, ал талант, дарындылық туралы айтқанда адамның аталмыш қасиеттің (қабілет) туа біткен сапасының сипаты көрсетіледі. Осыған қоса қабілет те, дарын да іс-әрекеттің нәтижелігінде көрінеді.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, қабілет, тұлға, әдіснама, құндылықтар, дарын, талант

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет «Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту» сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отыр. Бұл тектен-тек емес, өйткені елбасы еліміздің дамуына, әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 50 елінің қоғамдастығына қарай жедел жылжуымыз және оның тұрақты мүшесі ретінде Қазақстанның тұғырнамасын нығайтуымыз керектігін атап өткен.

Қоғам дамуының құралы және терең негізі қарым-қатынас болып табылатын мәдениет деңгейін бейнелейтін қоғамдық тарих дамуының нәтижесі. Қарым-қатынас – білім мен біліктілік, дағды және адамның ішкі құндылықтарына негізделген мәдени сауаттылығы, танымдық іс әрекетінің даму деңгейі ретінде қарастыруға болады.

Қарым-қатынас мәселесі өзінің теориялық, эксперименттік және қолданбалы зерттеулерінде мағынасы тұрғысынан психологиялық іс-әрекет, тұлға, сана т.б басты мәселелерінен кем түспейді. «Қарым-қатынас» категориясы, психологиялық негізгі базалық категориялардың бірі. Ол қазіргі таңда өңдеудің алғашқы сатысында тұрғандықтан қарым-қатынасты эксперименттік зерттеуде бірқатар қиындықтардың шешілуін талап етеді. Әдетте қарым-қатынас мәселесі әлеуметтік психология арнасында қарастырылған. Қарым-қатынасқа жалпы психологияның мәселесі ретіндегі көзқарас психикалық құбылысты талдаудың жаңа перспективаларының ашылуына мүмкіндік туғызады.

Қазіргі таңда қарым-қатынасты совет психологтарының еңбектерінен Б.Г. Ананьев, Г.М. Андреева, А.Б. Добрович, А.А. Бодалев, М.И. Лисина, Б.Ф. Ломов және т.б. Психикалық жаңа білімді қалыптастыру тәсілі және тұлғаның әлеуметтік әрекеттену факторы екендігін көреміз.

Қарым-қатынас мәселесінің мән мағынасын, тұлға дамуында маңыздылығын, қолданылу аясы туралы қазақстандық психолог ғалымдардың (Қ.Б. Жарықбаев, С.М. Жақыпов, Ә.Ж. Алдамұратов, С.Қ. Бердібаева, Қ.Т. Шерьязданова, Н.Қ. Тоқсанбаева) да еңбектері кем түспейді.

Қарым-қатынас мәселесі жалпы психологиялық зерттеудің заты ретінде енуі тұлғаның танымдық іс-әрекетінің даму ерекшеліктеріне ықпалын қарастыруға мүмкіндік туады. Аттитуодтар, талаптану және т.б. дәстүрлі «тұлғалық» ерекшеліктер ғана емес, қарым-қатынастың танымдық іс-әрекеттің дамуына ықпалы, субъектінің психикалық процестерінің қалыптасуының маңызды факторы.

Тұлға – бұл басқа адамдардың арасында белгілі позицияны иеленетін қоғамдық іс-әрекеттің себепші субъектісі ретіндегі адам. Тұлғаның психологиялық ерекшеліктері, ол неге талпынады және неден қашады, сонымен қатар ұғыну, ұйымшылдық нәтижесі, өмірлік тапсырманы шешуге сәйкес бағытталуынан көрінеді. Демек әрбір жасөспірімге тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті, білімі мен тәрбиесі бар екенін ескере отырып қарым-қатынасқа деген ынтасын арттыру, олардың жеке басылық қасиеттерін дамытып оны қоғам талабына сай іске асыруға мүмкіндік жасау.

Б.Ф. Ломовтың пікірінше, қарым-қатынас әлеуметтік тарихи категория ретінде күрделі динамикалық жүйе т.б. Қарым-қатынасты талдау бірқатар әртүрлі деңгейлер мен өлшемдерді ерекшелеуге мүмкіндік береді.

Әр тұлға қоғамда үш бағанада қарастырылады.

«Мен – бейне» – адамның өзі туралы шартты көрінісі. Бұл көрініс шынайылыққа қоғамның пікіріне жақын не алшақтау болуы мүмкін.

«Шынайы Мен» – тұлғаға тән қасиеттердің жиынтығы немесе оның шынайы, объективті бейнесі.

«Мен – Имидж» – қоғамның тұлға туралы ой-пікірі. Ол көптеген факторлардың әсерінен қалыптасады және оны кең диапазонда өзгертіп отыруға болады.

Шын мәнінде әлеуметтік рөл «Мен имидж» түсінігіне жақын болып табылады және оны орындаушыдан күтетін әрекеттер бірлестігімен сипатталады.

Кеңестік психологтар мен ғалымдар Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, В.В. Давыдов, Л.В. Занков, В.А. Крутецкий, Б.М. Тепловтың өз республикамыздағы көрнекті ғалымдар Т.Тәжібаев, М.М. Мұқанов, Ж.М. Әбділдин, Қ.Б. Жарықбаев, С.М. Жақыпов, Т.С. Сабыровтың еңбектерін жеке тұлғаны дамыту мәселелесінің теориясы және практикасының алтын қоры деп білеміз. Отандық психологияда қабілеттер жайлы ілім біркелкі дамып отырған жоқ. Мысалы, 1930-40 жылдардың арасында тұлғаға деген тұрпайы-социалистік көзқарас қалыптасқан кезде қабілеттер жайлы мәліметтер психологиядан да, педагогикалық практикадан да алынып тасталған болатын. Тек, 1950 жылдардың ортасынан бастап, бұл мәселе қайта көтеріле бастады. Бұдан кейін нақты қабілеттер жайлы іргелі зерттеулер жасалды. Олар: музыкалық қабілеттер (Б.М. Теплов), бейнелеу өнеріне деген қабілеттер (В.И. Киреенко), әдеби қабілеттер (В.П. Ягункова), математикалық қабілеттер (В.А. Крутецкий), педагогикалық қабілеттер (Н.В. Кузьмина) сияқты зерттеулер. Оқыта отырып баланың қабілеттерін дамыту мәселесі көрнекті педагогтар Ш.А. Амонашвили, И.В. Волков, О.С. Газман еңбектерінде қарастырылады [1].

Қабілеттің даму мәселесіне талдау жасауда, біз көбінесе бұл ұғымдарды түсіндіретін мазмұндарға байланысты түсінеміз. Қабілет пен дарын ұғымдарының анықтамасындағы біршама қиыншылықтар бұл терминдердің жалпы ұғымдық, тұрмыстық түсініктермен байланысты туындайды. Егер түсіндірмелі сөздіктерге үңілетін болсақ, онда «қабілет», «дарын», «талант» терминдері көп жағдайда синоним ретінде қолданылады және қабілеттің көріну деңгейін бейнелейді. Бірақ «талант» терминінде адамның табиғи жақтары айтылады.

«Қабілет» ұғымымен қатар «тәсілқой» және «бейімделу» ұғымдары да қолданылады. Тәсілқой адам, тапқыр, икемді, бейімделе алатын ретінде сипатталады, ал бейімделу істі үйлестіре алатын, жасай алатын, құрай алатын ретінде түсіндіріледі.

Қабілетті адам бұл жерде епті адам ретінде түсіндіріледі, ал «епті» ұғымы сөздікте жоқ. Сонымен қабілеттің ұғымы іс-әрекеттегі жетістіктермен арақатынаста анықталады.

«Талант» ұғымына анықтама беруде оның туа біткен сипаты ескеріледі. Талант қандайда бір нәрсеге дарындылық, ал дарындылық туа берілген қабілеттілік деп түсіндіріледі. Басқаша айтқанда талант – іс-әрекетке жоғары жетістікті қамтамасыз ететін туа біткен қабілеттілік.

Шетелдік сөздіктерде «талант» (talanton) туа біткен қасиетті көрсететін, ерекше табиғи қабілет деп көрсетіледі. Дарындылық таланттың бір күйі, таланттың көріну деңгейі ретінде қарастырылады. Дарындылық түсінігі тәуелсіз, өзіндік ұғым ретінде В.Дальдің, С.И. Ожеговтың, Кеңес энциклопедиялық сөздіктерінде және шетел сөздерінің түсіндірме сөздіктерінде қабілеттің көріну деңгейімен сипатталады [2].

Қабілет туралы ой қозғағанда, адамның қандайда бір нәрсені істеуге мүмкіншілігі көрсетіледі, ал талант, дарындылық туралы айтқанда адамның аталмыш қасиеттің (қабілет) туа біткен сапасының сипаты көрсетіледі. Осыған қоса қабілет те, дарын да іс-әрекеттің нәтижелігінде көрінеді.

Кеңес психологиясында, ең алдымен, С.Л. Рубинштейн және Б.М. Тепловтың [3] еңбектерінде іс-әрекеттің нәтижелігі бойынша «қабілеттілік», «дарындылық» және «талант» ұғымдарын жіктеуге тырысқан. Қабілет іс-әрекеттің нәтижелі болу үшін мүмкіншілігіне байланысты бір адамды екінші адамнан өзгешелейтін жеке-даралық психологиялық ерекшелік ретінде қарастырылады. Ал «дарындылық» – іс-әрекеттегі нәтижелі болу мүмкіншілігіне байланысты қабілеттердің сапалы өзіндік үйлесімділігі (жеке-даралық психологиялық ерекшеліктер) ретінде қарастырылады [4].

Егер бастапқы кезеңдерде қабілеттіліктердің қалыптасуы және дамуы басым дәрежеде бірлескен іс-әрекет бойынша серіктеске (ата-анаға, тәрбиелеушіге, мұғалімге, тәлімгерге және т.с.с.) және баланың қабілеттіліктеріне байланысты болса, онда кейінгі кезеңдерде қабілеттіліктердің орнын толтыру мүмкіндіктері мен тұлғалық факторлардың қосылуы есебінен жеке іс-әрекет өседі. Қабілеттіліктердің дамуындағы жеке ерекшеліктер (әдетте, дарындылықтың байқалмауы немесе болмауы ретінде қарастырылатын қабілеттіліктер) біздің тұжырымдамалық сұлбамыз бойынша былайша анықталады: 1) қабілеттіліктердің сапалық-сандық өлшемдерімен; 2) бірлескен іс-әрекет бойынша серіктестердің мазмұндық сипаттамасымен (ата-аналардың жалпы даму деңгейі, педагогтар шеберлігі және т.с.с.) және 3) бірлескен іс-әрекеттің құрылымдық ерекшеліктерімен анықталады.

Бұл қабілеттіліктер өлшемдері және бірлескен іс-әрекет бойынша көптеген факторларға тәуелді болып келетін және айқындық сипатына ие серіктестер алдын ала берілген жағдайларда қабілеттіліктердің қалыптасуы мен дамуы, соған орай дарындылықтың көрінуі басым дәрежеде

бірлескен іс-әрекеттің қызмет үрдісімен және мазмұнымен анықталады. Бірлескен іс-әрекет, өз кезегінде, біз бұрын көрсеткендей, мағыналық құрылымдардың бірлескен іс-әрекет жағдайларында қалыптасатын жалпы қорының даму деңгейіне байланысты (С.М. Джакупов, 2004). Жалпы мағыналық қор туындаған жағдайда және оны әр серіктес қабылдаған жағдайда ғана бірлескен іс-әрекетті қалыптастыру мүмкін болады. Дарындылықтың шешілмеген мәселелері қатарына «жас ерекшелігі дарындылығының» өзгермелілігі мәселесін (Н.С. Лейтес, 2001), дарындылық пен шығармашылық белсенділіктің өзара байланысы мәселесін (А.М. Матюшкин, 2001), психикалық үрдістер мен қабілеттіліктердің өзара байланысы мәселесін (В.И. Панов, 1998) жатқызуға болады [5].

Кейде қабілетті «табиғаттан берілген» тума қасиет деп есептейді. Дегенмен ғылыми талдаулар тек нышан туа пайда болуы мүмкін, ал қабілет – нышанның даму нәтижесі болып табылатындығын көрсетеді.

В.В. Клименко пікірінше адам нышандарының потенциалдарын адам мен қоршаған орта және адамның ішкі жан дүниесі арасында қаншалықты каналдар бар болса, соншалықты жұмыс істейтін қабілеттер құратынын және шындығында қабілет саны, адам іс-әрекетімен, оны үйренуімен, қалыптасуымен байланысты болатындығын көрсетеді [6].

Н.Қ. Тоқсанбаева қабілеттілік – адамның өз бейімділігі арқылы, шығармашылықпен жұмыс істеуарқылы қалыптасатын қасиет. Қабілеттің дамуының табиғи негізін құрайтын нышандардың жинағы – дарындылық.

Қабілеттің онтогенезінде даму мәселесі бойынша профессор С.М. Жақыпов өзінің еңбектерінде көрсетеді: Қабілеттердің нышандар негізінде қалыптасуы туралы мәселе әлі күнге дейін шешімін тапқан жоқ. Іс-әрекет барысында нышан қабілетке айналады деген тұжырымның өзі әлі дәлелденбеген. Өйткені қабілетке айналу үшін нышандар іс-әрекетте қандай орын алатынын көрсету керек.

Қарым-қатынас адамдар арасында байланыстарды жасаудағы және дамытудағы өзара іс-әрекет қажеттігінен туындаған және ақпараттармен алмасуды, басқа адамдарды қабылдауды және түсінуді қамтитын күрделі, көпдеңгейлі үрдіс.

Адамның кез келген іс-әрекетті орындауында тиімді нәтиже алуы, оның сол іс-әрекетке қабілеттілігінен байқалады. А.А. Батаршев қарым-қатынас қабілеттілігі туралы өз еңбектерінде мынадай сипаттама берген: «Қарым-қатынас қабілеттілігі – қабылдау адамдарды, оларға баға беру, өзара түсінісуге қол жеткізу, қоршағандарға ықпал ету шеберлікте көрінетін, қабілеттің бірден бір әлеуметтік қамтамасыз етілген түрі. Қарым-қатынасқа қабілеттілік өзінің мінез-құлқын әлеуметтік өлшемдермен келісімді түрде құру шеберлігі, талаппен, келісіммен және күтумен сәйкес келетін мінез-құлқын, адамның басқалармен қабылдануы және түсіну мүмкіндігін болжайды. Осы тұжырымға сүйене отырып зерттеудің келесі «Дембо-Рубинштейн әдістемесі бойынша өзіндік бағалауды зерттеу» әдістемесі алынды.

Әдістеме өте қарапайым. Қағаз бетінде белгілі бір қасиетті білдіретін вертикальді түрде арнайы сызық беріледі. Мысалы, бақыт, денсаулық, ақыл және т.б. Жоғарғы шегі сіздің ойыңызша ең бақытты адамның күйіне сәйкес келеді. Ал, төменгі шегі бақытсыз адамды сипаттайды. Яғни, төменгі бөлігінде адам қашқақтайтын жағымсыз қасиеттер, ал жоғарғы бөлігінде керісінше адам ұмтылатын жағымды қасиеттер орналасады.

Сыналушы «бақыт» шкаласындағы өзінің қазіргі күйін сипаттайтын деңгейді сызықшамен (-) белгілеуі тиіс. Қанағаттанатын деңгейін дөңгелекпен (0) белгілеуі керек. Өз мүмкіндіктерін объективті бағалай отырып, мұғалімнің көзқарасы бойынша қай деңгейде екендігін (х) белгілеуі керек.

Сыналушыларға 6 шкала беріледі: Шыдамдылық, эмоциялық орнықтылық, өзбеттілік, бақыт, ақыл-ой, жауапкершілік.

Нұсқау: осы шкалада адамдардың барлық әлемі көрсетілген: бақыттыдан-бақытсызға дейін (қолмен шкаладан жоғарыдан төменге түседі), шыдамсыздардан-шыдамдыларға дейін (қолмен шкаладан төменнен жоғарыға көтеріледі). Ең төбесінде әлемдегі ең шыдамды адамдар орналасады, ал ең төменде ең шыдамсыздар, ортасында орташалар орналасады. Сен осылардың қай жерінен орын аласың, соны белгіле.

Сыналушы барлық 6 шкала бойынша өзінің болашақтағы орнын көрсеткеннен кейін «Мен» басқалардың көзімен деген барлық шкала бойынша таныстарын бағалайды, содан кейін оған қосымша бақыт, сәттілік, сәтсіздік деген не? Сенің өзіндік бағалау деңгейің қандай және өзіндік бағалау құрбыларыңа, өзіңе, мектебіңе, отбасыңа әсер ете ме? Деген сұрақтар беріледі. Сондай-ақ

зерттеу мақсатына орай әдістемеге мынадай өзгерістер енгіздік – сыналушылар өз шкаласында 3 позицияны көрсетулері керек: Нақты жағдай; Тілейтін жағдайы; Сыныптастарының көзқарастары бойынша нақты жағдайы.

Шкалада көрсетілгендер жасөспірімдердің өзіне деген қатынасын көрсетеді. Алынған нәтижелерді интерпретациялауға қолайлы болуы үшін шкала 10 ұпайды жүйе бойынша бөліктерге бөлінді. Содан кейін сыналушылардың арасындағы үш көрсеткіш бойынша (нақты, тілейтін және құрбылары тұрғысынан жағдайлар) айырмашылықтар есептелінеді. Нәтижелері кестеге көшіріледі. Содан соң әрбір шкала және позициялар бойынша топтардың арасындағы орташа мәндер салыстырылады.

Мәліметтерді өндеп, жастардың өзі туралы құнды пікірлерін табуға болады. Интерпретацияда реалды және қажетті тілейтін нүктелерінің арасындағы арақашықтық ескеріледі, содан соң әрбір фаза және өзіндік бағалау деңгейін анықтайтын параметрлер талданады. Өзіндік бағалаудың биіктігін табу үшін барлық шкалалардың санын қосып, оны 6-ға бөлу керек: +6-дан 2,5-ке дейін жоғарғы өзіндік бағалау +2,5-нан – 2,5-ке дейін орташа бағалау -2,5-нан – 6-ға дейін төменгі бағалауды көрсетеді.

Біздің эксперименттік топқа алған жастарғасегіз ай бойында тренингтер және психологиялық жаттығулар мен кеңес беру жүргізілді. Әлеуметтік-психологиялық тренингтердің әртүрі – сензитивті, оқытып-жаттықтырушы, өнер-би, арт, ертегітерапия және т.б. түрлері – тұлғаның дамуына тигізетін психологиялық әсері әлі де болса кеңейтіле зерттелмеген. Ал қазақ тілінде жүргізілетін тренингтер ерекшеліктері осы күнге дейін назардан тыс қалып отыр. Осындай жағдайларды ескере отырып біздің зерттеу жұмысымыз практик-психолог тұлғаның өзіндік қабілетін тренингтік әдістермен жетілдірі жолдарын қамтыдық.

Тренингерінде көбіне келесі мақсаттар қойылады:

1. Адамдармен тиімді және үйлесімді қарым-қатынас негіздерін құруға арналған тұлғааралық өзара әрекеттесудің механизмдерін, тәсілдерін және психологиялық заңдылықтарын үйрену.
2. Тұлғалық даму үрдісіне, шығармашылық потенциалдың жүзеге асуына әрекет ету.
3. Қатысушылардың өзін-өзі сезінуі мен өзін-өзі зерттеу үрдісін дамыту, эмоционалдық бұзылулардың алдын алу.
4. Топ мүшелерінің психологиялық мәселелерін анықтау және шешімін табуға көмек көрсету.
5. Психологиялық саулықтың алдын алу және субъективті өзіндік сезінуін жақсарту.

Мысалы, психологиялық тренингтер: «Өзін-өзі ашуға арналған жаттығу». Қатысушылар «қиял», «қиялдау» тақырыбын алады. Көздерін жұмып қиялдайды. Жүргізуші қатысушыларды қолдауы керек. Мысалы: Мен ... сүйемін; Маған ... ұнайды; Маған ... қиын; Менің жанымды ... жадыратады; Достарымның арасында мен ...; Келешекте мен ...; Тақырып саны қатысушылардың санына сай келеді.

Сонымен қатар, жаттығу: «мен кімін» қатысушыларға өзінің «Мен» бейнесі төңірегінде, белгісі, жазбалары, қимылдық бейне, би, ән төңірегінде ойлануға уақыт беріледі. Басқа қатысушылар осы бейненің бұл адамға сай келетіні талқылайды.

Қорыта айтқанда, зерттеуіміздің негізгі мақсаты – тұлғаның өзіндік бағалауын түзету және қарым-қатынас жағдайын дамыту (өзара түсіністікке жету, топтағы ажарқын қарым-қатынас); ұмтылысты дамыту, өзін-өзі тану қабілетін, өзін-өзі дамыту жолында мақсат қойып, оны орындау мен жеке тұлға ретінде өсуін дамыту; жастардың өзіндік бағалауына жеке жұмысын ұйымдастыра білу (ой жинақылау машығы, есте сақтау, өзін-өзі бақылау), кез-келген істің табыстылығына бастау (оқу, кәсіби, коммуникативтік); тұлғаның өзіндік бағалауындағы психоэмоция өрісінде дамып жетілу (эмоцияны дамыту, рухани қалыпттылыққа қол жеткізу және т.б.); өзіндік бағалауындағы коммуникациялық дағдыны дамыту, қарым-қатынастың әр түрлі әдіс, тәсілдерін меңгеру; тұлғаның өзіндік бағалауына қиялды, шығармашылық қабілетті дамыту болған. Бұл зерттеудегі қойылған мақсат пен болжамымыз нақты дәлелденді.

Бұл жұмыста тренингтің мазмұны мен әдістемелік қамтуы ашылған. Жұмыста алдыңғы қатарлы психологиялық жаттығулар, ойындар мен әдістемелерді негізге алып жасалынған.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай отырып, мынандай шешімге келуге болады: кез-келген әрекеттің жемісті орындалуы бір ғана қабілет емес, бірнеше қабілеттің үйлесіміне байланысты, бұл үйлесім әртүрлі тәсілмен орындала отырып, бірдей нәтиже беруі мүмкін. Бір қабілеттің дамуына қажетті нышанның болмауы басқа қабілеттің күшті дамуына әсер етеді. Жетіспейтін қабілет адам бойындағы өте жоғары дамыған басқа қабілетпен өтеліп отыруы мүмкін.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

- 1 Самойленко Е.С. Основные направления экспериментального исследования речи в ситуации общения/ Психологический журнал №4, 1985. – С.153-158.
- 2 Бодаев А.А. Личность и общение. – М., 2003. – 272 с.
- 3 Михеева С.М. Психологическая совместимость и характер взаимодействия членов группы. В сб.: Вопросы психологии познания людьми друг друга и общения. – Краснодар, 1978. – С.135-143.
- 4 Ломов Б.В. Категория общения и деятельности в психологии. Вопросы философии. – М., 1979. – №8. – С.34-47.
- 5 Ниренберг Дж., Калеро Г. Как читать человека словно книгу. – М., 1990.
- 6 Лейтес Н.С. Ранние проявления одаренности. – М., 2000. – С.218-241.
- 7 Божович Л.И., Благонадежина Л.В. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., 2012. – С.39.

Н.К. Токсанбаева¹, А.К. Бикадамова²

^{1,2}КазНУ имени аль-Фараби

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ОБЩЕНИЯ

Резюме

В данной статье предоставляются методологические основы развития личностных способностей посредством общения. Отношения можно рассматривать как уровень развития познавательной деятельности, культурной грамотности, основанной на знаниях и умениях, навыках и личностных ценностях.

Наряду с понятием «способность» также применяются термины «сообразительность» и «приспособление». Сообразительный человек охарактеризован как находчивый, способный, приспособляющийся, а приспособляемый – как умелый, четко координирующий свои действия человек.

Способный человек здесь интерпретируется как «искусный/проворный» человек, а слово «проворный» в словаре не появляется. Таким образом, понятие способность определяется отношением к достижениям в действиях. Определяя термин «талант», нужно учитывать его врожденный характер. Талант объясняется тем, что это одаренность к чему-либо, ну а одаренность является врожденной способностью. Другими словами, талант – врожденная способность, обеспечивающая высокие достижения в деятельности. О способности мы можем сказать, что это показатель возможностей человека в выполнении какого-либо действия, а рассматривая термины талант и одаренность, мы понимаем, что это характер присущего человеку качества.

Ключевые слова: способность, талант, результат, действия

N.K. Toksanbayeva¹, A.K. Bikadamova²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University

THE METHODOLOGICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONAL ABILITIES THROUGH COMMUNICATION

Summary

Communication could be considered as knowledge and skills, based on a level of development of cognitive activity, cultural literacy, and personal values. A capable person is interpreted as an "agile" person, and the word "agile" does not appear in the dictionary. Thus, the concept of ability is determined in the relation to actions of achievements. Defining the term "talent" must take into account its inherent nature. Talent explained by the fact that it is skills to do something well, talent is an innate ability. In other words, talent is an innate ability that provides high achievements inactivity. On the ability, we can say that this is an indicator of a person's ability to perform an action, and considering the terms talent and giftedness, we understand that this is a character inherent in a person's quality.

In addition, both ability and talent are manifested through action.

Keywords: communication, ability, personality, methodology, values, talent

А.М. Байкулова¹

¹Тараз мемлекеттік педагогикалық институты,
Тараз, Қазақстан

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДЕБИЕТТЕРДЕ ЛИДЕРЛІК МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Аңдатпа

Аталмыш мақалада психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде лидерлік мәселесінің зерттелуі жан-жақты қарастырылады. Лидерлік ұғымының мәні теориялық тұрғыда терең ашылады. Лидерлікке қатысты ең алғашқы теорияларды: болмыс теориясын (харизматикалық тәсіл), лидер рөлін анықтау теориясын, жағдаяттық теорияны және кешенді теорияны салыстырмалы талдау берілді. Мақалада шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс тапқан лидерлік мәселелері туралы пікірлері баяндалады. Жоғарыда аталған теорияларға сәйкес, эмоционалды (тұлғааралық қарым-қатынасты реттеуді қамтамасыз етуші) және инструменталды (тиімді іс-әрекет түріне инициатива тудырушы және мақсатқа жетуге жалпы күш салушы әр топта кем дегенде екі лидер типі орын алатындығына мән береді. Лидердің туа пайда болмайтынын ғана емес, оны топта тәрбиелеу мүмкіндігін де қарастырып, лидерлік, әлеуметтік-психологиялық феномен болып табылатындығын айтады.

Түйін сөздер: лидер, лидерлік қабілет, харизма, харизматикалық лидер, болмыс теориясы, лидер рөлін анықтау теориясы, жағдаяттық теория, кешенді теория

Қазіргі қоғамның басты талаптарының бірі – саясат пен экономикаға да, ғылым мен білім беру және басқа салаларға да оң бағыттағы қоғамдық процестерді жобалауға, дамытуға қабілетті, қоғамға нақты пайда келтіретін, бейбітшілік, әділдік, жақсылық, ізгілік идеяларын жүзеге асыратын адамдар қажет. Осыған орай Қазақстан мемлекетінің әрі қарай дамуы стандартты емес ойлайтын, шығармашылығы дамыған, бірегей тұлғалық қасиеттерге ие, экономикалық, саяси, мәдени міндеттерді шешуге жауапкершілігі басым адамдардан талап етіледі, бұл біріншіден. Екіншіден, қоғамдағы қатынастарды сапалы қайта құру бастамасы мен жаңа өзгерістер үдерісін мақсатты басқаруды лидерлер ғана жүзеге асыра алады. Мұның бәрі, бүгінгі балалар мен жастарды біздің мемлекеттің даму жолы мен басымдықтарын қамтамасыздандыратын жаңа қарым-қатынастарды іске асыруға және басқаруға қажетті сапаларын қамтитын лидерлікке тәрбиелеу қажеттігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары. Мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан жүктелетін міндет өте ауыр» деп көрсетуі, қоғамның, мемлекеттің болашағы жас ұрпақтың азаматтық тәрбиесі мен білімділігінің деңгейінен талап етілетіндігін, бүгінгі болашақ лидерлерді дайындау ертеңгі бәсекеге қабілетті қоғамның көшбасшыларын, елдің бетке ұстар азаматтарын тәрбиелеу дегенді білдіріп, біздің ойымызды айғақтай түседі [1].

Өз заманының сұранысына сай жаңа адамға деген қажеттілік, жауапкершілікті ала білуге қабілетті тұлғаны дамыту, оқушы жастарды лидерлікке тәрбиелеу тәсілдерін өзгертті. Осы өзгерістер салдарынан, жаңа буын лидері шынайы құндылықтарды таратушы болуы қажет, ол өз мүмкіндіктерін жүзеге асыра алуы, айналасындағы жас адамдардың әлеуетін аша білуі, өзгерістерге бейімделуі мен қажетті шешімдер қабылдай алуы тиіс [2].

Бұл жағдай, қоғамнан лидерлік мәселесін қайта ойланып қарастыруды талап етеді. Жалпы лидерлік әлеуметтік құбылыс ретінде қоғамның барлық саласынан орын алып отыр. «Лидерлік» түсінігі философияда, педагогикада, психологияда, әлеуметтануда, саясаттануда және өзге де адамтану мен қоғамтануға қатысты ғылымдарда зерттеліп, бірқатар ғасырлар бойы ғалымдардың зерттеушілік қызығушылығын арттырып келеді.

Соның ішінде, біз лидерлік мәселесінің зерттелу күйіне және тұлғаның лидерлік сапаларын талдауға, аталған мәселеге қатысты амалдардың даму тарихын зерттеуге, зерттеудің терминологиялық аппаратын нақтылап, лидерліктің негізгі теориясына салыстырмалы талдау беруді жөн санадық.

Жалпы лидерлік мәселесінің зерттелуі антикалық философиядан (Аристотель, Платон) бастау алып, орта ғасырдағы философтардың діни білімдерінде өз жалғасын тапқан. Олар нағыз белсенділікке тек құдай ғана ие екендігін, ал, адам өз бастамасымен әрекет ете алмайтындығын айтады. Қайта жаңғыру дәуірінде Гегель тұлғаның лидерлік жағдайын бостандық көзі ретінде қарастырып, адамға алға қойған мақсатына жетуге әрекет етуге мүмкіндік береді деп, санады. Сол заманның ойшылдары Гельвеций, Дидро лидерлікті адамның өзіне деген сүйіспеншілігін және жеке қызығушылығын арттырудағы тұлға белсенділігінің түрткісі ретінде қарастырған [3, 12 б.].

«Лидерлік» феноменінің дербестігі көптеген теориялық тұжырымдамалардың пайда болуына алып келді. Лидерлікке қатысты ең алғашқы теориялардың бірі ХХ ғасырда пайда болды. Оның пайда болуы ағылшын антропологы, психологі Ф.Гальтон еңбектерімен байланыстырылады. Ол лидерлік феноменін тұқым қуалаушылықпен түсіндіреді. Теория жақтаушыларының пайымдауынша адамға лидерлік жүре емес, туа бітеді [4]. Мұнда, лидерлік ұғымы психологиялық феномен тұрғысынан түсіндіріледі.

Жиырмасыншы ғасырдың 30-шы жылдарында батыстың әлеуметтік психологиясында бұл феноменге көп көңіл бөлінді. Америка Құрама Штатының ғалымы К.Левин бастаған топ «лидер» және «лидерлік» ұғымын әлеуметтік психологиядағы динамикалық тұтастылық ретінде қарастырды. Олар мінез-құлық тұлғаның өзара әрекеті мен жағдайының нәтижесі деп түсіндірді [5].

Мұндай пікір лидердің туа пайда болмайтынын ғана емес, оны топта тәрбиелеу мүмкіндігін де білдіреді. Демек лидерлік, әлеуметтік-психологиялық феномен болып табылады.

Осыған байланысты ғылыми әдебиеттерде лидерліктің әлеуметтік және психологиялық теориялары қалыптасты. Олардың арасынан біз болмыс теориясын (харизматикалық тәсіл), лидер рөлін анықтау теориясын, жағдаяттық теорияны, кешенді теорияны қарастырамыз (кесте 1).

Теориялар атауы	Теориялар мазмұны	Теорияның негізін салушы
Болмыс теориясы (харизматикалық тәсіл)	Лидер болып адам туылады Лидерлікке тұқым қуалаушылық тән	Ф.Гальтон
Лидер рөлін анықтау теориясы	Лидер – бұл ерекше рөлді қабылдаушы (біріншісі – кәсіби рөл, екіншісі – әлеуметтік-эмоционалдық рөл)	Р.Бейлз
Жағдаят теориясы	Лидерлік – топтағы құрылған жағдайдың өнімі, белгілі бір жағдаятта беделдікке ие болған адам, лидер болады	Ф.Фидлер
Кешенді теория	«Болмыс теориясын», «жағдаяттық теориясын» және «лидер рөлін анықтау теориясын» бірге қосқан кешенді теория Лидерлік – бұл тұлғааралық қатынастарды ұйымдастырушы үрдіс, ал лидер – осы үрдісті басқарушы субъект	В.Белл

Кесте-1. Лидерлік теориялары

«Болмыс теориясы» лидерді өзіндік қасиетіне тән негіздейді, яғни лидерліктің негізгі детерминаты болып, қайталанбас лидерлікке туылғаннан ие болу табылады. Яғни «болмыс теориясына» сәйкес кез-келген адам лидер бола бермейді, адам лидер болып туылады [6].

Лидерліктің болмыс теориясын жақтаушылар адамды лидер ретінде танудың алғышарттары деп олардың тума қасиеттерін және индивидтің сипатын (күшін және жүйке үрдісінің қозғалмалылығын, экстраверттілігін, эмпатияға қабілеттілігін, анық көрінетін эвристикалық және интеллектуалдық қабілеттерді) санайды. Мұндай қасиеттер оларға кез-келген жағдайларды басқаруға және жетекшілік етуге, яғни лидер рөлін өз қолына алуына жол ашады.

Әлеуметтануда адамның осындай өзіне тән ерекше қырын атау үшін арнайы термин енгізілді. «Харизма» түсінігін ғылыми айналымға неміс әлеуметтанушысы, тарихшы, экономист және юрист М.Вебермен енгізген [7]. Сонымен біз «харизма» деп ерекше лидерлік қасиеттер және лидердің іс-әрекет сипаттамасының жиынтығын айтамыз, сонымен қатар өзіндік бір жеке ерекшелігімен лидердің өзгелерге әсер ете алу қасиетін түсінеміз.

Харизмаға ие адам өз жолын қушылардың көз алдында тылсым күшті иемденуші, күнәсіз, қателеспейтіндер болып саналды. Олардың қатарында әйгілі саясаткерлер, үкімет басқарушылары, әулиелер аталды. Ақиқатында «туылғаннан лидерлер» деп аталатын адамдар кездеседі.

«Болмыс теориясы» жеткілікті деңгейде теріс көзқарастарға да ие болды. Бұл тұрғыдан ғалым Е.В. Андриенко әлеуметтік топтағы өмірлік әрекеттің әр түрлілігі лидердің түрлі қасиеттерінің болуы қажеттігімен түсіндіреді [8].

Р.Стогдилл лидер сипатына қатысты 120-дан астам зерттеулерді салыстыра отырып, тұлғалық ерекшеліктерге байланысты ғылыми негізделген мәліметтер жоқ деген қорытындыға келді [9].

Е.В. Абашкина аталған ғалымдардың еңбектеріндегі лидерлердің сипатына жан-жақты талдау жасай отырып, былайша жинақтап көрсетеді:

- ізбасарлары тарапынан қолдау табуы;
- өзіне деген сенімділігі;
- күтілген нәтижеге жетуге сенімділігін көрсете алуы және ол туралы айналасындағыларға түсінікті және жүйелі түсіндіре алуы;
- өз адамдарына дем беріп, рухтандыру үшін жеткілікті оптимизмі мен сенім қорының болуы;
- жігерлілігі, мінезінің жұмсақтығы;
- көңіл күйдің орнықтылығы [10].

Е.В. Андриенко лидер болып қандай да бір ерекше қасиетке ие адамдар ғана бола алады дегенді еш негізі жоқ дей отырып, бірақ дәл осы теорияның психологиялық және практикалық маңыздылыққа ие екендігін жоққа шығармайды [8, 142 б.].

Сонымен, ғалымдардың осындай пікір таластыруларынан кейін лидер рөлін анықтау теориясы пайда болады.

«Лидер рөлін анықтау теориясын» американдық зерттеуші Р.Бейлз негіздеген. Р.Бейлз лидер – бұл ерекше рөлді қабылдаушы деп көрсетеді. Бұл теорияны Т.Ньюк, А.Харе де қолдады. Олар бірнеше топта бір адам әр түрлі рөлді ойнайды және түрлі орынды иемденуі мүмкін деп көрсетті. Олардың пікірінше, лидерлік тұлғаның немесе топтың атқаратын қызметін емес, оның әр түрлі жағдайларға тап болғанда күрделі және көпжоспарлы ықпал ету нәтижесін білдіретіндігін түсіндіреді. Олар лидердің бір бірінен ерекшеленетін екі түрін атап көрсетеді:

Біріншісі – жұмысты орындау барысында пікірлерін, ұсыныстарын білдіру мен мәселелерді шешуге байланысты кәсібилік рөлі.

Екіншісі – адами қарым-қатынас мәселесін шешуге қатысты «әлеуметтік-эмоционалдық маман» рөлі. Топтың әрекетінің жемісті және тиімді болуы үшін лидерліктің осы екі түрі де болуы қажет [10, 78 б.].

Осы теориямен қатар, батыс әлеуметтанушылары арасында лидерлік бойынша жағдаяттық теория кеңінен таралды. Онда лидерлік – бұл, ең алдымен, топтағы құрылған жағдайдың өнімі, бір жағдайға қатысты лидер болған адам, беделдікке ие болады. Осыған байланысты ол топтың лидері ретінде саналады.

Бұл теорияның жақтаушыларының бірі болып американдық зерттеуші Ф.Фидлер табылады. Ол өткен жылдықтың 50-ші жылдарындағы Р.Бейлздің теориясын нақтылай түседі. Жоғарыда аталған теорияларға сәйкес, әр топта кем дегенде екі лидер типі орын алады: эмоционалды (тұлғааралық қарым-қатынасты реттеуді қамтамасыз етуші) және инструменталды (тиімді іс-әрекет түріне инициатива тудырушы және мақсатқа жетуге жалпы күш салушы) [11].

Жағдаяттық теориялар лидерлер рөлдерін анықтаушы теорияның өңделуіне негіз болды. Аталған теория бойынша лидерлік – ізбасарлар іс-әрекетімен байланыстырылды [3, с. 189]. Ізбасарлар лидерді қабылдауы да, қабылдамауы да мүмкін: топ лидерді топ үшін маңызды құндылықтарды бөліскенге дейін қолдайды. Бұл теория бойынша лидерлік феномені ішкі топ дамуының нәтижесі (ұжымның барлық мүшесі бұл үдеріске қатысады, ал топ лидері сәл жоғары әлеуметтік беделге ие болады) болып саналады. Лидер топ мүшелері үшін ұжым қажеттілігін қанағаттандыра алатын және жалпы топтық мақсатты іске асырушы адам.

50-жылдың басында лидерлік мәнін зерделеу топтық өзара қатынасты зерттеумен ұштасты. Осылайша, өзіне «болмыс теориясын», «жағдаяттық теориясын» және «лидер рөлін анықтау теориясын» жинақтаған кешенді теория туындады. Лидердің кешенді теориясын жақтаушылардың тұжырымдауына: лидерлік – бұл тұлғааралық қатынастарды ұйымдастырушы үдеріс, ал лидер – осы үдерісті басқарушы субъект [12]. Осы теорияға байланысты лидерлік феномені топтың

бірлескен іс-әрекетінде қарастырылады. Лидерлік – топтың мақсаты мен міндетін есепке ала отырып, оны алға жетелеу қызметін атқарады.

В.Белл, Р.Хилл, С.Миллз және т.б. лидерлікті зерттеу үшін топтың мақсаты мен міндеттерін және де лидер тұлғасы құрылымын ескеру қажеттігін көрсетеді. Лидердің өзге топ мүшелерінен ерекшелігі оның бойындағы ерекше қасиеттің болуынан ғана емес, оның бойында әсер ету деңгейінің жоғары болуы мен тұлғасына тән сапалардың жинақы түрде қалыптасуынан талап етіледі. Кешенді теория тұлғааралық қатынастарды ұйымдастыру үдерісінің негізгі құраушы бөліктерінің өзара байланысына басты назар аударады. Олардың қатарына лидерлердің, олардың ізбасарларының лидерлік қасиеттерінің көрінуіне ықпал ететін қолайлы жағдайлар жатады.

Лидерлік теорияларын қарастыра келе, біз төмендегідей қорытындыға келдік: жоғарыда көрсетілген әрбір теория өзінше өмір сүре алады, алайда олардың түйінді ережелерін жинақтаған лидерліктің кешенді теориясы бүгінгі күні ең нақты және кең тараған теория саналып отыр. Сонымен, лидер, лидерлік мәселесі қарастырылған психологиялық-педагогикалық еңбектерге жасаған талдау лидер, лидерлік феноменінің әдебиеттерде жан-жақты талданғанын, бірқатар лидерлік теориялардың (болмыс теориясы, жағдаяттық теория, лидер рөлін анықтау теория, кешенді теория және т.б.) қалыптасқандығын көрсетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012.
- 2 Байкулова А.М. Психологиялық зерттеулердегі лидерлік мәселесі // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Психология сериясы. – Алматы, 2015. – №2(43). – Б.22-25.
- 3 Андреева Г.М. и др. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы: учебное пособие для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2006. – 288 с.
- 4 Гальтон Ф. Наследственность таланта, её законы и последствия / пер. с англ. – СПб., 1875. – 299 с.
- 5 Левин К. Разрешение социальных конфликтов / пер. с англ. - СПб.: Речь, 2000. – 408 с.
- 6 Ашин Г.К. Критика современных буржуазных концепций лидерства. – М.: Мысль, 1978. – 135 с.
- 7 Вебер М. Харизматическое господство. Психология и психоанализ власти. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом «Бахрах», 1999. – Т.2. – С.55-68.
- 8 Андриенко Е.В. Социальная психология: учеб. пособие для студентов высших педагогических заведений / под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2000. – С.141-143.
- 9 Stogdill R.M. Handbook of Leadership. A survey of theory and research. – N.Y., 1974. – 362 p.
- 10 Абашикина Е.Б., Косолапова Ю.Н. О теориях лидерства в современной политической психологии США // Экономика, политика, идеология, 1995. – №1. – С.75-81.
- 11 Fiedler F.E. A Theory of Leadership Effectiveness. – New York: McGraw-Hill, 1967. – P.235.
- 12 Байкулова А.М. Мектептегі өзін-өзі басқару жүйесі арқылы оқушы-лидерді қалыптастыру жолдары // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Психология сериясы. – Алматы, 2015. – №1(42). – Б.61-64.

А.М. Байкулова¹

¹Таразский государственный педагогический институт

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИДЕРСТВА В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

В данной статье, используя психолого-педагогические литературы, разносторонне рассматриваются проблемы лидерства. Значимое понятие лидерства теоретически глубоко раскрыто в статье. Проанализированы первоначальные теории, касающиеся лидерства: теория бытия, теория, определяющая роль лидера, ситуационная теория и комплексная теория. А также даны суждения из трудов зарубежных ученых, педагогов, психологов о проблемах лидерства. Делается акцент на лидеров двух типов, основываясь на вышеизложенные теории, – эмоциональные (обеспечение регулирования межличностных отношений) и инструментальные (порождающие инициативу, выгодную для деятельности и направляющую основные силы на достижение цели). Лидерское качество, будучи не врожденным, а приобретенным в процессе воспитания, является социально-психологическим феноменом.

Ключевые слова: лидер, лидерство, способность, харизма, харизматический лидер, теория бытия, теория определяющий роль лидера, ситуационная теория, комплексная теория

A.M. Baikulova¹

¹Taraz State Pedagogical Institute

RESEARCHING THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL LITERATURE

Summary

In this article considered the psychological and educational literature discusses the diverse challenges of leadership. A meaningful theoretical concept of leadership is deeply revealed in the article. The original definition of the theory of leadership is determined by the theory of the role of leader, situational theory and complex theory. As well as this article reviews the writings of foreign scientists, teachers, psychologists about the features of leadership. Based on the above theory-emotional (regulating interpersonal communication) and instrumental (generating initiative is beneficial for activities and guiding the main power on the main target), thus focuses on leaders two types. Leadership qualities not being innate, but acquired in the process of education are leadership, socio-psychological phenomenon.

Keywords: leader, leadership, ability, charism, charism leader, the theory of being, theory defines of the leaderrole, situational theory, comprehensive theory

МРНТИ 15.41.21

Б.С. Мусабаева¹, Г.К. Джумажанова²

^{1,2}Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті

БАЛАЛАР ҮЙІНДЕГІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕР МЕН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІ

Аңдатпа

Аталмыш мақалада балалар үйіндегі тәрбиеленушілерге тәрбие беру мәселесі жан-жақты қарастырылады. Мақалада балалар үйінде тәрбиеленушілердің үлкендермен қарым-қатынасы, өмірлік қабылдауы және мінез-құлқының қалыптасуы институционалды болып келетіндігі көрсетіледі. Отандық және шетелдік ғалымдар, психологтар еңбектерінде көрініс тапқан аталмыш мәселе туралы пікірлер талданады. Балалардың аталмыш мекемеге бейімделуі үшін оларға ең алдымен, психологиялық қолдау қажеттілігі айтылады. Осыған орай, балалар үйіндегі психолог жұмысының формасын жан-жақты қарастырады. Балалармен жұмыс жасауда оларға сәйкес әдістемелер іріктелініп алынатындығы ескеріледі. Әдістемелерді қолданудың ең тиімді жолы ол арт-терапия, әуен терапиясы және ойын терапиясы әдістемелерінің ерекшеліктеріне шолу жасалады. Арттерапия әдісінің тарихына қысқаша шолу жасайды. Автор зерттеу жұмысына сәйкес, ойынды терапевтік құралға жатқызудың бес белгісін бөліп көрсетеді.

Түйін сөздер: тәрбие, арт-терапия, әуен терапиясы, ойын терапиясы, әдістеме, тұлға

Қай заманда болмасын балалар үйінде тәрбиеленетін балалар мәселесі қоғамның назарында. Себебі қазіргі таңда баспасөз беттерінде балалар үйі мен мектеп-интернаттардағы жағдай туралы, ондағы тәртіп пен материалдық жағдай жайлы ашық әрі көптеп жазылып жүргені баршамызға мәлім. Балалар үйінде тәрбиеленушілер өмір сүруге қажетті барлық қажеттіліктермен қамтамасыз етілгенімен, ересектердің эмоциялық қарым-қатынасының тапшылығы, ортаға бейімделуіндегі психологиялық қиындықтар олардың жан-жақты дамуын баяулатады. Мұның себебін біз балалар тәрбиеленушілеріне тәрбиенің жетіспеушілігінен деп ойлаймыз. Мәселен, балалар үйінде тәрбиеленушілердің психикасының қалыптасуы отбасыда тәрбиеленген балаларға қарағанда психиканың басқа заңдылықтармен ерекшеленеді.

Баланың психикасының дамуына, жеке адам болып қалыптасуына қоршаған ортасы үлкен ықпал ететіні мәлім [1]. Сол сияқты балалар үйінде тәрбиеленушілер де ортақ бір өмір сүру ортасын құрайды. Салыстырмалы түрде айтар болсақ, отбасыда тәрбиеленген балаларда өз қоршаған ортасында туыстық бауырмашылық сезімін туындатып үлкендермен және кішілермен қарым-қатынасы жүйелі жүргізіліп отырады. Ал балалар үйінде тәрбиеленушілердің үлкендермен қарым-қатынасы, өмірлік қабылдауы және мінез-құлқының қалыптасуы институционалды болып келеді. Яғни олар тұйық, өз бетінше шешім қабылдай алмайтын болады, өз ойын, қызығушылығын жеткізуге қорқарды, кей жағдайда ашушаң, ызакор, әсіресе жан-жағындағы талап қойғыш адамдарға тісін қайрағыш келеді. Осыған орай, балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық сипатының жалпы беталысы жұпыны келеді [2].

Сол себепті аталмыш мекемеде тәрбиеленушілер қоршаған орта талаптарына бейімделуі тиіс. Бұндай мекемелер балаларды тәрбиелеу және басқа да өмірлік тәжірибелерді баланың ерікті-эмоционалды дамымауына әкеп соқтырады. Осы тұрғыда өз зерттеуінде И.А. Залысина, балалар үйінде тәрбиеленушілер мен отбасыда тәрбиеленуші балалардың уайымдау қажеттілігін салыстырмалы түрде зерттеген [3]. Соның нәтижесінде балалардың қоршаған ортадағы адамдарға уайым сезімін тудыруға қабілетті емес екенін дәлелдеген. Көбінесе олар басқа адамның сезіміне жауап беруде туындайтын реактивті уайымдау олар үшін бөтенсу сезімін тудырады. Осындай бала мен ересектердің өзара қарым-қатынасын қанағаттардыру үшін баланы ересек адамның алдында еркін ұстай алатындай, ойын ашып айта алатындай, сезімін толық жеткізе алатындай жағдай туғызу қажет. Себебі балалар үйіндегі тәрбиеленушілер өздерінің пікірін, ойын толық жеткізе алмайды. Олардың өз пікірі болғанымен де ересектердің пікіріне сүйенеді. Сондықтан да бұндай балалардың сезімін ашу үшін оларға түсіністікпен қарау қажет.

Ал, А.М. Прихожан мен Н.Н. Толстой балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық аумағы жайында: «Балалар үйінде тәрбиеленушілер үлкендермен қарым-қатынасында өзіне агрессиялық зейінді аударады [4]. Қарым-қатынас барысында туындайтын кикілжің жағдайларды шешуден балалар үйінде тәрбиеленушілер өздеріне жауапкершілікті артпайды, өздерінің мәселелерінің шешілу жолдарын қоршаған ортадан күтеді. Олардың бойында қоршаған ортаны кіналау сезімі, агрессия, өз кінәсін мойындай алмаушылық сезімдері осы мекемеде тәрбиеленуші балалардың бойында кикілжің жағдайды шешуде басым кездеседі» деп тұжырымдады. Бұл аталған ерекшеліктер баланың бойында қорғаныш сезімін тудырады. Олар қиын әрекеттен шығудың орнына, аффективті әрекетке жүгініп, жауапкершілікті басқаның мойнына артуға тырысады [5]. Демек, бұл көрсетілген ерекшеліктер жетім балалардың эмоционалды еріктік аумағының қалыптасуын сипаттайды.

Осы тұста айта кетер жайт, жалпы балалардың мұндай мекемеге тапсырылуы әртүрлі себептерге байланысты екендігі баршамызға белгілі. Мәселен, ата-ана қамқорлығынсыз қалуы, ата-анасының ішкілікке салынуы, баладан бас тартуы, материалдық жағдайлардың жетіспеушілігі, психикалық ауытқулар, ақыл-ойдың артта қалуы сияқты жағдайларды айтуымызға болады. Бұл факторлардың өзі қоғамдық ортаға ауырлық тудырады. Жалпы аталмыш мәселе тек ХХІ ғасырда ғана көтеріліп отырған мәселе емес. Бұл жайындағы мәселелер сонау ХVІІІ ғасырдан бастап қозғалып келеді [6]. Сол себепті ата-ана қамқорлығынсыз қалған жеткіншектерді тәрбиелеудің тарихы адам тарихы сияқты көне болып келеді. Оларды тәрбиелеу тарихи арнайы мекемеде қысқаша айтқанда көп уақытты құрайды. Сондықтан да ата-ананың қамқорлығынан тыс қалған балаларға психологиялық көмек жайлы біз сөз қозғауымызға тура келді. Ол мәселе дәл қазіргі жағдайдағы көз алдымызда өтіп жатқан мәселелермен тығыз байланысты. Бұл балалар үйіндегі тәрбиешілердің эмоционалды өмірінің толықсыздығы олардың әртүрлі психикалық тежелулер мен әлеуметтік бейімделудің бұзылуына әкеп соқтыратындығын естен шығармауымыз керек. Мұндай жағдайда балалар үйіндегі балалардың эмоционалдық жағдайының тым жоғары немесе тым төмен болуымен қатар, қоғамдық ортада өзін тым жоғары немесе тым төмен түсіріп жіберуін көрсетеді. Сондықтан да бұл жағдайда да эмоционалды, ерікті, тілдік қимыл-қозғалыстың сонымен қатар әлеуметтік жетіспеушілік мәселелері туындайды. Осыдан баланың ақыл-ойының кемістігі көрініп, танымдық процестерінің дамымағандығы анық байқалады. Себебі, олар өз ой-пікірінен айырылып басқаның пікірімен жүреді.

Сол себепті де балалардың аталмыш мекемеге бейімделуі үшін оларға ең алдымен, психологиялық қолдау қажет. Психологиялық қолдау – балалар мен ересектердің арасындағы қарым-қатынасты күшейтетін маңызды факторлардың бірі [7]. Осындай жағдайларға байланысты балалар үйіндегі психолог жұмысының формасына қысқаша тоқтала өтуді жөн көрдік. Оларға: диагностика, коррекция, профилактиканы жатқызуға болады. Алайда әдістемелерді таңдауда балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық ерекшеліктеріне байқап әсер етуге тура келеді. Әсіресе ол коррекциялық түзету-дамыту жұмыстарына байланысты болса. Себебі мұндай балалармен жұмыс жасауда оларға сәйкес әдістемелерді табу қиынға соғады. Олай дейтін себебіміз, отбасында тәрбиеленген балаларға қатысты іс-тәжірибелік зерттеулер көбінесе балалар үйінде тәрбиеленушілерге сәйкес келе бермейді. Өйткені олар кейбір ойын, жаттығудың мағынасын түсіне бермей, олардың шешу жолдары қиынға соғады. Ал кей жағдайларда мұндай тапсырмаларды шешу барысындағы баланың көңіл-күйінің өзгеруі, тежелуі, қорқыныш, үрей, уайымдаудың туындауы бала психикасының дамуын тежеп отырады.

Сондықтан да әдістемелерді қолданудың ең тиімді жолы ол арт-терапия ертегі терапиясы, құм терапиясы әдістемелерді қолдану табысты болып табылады. Осылардың ішінде біз арт-терапия, әуен терапиясы және ойын терапиясы әдістемелеріне тоқталуды жөн көріп отырмыз [8]. Яғни бұл әдістемелер арқылы біз баланың жеке ерекшелігі мен «Мен» қасиетін анықтауымызға болады. Сондай-ақ олармен жұмыс жүргізгенде мінез-құлықты баланың тұлғалық қасиеттерін, әсіресе, тұлғаның адамгершілік және еріктік қасиеттерін түзету және қайта қалпына келтірумен байланыстыру керек.

Олардың бойына ізгі қасиеттерді сіңіре отырып, олардың ар-намысына тимеуге, абыройларын, ар-ожданларын құрметтеуге рухани-адамгершілік пен әдептілікке баулу, адамды сүйе, сыйлай, құрметтей, қадірлей білуге үйрете отырып балалардың дамуындағы мынандай психологиялық ерекшеліктерге көңіл бөлу керек. Оларға:

- психикалық процестердің дамуындағы ерекшеліктер: қабылдауының төмендігі, түйсінудің әлсіздігі, есте сақтаудың, қиялдың баяу дамуы, көрнекілік-бейнелік ойдың толық жетілмеуі, ерік-жігері әлсіз, зейіннің тұрақсыздығы, т.б.;

- мінез-құлық дағдыларындағы ерекшеліктер: жиі көңіл-күйдің өзгеруі мен тұрақсыздық, ашушандық, өзін-өзі ұстай алмаушылық, сабырсыздық, сенбеушілік, ызақорлық, тұйықтық, енжарлық, қатыгездік, ұқыпсыздық секілді жағымсыз мінез-құлық дағдылардың басымдылығы;

- қарым-қатынастағы ерекшеліктер: құрдастарымен жиі келіспеушілік, құрдастарымен бірігіп ойнай білмеуі, үлкендермен сөйлесе алмау, оқшаулануы [9].

Сол себепті де балалар үйіндегі тәрбиеленушілерге тәрбие беруде мынандай терапия әдістерін пайдалану тиімді болады.

- ✓ Арттерапия әдісі – бұл әдіс өнерді бейнелік іс-әрекет ретінде қолдануда құрылған. Арт-терапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу дегенді білдіреді. «Арттерапия» – термині (арт-өнер, artterapy-өнер арқылы терапия жүргізу) көбіне ағылшын тілді халықтар қоныстанған елдерде кеңінен тараған. Арт-терапия – ауру адамның психоэмоционалды халіне шығармашылық арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді. Алғаш бұл термин 1938 жылы Адриан Хиллдің санаторияда туберкулез ауруына шалдыққандардың көңіл-күйлерін сипаттау жұмысында қолданылады [10]. Кейіннен бұл термин өнерге қатысты барлық терапияның салаларында (музыкалық терапия, драмалық терапия және т.б.) қолданыла бастайды. Бірақ арт-терапиялық әдістемелер жеке дара әдістеме ретінде де терапияның көмекші әдістемесі ретінде де қолданылады. Арт-терапия тәрбиеленушінің өзінің шығармашылығы және өнер шығармалары (картина, мүсін, кітап, киноөнері) арқылы жүзеге асырылады. Арт-терапияны бірінші кезекте күрделі эмоционалды күйзеліске ұшырағандарға, қарым-қатынаста қиналатындарға, көп үндемейтіндерге, ұялшақтарға қолданылады.

- ✓ Ал сурет терапиясын қолдану үшін көрсеткіштер: эмоционалды дамудың қиындығы, өзекті күйзеліс, кобальжуы, баланың эмоционалды бас тартуы және жалғыздық сезімін бастан кешуі, үрей, қорқыныштар жеңуге көмектеседі. Мәселен, адам сурет сала отырып, өзінің ішкі сезімін, көңіл-күйін білдіруге мүмкіндік алады, өзіне жағымсыз жайттарды жеңіл қабылдайды.

- ✓ Әуен терапиясы – қорқыныш, үрей, уайымды сезінетін балалармен жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

- ✓ Ойын терапия, яғни түрлі түрдегі ойындарды қолдану. Ойында бейнелерді қолдануда психологиялық артықшылықтардың қатары бар. Біріншіден, баланың тұлғалық өсуі үшін оңтайлы жағдайлар құрылады. Ойынды терапевтік құрал ретінде қолдану екі негіз бойынша жүреді. Оның біріншісі, ойын баланы зерттеу үшін, құрал ретінде қолданылады. Ал екіншісі, жарақаттаушы жағдайды еркін қайта жаңғырту жатады [10]. Сонымен бірге, ойын баланың дамуындағы зақымдарды ашуға және емдеуге арналған. Ойын терапиясы санаға көлеңке тастап және ойын барысында балаларда жарақат, мәселе, өткен тәжірибе немен ассоциацияланатын, оған қалыпты өмір сүруге не кедергі келтіретінін көруге мүмкіндік беретінімен құнды.

Осыған орай, ойынды терапевтік құралға жатқызудың бес белгісін бөліп көрсетуге болады:

1-ден, ойын – бұл баланың өзін көрсетуі үшін табиғи жағдай;

2-ден, баланың ойын кезінде жасағаны, оның эмоциялары мен қорқыныштарын бейнелейді;

3-ден, бала санасыз түрде ойында көңіл-күйін көрсетеді, ол өзінің көңіл-күйін жақсы түсінеді және оны басқара алады;

4-ден, ойын бала мен психолог арасындағы жақсы қатынасты орнатуға көмектеседі және оның мінез-құлқы күтпегендей болады;

5-ден, ойын психологқа баланың өмір тарихын көбірек білуге мүмкіндік береді.

Сол себепті балаларды тәрбиелеуде рухани-адамгершілік тәрбие бере отырып жасөспірімдердің өзінің өмірдегі орнын, атқаратын міндетін, қазіргі және болашақтағы жауапкершілігін түсінуі және өзін-өзі үздіксіз, бірқалыпты жетілдіру бағыт-бағдар беру қажет. Тәрбиеде өнеге-үлгіні сүйеніш ету ұстанымы тәрбиеленушілерге аса сезімталдықпен қарау міндетін жүктейді. Балалар үйіндегі тәрбиеленушінің бойынан кішкентай болса да жақсылықтың ұшқынын байқап, оны тәрбие процесінде пайдаланатын болсақ, оның өзі бала жүрегінен жол тауып, аз да болса жаман жолға түспеуіне көмегін тигізері сөзсіз.

Ұнамды үлгі-өнегелерді сүйеніш ету ұстанымының талаптарын пайдалана отырып, балалар үйіне түскен тәрбиеленушінің ұнамды мінез бітісін дәл тауып, оны әлі қалыптаса қоймаған немесе жағымсыз мінез-құлықтарын түзетуге пайдалануға болады. Балалар үйіндегі тәрбиеленушілермен жүргізілген жұмыста нәтижеге жетуі үшін тәрбие процесінде дау-дамайға, педагог пен тәрбиеленуші арасындағы қайшылықтарға жол бермеу керек. Баланың кемшілігін көргіш болсақ, ықыласын жойып, қызығушылығы мен ынтасын да жоямыз. Әрбір істе баланың кемшілігін емес, жеңісін іздеу қажет. Сондықтан тәрбиеленушінің ықыласын оятып, қолынан келетініне сендіріп, мүмкіндігінше ең алдымен ұнамды қасиеттерін анықтап, қажет болса қалыптастырып, одан әрі оларды жетілдіре түсу керек. Тәрбиеленушілердің өзіндік қызығушылықтары мен бейімділіктеріне негізделген тәрбие тиімді болады.

Қорыта айтқанда, аталмыш терапиялар арқылы біз тұлға бойындағы қабілетін көрсетіп, шығармашылығын шыңдай аламыз. Ал шығармашылық қабілеттер қиялдың байлығымен, ойлаудың ерекшелігімен, заттарға деген сындарлы көзқараспен жаңа шешім және идеяларды ұсыну мүмкіндігімен, өз білімін, икемділігі мен дағдысын іске асыру барысында өмірлік белсенді ұстаным көрсете білуімен сипатталады. Демек тұлға шығармашылығын дамытуда әдістемелерді қолдану маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Байкулова А.М. Психологическая структура школьного класса и качества лидера // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Психология. – Алматы, 2014. – №4(41). – С.167-172.
- 2 Леонтьев А.Н. К теории развития психики ребенка // Проблемы развития психики. – М., 1981.
- 3 Танқаев С.Д. Семьяның рухани күйі. – Алматы: Білім, 1983. – 36 б.
- 4 Психологические аспекты воспитания детей в домах ребенка и детских домах/Вопросы психологии, 1990. – №6.
- 5 Особенности развития личности ребенка, лишённого родительского сельского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением. Под.ред. В.С. Мухиной. – М., 1989.
- 6 Очерки о развитии детей, оставшихся без родительского попечения / под.ред. М.Н. Лазутовой. – М., 1994.
- 7 Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш., Садыкова А.Б., Сейдулаев К.Б. Развитие личности в процессе психологизации современного образования. Монография. – Алматы: Издательство «Ұлағат» Каз НПУ им. Абая, 2013. – 272 с.
- 8 Дети-сироты: консультирование и диагностика развития / под.ред. Е.А. Стребелевой. – М., 1998.
- 9 Копытин А.И. Тренинг коммуникации. Арт-терапия. – М., 2006.
- 10 Ковалев С.В. Введение в современное НЛП. Психотехнологии личностной эффективности. – М.: Московский психолого-социальный институт, Филинта, 2002.

Б.С. Мусабаева¹, Г.К. Джумажанова²

^{1,2}Государственный университет имени Шакарима города Семей

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДЕТЕЙ И СОТРУДНИКОВ В ДЕТСКОМ ДОМЕ

Резюме

В этой статье подробно рассматривается проблема воспитания детей в детских домах. В статье показано, что в детских домах отношения детей со взрослыми, их восприятие жизни, формирование характера являются институциональными. Анализируются мнения отечественных и зарубежных ученых и психологов по этой проблеме. Необходимость психологической поддержки в первую очередь предназначена для адаптации детей к этому учреждению. В этой связи психолог работает в детском доме комплексно. Принимается во внимание, что для работы с детьми будут выбраны соответствующие методы. Лучший способ использовать эти методы – пересмотреть особенности арттерапии, меланотерапии и игровой

терапии. Дается краткий обзор истории метода арт-терапии. Согласно исследованию автора, рассматриваются пять значений игры как терапевтического средства.

Ключевые слова: воспитание, арт-терапия, мелодическая терапия, игровая терапия, методология, личность

B.S. Musabaeva¹, G.K. Jumazhanova²

^{1,2}Shakarim State University of Semey

THE EMOTIONAL INTERACTION BETWEEN CHILDREN AND STAFF IN THE ORPHANAGE

Summary

This article considered the problem of raising children in orphanages. The article shows that in orphanages, institutionalized relationships with adults, teenagers, and behavioural relations. The opinions of domestic and foreign scientists and psychologists analyzes about their work. The need for psychological support is primarily designed to adapt children to this institution. In this regard, the psychologist work in the orphanage complex. Taken into consideration that children will be selected appropriate methods. The best way to use these methods to review the features of art therapy, mechanotherapy and play therapy. A brief overview of the history is art therapy. According to the study the author considered the value of five games as a therapeutic tool.

Keywords: education, art therapy, melody therapy, play therapy, methodology, personality

МРНТИ 15.21.45

A.K. Бикадамова¹, Н.Қ. Тоқсанбаева²

*^{1,2}ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан*

СТУДЕНТТЕРДІҢ СЕССИЯ КЕЗІНДЕГІ СТРЕССТІК РЕАКЦИЯСЫНЫҢ КӨРІНУІ ЖӘНЕ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Елбасымыз айтқандай, «білім беру – біздің дамуымыздың негізгі факторы. Білімді, сауатты халық – ХХІ ғасырдың адамзат тарихындағы дамудың негізгі қозғаушы күші. Қазір талантты, өз-өзіне сенімді, өз алдына мақсат қойған және осы мақсатты жүзеге асыра алатын ерік-жігерлі адамдардың ғасыры. Біз жаңа ғасырдың талаптарына тез бейімделіп, қатаң бәсекелестікке дайын болуымыз керек. Жастар – жаңа идеяларға толы, болашақты ойлайтын ұрпақ» – деп қазіргі студент жастарымыздың болашағынан үміт артуда.

Болашақ маманның оқу әрекетіне алғаш күндерінен-ақ сәтті қабылдануының алғышарты, кәсіби-білікті, тұғырлы азамат ретінде қалыптасуы, жеке тұлғалық дамуы, жоғары оқу орнындағы оқу процесінің алғашқы кезеңдеріне бейімделуімен байланысты. оның күрделілігі мынада, яғни, студентте жеке тұлғалық құндылық-танымдық бағдар қайта құрылады, танымдық әрекеттің жаңа тәсілдері игеріледі, тұлға аралық байланыстар және қарым-қатынастардың жаңа түрлерімен формалары қалыптасады. Студенттегі бейімделу процесі неғұрлым тиімді жүрсе, психологиялық комфорт, жоғары курстарда оқу мотивациясы, оқу әрекетінің мазмұны және бағыты соғұрлым тиімді болмақ. Жоғары оқу орнында оқу студенттердің белсенді бейімделуімен шартталған. Жоғары оқу орнындағы білім беру процесінің оқудағы бейімделу ерекшеліктерін қарастырған ғалымдар: И.А. Зимняя, В.Я. Ляудис, С.Л. Смирнов, В.А. Якунин т.б.

Түйін сөздер: стресс, қарым-қатынас, қабілет, тұлға, әдіснама, құндылықтар, дарын, талант

Қазіргі таңдағы соңғы зерттеулер көрсеткендей, студент кез-келген жоғары оқу орнына түсу барысында, жоғары мектепке сәйкес жаңа спецификалық факторлар кешеніне бейімделуі керек. Оған қоса, соңғы жылдардағы оқу іс-әрекетінің мазмұны, талаптарының өзгергені соншалық, бейімделу механизмдері барлық қиыншылықтарына төтеп бере алмауда. Ал, ол өз кезегінде бейімделу процесінің әлсіреп нәтижесінде тоқтап, стресстік түрлі салдарға әкелетіні әбден анық.

Стресс мәселесі ХХ ғасырдың психологиядағы, физиологиядағы, медицинадағы, өндірістік сферада өріс алған ең ауқымды мәселелердің бірі. Мұның бәрі қазіргі адамзаттың студенттік, кәсіби, жеке өмірінде жиі туындайтын қиын жағдайлармен тікелей байланысты, яғни тұлға өзінде қалыптасқан энергиясын (стресстің физиологиялық механизмінен туындаған) толыққанды іске

асыра алмай, содан бұл энергия жеке тұлғаның өзіне кері әсерін тигізеді, бұл адамда дистресс механизмінің қалыптасуына итермелейді.

Стресстің және дистрессстің қалыптасуының ғылыми теориясына келсек, бұл ұғымдарды алғаш енгізген канадалық физиолог Г.Селье (1936 жыл) «Бүкіл ауру стресстен!» деген стресстің универсалды формуласын ұсынған. ол: «стресс – өмірдің тек жағымсыз жағдайы емес, ол қандай да болсын жағдайға ағзаның стереотиптік, филогенетикалық қорғаныштық, бейімделушілік реакциясы» – деген.

Ғылым мен техниканың дамуы, оқу кезеңінде студенттердің игеруіне әкелетін ақпараттар көлемінің өсуінен тұрады. Білікті мамандарды дайындау ең алдымен оқыту технологияларды, оқыту бағдарламалар мен ғылыми-әдіснамалық қорларды жетілдірумен жүзеге асатыны белгілі. Бірақ, осындай міндеттерді сәтті шешу, студентті кәсіби дамыту үшін, оқу жоспарын игеруіне жағдай жасауға байланысты міндеттерді орындауға байланысты.

Стресстің эмоционалды, мінез-құлықтық деңгейлерінде өткізілген әдебиеттерге теоретикалық-тәжірибиелік зерттеулерге арналған жұмыстарды Л.А. Китаева-Смык, М.А. Новиков, Э.Л. Носенко, В.М. Снетков, Ю.Л. Ханин еңбектерінен көруге болады.

Стресстің әлеуметтік-психологиялық мәселесін түрлі феномендерін зерттеп, доминант стрессорларға негіздеген В.А. Бодров, В.А. Ганзен, Л.С. Кондратьева ғалымдарының жұмыстарында дамыды.

Стрессті зерттеуде П.К. Анохин, Г.Н. Кассиль, Т.А. Немчин және К.В. Судаков еңбектері оның кешенді талдау барысында физиологиялық, психологиялық, психифизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық деңгейлеріне бөліп қарастыруды ұсынса, Р.Лазарус психологиялық стресстің когнитивті теориясының негізін қалаушысы.

Стресс концепциясының шығуы бейімделу үрдістерінің табиғатын анықтаудың кезекті дамуы болып табылады. Стресс концепциясының негізін салушы XX ғасырдың атақты физиологтарының бірі Г.Селье болды. Ол 1907 жылы Венада, Австро-Венгерлік империя орталығында туылып, бастапқы медициналық білімді Прагада, кейін Париж және Рим университеттерінде алды. Ұлтшылдықтан қорғану мақсатымен ол Америкаға эмиграцияланды. атақты АҚШ-тың медициналық орталығы Дж.Гопкинс университетінде жұмыс жасады және канададағы Макгил университетінде зерттеулерін жалғастырды. Эмигранттың қиын жолы ойлаудың жалпы ғылымдық философиясының қалыптасуында көп нәрсе берді. Еуропалық жаратылыстануда дамыған құбылыстар талдауының біртұтастылығы қағидасын ескеріп және АҚШ-ғы "қиын эксперимент" мектебінен өте отырып, ол тышқандарға әр түрлі зиян әрекеттер жасау арқылы өз тәжірибелерінің нәтижесінде жалпы ерекшеліктерді көрді. Зерттеу нәтижелері қысқаша стресс деп аталған (ағылш. тілінен стресс – қысым, күштеу) жалпы белсенділік синдромның концепциясын қалыптастыруға негіз болды. Алғаш рет концепцияның негізгі құрылымы 1936 жылы Nature журналында жарияланған мақаласында жазылды. Бұл мамандардың қызығушылығын тудырды, өйткені ол материалдар ағзаның әр түрлі экстраординалды факторлардың әсеріне байланысты ағзаның үйрену реакциясының табиғатын өзгертті. селье қандай да бір зақымданудың әсерінен (токсиндер, т.б.) жануар ағзасында күтетін локальді бұзылыстардан басқа әсер ететін факторға байланысты тікелей қатынасы жоқ өзгерістер болатынын көрсетті. Бұл оған стресс ағзаның сыртқы әсер етулерден қорғанысы ретінде пайда болатын анықтауға әсер етті. Сонымен қатар, ол стресс синдромының пайда болу заңдылықтарын және уақытқа байланысты даму жолдарын бейнеледі [1].

Стресс – бұл күтпеген, шытырман жағдайда туатын эмоциялық күй. Қауіп-қатер жағдайындағы жылдам әрекеттер, шапшаң шешімге келу қажеттілігі, қауіптенген сәттегі көрсететін реакция болып табылады. Стресстік жағдайда мақсатты әрекет зейінді аудару мен бөлуді жүзеге асыру қиынға соғуы мүмкін, тіпті әрекеттің жалпы тежеліске ұшырауы немесе мүлдем бұзылуы мүмкін. Бірақ бұл кезде дағды мен әдет өзгеріссіз қалады да сапалы әрекет орынына жүреді. Стресс кезінде қабылдау, ес қажеттіліктері, кенеттен көрінген қарсыластардың санын анықтауда күтпеген жерден туған әсерге сай келмейтін реакциялар, тағы басқа болуы мүмкін. Белгілі бір жағдайдың адамда стресстік күй тудыра алатынын немесе тудырмайтынын алдын ала анықтау мүмкін емес. Стресстік жағдайдағы мінез-құлық көбіне адамның жеке басының ерекшелігіне – оның жағдайды тез бағалай білуіне, күтпеген жағдайда қолма-қол бағдар табу дағдысына, ерік жинақтығына, бағыттылығына, әрекет мақсаттылығы мен ұстамдылығының өрбуіне, осы тәрізді жағдайларда бастан кешірген мінез-құлық тәжірибесіне байланысты болып келеді [2].

Эмоционалды стресс – бұл қақтығысты өмір жағдайларында, адамның әлеуметтік және

биологиялық қажеттіліктерін қанағаттануын ұзақ уақыт шектейтін, айқын көрінетін психоэмоциялық бастан кешулері. Стресстің биологиялық мәні ағзаның қорғаныс күшін жұмылдыра алуында. Т.Кокс бойынша, стресс – бұл тұлғаға қойылған талаптар мен осы талаптарды орындау қабілеттілігін салыстыру барысында туындайтын саналаудың феномені. Бұл механизмдегі тепе-теңдіктің болмауы стрессті және жауап реакциясын тудырады. Экстремалды және бұзушы факторлар кезінде әрекетке ең сезімтал стресстік реакцияға араласатын эмоциялық аппарат болып табылады. Сондықтан жиі жағдайда эмоциялық стресс жайлы сөз қозғалады [3].

Стресс терминін алғаш рет 1936 жылы канада ғалымы Ганс Селье енгізген. ол стрессті белгілі бір төтенше жағдайларда пайда болатын реакция деп қарастырған [4]. Қазіргі өмірде неше түрлі жағымсыз жағдайлар көптеп кездесіп тұрады. ауа-райының күрт өзгеруі, жұмыстағы көптеген мәселелер, көліктегі ұрыс-керіс, кездесуге кешігу, отбасындағы келеңсіздіктер... осының бәрі әр адамға әртүрлі әсер етеді. Тіпті оның зардабынан жүйке жүйесі бұзылып, әртүрлі ауруға шалдығуға себеп болады. Кей адамдар жағымсыз жағдайларға көп көңіл бөлмейді, қандай мәселе болмасын шыбын шаққан құрлы көрмейді. екінші біреулер салы суға кетіп, ауруына ауру жамап жатады. Демек, бұл тек көңіл-күйге әсер ететін психологиялық фактор ғана емес, адам денсаулығына кейде шешуші әсер ете алатын медициналық проблема. Ағзадағы барлық құбылыс мидың қозуынан басталатыны белгілі.

Кез-келген жағымсыз құбылыс алдымен мидың елегінен өтеді. келесі кезекте оған эндокриндік жүйе қосылып, бүйрек үсті бездері гормондар бөле бастайды. Осымен бір мезетте вегетативті жүйке жүйесі жұмысын бастайды, артериалды қан қысымы көтеріледі, жүрек соғысы жиілейді, стрессті жағдайға бейімделуге, қарсы тұруға көмектесетін көптеген өзгерістер жүзеге аса бастайды.

Сансыз эксперименттердің, бақылаулардың нәтижесінде Г.Селье мынадай қорытындыға келеді: ағзаның кез келген тітіркендіргішті қабылдауының күрделі үрдісі өзіне реакцияның екі типін қамтиды: 1) спецификалық; 2) спецификалық емес. Спецификалық реакция нақты бір аурудың белгілерін сипаттайды, оның негізінде осы аурудың диагностикасы жатады. Спецификалық белгілер түрлі ауруларда тез ажыратылады. Кез келген аурудың спецификалық емес жағын Г.Селье зерттеп, осының нәтижесінде стресс теориясы пайда болды. Оны қысқаша былай тұжырымдауға болады: кез келген тітіркендіргіштің, кез келген факторлардың әсерімен ағзада олардың түрлеріне тәуелсіз «стресс» ұғымына бірігетін бірқатар спецификалық емес өзгерістер, немесе жалпы бейімделушілік синдром пайда болады. Стресстің бұл реакциясы бірнеше сатылар мен фазалардан тұрады. Г.Селье стресстің 3 кезеңін бөліп көрсетті:

1. Мазасыздық кезеңі.
2. Қарсылық көрсету, бейімделу, немесе тұрақтану кезеңі.
3. Жүйке жүйесінің ширығу кезеңі [5].

Кез-келген студенттің стресстік күйлерге көзқарасы көптеген факторлар кешенімен анықталады, солардың ішінде маңыздысы студент тұлғасының индивидуалды ерекшеліктері жатады. Жеке тұлға қасиеттерінің физиологиялық сапасына адамның жоғары жүйке жүйесінің әрекет типінің (темперамент) орны ерекше. А.С. Батуевтің пікірі бойынша, ол жүйке жүйенің жалпы қасиеттер жүйесінен құрылады: 1) экстра, интроверсия, 2) эмоционалды тұрақтылық, нейротизм, 3) қозғалғыштығы, нервтік процестерінің инерттілігі. Зерттеушілер алғаш стресстің субъективті факторларын субъектінің индивидуалдық сипаттарынан іздей бастады. Көптеп тараған көзқарастардың пайымдауынша, ер адамдар экстремалды стрессорларға көбірек әсерленсе, ал әйел адамдар біртекті стрессорларға әсер етеді деп тұжырымдайды. Көптеген жұмыстар жүйке жүйесіндегі әлсіздік-күштілік, инерттілік-қозғалғыштық сияқты ерекшеліктерді талдауға арналды. Осы мәселені анықтаудағы зерттеулер стресске тұрақтылықты қалыптастыру үшін біріншіден байсалды күш пен жүйке жүйесінің инерттілігі маңызды деп көрсетті. Соңғы кезде стресске жеке тұлға типі мен вегетативтік реакция арасында байланыс бар деген фактілер жинақталуда. Осыған сәйкес, белгілі болжамдар бойынша, адамның стресске тұрақтылығын анықтайтын екі тип бар «а» және «б» [5, 41 б.].

Кейінірек стрессті зерттеушілердің зейіні индивидтік сипаттаулардан адамның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктеріне ауыса түсті. Бұл жеке тұлға ерекшеліктерінің стрессорларды бағалауы және қабылдауына, сонымен қатар адамдардың экстремалды әсерлерге реакциясының тууына себепті болуымен байланысты. Стресске тұрақтылыққа әсер ететін индивидуалдық ерекшеліктердің ішінен эмоционалдық сфераға байланысты бірнеше сапаларды бөліп көрсетеді, соның ішінен ерекше көңілді ашуланшақтық және үрейлену сияқты қасиеттерге бөледі. Бұл екеуі

де төмен стресске тұрақтылықты анықтайды. Мұндағы жеке тұлғалық үрейленушілік стресстік жағдайларды жоғары деңгейлі адекватсыз бағалаумен ұштасса (экстремалды, қауіпті болуы), ал жеке тұлғалық ашуланшақтық – қолайсыз құлықтық реакциялар және стратегиялық құралдармен байланысты.

Стресске тұрақтылыққа когнитивті сипаттағы индивидуалдық ерекшеліктен біріншіден интеллект деңгейі және танымдық стильдер, сонымен қатар кәсіби тәжірибесі әсер етеді. Олар стрессорды когнитивті бағалаумен және стресстік жағдайға бейімделу тәсілін таңдаумен байланысты.

Стресске бейімделуге бақылау локусы мен өзіндік бағалаудың да әсері маңызды. Ішкі бақылау локусына және жоғары өзіндік бағаға ие қызметкерлер өздерінің жағымсыз жағдайларға бейімделу мүмкіндіктерін тиімді бағалайды. Студенттердің стресстік жағдайға бейімделу қабілетінің маңыздылығын ескере отырып, зерттеушілер жеке тұлғаның ерекше интегративті сипаттамасы – стресске тұрақтылық қабілетін көрсетті. Стресске тұрақтылық бұл – стресс-факторлардың әсеріне ағза мен психика функциясының тұрақтылығы, олардың экстремалдық әсерлерге резистенттілігі (қарсы тұра білушілік) және толеранттығы (төзімділігі), адамның нақты экстремалдық жағдайдағы өмір және еңбекке функционалдық бейімделуі, стрессорлардың әсер етуімен болған шамадан тыс функционалдық бұзылыстардың орнын баса білу қабілеттілігі [6, 82 б.].

Стресске тұрақтылық – өзіне және қоршаған ортасына жағымсыз әсер етпей, кәсіби әрекет ерекшеліктерімен шартталған маңызды интеллектуалды, ерік-жігерлі, эмоционалды қиыншылықтарды жеңуге мүмкіндік беретін жеке тұлға саларының жиынтығы.

Стресске тұрақтылық – адамның тұрақты сапасы емес, оны арнайы жаттығулар арқылы дамытуға болады.

Стресске тұрақтылық қысымды, стрессогенді әрекет кезінде қалыптасады және көрінеді. Стресске тұрақтылыққа эмоционалдық тұрақтылықты, функционалдық жағдайды реттеу қабілеттілігін, стрессогендік жағдайға бейімделу стратегиясының тиімділігін, т.б. қасиеттерді жатқызуға болады.

Түрлі формалы стресстік реакцияға пайда болатын адамның тұрақтылығы ең алдымен оның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерімен және жеке тұлғаның мотивациялық бағдарына тәуелді. Экстремалды әсерлер орындалып жатқан әрекеттің тиімділігіне үнемі жағымсыз әсер етеді деп ойлауға болмайды. Қарама-қарсы жағдайда күрделенген сәттерде қиыншылықтарды сәтті түрде жеңу мүмкін емес еді. Бірақ, стресстік күйіндегі жұмыс барысы ішкі қорлардың қосымша мобилизациялануына әкеледі, ал оның кейде жағымсыз кейінге қалдырылған салдары болуы ықтимал. «Стресстік этиология» – жүрек, қан-тамырлар патологиясы, асқазанның шаншуы, психосоматикалық аурулар, невроздар, депрессиялық күйлер – қазіргі таңдағы барлық іс-әрекет түрлеріне тән. Осы таңда патологиялық күйлердің дамуының нәтижесі ретінде қарастырылатын, адамның стресске индивидуалды тұрақтылығын зерттейтін қолданбалы зерттеулер маңызды [6, 322 б.].

М.Фридман және Р.Ройзенманның зерттеулерінде басқару әрекетінде және ақыл-ой әрекетін қажетсінетін адамдардың мінез-құлықтарына, тәртіптеріне кең көлемді талдаулар жасалды. Олар екі негізгі типті көрсетті: А – стресске көп шалдығады, В – стресске тұрақты адамдар. А типтегі адамдарға олардың өмірлік стилдерін анықтайтын тым эмоционалды қылықтық синдромдар тән. Оларда көбіне бәсекелестікке құмарлық, мақсатқа жетуге ұмтылу, агрессивтілік, шыдамсыздық, қобалжу, гиперделсенділік, үнемі уақыттың жетіспеушілігін сезіну қасиеттері басым. Осы қасиеттердің әсерінен жастық шағынан бастап адамдар өздерінің денсаулықтарын құрбан етуде [7, 123 б.].

Жоғарыда аталған анықтамаларды, түсініктерді ескере отырып, келесідей қорытынды шығаруға болады. Сонымен, үздіксіз стресс – студент өмірінің серігі деген қағиданы растайтын көптеген зерттеулер бар. Таубэс және Коэн студенттерді зерттей келе, олардың келесідей жағдайларға байланысты стресске ұшырайтындарын анықтағын: өмір ағымының өзгеруі, бағалау жүйесі, академиялық ауыртпаушылық, достық қарым-қатынас, махаббат, жыныстық қарым-қатынас, ұялшақтық, қызғаншақтық, қарым-қатынастың үзілуі, жұмыс пен оқу, жанұя және оқу, тіл мәселесі, сабақ өткізу формасы.

Студенттердің стресске ұшырауы оның тек оқыту әрекетіне не жаңа өзгерістерге ғана байланысты емес, сонымен қатар әр түрлі өмір жағдайларына, әртүрлі басқа қызмет түрлеріне, қарым-қатынасқа, қоршаған ортасына да байланысты болады, – деп П.Т. Вонг келесідей стресстің көздерін атады: тұлғашылық стресс, тұлғаралық стресс, жанұялық стресс, еңбектік стресс, қоғамдық стресс, экологиялық стресс, қаржылық стресс, тұлғашылық стресс [8, 45 б.].

Кәсіби стресстің пайда болу көздері мен туындайтын факторларын ескере отырып, Н.В. Самоукина кәсіби стресстің негізгі түрлерін бөліп көрсеткен: ақпараттық стресс,

эмоционалдық стресс, коммуникативті стресс, жетістікке жету стрессі, қателік жасаудан қорқудан туындайтын стресс, оқудағы бәсекелестік стресс, ақша табу мәселесіне байланысты стресс.

Жоғарыда аталып өтілген стрессорлардан басқа барлық студент өмірінің негізгі кезеңдерінде орын алып жататын сессия кезіндегі емтихандық стресс [9, 166 б.].

Ғалымдар стресстің көрінуін төмендегідей төрт топқа бөлуде: физиологиялық симптомдары, эмоционалды симптомдары, танымдық (интеллектуалды) симптомдары, және мінез-құлықтық симптомдары.

Студенттердің стресстік жағдайға бейімделу қабілетінің маңыздылығын ескере отырып, зерттеушілер жеке тұлғаның ерекше интегративті сипаттамасы – стресске тұрақтылық қабілетін көрсетті. Стресске тұрақтылық бұл – стресс-факторлардың әсеріне ағза мен психика функциясының тұрақтылығы, олардың экстремалдық әсерлерге резистенттілігі (қарсы тұрабылушілік) және толеранттылығы (төзімділігі), адамның нақты экстремалдық жағдайдағы өмір және еңбекке функционалдық бейімделуі, стрессорлардың әсер етуімен болған шамадан тыс функционалдық бұзылыстардың орнын баса білу қабілеттілігі. Стресске тұрақтылық – адамның тұрақты сапасы емес, оны арнайы жаттығулар арқылы дамытуға болады.

Стресстік реакцияның көрінуіне қатысты эксперименттік зерттеу әдістемелерінің сипатталуы.

Бүгінгі таңда психология ғылымында стресс мәселесін жан -жақты зерттеу ерекше орын алып отыр. Қазіргі кезеңде елімізде психологиялық әдебиеттерде студенттердің стресстік реакциясының көріну ерекшеліктерін зерттеуге байланысты ғылыми-эксперименттік жұмыстар қатары көбеюде.

Психологиялық тәжірибе – бұл экспериментті жүргізушінің ұйымдастыруымен және зерттелуші психикасының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған, зерттелуші мен зерттеушінің бірлескен әрекеті [10].

Психология ғылымында негізгі зерттеу әдістерінің бірі – эксперимент. Эксперимент – жаңаны табу, шындыққа негізделген, эксперименттік жұмыс, сонымен қатар шығармашылықты талап етеді. Эксперимент зерттеуде ең жауапты бөлімі болып табылады. Ол адамнан тек білім мен дағдыны ғана емес, сонымен қатар экспериментке қабілеттілікті білдіреді. Кез-келген ең жақсы деген түпкі ойды экспериментті ұқыпсыз өткізумен бұзуға болады. Эксперимент кезіндегі зерттеуші мен сыналушының өзара бірлескен іс-әрекеті – эксперименттік қарым – қатынас болады. Эксперименттік зерттеу нақты жүйе бойынша өзіндік кезеңдері бар: мәселені тұжырымдау және гипотеза шығару, зерттеу әдістемелерін құрастыру және құрал таңдау, сыналушыны іріктеу, өзгеру жоспарларын жасау, талдау және интерпретациялау, ғылыми есеп беруді даярлау [10].

Сессияның шаршатуы оның қиындылығымен барлық уақытта байланысты емес. Көп жағдай студенттің дайындығына, сабақ берудің деңгейіне және әдіснамасына байланысты болады. Бір және түрлі сессияда студенттер түрліше шаршайды. сондықтанда, сессияның қиындығы және сессияның шаршатуы біржақты емес. Қиындық – бұл дегеніміз студент меңгеруге тиісті білімдер, шеберлік, дағды көлемі қосылатын, нақты сабақтың объективті қасиеті. сессияның шаршатуын қалай бағалауға болады?

Әрбір сабақ үш параметр бойынша бағаланды:қиындығы (Қ-ойлау әрекетінің сипатына байланысты), толыққандылығы (Т-оқушылардың бос отырмауы, оқу әрекеттерінің түрлерінің саны), оқушылардың эмоционалды күйінің сипаттамасы (Э-ол балалардың оқу жүктемесіне оң реакция танытуынан пайда болған бағадан құралады, мұғалімнің материалды жеткізу ерекшелігінен, оқу тапсырмаларының түрі, сипатына қарай т.б. байланысты болады) және оқу сабақтарының толық генетикалық хронометраж нәтижесіне әрі студенттердің организмінің функционалды қалпына және жұмыс істеу қабілетінің өсуі де тығыз байланысты болды.

1. Тұлғаның функционалдық жағдайларының диагностикасының әдістемесі.

Әдістеменің сипаттамасы. Сауалнаманың бұл тобы уақытша, өзгермелі жағдайларды (көңіл күйді) сараптауға арналған. аталған сауалнама тобы уақытша, ауыспалы жағдайлар диагностикасына арналған. Оның сипатты ерекшелігінің бірі ретінде тапсырмаларға нұсқаулардың әдетте қазіргі уақытта орын алатын, шынайы сезімдер, қатынастар, уайым-ойларға сәйкес сұрақтарға жауаптарды айтуға болады.

Психикалық жағдайларды зерттеген кезде жеке тұлғаның өзін бағалауына көп көңіл бөлінеді. Яғни әр түрлі жағдайларды зерттеудегі нәтижелі әдіс бұл шкалаларды құру факторлы әдісі, ол берілген массивтен объективті бар нәрсені шығарып алуға көмектеседі. Тұлғаның функционалдық жағдайларының диагностикасының әдістемесі әдетте көп рет пайдалануға негізделген, яғни

функционалды және психикалық жағдайлардың өзгеруін ескере отырып бір тұлғаны бірнеше рет сараптауға негізделген.

Бүгінгі таңда тұлғаның әр түрлі жайғдайларының диагностикасының әдістемелерінің көптеген түрлері бар: Ч.Д. Спилбергтің сауалнамасы, ОБК (өзін өзі сезіну, белсенділік, көңіл күй) және оның модификациясы сауалнамасы, «Эмоционалды дискомфорттың себептері» сауалнамасы, стресс жағдайының диагностикасы сауалнамасы.

2. Ч.Д. Спилбергер және Ю.Л. Ханниннің реактивті (жағдайлы) және жеке бастық уайым шкаласы (Қосымша 1).

Диагностикалық мақсаты: тұлғаның ситуативті (қазір байқауға болатын) және жеке уайым деңгейін анықтау.

1966-1973 жылдары Ч.Д. Спилбергер уайымды зерттеуге арналған жеке сауалнамалар тобын жасаған болатын. Спилбергердің концепциясына байланысты уайымды жағдай түрінде және уайымдауды тұлғаның бір кейпі ретінде бөліп қарастыру қажет. Яғни уайым төніп келе жатқан қауіпке реакция, шынайы немесе ойдан қалыптастырылған, қорқыныштың объектісіз эмоционалды жағдайы, анықталмаған қауіп төну мүмкіндігімен сипатталады. Уайымдай жекелеген психикалық ерекшелік, әр түрлі өмірлік жағдайларда уайымшылдықпен сипатталады, соның ішінде объективті сипаттамалары болмауы да мүмкін.

Бүгінгі таңда спилбергердің әдістемесінің орыс тілді нұсқасы кең тараған. Ч.Д. Спилбергер және Ю.Л. Ханниннің реактивті (жағдайлы) және жеке бастық уайым шкаласы. Ю.Л. Ханнин спилбергердің әдістемесін адаптациялаған және стандарттаған болатын. Берілген әдістеме тұлғаның өзіне өзі интегралды баға беруінің сапасын нақтылауға мүмкіндік береді: яғни бұл өзіне өзі баға берудің тұрақсыздығы ситуативті немесе тұрақты, яғни жеке ме? Әдістеменің нәтижелері жеке тұлғаның психодинамикалық ерекшеліктеріне ғана емес, сонымен қатар реактивтілік пен белсенділік параметрлерінің өзара байланысына яғни темперамент пен мінезіне де байланысты. Әдістеме жеке және топтық сауалнамалар жүргізуге негізделген. Ю.Л. Ханнин бойынша үрейлі көңіл күй немесе жағдайға байланысты үрей әр түрлі әлеуметтік психологиялық стрессстерге әсерінен туындайды. Керісінше жеке бастық үрей әр түрлі стресске байланысты әр жеке тұлғаның қарсы тұру қасиеті. Яғни бұл жерде адамның әр түрлі жағдайларда өзінің «Мен» үрейін қабылдауы және және бұл жағдайларға жоғары үрейлік жағдаймен назар аударуы. Жеке үрейдің көлемі жеке тұлғаның өткен тәжірибесін сипаттайды, яғни қаншалықты үрейлік жағдайын сезінгендігі.

Алынған мәліметтердің сараптамасы бес жағдайды бір бірімен салыстыру және басқа де зерттеулер нәтижелерімен салыстыру арқылы жасалады.

Жоғарыдағы кесте бойынша студенттердің психикалық жағдайы әр курста әр түрлі көрсеткішті көрсетіп отырғандығын байқаймыз. Нәтижелердің қорытындысы арқылы бірінші курс пен төртінші курстарды психикалық жағдай жоғары деңгейді көрсетсе, үшінші курс пен екінші курстарда төмен және орташа деңгейде. Яғни, нәтижелерге сүйене отырып, сессия кезінде бірінші курстардың эмоционалды тонусы, психикалық белсенділігі, қызығушылығы, қысым тұрақты еместігін көріп отырмыз, ал төртінші курс студенттерінде де осы нәтижелер көрінді, оның негізгі себебі, мемлекеттік емтихан және дипломдық жұмыстың әсері.

3. Стресске төзімділікті зерттеуге арналған тест.

Арнаулы. Ашушаңдылық, нервоздылық, күйгелектілік дәрежелерін және осы қасиеттерді қадағалай алу қабілеттілігін бағалау үшін қолданылады.

Нұсқау: «Ұсынылған сұрақтарға үш жауаптың біреуімен жауап беріңіз: – «иә, әрине», «иә, бірақ онша емес» немесе «жоқ, ешқашан».

Стресске төзімділікті зерттеуге арналған тестін студенттерге сессия алдында жүргіздік, себебі студенттердің сессия алдындағы көңіл күйін анықтау мақсатында, өзін қаншалықты сабырлы және төзімді ұстай алатындығын зерттедік. Студенттер сессия алдында күйгелек, өзге адамдармен тез кикілжіңге түсіп қалатындығы белгілі. Стресске төзімділікті зерттеуге арналған тесттің негізінде жоғарыда аталған мінез ерекшеліктерін анықтай аламыз.

4. Әлеуметтік бейімделу мен стресске төзімділікті анықтау әдістемесі (Холмс и раге) (Қосымша 4).

Арнаулы. Әдістеме әлеуметтік адаптация мен стресске төзімділікті анықтауға бағытталған.

Нұсқау: «Соңғы жылда сізбен болған барлық оқиғаларды еске алуға тырысыңыз, және «алған» ұпайларыңыздың жалпы санын есептеңіздер».

Қазіргі таңдағы соңғы зерттеулер көрсеткендей, студент кез-келген жоғары оқу орнына түсу барысында, жоғары мектепке сәйкес жаңа спецификалық факторлар кешеніне бейімделуі керек.

Оған қоса, соңғы жылдардағы оқу іс-әрекетінің мазмұны, талаптарының өзгергені соншалық, бейімделу механизмдері барлық қиыншылықтарына төтеп бере алмауда. Ал, ол өз кезегінде бейімделу процесінің әлсіреп нәтижесінде тоқтап, стресстік түрлі салдарға әкелетіні әбден анық.

Ғылым мен техниканың дамуы, оқу кезеңінде студенттердің игеруіне әкелетін ақпараттар көлемінің өсуінен тұрады. Білікті мамандарды дайындау ең алдымен оқыту технологияларды, оқыту бағдарламалар мен ғылыми-әдіснамалық қорларды жетілдірумен жүзеге асатыны белгілі. Бірақ, осындай міндеттерді сәтті шешу, студентті кәсіби дамыту үшін, оқу жоспарын игеруіне жағдай жасауға байланысты міндеттерді орындауға байланысты.

5. Нерво психикалық қысым шкаласы.

Диагностикалық мақсаты: нерво психикалық қысымның деңгейін анықтау. Шкаланы Т.А. Немчин жасаған. (Т.А. Немчиннің «Психикалық жағдай» кітабынан. – Л., 1981).

Контингент: әдістеме он сегіз жастан жоғары адамдарға арналған.

Қолданылу бойынша нұсқау: «Өзіңіздің жағдайыңызды бағалаңыз. Ол үшін сізде соңғы кездері болып жүрген сипаттарға сәйкес келетін тұжырымның жанына белгі қойыңыз. Үш нұсқадан тек біреуін ғана таңдай аласыз. Ештеңені қалдырмай толтыруыңыз қажет».

Шкала мәтіні

Т.А. Ә.А (қалауыңыз бойынша толтырасыз)

Жынысы Жасы

Мамандығы, қызмет түрі

Қызмет пен жағдайдың сипаттамасы (эсперимент жүргізуші толтыра алады).

Бланкты толтырғаннан кейін зерттелушінің жауаптарын қосамыз, әр жауапқа сәйкесінше балл беріледі, бір үшін бір, екі үшін екі, үш үшін үш. Зерттелуші ең аз отыз балл, ең көп тоқсан балл ала алады. Төмен сатыдағы нерво психикалық қысым отыз және елу балл арасында, орташасы елу бір және жетпіс арасында, ең жоғарғы саты жетпіс бір және тоқсан балл арасында. Денсаулықтың психикалық және физикалық қорларының таусылуы, мазасызданудың жоғары деңгейі, қорқыныш – мұның барлығы студенттерде стресстік жағдайды тудырмасына ешкім кепіл бере алмайды.

Нәтижелерді интерпретациялау.

Ұпайлар қосылады. Максималды мүмкін болатын сан – 48. Шыққан нәтижелерді проценттік көрсеткішпен талдай келе, мынадай қорытындыға келдік. Бірінші курс және төртінші курс студенттерінде сессия кезінде стресстік реакциялардың көрінуі жоғары нәтижелерді көрсетті. Ал, екінші және үшінші курс студенттерінде орташа немесе орташадан жоғары нәтижені байқадық. Бірінші курс студенттерінен сессия кезінде маңызды емес нәрселерге тез ашуланатындығы, шыдамсыз, күйгелектік, адамдармен тез кикілжіңге түсіп қалатындығы, яғни аталған стресстік реакциялардың көрінуі дәлелденді. Ал, төртінші курс студенттеріне келетін болсақ, сессия кезінде бірінші курстан қарағанда стресстік реакциялардың көріну ерекшеліктері аса бір айырмашылықтарды көрсетпеді. Екінші және үшінші курс студенттері сессия кезінде стресстік реакциялардың тек бірнеше типі байқалды, яғни тек жағымсыз жағдайларға ғана өз шыдамсыздықтарын көрсетті.

Тұжырымдама. Адамдағы стресстік реакция баяғыдан таныс құбылыс. Стресске кез келген адам шалдығады – жаңа туған нәрестеден әлсіз қарияға дейін. Студенттік шақтағы стресс ЖОО оқу үрдісінің ерекшеліктерімен байланысты және көңіл күй мен психикалық немесе соматикалық қызметтерге тікелей және тәуелсіз әсер беретін күнделікті шамадан артық жүктемелер түрінде көрінеді.

Қазіргі кездегі студент үшін стресс реакциялары ғажайып құбылыс болып саналмайды, керісінше, жинақталып қалған мәселелерге, күнделікті қиындықтармен үздіксіз күрес үрдісіне тиісті жауап болып табылады. Стресс адамның жеке өміріндегі оқиғалармен немесе ұйымның жұмысы және іс-әрекеттерімен байланысты факторлармен туындауы да мүмкін.

Біздің зерттеуіміздің нәтижесінде студенттердің бойында пайда болатын стресстің негізгі себептері, әр түрлі оқу пәндерінен берілетін тапсырмалардың көптігінен туындайтын, шамадан тыс оқу жүктемелерінен болатынын анықтадық. Мұның барлығы асығыстыққа және уақыттың үнемі жетіспеушілігіне әкеледі. Студенттер көбінесе күш-жігерлерін қатты ұйқымен немесе достарымен, жақын адамдарымен қарым-қатынас жасау арқылы қалпына келтіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. – М., 1990.

2 Элкин А. Стресс. – Москва-Санкт-Петербург-Киев, 2006.

- 3 Кокс Т. Стресс. – М., 1981.
4 Селье Г. На уровне целого организма. – М: Наука, 1972. – 122 с.
5 Селье Г. Стресс без дистресса. – Москва "Прогресс", 1982.
6 Горизонтов П.Д. Стресс. – БМЭ, 1963. – Т.31. – С.608-628.
7 Бачериков Н.Е., Воронцов М.П., Петрюк И.Т., Цыганенко А.Я. Эмоциональный стресс в этиологии и патогенезе психических и психосоматических заболеваний. – Харьков: Основа, 1995. – 276 с.
8 Губачев Ю.М., Иевлев Б.В., Карвасарский Б.Д. и др. Эмоциональный стресс в условиях нормы и патологии. – Л.: Медицина, 1996. – 224 с.
9 Руденский Е.В. Психология стресса. – Новосибирск, 1997.
10 Лазарус Р.С. Индивидуальная чувствительность и устойчивость к психологическому стрессу // Психологические факторы на работе и охрана здоровья. – Женева, 1989. – С.121-126.

А.К. Бикадамова¹, Н.К. Токсанбаева²

^{1,2}КазНУ имени аль-Фараби

ОТНОШЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ПОКАЗАТЕЛИ СТРЕССОВЫХ РЕАКЦИЙ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ СЕССИИ

Резюме

В данной статье предоставляются методологические основы развития личностных способностей посредством общения. Отношения можно рассматривать как уровень развития познавательной деятельности, культурной грамотности, основанной на знаниях и умениях, навыках и личностных ценностях.

Наряду с понятием «способность» также применяются термины «сообразительность» и «приспособление». Сообразительный человек охарактеризован как находчивый, способный, приспособляющийся, а приспособляемый – как умелый, четко координирующий свои действия человек.

Способный человек здесь интерпретируется как «искусный/проворный» человек, а слово «проворный» в словаре не появляется. Таким образом, понятие способность определяется отношением к достижениям в действиях. Определяя термин «талант», нужно учитывать его врожденный характер. Талант объясняется тем, что это одаренность к чему-либо, ну а одаренность является врожденной способностью. Другими словами, талант – врожденная способность, обеспечивающая высокие достижения в деятельности. О способности мы можем сказать, что это показатель возможностей человека в выполнении какого-либо действия, а рассматривая термины талант и одаренность, мы понимаем, что это характер присущего человеку качества.

Ключевые слова: способность, талант, результат, действия

А.К. Bikadamova¹, N.K. Toksanbayeva²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University

RELATIONS BETWEEN PSYCHOLOGICAL IMPACT AND INDICATORS OF STUDENTS' STRESSFUL REACTIONS DURING THE SESSION

Summary

In this article provided the methodological basis for the development of personalabilities through communication. Communication could be considered as knowledge and skills, based on a level of development of cognitive activity, cultural literacy, and personal values.

A capable person is interpreted as an "agile" person, and the word "agile" does not appear in the dictionary. Thus, the concept of ability is determined in the relation to actions of achievements. Defining the term "talent" must take into account its inherent nature. Talent explained by the fact that it is skills to do something well, talent is an innate ability. In other words, talent is an innate ability that provides high achievements inactivity. On the ability, we can say that this is an indicator of a person's ability to perform an action, and considering the terms talent and giftedness, we understand that this is a character inherent in a person's quality.

In addition, both ability and talent are manifested through action.

Keywords: communication, ability, personality, methodology, values, talent, talent

А.Б. Дузелбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

«ДЕФЕКТОЛОГИЯ» БӨЛІМІ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢАРУЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЖҰМЫС ЖАСАУҒА ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру бағытының дамуы қарастырылып, оны әрі қарай тиімді жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар мен қазіргі әрекетінің талдауы келтіріледі. Автормен заман талабына сәйкес педагогикалық кадрларды даярлаудағы негізгі қиындықтар мәселесіне шолу жасалды. Дефектология бөлімі студенттерінің заман талабына сәйкес жаңа типті, инклюзивті білім беру мекемелерінде кәсіби әрекет етіп, қызмет атқаруға қазіргі кездегі дайындығы қарастырылды. Болашақ мұғалім-дефектологтардың кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуындағы компоненттер анықталып, студенттер арасында сауалнама жүргізу арқылы нақтыланды. Компоненттердің студенттердің бойында анықтаудың кезеңдері анықталып, әрбір компонент пен деңгейге жеке, толығырақ тоқталып, сипаттама жасалды.

Түйін сөздер: арнайы білім беру, инклюзивті білім беру, мәселелер және болашақтағы жоспарлар, дамуында мүмкіндігі шектеулі балалар, жаңарлату, педагогикалық кадрлар, мұғалім-дефектологтар, студенттер, дайындық, құзыреттіліктер, когнитивті-құндылықты бағдар, тұлғалықты-түрткілік бағдар, практикалық-бағыттылық

Қазақстандық қоғамда ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаларға қатысты кең таралып келе жатқан гуманизациясы идеясы жайында, сондай-ақ білім беру жүйесіне белсенді түрде енгізіліп жатқан оларды қоғамның толыққанды мүшесі етуге бағытталған инклюзивтік процестерге сәйкес жоғары оқу орындарында дефектолог-мамандарды кәсіби дайындауды сапалы ұйымдастыру үшін оңтайлы жағдай жасау маңызды болып отыр.

Мүмкіндіктері шектеулі балаларға білім берудің жаңа мақсаттары арнайы педагогтар (дефектолог-мұғалімдер) алдына да жаңа талаптар қоюда. Осыдан жетпіс жылдан астам уақыт бұрын Л.С. Выготский көтерген мәселе, бүгінде өзектілігін жоғалтқан жоқ, оның пайымдауынша: арнайы мектеп басқармасында кімді көргіміз келеді – жүрек қалауымен әрекет ететін алаңғасар саяхатшыны немесе жоба құрып, оны жүзеге асыратын, лоцияны жан-жақты зерттейтін, команданы іріктейтін, кемені тексеретін кәсіби капитанды ма? [1].

Қазіргі уақытта дефектолог-мұғалімдерді дайындау жүйесінде орын алып жатқан өзгерістер білім беру мазмұнын және іргетасын сақтап қалу арқылы тек білім беру жүйесінің формалды белгілерін өзгерту түрінде жүзеге асырылып жатыр. Бұл ретте жоғары оқу орындарында арнайы педагогтарды заман талабына сай дайындаудағы негізгі қарама-қайшылық даму мүмкіндіктері шектеулі балалардағы (дамуындағы үйлескен және құрамдасқан кемшіліктер, ерте балалық аутизм және т.б.) кемшіліктердің аса күрделілігіне және алуан түрлілігіне қарамастан, қазіргі уақытта бұрын кеңес уақытында қабылданған, арнайы (түзеу) мектептерінде жұмыс істеу үшін дефектолог-мұғалімдерді дайындауға бағытталған дәстүрлі тәсілдер қолданылуда. Алайда, қазіргі қоғам бізден жаңа заман талабына сәйкес маман дайындауды талап етеді. Сондықтан, болашақ мұғалім-дефектологтардың дайындығы мен құзыреттілігін анықтау есебімен, бізбен, олардың қазіргі уақыттағы құзыреттілігі мен дайындығының деңгейі анықталды [5].

Осылайша бізбен, инклюзивті және арнайы білім беру саласындағы болашақ дефектолог-мұғалімдердің кәсіби біліктілігін дамыту деңгейін анықтау үшін, сондай-ақ алынған мәліметтер негізінде педагогикалық білім беруді жетілдіру жағдайларында арнайы педагогтердің жұмыс істеуге дайын болуының теориялық моделін әзірлеу үшін зерттеу аясында нақтылаушы тәжірибе ұйымдастырылды. Біз жүргізген тәжірибелік зерттеудің мақсаты – педагогикалық білім беруді жетілдіру жағдайларында болашақ дефектолог-мұғалімдердің ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайын болуының деңгейін анықтау және алынған мәліметтер негізінде арнайы педагогтерді дайындау бойынша теориялық модельді жасау болып табылды.

Тәжірибелік-сынақ жұмыстары 2014/2015 жж. бастап 2016/2017 жж. аралығында үш кезеңнен тұратын 3 жылдың ішінде жүргізілді.

Зерттеуді белгілеу кезеңі барысында біз, инклюзивті және арнайы білім беру саласындағы болашақ дефектолог-мұғалімдердің кәсіби біліктіліктерін дамыту деңгейін белгілеуді қажет деп шештік. Бұл үшін нақтылаушы тәжірибе ұйымдастырылды. Нақтылаушы тәжірибелік зерттеудің мақсаты педагогикалық білім беруді жетілдіру жағдайында болашақ дефектолог-мұғалімдер дайындығының деңгейін анықтауға негізделген.

Зерттеу бағдарламасының тапсырмаларында төмендегілер айқындалған:

- педагогикалық білім беруді жетілдіру жағдайында болашақ дефектолог-мұғалімдер дайындығының деңгейін анықтау үшін диагностикалық құралдарды таңдау және жасау;
- педагогикалық білім беруді жетілдіру жағдайында болашақ дефектолог-мұғалімдердің дайындығын куәландыратын деңгейлік сипаттамаларды айқындау;
- алынған мәліметтерді анықталған сипаттамалар деңгейімен оларды кейіннен сәйкестендіру арқылы өңдеу.

Зерттеудің айқындаушы деңгейіндегі негізгі әдістері: сауалнама жүргізу, педагогикалық бақылау, тәжірибелік әдістер, мәліметтерді өңдеудің статистикалық әдістері.

Нақтылаушы тәжірибе Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеттің негізінде және Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының негізінде жүргізілді. Нақтылаушы тәжірибе барысында «5B010500 – Дефектология» мамандығы бойынша қазақ және орыс бөлімдерінің күндізгі және сырттай оқу бөлімдерінен 754 адам қатысты. Жүргізілген зерттеу негізінде кезеңдер анықталынып, зерттелінді. Осылайша, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен қарым-қатынасының когнитивті-құндылық, тұлғалықтық-мотивациялық, практикалық-бағыттылығы кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасу деңгейін анықтау бойынша дефектология мамандығының студенттері арасында зерттеу жұмысы жүргізілді.

Шартты түрде когнитивті-құндылық деп белгіленген бірінші кезеңде бізбен, баланы қабылдаудағы кәсіби ұстаным деңгейі анықталды, бұл біздің пікірімізше дефектолог-мұғалім қызметінің негізі болып табылады. Аталған дағды ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала туралы білімнің көлемімен, тереңдігімен және бағыттылығымен, құндылықтарға негізделген қарым-қатынаспен, жұмыс технологиясымен сипатталады. Осы дағдының қалыптасқандығының көрсеткіші ретінде келесі дәстүрлі көрсеткіштер белгіленді: даму деңгейінің феномені және ерекшелігі ретінде, сондай-ақ қоғамның гуманизация жағына қарай заманауи дамуына тән «ерекше» балалық шақтың психологиялық-педагогикалық ілімі және қоғамның әрбір мүшесінің маңыздылығын түйсіну. Оларға біз, сонымен қатар, ерекше білімі беру қажеттіліктері бар баламен оған құрмет көрсету және оның ерекшеліктерін қабылдау негізінде оған қатысты құндылықты қарым-қатынас қағидаларын білуді; кәсіби мінез-құлықтың құндылық нормаларын және оның толерантты және әлеуметтік дамыған қоғамды қалыптастырудағы маңыздылығын түйсіну; ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға тек арнайы білім беруде ғана емес, сонымен қатар инклюзивті білім беруде де технологиялық қолдау көрсете білуді жатқыздық.

Шартты түрде тұлғалық-мотивациялық деп белгіленген екінші кезеңде болашақ дефектолог-мұғалімдердің ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты тұлғалық, адамгершілік қасиеттерінің және ынталарының деңгейі анықталды. Аталған дағды болашақ дефектолог-мұғалімнің балаға деген қарым-қатынасын, осы қарым-қатынастың сипатын және бағыттылығын, балаға деген сезімдерді, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты толеранттылықты, эмпатияны, ынталандырушылық түрткілерді сипаттайды. Дағдының келесідей көрсеткіштері белгіленді: ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты позитивті қарым-қатынас ретіндегі дәстүрлі білім беру және толеранттылық, сондай-ақ қазіргі заман талабы – эмоционалды икемділік, эмоцияларын басқару білу, эмпатия жағдайы.

Практикалық-бағыттылық деп белгіленген үшінші кезеңде келесі дағдылар анықталды:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен практикалық қарым-қатынастың ақылға қонымды құралдарын және тәсілдерін анықтауды жүзеге асыру және кәсіби тапсырмаларды шешу тәжірибесі.

2. Балалардың білім беру қажеттіліктерін ескерумен дербес білім беру бағдарламаларын жасау және жүзеге асыру дағдысы.

3. Мамандар командасында жұмыс істей білу дағдысы [2].

Аталған белгінің көрсеткіштері ретінде дәстүрлі көрсеткіштерге келесілер жатады: дербес білім беру бағдарламасын әзірлеу және жүзеге асыру дағдысы; мамандар командасында жұмыс істей білу дағдысы. Қазіргі қоғам талаптарымен анықталатын көрсеткіштерге келесілерді жатқыздық:

құндылыққа бағытталған педагогикалық қарым-қатынастың ақылға қонымды әдістерін және тәсілдерін икемді таңдай білу; баламен тең дәрежедегі қарым-қатынаста болуға ұмтылу.

Барлық үш деңгейде жоғарыда баяндалған дағдыларды анықтау үшін кәсіби ұстанымды қалыптастыру және баланы қабылдау бойынша әрбір дағдыға қатысты сұрақтар топтасынан құралған «Кәсіби ұстаным: болмысы, қалыптасуы, қолданылуы» атты авторлық сауалнама әзірленді. Аталған сауалнама Е.Ю. Лукинаның педагогикалық жоғары оқу орны студенттерінде баланы сөзсіз қабылдау ұстанымының қалыптасуы мәселелері бойынша зерттеулерінде ұсынылған диагностикалық материалдар негізінде жасалды. Сауалнаманың негізгі белгісінің үш бағанында сұрақтар ұсынылған, олардың әрқайсысы ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы қабылдаудағы кәсіби ұстанымның жеке белгілерінің қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Сауалнамадағы жауап нұсқалары жеке білгілер мазмұнына негізделіп ұсынылған.

Сауалдардың әрқайсысы болашақ арнайы педагог-студенттердің ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың психологиясы және педагогикасы саласындағы білімдері, олармен қарым-қатынастың қағидалары, заманауи білім беру жағдайында әртүрлі кемшіліктері бар баламен жұмыс істеу технологиясы туралы тұсынық береді. Осылайша, мәселен, егер «Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала» түсінігіне қандай анықтама берер едіңіз?» атты сұраққа сауалнама қатысушылары «А» («Бұл – оқыту және тәрбие беру мүмкіндіктерінің шектеулілігін анықтайтын кемшіліктері бар бала») жауап нұсқасын таңдайды, ал біз когнитивті-құндылық белгісінің қалыптасудағы шекті деңгейін тіркейміз. «Б» нұсқасын («Бұл – дамуында жеке ерекшеліктері бар, сондай-ақ арнайы оқытуды және тәрбие беруді қажет ететін арнайы мүмкіндіктері және қажеттіліктері бар бала») таңдау жеке белгінің қалыптасуының рұқсат етілген деңгейін куәландырады. «В» нұсқасы («Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала – бұл өзгеше және дербес болуға құқығы бар басқа балалар сияқты бала») жеке белгінің қалыптасуының оңтайлы деңгейін анықтайды.

Сұрақтарды құрастырудың осындай тұжырымдамасына сәйкес сауалнамада тұлғаның кәсіби дамуының тұлғалық-құндылық және практикалық-қызмет сияқты басқа да белгілерін анықтауға бағытталған сұрақтар ұсынылған. Бұндай кезде практикалық-қызмет белгісі бойынша сұрақтар келесі үлгіде құрастырылды: «Сізді сипаттайтын мінез-құлықты таңдаңыз» «Мінез-құлықтың қандай моделін таңдайсыз?» «Төменде көрсетілген сипаттамалардың қайсысы орын алған жағдайда сіздің әрекеттеріңізді толық сипаттайды?» және т.б. Кез келген жағдайдағы мүмкін әрекеттерді сипаттауда кейс-әдісі қолданылды: сипаттаманың көп жоспарлылығы, баланы қабылдаудағы кәсіби ұстанымы жеке белгілерінің қалыптасу бойынша қандай да бір айқын белгілерінің жасырын болуы, ақпараттың құрылымсыздығы (баяндау логикасының мақсатты бұзылуы, көбінесе талап етілгеннен артық фактілер баяндалады) [2].

Осылайша, кәсіби ұстанымның қалыптасу белгілері ретінде келесілер анықталды:

- когнитивті-құндылық,
- тұлғалық-мотивациялық,
- практикалық-бағыттылық.

Тәжірибелік зерттеу барысында белгіленген дағдыларды ескере отырып, студенттерде кәсіби біліктілік қалыптасуының үш деңгейі анықталды:

- қарапайым (дефектолог-мұғалім мамандығының біліктілік талаптарының толықтай жоқ болуымен сипатталады);
- базалық (білім алушыны болашақ қызметіне жалпы бағыттау);
- кәсіби (стандартты, сондай-ақ стандартты емес жағдайларда жоғары тиімділікпен кәсіби қызметті жүзеге асыруға тиісінше когнитивті-құндылық, тұлғалық-мотивациялық, оперативті және рефлекссті дайындық).

Оларға толығырақ тоқталатын болсақ, кәсіби біліктілігі қарапайым деңгейде қалыптасқан студенттердің кәсіби тұрғыдан өзін-өзі жетілдіруі біршама әлсіз. Олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар баламен өздерінің қарым-қатынасын алдын ала жоспарлау қажеттілігін толық сезінбейді. Ерекше білім қажеттіліктері бар баламен қарым-қатынасты жоспарлау және ұйымдас-тыру саласындағы олардың білімі мен дағдылары шектеулілік және тұтассыздық сипатына ие. Баланың осындай мұғаліммен қарым-қатынасы ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың жеке ерекшеліктерін алдын ала ескерусіз және нақты тапсырмалар қоймастан тиімсіз түрде өтетінін болжауға болады. Болашақ педагог баламен жұмыс істеу барысында өзінің эмоцияларын басқаруда қиындыққа тап болуы мүмкін. Сәйкесінше, ол өз әрекеттерін психологиялық тұрғыдан

бір негізге келтіруге және түзетуге, бағалауға қауқарсыз болады. Әдетте, осындай педагогтер кеңестерге құлақ аспай, ұсынылған көмектен бас тартады.

Кәсіби біліктілігі базалық деңгейде қалыптасқан студенттер таңдаған мамандығының өзіне сай келетінін зерделейді. Алайда олардың кәсіби тұрғыдан өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттіліктері жеткілікті деңгейде көрініс таппайды және іске асырылмайды. Аталған білім алушылар ерекше білім беру қажеттіліктері бар баламен өздерінің қарым-қатынасын алдын ала жоспарлау қажеттілігін сезіне бастайды. Ерекше білім қажеттіліктері бар баламен қарым-қатынасты жоспарлау және ұйымдастыру саласы бойынша қажетті білім базасы тапшы, бұл ретте дереккөзі ретінде жоғары оқу орны оқытушысы септігін тигізеді. Кеңестерді және көмекті пассивті қабылдап, көңіл бөліп мән бөлмейді. Алайда, студент өзіне дефектолог-педагогі мамандығының сәйкес келуін түйсінеді. Осы бағытта өзін-өзі жетілдіруге жеткілікті деңгейде ұмтылысын білдіреді. Баламен қарым-қатынасты жоспарлау және ұйымдастыру саласында біршама білім бар. Бұндай кезде баламен қарым-қатынасын жоспарлау қажеттілігін жақсы түсінеді, алайда жұмыста біруақытта жүзеге асырылатын барлық мүмкін бағыттарды ескермейді. Өзінің кәсіби қызметін негіздейді, бірақ бұл кей кездері жеткілікті деңгейде жүзеге асырылмайды. Өз әрекеттерін түзеуге қабілетті. Эмоцияларын қадағалайды. Сәтсіздік жағдайларын ақылмен қабылдайды. Көмекті қабылдайды, бірақ өз еркімен жиі көмек сұраймайды.

Кәсіби деңгейдегі студент өзінің мамандығын толық түйсінуімен, айқын мотивацияларымен, өзін-өзі кәсіби жетілдіру қажеттілігін толық жүзеге асыруымен сипатталады. Ерекше білім қажеттіліктері бар баламен қарым-қатынасты жоспарлау және жүзеге асыру бойынша құндылықты көзқарасы толық қалыптасқан. Өзін-өзі жетілдіру арқасында қалыптасқан білім қоры бар. Баламен вербалды және бейвербалды қарым-қатынас құралдарын жетік меңгерген. Баламен қарым-қатынасы келесі ұстанымдарға негізделіп, алдын ала жобаланады: мақсат, мазмұн, құралдар, педагог әрекеті, баланың кері байланыс, дербес әрекеттері, нәтиже. Жұмысы барысында біруақытта жүзеге асырылуы мүмкін бағыттарды ескереді. Қарым-қатынасты ұйымдастыру барысында қателіктерін байқайды, оларды дербес түзейді. Өзі реттей алмаған қиындықтар кезінде көмекке жүгінеді. Осындай студенттің қалыптасқан ілімі мен дағдыларын шынайы дербес кәсіби қызметіне толық көшіруге барлық алғышарттары бар.

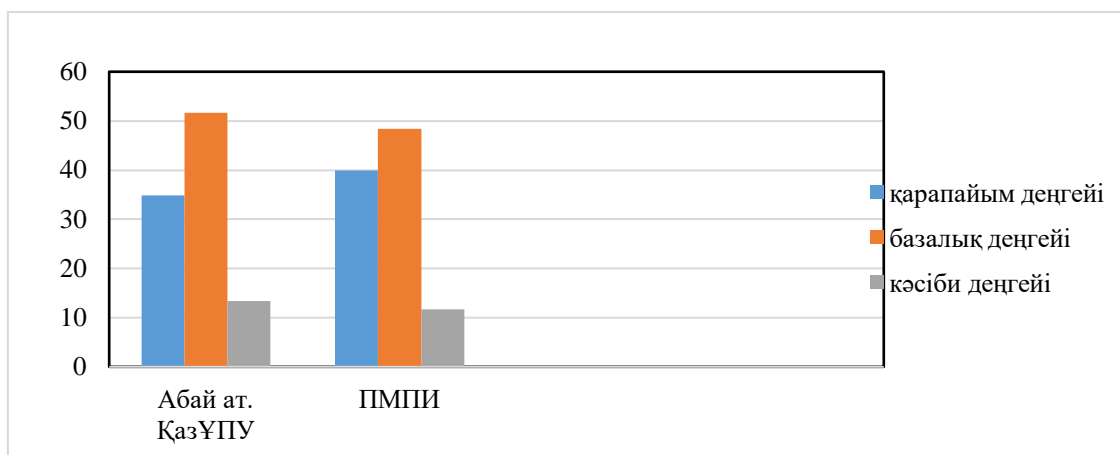
Педагогикалық жоғары оқу орнының дефектология бөлімі студенттерімен жүргізілген тәжірибе нәтижелерінің бастапқы жалпылама талдамасы базалық деңгейдегі кәсіби біліктілік қажеттілігінің басым екенін танытты (Абай атындағы Қазақ педагогикалық университеті студенттерінің 51,7% және Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты студенттерінің 48,45%). Сонымен қатар болашақ мамандықтың мәнін және құндылығын толық сезінумен, болашақ қызметіне қатысты айқын мотивациясымен және өзін-өзі кәсіби жетілдіруге деген қабілетімен сипатталатын жоғары (кәсіби) деңгейге жатқызылған студенттер саны айтарлықтай аз екендігі анықталған (Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті студенттерінің 13,4% және Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты студенттерінің 11,65%). Тәжірибе нәтижесі бойынша Абай атындағы ҚазҰПУ студенттерінің 34,9% және ПМПИ студенттерінің 39,9% кәсіби біліктілік деңгейін қалыптастырудың төменгі («қарапайым») деңгейін құрайтыны да күмәнімізді арттырды [6].

Болашақ мұғалім-дефектологтардың кәсіби біліктілік деңгейінің қалыптасуының және оның кезеңдерге бөлінуінің жалпы көрінісі келесідей (1-кесте).

Кесте-1. Дефектология бөліміндегі студенттерде кәсіби құзыреттіліктің қалыптасу деңгейлері (%)

Топтар	Қарапайым	Базалық	Кәсіби
Абай атындағы ҚазҰПУ-і	34,9	51,7	13,4
ПМПИ	39,9	48,45	11,65

1-кестеге сәйкес нақтылаушы тәжірибе барысында Абай атындағы ҚазҰПУ және ПМПИ студенттерінің кәсіби біліктілігінің қалыптасу деңгейлері арасында айтарлықтай айырмашылықтар белгіленбеген. Тәжірибе нәтижесінде біліктіліктің практикалық-бағыттылық белгісінің аз қалыптасқандығын анықтадық. Алынған мәліметтер 1-суреттегі диаграммада айқын көрсетілген.

Сурет-1. Дефектология бөліміндегі студенттерде кәсіби құзыреттіліктің қалыптасу деңгейлері (%)

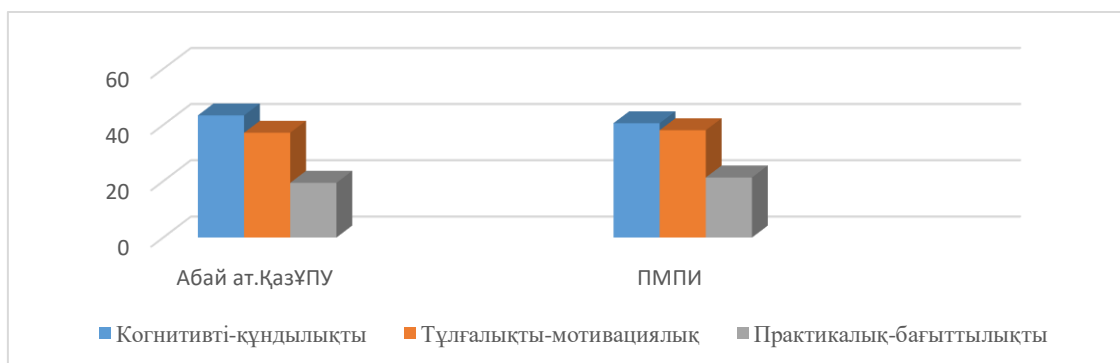
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің және Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының дефектология бөлімдері студенттерінің кәсіби біліктілік қалыптасуын үш белгі (когнитивті-құндылық, тұлғалық-мотивациялық, практикалық-бағыттылық) бойынша үлестіру нәтижесі әртүрлі сипатқа ие болды. Кәсіби біліктіліктің когнитивті-құндылық, тұлғалық-мотивациялық және практикалық-бағыттылық бөліктерінің әртарапандырылып үлестірілген қалыптасуының көрінісі 2 кестеде ұсынылған.

Кесте-2. Базалық және кәсіби деңгейлерде когнитивті-құндылықты, тұлғалықты-мотивациялық, практикалық-бағыттылықты блокта кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасуының дифференциациялы көрінуі (%)

Топтар	Когнитивті-құндылықты	Тұлғалықты-мотивациялық	Практикалық-бағыттылықты
Абай атындағы ҚазҰПУ	43,4	37,2	19,4
ПМПИ	40,6	38,1	21,3

2-кестеде көрсетілгендей Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты студенттерінің когнитивті-құндылық белгісінің біршама төмен болғанымен (Абай атындағы ҚазҰПУ-мен салыстырғанда) кәсіби біліктіліктің практикалық-бағыттылық деңгейінің айтарлықтай артуы белгіленген. Аталған факті, біздің пікірімізше, осы жоғары оқу орнында соңғы жылдары қолданылып келе жатқан қосарлы оқыту элементі, яғни арнайы білім беруді ұйымдастыру базасында жүргізілетін практикалық сабақтармен түсіндіріледі.

Болашақ дефектолог-мұғалімдердің кәсіби біліктілік деңгейінің қалыптасуының толық көрінісі 2-суреттегі диаграммада көрсетілген.

Сурет-2. Блок бойынша болашақ мұғалім-дефектологтарда кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуы (%)

Тәжірибе барысында кәсіби біліктіліктің когнитивті-құндылық, тұлғалық-мотивациялық және практикалық-бағыттылық белгілерінің қалыптасуын анықтадық. Нәтижесінде екі жоғары оқу орнының дефектология мамандығының барлық курстарында да біз таңдаған белгілер бойынша кәсіби біліктіліктің жеткілікті дәрежеде қалыптаспағандығы анықталды, себебі студенттердің кәсіби біліктіліктері қарапайым және базалық деңгейлерде басым айқындалған. Сонымен қатар елімізде жүргізіліп жатқан педогогикалық білім беруді кең ауқымды жетілдіру жағдайларында креативті ойлау қабілеті бар, қазіргі заманғы және инновациялық технологияларды меңгерген, үнемі білімін жетілдіруге және шеберлігін шыңдауға құштарлығы бар дефектолог-мұғалімнің рөлі артуда деген тұжырымға келе отыра. Болашақ мұғалім-дефектологтарды дайындау барысында оны ескеру қажет. Дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасайтын педагогтың кәсіби-тұлғалық дамуының дайындығына келесі шарттарды ажыратуға болады: педагог тұлғасының құндылықты-ұғымдық аймағының мақсатты бағытталған дамуы; мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға педагогтың кәсіби-тұлғалық дайындығын құрайтын сапаларды өзектендіру және дамыту; әрбір білім алушының тұлғалық жекелігіне бағыттала, дифференциалды және жеке жақындауды қамтамасыз ету; педагогтың дайындығы барысында аксиологиялық аспектіге көңіл бөлу, құлықтылық қайталауды тудыратын, оқу әрекетіне құлықтылық маңызды жағдайларды қосу және оған көңіл тұрақтандыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Виготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва, 1999. – 536 с.
- 2 Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Т.1; Пер. с нем./Под ред. Б.М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
- 3 Мовкебаева З.А. Современная модель подготовки специального педагога // Вестник КазНПУ им. Абая (Сер. «Специальная педагогика»). – №1(44), 2016. – С.6-9.
- 4 Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С. Модернизация образования Республики Казахстан: состояние и перспективы развития // Успехи современного естествознания, 2014. – №5-1. – С.174-178.
- 5 Яковлева И.М. Профессионально-личностная готовность педагога к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья // Вестник МГОПУ. Серия «Педагогика», 2009. – №6. – С.140-144.
- 6 Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: ООО «Речь», 2007. – 350 с.

А.Б. Дузелбаева¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая

СОСТОЯНИЕ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ ДЕФЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ОТДЕЛЕНИЙ ДЛЯ РАБОТЫ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

В статье рассматриваются направления развития инклюзивного образования в Республике Казахстан, предлагаются условия для эффективного его развития и дается анализ текущей деятельности. Автором описываются проблемы подготовки кадров в условиях сегодняшнего дня. Представляется констатирующий анализ готовности студентов дефектологических отделений к работе в современных учреждениях с инклюзивным образованием. В результате проведенной экспериментальной работы автором были выделены компоненты сформированности профессиональных компетенций. Было дано полное описание каждого из компонентов и уровней сформированности.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, проблемы и перспективы, дети с ограниченными возможностями, модернизация, педагогические кадры, учителя-дефектологи, студенты, подготовка, компетенции, когнитивно-ценностное, личностно-мотивационное и практико-ориентированное направление

A.B. Duzelbaeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE CONDITION OF READINESS OF STUDENTS OF SPECIAL BRANCHES TO OPERATE IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Summary

In the article the directions of development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan, provides conditions for effective development and an analysis of current activities. The author describes the problems of personnel training in the conditions of today. Seems a summative analysis of readiness of students of special branches corresponding to the modern requirements in the new and inclusive types of organizations, while reiterating their professional activities. As a result of experimental work the author has identified the components of formation of professional competence. Also, were identified the levels of formation of individual components, a full description of each of the components and levels of maturity.

Keywords: special education, inclusive education, problems and prospects, children with disabilities, upgrading, teaching staff, teachers, speech pathologists, students, training, competence, cognitive value, personal motivation and practice-oriented direction

МРНТИ 15.41.21

A.A. Baelov¹, G.K. Dzumažanova²

^{1,2}Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті

ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ-КӘСІБИ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада оқытушылардың тұлғалық-кәсіби қасиеттерін дамытудың маңыздылығы айқындалып көрсетілді. Сонымен қатар мақаланы жазу барысында Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы басшылыққа алынды.

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесінде білім беру кеңістігінде оқыту мен тәрбиелеудің нәтижесі ретінде білім беру сапасына қойылатын жаңа талаптарды айқындап, білім беру жүйесіндегі сапалық өзгерістеріне тигізетін игі әсері жайында баяндалды. Тұлға, тұлғалық қасиет ұғымдарының мәні ашылды. Түркі ғұламалары Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Қожа Ахмет Иассауи, Ахмед Йүгінеки, Махмуд Қашқаридың еңбектерінде берілген тұлға, тұлғалық қасиет сипаттамасына талдау берілді. Тұлғалық қасиеттерге тән қабілеттер мен қасиеттер, сапалар талданып, қорытыланды.

Түйін сөздер: тұлға, тұлғалық қасиет, тұлғалық-кәсіби қасиет, оқытушы, бәсекелестікке дайын тұлға, білім

Қазіргі қоғамның басты талаптарының бірі – Отанға қызмет етуге дайын, қоғамда өз орнын таба алатын, өзінің жеке мүмкіндіктеріне ие, әлеуметтік белсенділігі басым, жан-жақты дамыған, жаңа тұрпатты адамды қалыптастыру. Өйткені Қазақстан қоғамындағы экономикалық дағдарыстар мен әлеуметтік-саяси өзгерістерге сәйкес болып жатқан күйзелістерден елді тек ержүрек, жігерлі, интеллектуалды, болашақты болжай білетін, өз идеялары мен жобаларына қызығушылық тудыра алатын, жаңа әлеуметтік қатынастарға және әлемдік бәсекелестікке дайын тұлғалар ғана шығара алады.

Бұл мәселенің көкейкестілігін Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында: «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында» деген сөздері дәлелдей түседі [1].

Сонымен қатар, өз заманының сұранысына сай жаңа адамға деген қажеттілік, жауапкершілікті ала білуге қабілетті тұлғаны дамыту тәсілдерін өзгертті. Осы өзгерістер салдарынан, ЖОО оқытушыларышынайы ұлттық құндылықтарды таратушы болуы қажет, ол өз мүмкіндіктерін

жүзеге асыра алуы, айналасындағы жас адамдардың әлеуетін аша білуі, өзгерістерге бейімделуі мен қажетті шешімдер қабылдай алуы тиіс. Осы жөнінде Елбасымыз өз мақаласында: «Технологиялық революцияның беталысына қарасақ, таяу онжылдық уақытта қазіргі кәсіптердің жартысы жойылып кетеді. Экономиканың кәсіптік сипаты бұрын-соңды ешбір дәуірде мұншама жедел өзгермеген. Біз бүгінгі жаңа атаулы ертең-ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны бек түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» деп көрсетті.

Осыған орай, қазіргі таңда білім беру жүйесінде ЖОО оқытушыларының тұлғалық-кәсіби қасиеттерін дамыту маңызды болып табылады. Себебі жоғарыда айтып өткеніміздей, саясат пен экономикаға да, ғылым мен білім беру және басқа салаларға да оң бағыттағы қоғамдық процестерді жобалауға, дамытуға қабілетті, қоғамға нақты пайда келтіретін, бейбітшілік, әділдік, жақсылық, ізгілік идеяларын жүзеге асыратын адамдар қажет. Сондықтан Қазақстан мемлекетінің әрі қарай дамуы стандартты емес ойлайтын, шығармашылығы дамыған, бірегей тұлғалық қасиеттерге ие, экономикалық, саяси, мәдени міндеттерді шешуге жауапкершілігі басым адамдардан талап етіледі. Сол себепті де қазіргі таңда еліміздің әлемдік білім кеңістігіне енуі барысында мамандарды даярлаудың сапасын жақсарту мәселесіне баса назар аударылып отыр. Оған дәлел елбасымыздың Ұлт жоспары «100 нақты қадам» бағдарламасында «Ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі үшін адам капиталының сапасын көтеріп, кадрлардың бәсекелестік қабілетін арттыруымыз қажет» [2] деп міндеттелген нақты талапты да ескеруіміз қажет. Яғни бұл дегеніміз, білім беру кеңістігінде жан жақты интеграциялық білімге құмар, күнделікті өзгерістерге тез бейімделетін, өз бетімен шығармашылық іс-әрекеттер жасай алатын, әлеуетті, зияткер ұлтты қалыптастыруды талап етіп отыр.

Демек, бұл білім беру субъектілері бойында бастамашылдық, белсенділік, өз бетімен шешім қабылдау сияқты және т.б. тұлғалық-кәсіби қасиеттерін дамыту қажеттілігін арттыра түседі. Осы тұста тұлғалық-кәсіби қасиеттерге тоқталмас бұрын қысқаша «тұлға» ұғымына тоқталып өткеніміз жөн. Себебі, тұлғалық қасиеттер тұлғаның өзінің өзгелерге тұлға ретінде танылатын бойындағы қасиеттері арқылы сипатталады. Яғни біз тұлға ұғымының мәнін аша отырып, тұлғалық қасиеттерді анықтаймыз.

Жалпы тұлға ұғымына шамамен 200-ден аса анықтама бар. Бұл аталмыш ұғымның қазіргі таңға дейін нақты анықтамасының қалыптаспағандығын көрсетеді. Мәселен, американдық психолог Г.Оллпорт «Тұлға-психологиялық интерпретация» атты еңбегінде тұлғаға байланысты 50-ден астам түсінік беріп, бірақ нәтижесінде бір шешімге келе алмай, тұлға ұғымына анықтама беруден бас тартып, «адам – бұл объективті шынайылық» деп қорытындылаған болатын [3]. Ал ғылыми әдебиеттерде бастапқыда «тұлға» түсінігінің ежелгі театрдағы актердің киген бетпердесін білдіргені, содан кейін актердің өзін және оның рөлін түсіндіргені, соңғы уақытта қоғамдық өмірдегі адамның өмір сүру бейнесіне қатысты айтылатындығы анықталған [4]. *Ал педагогикада «тұлға»* эволюциялық үдерістің призмасы тұрғысынан қарастырылса, *психологияда «тұлға»* әлеуметтік-мәдени ортада, біріккен іс-әрекет үдерісі мен қарым-қатынаста иеленетін адамның ерекше сапасы [5] деп берілген. Қазақстан ұлттық энциклопедиясында «Тұлға» – жеке адамның адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым [6] деп түсіндірілген. Демек, аталмыш ұғымға жасалған талдау бізге «тұлға» ұғымының кеңдігін байқатады.

Сонымен қатар, тұлға бойындағы қасиеттердің ерекшеліктері туралы ойлар одан әрі ортағасыр ойшылдарының еңбектерімен жалғасады. Осы тұста айта кетер жайт, әлемдегі екінші ұстаз атанған Әл-Фараби [7] адам баласының бойында ортақ қасиеттердің болатынын айта отырып, сонымен бірге әр адамның тек өзіне ғана тән қасиет-қабілеттерінің болатындығын сөз етіп, тапқыр ойлы, зерек адамдарды, яғни кез келген пікір алалығын туғызатын мәселелердің шешімін дұрыс тауып, тапқырлық көрсете алатын болса, кез келген іс-әрекетті уақыт өткізбей, аз уақыт ішінде тамаша етіп аңғара алатын, яғни зерек, өзі ойлаған заттарды адамдардың көпшілігі қабылдап, жалпы жұртқа мәлім қағидалар мен тәжірибелерді байқау арқылы дұрыс қабылдай алатын болса, ол адамды бойында тұлғалық қасиеті бар адам деп айта аламыз дейді. Ж.Баласағұни тұлға

бойындағы қайырымдылық, кішіпейілділік, сабырлылық [8] қасиеттерді ерекше атады. А.Иүгінекидің [9] «Ақиқат сыйы» деген еңбегінде адамның бақытты болуы оның мінезіне байланысты, қатты ашуы келгенде оған тежеу жасай алатын адамға Алла тағаланың сыйы бар. Алла адамның жүрегіне жылылық береді, себебі алла тағала «сабырлылықты, жақсылықты, жақсы мінезді сүйеді» деп адам бойындағы ізгі қасиеттерді өз шығармаларына арқау етеді. Қожа Ахмет Иассауи [10] адам бойындағы кездесетін данқ, құмарлық, күншілдік, екіжүзділік, надандық, кекшілдік, алдау сияқты жаман әдеттердің болатынын өкінішпен айтып, адамның іс-әрекетін оның адамгершілік деңгейімен бағалайды.

XIX ғасырда өмір сүрген Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев секілді қазақ ағартушы-ойшылдары еңбектерінде тұлғаның бойындағы маңызды қасиеттерді әр қырынан қарастырғаны бәрімізге аян. Ш.Уәлиханов адамды бойлай берген сайын, оның таңғажайыптылығының құпиясына таңданатынымызды айтады. Табиғаттың таңғажайып құбылысы – адамның өзі болып табылады. Ол – қабілетті, ойлай алатын, жан-жағын бағдарлай алатын, білімді, ұят сезімі бар, ақылды, имандылық секілді қасиеттерді атап, оларды ұрпақ бойынан көруді және дарытуды қалаған. Ы.Алтынсариннің қазақхалқына тән қасиеттерді зерттеулері, қоғамның сұранысын толығымен қанағаттандырып, бәсекелестікке түсе алатын тұлға қалыптастыру барысында ойшылдың айтқан ойлары мен еңбектері бүгінгі күннің өзекті мәселелерімен қиылысып келеді. Ал А.Құнанбаевтың адами жетілу «Адам» ұғымына байланысты ой-пікірлерінің негізінде адамгершілігі мол, сүйе білетін және сүйікті бола алатын, толық адамның бейнесі жан-жақты суреттелген. Хәкім Абай бұл игі қасиеттерді одан әрі жалғастырып, адам мен қоғам арасындағы байланысты еңбекпен, біліммен, ақыл-ой, санамен байланыстыруға болатынын айтады. Ол халық болмысын адамның кісілігімен, қабілет-қасиетімен түсіндіруге [4, 11-13] тырысады.

Жоғарыда аты аталған ғалымдардың еңбектеріндегі ой-пікірлеріне жасалған талдау бізге орта ғасыр ойшылдары мен қазақ ағартушыларының бүгінгі күні де тұлғаның бойынан табылуға тиісті қасиеттерге аса мән бергендігін көрсетті. Демек, тұлғаны зерттеу дегеніміз тұлғаның нақ қазіргі жағдайда кім екенін және осы жағдайға қалай жеткендігін анықтау деген сөз. Әрине, адамдар бір-бірінен өмір бойы жинаған білімдеріне қарай ажыратылады: әр адам – әмбебап құбылыс. Бірақ білім алу, үйрену, даму үдерісі барлық адамдарға тән ортақ заңдылықтарға бағынады. Дейтұрғанмен, білімнің жаңа мазмұнын енгізумен қатар ұлттық сананы ұмытпауымыз керек. Яғни заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек.

Қазір еліміздің білім беру саласында жақсы реформалар іске асып жатыр. Әрине, электронды жүйелерді дамыту жолында адамның кім болып қалыптасатынын да естен шығармау қажет. Бізге жақсы маман қажет. Оған қоса, ол жақсы адам болуы керек. Ол – өз тілін, дінін құрметтейтін, салт-дәстүрін білетін және ұмытпайтын адам. Сол себепті қазіргі уақытта белсенді әрекет ететін, креативті ойлай алатын, жауапкершілігі мол, дербес шешім қабылдай алатын маман тәрбиелеу қажеттілігі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Бұл жөнінде Елбасының «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғаны қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс» [14] деген сөздері дәлелдей түседі. Бұл бүгінгі білім беру жүйесі мазмұнына маманның игерген білімдерінің қоғамды дамытуға тиімді қолдануға бағытталатындай жаңашылдықты енгізуді талап етеді.

Демек, білім беру қызметінің негізгі бөлігі білім сапасын арттыру мақсатында негізделіп, мынадай принциптер бойынша атқарылады: тұлғаны дамыту; педагог мәртебесін көтеру; оқытып-үйрету әдістері; іздестіру жұмыстарына бағыттайтын ынтымақтастық; білім алушы позициясы; жаңа ақпараттық-технология; бәсекеге қабілеттілік. Яғни ЖОО оқытушысының бойынан табылатын қасиеттерге әркез өзінің білімдерін жаңартуға, тез арада оқып-үйренуіне, өзін-өзі дайындауға және жылдам өзгеріп отыратын әлемде табысты өмір сүру үшін қабілеттерін қолдану аясында өзгертуге қабілетті, сыни ойлай алатын және функционалды сауатты тұлға дайындауда қоғам тарапынан болатын талаптарды жатқыздық.

Әлемдік тәжірибеден озық үлгілерді алу үшін, ЖОО оқытушыларына сананың ашықтығы керек. Елбасы айтпақшы: «Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігін білдіреді. Біріншіден, ол дүйім дүниеде, Жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз елінің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді. Екіншіден, ол жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс,

тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгереді. Біз бұған да дайын болуымыз керек. Үшіншіден, бұл – өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жегістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі [1].

Сондықтан, біздің ойымызша, осы сәтте білу мен істеу ғана емес, сонымен қатар оның механизмін жүзеге асырып, жаңалықтарды күнделікті зерттеумен оларды ойлап шығару маңызды болып табылады. Елбасының бағдарламалық мақаласында қойылған талап та осындай: жоғары оқу орындарында барлық ғылымдар бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдай жасауға тиіспіз. Гуманитарлық білімге басты назар аударылуы қажет. Қазақстанға инженерлер мен дәрігерлер ғана емес, қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар да ауадай қажет. Бұл – білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау деген сөз. Сонымен қатар, жаңа мамандар ашықтық, прагматизм мен бәсекелік қабілет сияқты сананы жаңғырудың негізгі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күшке айналады. Осылайша, болашақтың негізі білім ордаларының аудиторияларында қаланады.

Демек, болашақта біздің ортамызда қазіргі қоғамның даму ағымына сәйкес және мемлекеттің әлемдік озық отыз елдің қатарына ену жағдайында ЖОО оқытушысының бойында көшбасшылық, бәсекеге қабілеттілік, көптілділік, қырағылық және т.б. сапалардың болуы кезек күттірмейтін мәселе болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. 12 сәуір 2017 ж.
- 2 Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың Ұлт жоспары «100 нақты қадам» бағдарламасы (20 мамыр, 2015 ж). Электронды ресурс: [<http://kazgazeta.kz/?p=30112>].
- 3 Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 272 с.
- 4 Қуанжанова Қ.Т. Оқытушылардың іс-әрекетіндегі тұлғалық-кәсіби қасиеттердің ролі // ХАБАРШЫ. «Психология» сериясы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат» баспасы, 2014. – №4(41) – Б.29-37.
- 5 Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Бас ред. Б.Аяған. «Қазақстан энциклопедиясының» Бас редакциясы. – Алматы, 2006. – 704 б.
- 6 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: педагогика және психология. – Алматы: Мектеп баспасы, 2002. – 254 б.
- 7 Әл-Фараби. Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері. Философиялық-әлеуметтік трактатында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 305 б.
- 8 Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы, 1986. – 606 б.
- 9 Иүгінеки А. Ақиқат сыйы. – Алматы: Ғылым, 1975. – 65 б.
- 10 Яссауи Қожа Ахмет. Диуани хикмет. – Алматы, 1993. – 260 б.
- 11 Алтынсарин Б. Таңдамалы педагогикалық мұралары. – Алматы: Ғылым, 1995. – 280 б.
- 12 Абай тағлымы. Құрастырған ф.ғ.д., профессор Н.Ғабдуллин. – Алматы: Жазушы, 1986. – 426 б.
- 13 Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. – 1-том. – Алматы, 1981. – 388 б.
- 14 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012.

А.А. Баелов¹, Г.К. Джумажанова²

^{1,2}Государственный университет имени Шакарима города Семей

ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Резюме

В статье рассматривается важность развития личных и профессиональных качеств учителей. Статья была написана руководствуясь обращением главы государства «ориентация на будущее: духовное возрождение».

В результате современного образования были описаны новые требования к качеству образования и его хорошее влияние на качественные изменения в системе образования. Открыта сущность понятия личности. Был проанализирован анализ личностных качеств тюркских ученых Абу Наср аль-Фараби, Юсуфа Баласагуни, Ходжа Ахмеда Яссауи, Ахмеда Иүгнеки, Махмуда Кашгари. Анализируются и обобщаются способности и качества, присущие личности.

Ключевые слова: личность, личностные качества, личностно-профессиональные качества, преподаватель, знания.

A.A. Baelov¹, G.K. Jumazhanova²

^{1,2}Shakarim State University of Semey

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL-PERSONAL DEVELOPMENT QUALITIES OF TEACHERS

Summary

The article considered the importance of developing personal and professional qualities of teachers. The article was written in accordance with the President "focus on the future: spiritual rebirth". As a result of modern education has been described new requirements for the quality of education and its good effects on the qualitative changes in the education system. Open the essence of the concept of personality. Were analyzed the analysis of the personal qualities of the Turkic scholars as Abu Nasr al-Farabi, Yusuf Balasaguni, Khoja Akhmed Yassawi, Akhmed Ignace, Mahmud Kashgari and his personal qualities. Ability and qualities of personality are analysed and interpreted.

Keywords: personality, personal qualities, personal and professional qualities, the teacher, knowledge

МРНТИ 15.41.35

Ш.Е. Дуанаева¹, М.А. Жолмағанбетова²

^{1,2}Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университеті

ДІНГЕ БЕТ БҰРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Аталмыш мақалада қарастырылатын мәселе дін психологиясындағы өзекті әрі қызықты тақырыптардың бірі дінге бет бұрудың психологиялық аспектілері мен ерекшеліктері. Дін психологиясындағы беделді авторлардың еңбектерінен алынған біздің тақырып аясындағы сұрақтарға компоротивистикалық және герменевтикалық талдау жасалынды. Индивид қандай жағдайда дінге бет бұрады және оның ішкі психологиялық күйі қандай болмақ? Дінге келудің негізгі мотивтары мен кезеңдері қалай жүзеге асады? деген сұрақтарға жауап беріледі. Дінге жүгіну мәселесі, өз кезегінде, көп аспектілі күрделі процесс. Оны зерттеуде әлеуметтік объективті және субъективті психологиялық алғышарттарын да ескеру керектігі қарастырылады. Дінге «бет бұру» мазмұнының спецификалық ерекшелігі – дінсіздіктен белсенді әрі терең діни сенімге ауысуымен, немесе бір діннен келесі бір дінге өтумен байланысты.

Түйін сөздер: дінге бет бұру, катарсис, дінге келу, экстатикалық сезіну, ішкі конфликт

Дінге «бет бұру» мәселесі – батыстағы дін психологиясының үлкен қызығушылықпен қарастыратын тақырыптарының бірі. Э.Старбэк және У.Джемстің кітаптарынан бастап, осы тақырып аясындағы әдебиеттер мен монографиялардан көретініміз, барлық жерде дінге «бет бұру» категориясына психологиялық анализ жасауға деген талпыныстарды байқаймыз. Осы тақырыптағы әдебиеттердің көптігіне қарамастан, шетелдік зерттеуші психологтардың арасында «дінге бет бұру» терминінің өзіне де, я болмаса, оның түсіндірмесіне де бір ауыздан айтылған анықтама жоқ.

Америкалық психолог Ф.Стрикленд «дінге бет бұрудың» екі типі турасында айтады. Біріншісі – күшті эмоциямен келетін кризистік ситуация кезінде. Осы типтегі дінге «бет бұрған» адам қалай және қай кезде оның бойында рухани өзгеріс болғандығын баяндап бере алады. Екінші тип бойынша, адамның дінге келуі байыппен, бір қалыпта болады және еш бір жылдам эмоцияның күшінсіз-ақ діншілдікке келе бастайды. Стрикленд, діне келуді немесе «жүгінуді» екінші типтегі түсіндірме бойынша қабылдауды ұсынды. Себебі, мұнда тұлғаның рухани өміріне ойда жоқта сыртқы фактордың әсері болмайды [1]. Осы позицияға ұқсас анықтаманы Р.Тулесс берді. Оның айтуынша, дінге «жүгіну» екі типте болады: кенеттен және біртіндеп [2].

Дегенмен, қазіргі шетелдік батыстық дінтанушы психологтардың түсіндірулері бойынша, дінге «бет бұру» – адамның қайсыбір дінге ауысу немесе келуі процесі барысындағы интенсивті қобалжулармен қатар жүретін ерекше субъективті діни «шындықты» табуы. Сонымен, М.Аргайл және Б.Бейт-Халламның «дінге бет бұру» ұғымына берілген анықтамасында – күнә сезімінің кенеттен әлемді экстатикалық сезіну және қайырымдылық жасаушы сезімдеріне ауысу процесі деп

түсіндіреді. Олардың мұндай тұжырымдарына негіз болатын жағдай, 10 мен 30% діни адамдарда «дінге бет бұру» тәжірибесін бастан кешірген [3].

Біздің көзқарасымыз бойынша, қандай да бір адамның діни сенімін біртіндеп тереңдеуін «дінге бет бұру» деп айту қаншалықты дұрыс, я дұрыс емес екендігін нақты айту қиындау. Бұл жағдайда, ұғымның өзі спецификалы әлеуметтік-психологиялық мазмұнын жоғалтады. Дінге «бет бұру» мазмұнының спецификалық ерекшелігі – дінсіздіктен белсенді әрі терең діни сенімге ауысуымен, немесе бір діннен келесі бір дінге өтумен байланысты. Дінге «бет бұрудың» әлеуметтік-психологиялық алғышарты және бастауы тұлға құндылықтарының және әлемге деген көзқарас кризисінен, сонымен қатар, қайсыбір дінмен қоса келетін санадағы құндылықты және әлеуметтік бағдарлардың объективті және субъективті себеп-салдарынан жүзеге асатынын байқадық. Дінге жүгінудің немесе бет бұрудың психологиялық процесі, діни сенімге байланысты сезімдердің интенсивті, күшті эмоциялық күйлермен, теріс эмоциялардың жағымды эмоцияларға ауысуымен сипатталады. Басқаша айтқанда, дінге «бет бұрудың» психологиялық механизмінің негізі катарсиста жатыр десек болады.

Шетелдік діни психологияның дінге «бет бұру» мәселесіне зейін қоюының себебі кездейсоқтық емес. Ол өз кезегінде мынадай жағдаймен байланысты түсіндіріледі, теологиялық бағыттағы көптеген психологтардың пайымдауына, тұлғаның «дінге бет бұруында» құдайдың үлкен рахымдығы бар, адамның дінге қайтуының себебі де, алғышарты да осы адамға берілген құдайдың үлкен рахымшылдығы деп түсіндіреді. Мысалы, католиктік бағыттағы психолог В.Херр былай деп түсіндіреді: «...шынайы әрі үздіксіз болған дінге деген бет бұру өз кезегінде таңқаларлық жағдайлармен бекіген болу қажет» [4]. Оның әріптесі, католицизмнің ұстанушысы, ирландық О'Догертидің дәлелдегісі келгені, дінге «бет бұрудың» алғышартының психологиялық (индивид психикадағы өзгеріс) түсіндірмесі болғанымен, оның негізі «құдайдан келген рахымдық» деген идеяны алға тартады [5].

Мұндай концепциялардың негізіне көпшілік қатардағы діншілдер санасына қабылданатын идея салынған. Әдетте ол сөз арқылы былайша сипатталады: «құдай мені таңдаған». Дінге келудегі себепті білу мақсатында сұрақтама жүргізген белорустық әлеуметтанушылардың айтуларына, сауалнама алынған 80% баптистердің жауаптары: «мен емес құдайға барған, құдай өзі мені таңдады» [6] деген жауап берген. Сонымен қатар, «дінге келген» көптеген діншілдер үшін осы – құдайдың бар екендігіне субъективті дәлелі болып табылады.

Дінге «бет бұру» мәселесінде шығыстық психологтардың барлығы теологиялық позицияны ұстанбайды. Бірақ олардың көпшілігі бұл құбылысты тұлғаның рухани процесіне жағымды әсер етеді деген пікірде. Сонымен қоса айтқанда, біздер, Джемстің еңбектерінен, «дінге бет бұрудың» тұлға өміріндегі позитивті рөлін аңғарамыз. Ол «Дін дегеніміз – адам рухының шыдай алмастай қиналуының терең әрі қуатты бақытқа айналуы» деп жазды [7]. Э.Старбэктің жұмыстарына негіздеп, Джемстің дәлелдегісі келгені, жастардың «дінге бет бұруы» олардың рухани кемелденуіне және рухани өмірлерінің интенсивті өсуіне алып барады деген ой болатын [8].

Келесі бір түсіндірмелер бойынша, «дінге бет бұруды» түгелдей субъективті, индивидуалды акт ретінде қарастырады. Ол өз кезегінде, индивид санасына ешқандай сыртқы жағдайдың әсерінсіз және өміріндегі детерминантсыз қалыптасады. Мысалы, американдық психолог У.Кларктың анықтауы бойынша, дінге «бет бұру» – діни идеяларға адамдардың қатынасының айқын түрдегі өзгеруі кезінде болатын рухани кемелдену мен дамудың ерекше түрі, ол, индивидтің кенеттен эмоциялық оянуы іспеттес [9]. Кларктың пікірінше, «дінге бет бұру» сезімі барлық тұлға бұйырмаған болса да, ол көпшіліктің дінге келуіне өзек болуы мүмкін, сонымен қатар, тұлғаның динамикалық дамуына өз ықпалын тигізеді [3].

У.Кларк «дінге бет бұрудың» негізгі этаптарына психологиялық сипаттама беруге тырысып бақты. Бірінші этап ол – рухани күйзеліс, құндылықтық және өмірге деген көзқарастың ерекше ізденісі кезіндегі қобалжу кезеңі. Екінші этапта, оның ойынша, тікелей «дінге бет бұру» орын алады. Ол кенеттен «мистикалық ояну» сезімімен бірге сипатталады. Мұндай кезде адам, ерекше интенсивті және айқын діни сезімдерді бастан кешіреді. Ол мұны құдайдың оған деген жол сілтеуі деп қабылдайды. Үшінші этап «дінге келу» процесімен аяқталады. Бастапқыдағы эмоция толқыны басылып, тыныштық сезімі мен іштей жайбарақаттық сезімі басым болады. Ішкі конфликтілер жоғалып, олардың орнына діни сенімге негіз болған гармония орнығады [10].

Кларктың «дінге бет бұру» құбылысының этаптарын психологиялық негізін түсіндірудегі талпыныстарында діннің апологетикасы мен біржақты субъективизмі де көрініс тапқан. Бұл зерттеулерде де, әлбетте, рационалды жақтары жоқ емес.

Дінге жүгіну мәселесі, өз кезегінде, көп аспектілі күрделі процесс. Оны зерттеуде әлеуметтік объективті және субъективті психологиялық алғышарттарын да ескеру керек. Дінге «бет бұрудың» объективті сыртқы әсер етуші факторының бірі ретінде, адамның өз өмір сүру дағдысына көңіл толмауы, бұрынғы әлеуметтік не құндылықты бағдарлар жүйесіне қанағаттанбауы себеп болуы мүмкін. Көбіне, «дінге келу», авторитарлы діни лидерлердің уағыздардағы психологиялық әсер ету тәсілдерін ұтымды пайдалана алуымен жүзеге асады. Мысалы, АҚШ және Ұлыбританияда, әлеуметтанушылардың тіркелген бақылаулары бойынша, «дінге бет бұрушылардың» саны баптистік Билли Грэмнің жүргізген уағыздарынан кейін екі есе артқан. Осы тұста ескерілетін жайт, бір жағдай әр адамда әр-түрлі қабылдануы және оларда, сәйкесінше әр-түрлі дүние танымдық реакция беруі мүмкін. Мысалы, көптеген авторлардың айтуларына, екінші дүние жүзілік соғыс кезінде, соғысқа қатысқан америкалық солдаттарда қарама-қайшы тенденцияны көрсетті. Адамдардың бір тобында, соғыстың нәтижесінде діни сенімі күшейе түскен болса, келесі бір топ адамдарда соғыстағы адамдардың қырылып бақилық болып жатқанын көріп, дінге деген, күдіретті құдайға деген сенімдері мүлдем жойылып кетті. М.Аргайл мен Б.Бейт-Халлдің кітаптарындағы ақпараттың мәлімдеулерінше, американдық фронттағылардың 79%-ның діни сенімдері артқан болса, 19% айтарлықтай әлсіреген деп көрсетті [11].

Дінге «бет бұрудың» жүзеге аса бастауымен тұлғада психологиялық кризис те қоса көрініс табады, ол іштей өзіне, өміріне, құндылықты бағдарлар жүйесіне және ұстанымдарына көңілі толмайды. Осыған мысал ретінде баптист сенімінде жүргеннің дінге бет бұру сезімдерін келтіреміз.

«22 жасқа дейін дінге сенбедім, өмір сүру салтым жаман болды: іштім, бұзықтық жасадым, жаман жерлерде түнеп қалатын едім. Туыстарым, көршілерім, милиция үнемі мені дұрысталады деген үміппен ұялтатын, бірақ, одан түк шықпады. Мен өзім де өз жағдайымды уайымдадым, бірақ қолымнан ештеме келмеді. Менің бір танысым, маған құдайдан көмек сұрауды ұсынды. Бір күні, мен, дәрменсіздіктен құдайға жалбарындым: «құдайым, егер бар болсан маған көмегінді берші...» деп. Құдай мені естіп, құналардан құтқарды. Осы маған құдай болмысының бар екендігіне дәлел» [3].

Дінге келген адамдар мұндай құбылыстарды құдайдан келген керемет деп сенеді. Шындығында, бұлардың ғылыми түсіндірмесі бар. Жоғарыда келтірген мысалдағы тұлғаларын талдайтын болсақ, оның өмірінде қоршаған ортамен конфликт болған және осы жағдайлар оның жанына батқан. Осылайша, олардың дінге келулерінен бұрын ішкі моральді конфликт орын алған, өзіне және өз әрекеттеріне деген қанағаттанбау сезімдері мазалаған.

Қазіргі қоғамда осы тәріздес конфликтілерді шешудің діннен бөлек өзге де жолдары бар. Дегенмен, осы жағдайда, ішкі және сыртқы жағдайлар, адамның дінге келуіне себептер жасағандай.

Сонымен, «дінге бет бұрудың» психологиялық алғышарты – тұлғадағы рухани конфликт, осыған дейінгі құндылықтардың мәнінің жоғалуы, мораль және дүниеге деген көзқарастағы жаңа бағыттарды іздеу [12]. Өзіне және қоршаған ортаға қанағаттанбаған тұлға, күмәнді діни құтқаруға жүгінеді. Құдайға деген сенім, «жанадан бет бұрушыға», ішкі күйзелістеріне себеп болған күнәларынан құтылуға себеп болатындай көрінеді. Мұндай жағдайда, дін, шынайы өмірлік проблемаларды шешетін, рухани және адамгершілік құндылықтарды алып шығатындай болып көрінеді [13].

Дінге «бет бұру» кез келген жаста болуы мүмкін. Теологтар мен уағызшылардың айтуынша, ол үшін ең бір ыңғайлы кезең жас өспірімдік уақыт. Шындығында, осы кезеңде, адамдар өздерінің өмірге деген көзқарастарын қалыптастырып, негізгі өмірлік құндылықтарын жүйелеп, өмір мәні туралы ойланады. АҚШ және өзге де капиталистік елдердегідей «дінге бет бұрғандардың» арасында жастардың көпшілікті құрайтындығы тіркелген. Онда, басты рөлді мектептегі және отбасындағы берілген тәрбие алады. Діни тәрбие, жоғарыда анықтағанымыздай, идеологиялық және психологиялық жағынан дінді оңай қабылдауға дайындайды. Дегенмен, үлкен күмән тудыратын мәселе, осы жағдайлардың барлығын «дінге бет бұрды» деп кірістірген дұрыс па? Капитализм жағдайында тәрбие алған жас жеткіншек, саналы тұрғыда өз отбасысының дәстүрінен шет шықпай, бастапқы ізді жалғастырады. Осы тәріздес «жанадан келушілер» шынайы өмірлік кризисті сезінбейді де. Тек, олардың шынайы өмірлері, белсендірек және анағұрлым саналырақ болады. М.Г. Писманиктің пікірінше, «дінге бет бұру» – ол латентті діндарлықтың қайта оянуы деп санайды. Ең алдымен, ол, діннің көрінісін эпизодтық әсерлерімен есте қалдырған, діни

отбасында тәрбиеленген жеткіншекке әсерлірек болады» [12]. Осы тұста заңды сұрақ туады, сонда, М.Г. Писманик, дінсіз отбасында өскен балалардың дінге келу мүмкіндігін бағаламағаны ма? Мұндай жағдайлар, көпшілікті құрамағанымен де, бар екендігі рас. Келесі қаперде ұстайтын жағдай, Кеңес үкіметі заманындағы және соғыстан кейінгі кездері өмір сүрген адамдар, діннің тұлғаға және қоғамға әсерін әр қалай бағалайды. Сол замандағылардың бір бөліктері үшін дін – экзотикалық, құпияға толы, күнбеліктіден өзгеше тұрпаттағы бір құбылыс болып көрінді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Угринович Д.М. Психология религии. – М.: Политиздат, 1986. – 352 с.
- 2 Зоулесс Р. Введение в психологию религии, 1923. – С.104.
- 3 Аргайл М., Бейт-Халлахми В. Социальная психология религии. – Лондон, 1975. – С.60.
- 4 Винсент С.Дж., Г-н В. Религиозная психология, 1966. – С.127.
- 5 О'Дохерти Е. Психология и религия, 1978. – С.115-118.
- 6 Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. – Методологические проблемы социальной психологии. – С.89-106.
- 7 Джеймс В. Многообразие религиозного опыта (Перевод В.Г. Малахеевой-Мирович и М.В. Шик). – С.164.
- 8 Угринович Д.М. Введение в религиоведение. – 2-е изд., доп. – М.: Мысль, 1985.
- 9 Демьянов А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления. – Воронеж, 1984. – С.104.
- 10 Угринович Д.М., Яблоков И.Н. Изучение религиозного сознания верующих в социалистическом обществе и задачи атеистического воспитания. – Общественная психология и коммунистическое воспитание. – М., 1967. – С.158-159.
- 11 Интересный пример художественного изображения мировоззренческого конфликта личности и ее последующего религиозного «обращения» дается в повести В.Ф. Тендрякова «Апостольская командировка». Тендряков В.Ф. Расплата. Повести. – М., 1982.
- 12 Писманик М.Г. Индивидуальная религиозность и ее преодоление. – Москва: Мысль, 1984. – С.36.
- 13 Дуанаева Ш.Е., Махмет М. Социально-психологическая характеристика религиозных личности // Вестник КазНПУ имени Абая. Сер. психол., 2017. – №2(51). – С.118-120.

Ш.Е. Дуанаева¹, М.А. Жолмаганбетова²

^{1,2}Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЩЕНИЯ

Резюме

Вопрос, рассматриваемый в этой статье, является одной из наиболее актуальных и интересных тем в психологии религии, психологических аспектах и особенностях религии. Сделан сравнительный и герменевтический анализ вопросов нашей темы, полученных из работ авторитетных авторов в религиозной психологии. В каких обстоятельствах индивид обратится к религии и каково его внутреннее психологическое состояние? Каковы основные мотивы и этапы религиозных обрядов? Религиозные проблемы, в свою очередь, представляют собой сложный многогранный процесс. В своем исследовании необходимо учитывать социальные объективные и субъективные психологические предпосылки. Специфическая особенность религиозного обращения связана с переходом от недоступности к активным и глубоким религиозным убеждениям или от одной религии к другой.

Ключевые слова: религиозное обращение, катарсис, экстатические чувство, внутренний конфликт

Sh.E. Duanayeva¹, M.A. Zholmaganbetova²

^{1,2}Nur-Mubarak University Egypt of Islamic Culture

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF RELIGIOUS CONVERSION

Summary

The issue considered in this article is one of the most pressing and interesting topics in religion psychology, the psychological aspects and peculiarities of religion. A comparative and hermeneutic analysis of the issues of our theme, derived from the works of authoritative authors in religious psychology, has been made. In what circumstances will an individual turn to religion and what is his inner psychological state? How are the main motives and stages of religious rites coming true? Answers are answered. Religious issues are, in turn, a complex

multifaceted process. In its study it is necessary to consider social objective and subjective psychological preconditions. The specific peculiarity of the content of "turning" to religion is related to the relapse of active and profound religious beliefs, or the transition from one religion to another.

Keywords: religious conversion, catharsis, ecstatic feeling, inner conflict

МРНТИ 15.41.21.

О.Г. Беленко¹, Е.Н. Андреева²

^{1,2}Государственный университет имени Шакарима города Семей

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОДУКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ ПОВЕДЕНИЯ В МЕЖЛИЧНОСТНОМ КОНФЛИКТЕ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается поведение как целенаправленная система, последовательно выполняемых действий, которые опосредуют практический контакт организма с окружающими условиями, определяют отношения живых существ к тем свойствам среды, от которых зависит сохранение и развитие их жизни, подготавливают удовлетворение потребностей организма, достижение определенных целей. Проблема формирования стратегий поведения подростков в межличностных конфликтах относится к числу актуальных психолого-педагогических проблем, что обусловлено большим числом межличностных конфликтов в старшем подростковом возрасте и недостаточной подготовленностью подростков к их конструктивному разрешению. Особое внимание уделяется типам и видам стратегии поведения, которые делятся по категориальному признаку, по широте охвата временного промежутка. Авторы описывают условия продуктивных стратегий поведения в конфликте. Статья посвящена детальному анализу формирования готовности к продуктивному разрешению конфликта. В статье приведен анализ взглядов исследователей, таких как: Д.Н. Узнадзе, который в вопросе о способах самовыражения выделил четыре типа поведения; Д.А. Кикнадзе, который предложил схему факторов, определяющих поведение личности. Автор уделяет внимание вопросу о влиянии установки на направленность и форму поведения, который находился постоянно в центре внимания ученых.

Ключевые слова: поведение, стратегии поведения, подросток, конфликт, продуктивные стратегии, цель, средства, результат, диспозиция личности

Одно из самых интересных направлений в изучении человека – это изучение психологии человеческого поведения. Этот вопрос занимал и древних философов, и современных психологов; волнует он и тех, кто к науке не имеет никакого отношения. Поведение представляет собой целенаправленную систему, последовательно выполняемых действий, которые опосредуют практический контакт организма с окружающими условиями, определяют отношения живых существ к тем свойствам среды, от которых зависит сохранение и развитие их жизни, подготавливают удовлетворение потребностей организма, достижение определенных целей. Уже в самом определении сущности поведения заложено понятие взаимосвязи и направленности этого феномена, что приближает нас к пониманию стратегии поведения [1].

Рассматривая психологическую сущность стратегии поведения в целом, Т.И. Пономаренко [1, с. 24] выделяет действие как единицу построения линии поведения. Известно, что поведение состоит из последовательности скоординированных действий на основе единого плана.

На рубеже XXI в. одной из актуальных задач антропологической науки становится разработка педагогических средств и приемов предупреждения и конструктивного разрешения конфликтов в подростковой среде. Инновационные подходы в образовании позволяют существенно приблизиться к построению гибкой, раскрепощенной педагогической среды обучения и воспитания подрастающего поколения за счет повышения гуманитарного «стандарта» образования, ценности отдельной личности обучаемого, установления субъект-субъектных отношений в педагогическом взаимодействии, культивирования ненасильственных образовательных технологий, введения альтернативных форм образования, развития превентивных психолого-педагогических моделей воспитания и т.п.

Стратегия поведения, как и само поведение, имеет законченный характер в виде некоторого результата, который задается до начала движения в форме цели. При этом сама цель может быть конкретным образом сознаваема или находиться вне сознания человека, иметь при этом размытый образ результата.

С точки зрения функциональной нагрузки поведение можно разбить на следующие элементы: цель, дающая образ результата и основу для управления поведением; ориентировки, сеть организованных действий, обеспечивающих определение ситуации, активизации памяти и прошлого опыта, связанного с подобными ситуациями, оценку; выбор типового плана и синтеза действующего плана достижения цели; управления, обеспечивающего пуск и прекращение поведения, обратную связь, которая состоит из контроля: за исполнением плана и достижения намеченной цели. Если отсутствует хотя бы один из элементов этой функциональной последовательности, то поведение становится невозможным и распадается [2]. Само действие также имеет сложную структуру и разделяется на две фазы: подготовительную и исполнительную. Ориентировка, целеполагание, выбор плана относятся к подготовительной части; исполнение, регулирование начавшегося действия, управление исполнением, корректировка, прекращение его – к исполнительной.

Цель выделена как один из ведущих функциональных элементов в построении стратегии поведения. Динамика возникновения цели идет от потребности, следовательно, возникает еще до начала поведения, как информационный элемент, представленный в сознании человека как ожидаемый результат действия. Цель – это чаще всего образ результата, существующий в представлениях человека, он может быть в скрытом или активном состоянии. Большинство человеческих целей существуют в виде устойчивых представлений о ценностях.

Следующая ступень в структуре стратегии поведения – это средства, инструментальная характеристика. Здесь отражается степень энергетичности стратегии и уровень организации на операциональном уровне. То есть, использование человеком внутреннего запаса ресурса (прошлый опыт, психофизиологическая энергия, когнитивное поведение, творческий потенциал) и управления стратегией с опорой на внешние нормы, правила с привлечением ресурса извне, умение использовать ситуационные условия как средства. Третья ступень – это результат. Здесь важным моментом является оценивание результата. Оно может быть эмоциональным, когда в итоге человек испытывает чувство удовлетворения или неудовлетворения и может протекать на рациональном уровне, где оценка отталкивается от расчета последствий, от относительной ценности ожидаемого результата и приводит к общему определению всей стратегии как «успешной» или «неуспешной».

Способность строить конструктивные отношения с окружающими и эффективно решать спорные проблемы является важным показателем развития личности. Характерные для каждого человека способы поведения в конфликтных ситуациях начинают складываться на ранних этапах становления личности, в процессе активного освоения ребенком окружающей действительности, его включения в широкую систему социальных отношений, осознания себя и своего места в ней.

Формирование готовности к продуктивному разрешению конфликта заключается:

1. В формировании знаний о конфликте и его последствиях: уяснение понятия конфликта, причин возникновения, его сущности и структуры, видов конфликта, его функций, динамики развития, возможных путей выхода из конфликта и его предупреждения.

2. В формировании умений продуктивно разрешать и предупреждать конфликт: определять переход общения в предконфликтную или конфликтную стадии; понимать, выслушивать партнера, терпеть инакомыслие, объективно оценивать ситуацию.

3. В закреплении и дальнейшем развитии знаний, умений, опыта поведения в конфликте: формировании навыков самоанализа, самоконтроля, самокоррекции поведения; выработке стратегии поведения в конфликте на базе опыта и теоретических знаний.

Психологический климат является одной из важных составляющих не только механизма разрешения конфликта, но и процесса формирования у учащихся опыта конструктивного разрешения конфликтов, поскольку влияет на самочувствие всех членов коллектива, проявление своего "Я" и развитие личности. Основными функциями данного слагаемого является обеспечение защищенности, психологической свободы, инициативности каждого члена коллектива, создание мажорности, работоспособности и мобильности коллектива и каждого его члена в отдельности.

Наиболее широко в психолого-педагогической деятельности при разрешении межличностных конфликтов в среде подростков используются метод убеждения. Убеждение – это разъяснение и доказательство правильности или необходимости определенного поведения. В процессе убеждения социальный педагог воздействует на сознание, чувства и волю подростка. Убеждение оказывает влияние на ребенка только через его внутреннюю сферу, выступает формой регуляции отношений ребенка и социума.

Чтобы методы убеждения достигли своей цели, необходимо учитывать психологические особенности детей, их уровень воспитанности, интересы, личный опыт. Убеждать, прежде всего, можно словом, его сила велика, поэтому умение говорить правильно, глубоко по содержанию, ярко и образно по форме, способность убеждать ребенка в правоте его взглядов – неотъемлемая часть профессиональной деятельности социального педагога.

Органическая часть убеждения – это требование, без которого невозможно перестроить неверно сложившиеся представления ребенка о правилах и нормах поведения, принятых в обществе. Требования могут быть различными: безоговорочное, не допускающее возражений (нельзя обманывать, скандалить, ходить грязными, неопрятными и т.д.), более мягкое, требование, в виде обращения (сделай, пожалуйста; не делай этого, иначе ты огорчишь родных, и др.). Убеждение может реализовываться через такие известные в педагогике методы, как рассказ, лекция, беседа, диспут, положительный пример [3].

Рассказ и лекция – монологические формы метода, которые ведутся от одного лица – психолога. И тот и другой метод используются для того, чтобы разъяснить детям определенные нравственные понятия. Рассказ используется при работе с детьми младшего подросткового возраста. Он непродолжителен во времени, основан на ярких, красочных примерах, фактах. В лекции, как правило, раскрываются более сложные нравственные понятия (гуманизм, патриотизм, долг, добро, зло, дружба, товарищество и др.). Лекция применяется для детей старшего подросткового возраста. Лекция более продолжительна по времени, в ней рассказ используется как прием.

Беседа и диспут – диалогические формы метода, при их использовании важное место имеет работа самих детей. Поэтому важное место в использовании этих методов играет: выбор и актуальность обсуждаемой темы, опора на положительный опыт детей, позитивный эмоциональный фон беседы. Беседа – это вопросно-ответный метод. При разрешении межличностных проблем в среде подростков также целесообразно использовать диспут – метод, способствующий формированию суждений. Диспут выявляет разные точки зрения детей на этические понятия, противоречивость в оценке разных форм поведения, позволяет учить детей аргументировать свои взгляды, уметь выслушать другого, возразить ему.

Положительный исход диспута зависит от тщательности подготовки к нему: выбора темы диспута, понятной и близкой детям, тщательного отбора вопросов, которые будут предложены для обсуждения. Таких вопросов может быть немного, но каждый из них должен предполагать разные ответы; необходимо заранее согласовать с детьми тему диспута, подобрать соответствующую литературу, с которой дети знакомятся до диспута, использовать различные средства, например, видеофильмы, картины, фотографии и др.

Важным в деятельности является учет нравственного идеала, которому следует подросток. Нравственный идеал – это эмоционально окрашенный, внутренне принятый ребенком образ, который становится регулятором его поведения и критерием оценки поведения других людей. Сила воспитательного примера основывается на подражательности детей, на их способности копировать те действия и поступки, которые с их точки зрения кажутся значительными и соответствуют их взглядам. Преодоление конфликтности и выработка умений конструктивного поведения в конфликте возможно при учете индивидуально-психологических особенностей детей подросткового возраста и проведении с подростками работы по развитию и формированию навыков конструктивного взаимодействия.

Еще одним важным, на наш взгляд, фактором формирования стратегии поведения является «диспозиция личности» [4], включающая в себя мотивационно-ценностную сферу и систему фиксированных установок.

Различные авторы такую диспозицию именуют по-разному: и как жизненная позиция, как направленность интересов, ценностная ориентация, социальная установка, доминирующая мотивация и т.д. Из анализа экспериментальных данных и теоретических выкладок в литературе и из результатов собственного опыта наблюдений, можно предположить, что характер общей диспозиции личности и установочной диспозиции не хаотичен, а образует некую систему [5] предрасположенности субъекта к определенному поведению в заданных условиях.

Итак, обобщая, можно выделить некоторую систему факторов, определяющих стратегию поведения человека, подчеркнув ее иерархичность. При этом важно оттолкнуться от постулата, что потребность – это источник активности человека (Узнадзе Д.Н., Кикнадзе Д.А., Леонтьев А.Н.,

Бжалава И.Т., Асмолов А.Г. и др.). Потребность в самом общем смысле – это нужда, надобность субъекта в чем-либо, для удовлетворения которой необходимы та или иная форма активности, тот или иной предмет.

Субъектом потребности могут выступить как отдельная личность, так и человеческая общность (семья, группа, коллектив, нация). Потребности людей неразрывно связаны с их способностями. Всякая специфическая способность находит свое выражение в потребности. Потребности обладают динамичностью и подвижностью и могут развиваться вместе с развитием личности и общества. Д.А. Кикнадзе предлагает следующую схему факторов, определяющих поведение личности:

1. Общественная и естественная среда (отношения).
2. Потребности (материальные, духовные).
3. Мотивация к действию.
4. Решение действовать.
5. Установка (внутренняя готовность к действию).
6. Действие (реализация установки) [3, с. 125].

Совокупность этих факторов представляет собой некий цикл, результат которого есть завершение некой стратегии.

Типы и виды стратегий поведения.

Типы стратегий поведения можно разделить по категориальному признаку, по широте охвата временного промежутка. Так, К.А. Абульханова-Славская в своей работе «Стратегия жизни» (1991) рассматривает всю жизнь человека как единую стратегию и дает три основных признака такой стратегии: первый – это выбор основного для человека направления, способа жизни, определение главных целей, этапов их достижения и соподчинение этих этапов; второй признак – это решение противоречий, желание их решать (или уход от них), что является путем самореализации; третий признак стратегии жизни состоит в творчестве, в созидании ценности своей жизни, в соединении своих потребностей, со своей жизнью в виде ее особых ценностей. Ценность жизни, в свою очередь, состоящая в интересе, увлеченности, удовлетворенности и новом поиске и есть продукт определенного способа жизни, индивидуальной стратегии, когда она определяется самим человеком [1, с. 24].

В современной научной литературе, в настоящее время в большей степени уделяется внимание стратегиям, характеризующимся меньшими по объему интервалами, чаще из когнитивной сферы, сферы деятельности, управления, целеполагания и т.п. Такие стратегии либо гибко привязаны ко времени, либо абстрагированы от него. Пример того, изучение «стратегии принятия решений» [6]. Область применения результатов – профессиональная деятельность, психология управления. Еще один пример, «стратегия делового успеха» [1, с. 15], захватывающая область коммуникаций.

В своей теории установки Д.Н. Узнадзе в вопросе о способах самовыражения, выделил четыре типа поведения:

1. Экспансивное выражение состояния чувств (сюда заложено реальное отражение состояния).
2. Приложение силы воли для выражения чувств (переход из внутреннего мира через волю во внешний).
3. Парадоксальный тип ведет себя противоположным образом в одинаковых ситуациях.
4. Остается во внутреннем мире, лишь приспособляясь к внешним ситуациям.

Эти типы поведения тоже своего рода виды стратегий. Вопрос о влиянии установки на направленность и форму поведения находился постоянно в центре внимания ученых школы Д.Н. Узнадзе. Ш.Надирашвили, к примеру, предлагает следующую классификацию объектов, вызывающих соответствующие формы активности, побуждающие определенную направленность поведения [7; 8; 5, с. 221].

• Первая категория дана в чувственных формах, конкретные предметы, которые благодаря единству с соответствующими потребностями, находятся в основе практической деятельности.

• Вторая – это общие объекты, соотношения предметов, которые не даны в виде чувственно-сенсорных объектов. Потребность в них возникает у человека, когда он оказывается перед неопределенной ситуацией, проблемой. Владение ими предполагает второй уровень психической активности, активности познания, что вызывает к жизни теоретическое поведение.

• Третья категория объектов – это ценности, реализованные в процессе взаимоотношения

людей. Они существуют в виде требований, законов, общественных норм, социальных ожиданий и общечеловеческих моральных принципов. Эти объекты формируют установку социального поведения, которой соответствует социально направленная стратегия.

И в заключение можно сказать, что обобщая разные позиции и представления о типах и видах стратегий поведения, под стратегией поведения мы будем понимать направление устойчивых форм поведения (действий), выстроенных в определенной последовательности для достижения результата (цели). Нами рассмотрены психологические факторы формирования стратегии поведения. Среди них такие как мотивация, ценностно-установочная диспозиция личности и выделенные нами основные компоненты стратегии поведения.

Список использованной литературы:

- 1 Абульханова-Славская К.А. *Стратегия жизни*. – М.: Мысль, 1991. – 29 с.
- 2 Карпов А.В. *Психология принятия решений в профессиональной деятельности*. – Ярославль, 1991. – 243 с.
- 3 Кикнадзе Д.А. *Потребности. Поведение. Воспитание*. – М.: Мысль, 1968. – 148 с.
- 4 Байкулова А.М. *Психологическая структура школьного класса и качества лидера // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Психология*. – Алматы, 2014. – №4(41). – С.167-172.
- 5 Надирашвили Ш.А. *Фиксированная установка и перцептивно-моторная активность // Экспериментальные исследования по психологии установки*. – Тбилиси, 1971. – Т.5.
- 6 Орлов Ю.М. *Структура и закономерности поведения*. – М.: Импринт-Гольфстрим, 1996.
- 7 Узнадзе Д.Н. *Психологические исследования*. – М.: Наука, 1966. – 450 с.
- 8 Ядов В.А. *Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности*. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.

О.Г. Беленко¹, Е.Н. Андреева²

^{1,2}Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті

**ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ТҮЛҒААРАЛЫҚ КИКІЛЖІНДІ ӨНІМДІЛІК
СТРАТЕГИЯСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Түйіндеме

Бұл мақала белгілі бір мақсатқа жетудегі организмнің қажеттілігін қанағаттандыру үшін олардың өмірін сақтау мен дамытудағы ортаның құрамына байланысты анықтайтын организмнің қоршаған ортадағы шарттарын іске асыруға бағытталған мінез-құлық жүйесі ретінде қарастырылады. Жасөспірімдердің тұлға аралық кекілжіңдегі мінез-құлық стратегиясын қалыптастырудың мәселесі жасөспірімдердің құрылымдық шешімге жетерліктей даярланбауы мен ересек жасөспірімдер жас шамасындағы кекілжіңнің өрбуі психологиялық-педагогикада өзекті мәселесі болып табылады. Уақыт аралығындағы категориялардың ерекшелігіне қарай түрі мен типтеріндегі стратегиялық мінез-құлыққа ерекше назар аударылады. Авторлар кекілжіңдегі өнімділік стратегиясының мінез-құлық шарттарын суреттейді. Мақала кекілжіңдегі өнімділік даярлығын қалыптастыру ерекшелігін толық сараптауға арналған. Мақала мінез-құлықтың төрт түрін анықтаған ғалымның өзін көрсетудегі тәсілдері жөніндегі Д.Н. Узнадздың зерттеулерін сараптай отырып келтірілген. Тұлғаның мінез-құлық анықтайтын сызбасын Д.А. Кикнадз ұсынған болатын. Автор ғалымның әрдайым назарында болған мінез-құлықтың формасы мен бағыттылық әсері жөнінде басты назарда ұстаған.

Түйін сөздер: мінез-құлық, мінез-құлық стратегиясы, жасөспірім, кекілжің, өнімділік стратегиясы, мақсаты, құралы, нәтижесі, тұлғаның орны

О.Г. Belenko¹, E.N. Andreeva²

^{1,2}Shakarim State University of Semey

**PSYCHO-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION THE PRODUCTIVE
STRATEGIES OF BEHAVIOR IN INTERPERSONAL CONFLICT AMONG TEENAGERS**

Summary

This article is considered the behavior of the targeted system, sequentially executed actions, which mediate the practical contact of the organism with surrounding conditions, to determine the relations of living beings to the

environment properties that affect the preservation and development of their lives, prepare meeting the needs of the body, the achievement of certain goals. The problem of formation the strategy of teenager behavior in interpersonal conflicts is among the actual psychological and pedagogical problems, given the large number of interpersonal conflicts in their teens and lack of preparedness of teenagers to their constructive resolution. Special attention is paid to the types and types of behavior strategies, which are divided by a categorical basis, the breadth of the coverage time period. The authors describe conditions of productive strategies of behavior in conflict. The article is devoted to the detailed analysis of peculiarities formation of readiness for productive resolution the conflict. The article contains analysis of the views of researchers such as D.N. Uznadze, in the matter of ways expression, where the scientist has identified four types of behavior. D.A. Kiknadze, who proposed a scheme of the factors determining the behavior of the individual. The author pays attention to the issue of the impact of setting on the focus and form of behaviour that was constantly in the focus of scientists.

Keywords: behavior, strategy, teenager, conflict, productive strategies, the goal, the means, the results, disposition of individual

МРНТИ: 14.35.09

А.К. Камысбаева¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ТЕОРИЯ «ДИСПОЗИЦИОННОГО ОПТИМИЗМА» И СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТЬ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье представлены результаты изучения особенностей выраженности оптимизма-пессимизма у людей. Рассмотрен теоретический анализ литературы относительно концепции диспозиционного оптимизма-пессимизма. Оптимизм/пессимизм – это личностные аттитуды, диспозиции или мнения, настроения, отражающие позитивное или негативное ожидание относительно конкретных событий будущего в целом. Ожидания человека значительно определяют его поведение: оптимизм – ожидание положительного исхода, пессимизм – отрицательного. В заключении статьи дан вывод авторов о том, каким образом оптимизм-пессимизм может повлиять на поведение, успешность в профессиональной и учебной деятельности. Данная статья может быть полезна педагогам и психологам в профессиональной деятельности, студентам, магистрантам, а также применяться в учебных программах и в программе по развитию стрессоустойчивости, что в последующем обеспечит рост эффективности и успешности уровня развития человека.

Ключевые слова: оптимизм, пессимизм, копинг-стратегии, диспозиционный оптимизм

Введение. Современное общество предъявляет высокие требования к личности, которой желательно быть готовой к частым переменам и развитию, к здоровой конкуренции во многих областях жизни. Все чаще это обусловлено по причине взаимодействия личности и социальной среды в мгновенно меняющихся условиях, под воздействием постоянно увеличивающихся стрессов. С учетом того, каким образом человек реагирует и воспринимает сложившуюся ситуацию, зависит каким образом он будет выстраивать алгоритм ее решения.

Основная часть. Перейдем к рассмотрению теории диспозиционного оптимизма (Карвер & Шейер). Исследование диспозиционного оптимизма является одним из наиболее известных в области психологии оптимизма направлений, основателями и наиболее яркими представителями которого можно считать Ч.Карвера и М.Шейера. Этот подход строится на основе общей теории саморегуляции поведения – теории (или модели) "Ожидаемой ценности" Аткинсона. В основе этой модели лежит постулат о том, что поведение строится вокруг некоторой цели, оно направлено на её достижение. В самом общем смысле цели – это состояния или действия, которые люди рассматривают как желательные (цели) или нежелательные (анти-цели). С точки зрения мотивов человека цели могут иметь разную значимость или ценность [1].

Второй основной элемент данной модели – ожидание, которое выражается в чувстве уверенности или сомнения относительно достижения цели. Если у человека недостаточно уверенности в достижимости цели, то он не будет предпринимать усилий. Сомнение может воспрепятствовать началу действия или разрушить действие в ходе его совершения. Только если у человека достаточно уверенности, он инициирует действие и продолжает свои попытки достигнуть цели при столкновении с препятствиями. Когда люди уверены в конечном успехе, они продолжают действовать даже перед лицом значительных трудностей.

Существенно, что цели различаются своей шириотой от очень широких, охватывающих целую сферу жизни человека, до весьма конкретных и частных. Соответственно, ожидания также могут иметь разную степень обобщения – от частных до очень широких. Так, например, можно испытывать уверенность или сомнения относительно успешности карьеры, способности производить впечатления на других людей, способности выиграть партию в гольф или способности развязать шнурки. Ожидания разной степени обобщения (или широты), безусловно, играют свою роль в регуляции поведения, однако в некоторых ситуациях особенно большое значение приобретают наиболее общие ожидания. Это касается, например, сложных ситуаций, успех в которых зависит от множества неподдающихся учету и контролю факторов или принципиально новых ситуаций, не имеющих аналогов в прошлом опыте. В таких случаях на первый план выходят наиболее широкие ожидания человека, выражающие генерализованные чувства уверенности или сомнения, которые можно назвать оптимизмом-пессимизмом. Чтобы подчеркнуть обобщенность таких ожиданий, проявляющихся в готовности определенным образом реагировать на любую ситуацию, в рамках данного подхода часто используют понятие «диспозиционный оптимизм» [2].

Таким образом, говоря об оптимизме-пессимизме Ч.Карвер и М.Шейер, имеют ввиду широкое, диффузное, проявляющееся в разных ситуациях чувство уверенности или сомнения, связанное с обобщенными, касающимися разных сфер жизни положительными или отрицательными ожиданиями. Очень важно убедить себя в собственных возможностях влиять на свое тело, изменять свои взгляды, укреплять свою нервную энергию, делать себя здоровым и сильным [3]. Сталкиваясь с препятствием, оптимисты более склонны действовать уверенно и настойчиво (даже если продвижения в направлении к цели незначительны), в то время как пессимисты склонны к сомнениям и колебаниям. Оптимисты уверены, что препятствие, так или иначе, может быть преодолено, в то время как пессимисты ожидают неудачи. Эти различия в отношении человека к препятствиям помогают лучше понять способы преодоления (совладания) человеком стресса [4].

Оптимистами, следовательно, можно назвать людей, которые склонны придерживаться позитивных ожиданий относительно будущего; пессимисты, соответственно, более склонны к негативным. В исследованиях Ч.Карвера и М.Шейера, а также их последователей выявлены различные взаимосвязи оптимизма-пессимизма с другими индивидуально-типологическими особенностями, такими, как соматическое здоровье и субъективное благополучие (well-being), широта социальных контактов, подверженность депрессии и стрессам, стили совладания (coping tendencies), проявляющиеся, например, в особенностях переживания тяжелого соматического заболевания.

Связь диспозиционного оптимизма с физическим здоровьем была обнаружена в целом ряде исследований (Scheier, Carver, 1987; Scheier et al., 1989; Taylor et al., 1992). Диспозиционный оптимизм был связан с такими разными позитивными показателями адаптации к стрессу, как успешность излечения от алкоголизма (Strack et al., 1987), начало учебы в университете (Aspinwall, Taylor, 1992), сопротивление послеродовой депрессии (Carver, Gaines, 1987) и дистресс вслед за неудачным экстракорпоральным оплодотворением (Litt et al., 1992), послеоперационный период при раке груди (Carver et al., 1993), выздоровление после операции на сердце (Scheier et al., 1989). В частности, в впечатляющем исследовании М.Ф. Шейер было показано, что мужчины-оптимисты, перенесшие операции на сердце, чаще использовали проблемно-фокусированные стратегии преодоления стресса и реже – стратегии отрицания; в период госпитализации оптимист выздоравливал быстрее, им требовалось меньше времени для возвращения к нормальной жизни, чем пессимистам (Scheier et al., 1989). Было также показано, что высокие баллы по опроснику LOT связаны с лучшими показателями здоровья у пациентов, перенесших коронарное шунтирование (Desharnais et al., 1990), у гомосексуальных мужчин с высоким риском заболевания СПИДом (Taylor et al., 1992). В исследованиях, проведенных на студентах в последние недели академического семестра, было обнаружено, что оптимисты сообщают меньшее количество физических симптомов, жалуясь на недомогания, чем пессимисты (Taylor, Aspinwall, 1990) [1, с. 30].

Оптимист и пессимист используют различные стратегии преодоления трудностей, или копинг-стратегии (Scheier et al., 1986). Есть убедительные свидетельства того, что преимущества в отношении здоровья, которые дает оптимизм, связаны с адаптивными копинг-стратегиями. Оптимисты, в отличие от своих менее оптимистичных сверстников, с большей вероятностью (опросник COPE) используют адаптивные стратегии, направленные на решение проблемы, планирование, позитивные интерпретации, личностный рост и активное преодоление трудностей,

и с меньшей вероятностью обращаются к стратегиям поведенческого ухода от проблем (трудной жизненной ситуации).

Согласно данным М.Шейер с коллегами (Scheier et al., 1994), оптимизм является предиктором использования таких копинг-стратегий, как активное преодоление трудностей, планирование, позитивная интерпретация и личностный рост, а также обращение к религии и поиск эмоциональной и социальной помощи (при контроле вклада таких переменных, как тревожность, самооценка, нейротизм и воспринимаемый контроль). Исследования показывают, что оптимизм тесно связан с переменными, отражающими эффективную саморегуляцию, эффективные стратегии преодоления трудностей, адаптацию к стрессу и физическое здоровье. Он также связан с личностными чертами и установками, характеризующими психическое благополучие, высокую самооценку, положительные эмоции, экстраверсию, ощущение контроля происходящего, а также низким уровнем нейротизма, депрессии и тревожности [5].

Одной из проблем данного подхода является вопрос о том, правомерно ли рассматривать оптимизм и пессимизм как противоположные полюсы единого конструкта, либо они представляют самостоятельные и относительно независимые между собой конструкты. Известно, что утверждения наиболее распространенного теста на диспозиционный оптимизм – LOT-R М.Шейера и Ч.Карвера – при факторном анализе объединяются в два фактора, один из которых включает утверждения, отражающие оптимизм, другой – пессимизм. В настоящее время обсуждается вопрос о том, следует ли считать это артефактом, возникшим в результате определенных особенностей строения методики, либо же за этим стоит более глубокий смысл, и пессимизм действительно не является простой противоположностью оптимизма [1, с. 39].

Изначально LOT-R разрабатывался как одномерный психологический тест, направленный на измерение единого конструкта, имеющего два противоположных полюса, один из которых принято называть оптимизмом, а другой – пессимизмом. Однако, исследования факторной структуры теста, проводившиеся с помощью конфирматорного факторного анализа, неоднократно показывали превосходство двухфакторной модели, в рамках которой оптимизм и пессимизм выступают как два относительно независимых фактора, имеющих умеренную обратную связь. В статье S.Vautier, например, упоминается, что из 11 известных зарубежных исследований факторной структуры LOT-R лишь в одном получены доказательства его одномерности, в то время как остальные свидетельствуют в пользу двухфакторной структуры [5, с. 232].

Большинство исследований в различных странах мира с использованием локализованных версий теста LOT-R также показывают предпочтительность двухфакторной модели. В исследовании японской версии LOT-R с использованием конфирматорного факторного анализа на выборке из 205 японских студентов, выполненном К.Nakano, получены доказательства двухфакторной структуры опросника [6, с. 234]. Аналогичные результаты, свидетельствующие в пользу двухфакторной структуры японской версии LOT-R, получил К.Sumi [1, с. 39]. P.Herzberg, используя немецкую версию LOT-R, также показал двухфакторную структуру опросника на чрезвычайно объемной и репрезентативной выборке из 46133 испытуемых в возрасте от 18 до 102 лет [1, с. 28]. Оптимизм и пессимизм показали относительную независимость в данном исследовании в разных возрастных и клинических группах, а также в группах мужчин и женщин, причем с возрастом умеренная обратная связь между факторами по данным этих исследователей показывает тенденцию к снижению. Это, по-видимому, означает, что по мере накопления жизненного опыта люди начинают предъявлять более дифференцированные ожидания в различных ситуациях и жизненных сферах, поэтому в одном человеке могут одновременно уживаться относительно обобщенные оптимистические и пессимистические ожидания.

В пользу относительной независимости оптимизма и пессимизма говорят также накапливающиеся сведения о различной природе этих свойств, проявляющейся в их разных взаимоотношениях с другими психологическими свойствами и состояниями. Так, например, в исследовании E.C. Chang с помощью LOT-R было показано, что иррациональные убеждения, описанные в рамках когнитивно-поведенческой психотерапии, являются достаточно хорошими предикторами пессимизма, в то время как на оптимизм влияния не оказывают [6]. Этот факт позволил ему предположить, что оптимизм и пессимизм не только являются разными конструктами, но и имеют разные истоки. В том же исследовании было установлено, что выраженность негативных переживаний, вызванных стрессом значимо коррелирует с пессимизмом, в то время как влияние оптимизма оказалось незначительным.

Заключение. Таким образом, проблема однофакторной или двухфакторной природы оптимизма-пессимизма не может быть только теоретическим вопросом и имеет прямое отношение к прикладным исследованиям в разных областях, к примеру, психология стресса или психология здоровья. Ч.Карвер и М.Шейер утверждают о присутствии общих позиций. Однако в данном подходе пессимизм рассматривается как ожидание негативного исхода, а оптимизм как ожидание положительного исхода, отличие же заключается именно в том, каким образом измеряется оптимизм – через предыдущие ожидания, лежащие в основе атрибуции, или непосредственно через ожидания.

Список использованной литературы:

- 1 Осин Е.Н. Чувство связности как показатель психологического здоровья и его диагностика // Психологическая диагностика, 2007. – №3. – С.22-40.
- 2 Сычёв О.А. Психология оптимизма: учебно-методическое пособие к спецкурсу. – Бийск: БПГУ им. В.М. Шукшина, 2008. – 12 с.
- 3 Мырзабек Л.Ә., Мұталиев Б.Т., Мұсабекова Г.Т. Профессиональное самовоспитание студентов // Педагогика и психология, научно-метод. журнал КазНПУ им. Абая, 2016. – №2(27). – С.108.
- 4 Carver C.S. Optimism / C.S. Carver, M.F. Scheier // Handbook of Positive Psychology / Eds. Snyder C.R., Lopez S.J. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2002. – P.231-243.
- 5 Carver C.S. Optimism, pessimism and postpartum depression / C.S. Carver, J.G. Gaines // Cognitive Therapy and Research, 1987. – Vol.11. – P.231-243.
- 6 Chang E.C. Irrational Beliefs, Optimism, Pessimism, and Psychological Distress: A Preliminary Examination of Differential Effects in a College Population // E.C. Chang, B.W. Bridewell // Journal of Clinical Psychology. – Vol.54. – 1998. – P.137-142.

А.К. Камысбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

«ДОЗАЛАНҒАН ОПТИМИЗМ» ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ АДАМНЫҢ СТРЕССТІК ҚАРСЫЛЫҒЫ

Түйіндеме

Мақалада тұлғаларда оптимизм-пессимизм қасиеттерінің ерекшеліктерін зерттеу нәтижесі келтірілген. Диспозиционды оптимизм-пессимизм тұжырымдамасы туралы әдебиеттердің теориялық анализі қарастырылған. Оптимизм/пессимизм дегеніміз – бұл тұлғалық аттитюдтер, диспозициялар немесе көзқарастар, жалпы болашақтағы нақты оқиғаларға деген позитивті немесе негативті күтімдерді (болжамдарды) көрсететін көңіл-күйлер. Тұлғаның күтімдері оның іс-әрекеттерін қатты айқындайды: оптимизм – жағымды нәтижені күту, пессимизм – жағымсызды. Бұл мақаланың қорытындысында оптимизм-пессимизм адамның жүріс-тұрысына, оқу және кәсіби қызметінде сәтті болуына қалайша әсер ететіндігі туралы түйіндемелері келтірілген. Аталмыш мақала кәсіби қызметінде мұғалімдер мен психологтарға, студент, магистранттарға пайдалы болуы мүмкін, сонымен қатар оқу бағдарламаларында және стресске төзімділікті дамыту бағдарламаларында қолданылуы мүмкін, бұл өз кезегінде адамзат даму деңгейінің сәттілігін және тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: оптимизм, пессимизм, копинг стратегиялар, диспозициондық оптимизм

А.К. Kamysbayeva¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay

THEORY OF "DISPOSITIONAL OPTIMISM" AND STRESS RESISTANCE OF A PERSON

Summary

The article presents the results of studies on the peculiarities of the expression of optimism-pessimism in human beings. A theoretical analysis of literature on the concept of dispositional optimism-pessimism is considered. Optimism/pessimism is the personal attitude, disposition, opinion, or mood that reflect positive or negative expectations regarding a concrete event in the future as a whole. A person's expectations significantly affect his behavior: optimism – the expectation of a positive outcome, pessimism – the expectation of a negative outcome. In the closing of the article, the author expresses his conclusion on how optimism-pessimism can affect behavior and success in professional or educational situations. The given article can be beneficial to teachers and psychologists in professional fields, graduate and undergraduate students, and also used in educational programs and programs for the development of stress tolerance which will provide a growth in the effectiveness and success of the development of a person.

Keywords: optimism, pessimism, coping-strategy, disposition optimism

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Намазбаева Жамиля Идрисқызы – психология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Қазақстандағы алғашқы психологиялық ҒЗИ-нің директоры;

Исабекова Толеш – практик-психолог, Абай атындағы ҚазҰПУ;

Сатова Ақмарал – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры;

Мадалиева Забира Бекешовна – психол.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының меңгерушісі;

Логинова Мария – Қайнар Академиясының аға оқытушысы;

Поцелуйко Дарья – Қайнар Академиясының магистранты;

Акажанова Алма Таурбекқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры, психология ғылымдарының докторы;

Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры;

Мырзалиева Бибігүл Бердікүлқызы – «6М050300 – Психология» мамандығы бойынша 1-курс магистрі, Абай атындағы ҚазҰПУ;

Жигитбекова Бақыт Дастанқызы – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің аға оқытушысы;

Валиева Анар Биралқызы – психология ғылымдарының кандидаты, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті;

Кабакоева Майра Победақызы – психология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры;

Ахметов Нурсапа Абдикерімұлы – «Дене тәрбиесі және спорт» кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті;

Зыкова Наталья Михайловна – психология ғылымдарының кандидаты, қоғамдық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Сәтбаев университеті;

Батыргалиев М. – «Машина жасау» мамандығы бойынша 2 курс магистранты, Сәтбаев университеті;

Қазыбаева Ә.Т. – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің педагогика және психология мамандығының 2 курс магистранты;

Аксакалова Жанна Кенжебекқызы – психология ғылымдарының кандидаты, Туран университетінің доценті;

Молдағалиева С. – Педагогика және психология мамандығының магистранты, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Тоқтар Ділнұр – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «6М050300 – Психология» мамандығының 2-курс магистранты;

Талпақова Сапаркул – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Психология» мамандығының 2 курс магистранты;

Аубакирова Салтанат Аубакирқызы – педагогика және психология магистрі, Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының аға оқытушысы;

Сизова А.С. – Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясының магистранты;

Аксакалова Мадина Кенжебекқызы – саясаттану ғылымдарының кандидаты, Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясының доценті;

Жиенбаева Надежда Бисенқызы – Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясының магистратура кафедрасының директоры, психология ғылымдарының докторы, профессор;

Бейсекеева Б.Б. – Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясының әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты (философия докторы);

Толешова Улмикен Болатқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің доценті;

Токсанбаева Назгүл Бақытқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің магистрі;

Анаятова Р.К. – Азаматтық Авиация Академиясы, №25 авиациялық ағылшын тілі

кафедрасының меңгерушісі, аға оқытушы;

Есенаманова Қ.М. – Азаматтық Авиация академиясы, авиациялық ағылшын тілі кафедрасының аға оқытушысы;

Аплашова Арна Жартайқызы – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты;

Топанова Гүлмира Туяқовна – психология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты;

Ниетбаева Гүлмира Бекенқызы – психология ғылымдарының докторы, Қазақ Мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің профессоры;

Ускенбаева Жұлдыз Амангелдіқызы – басқару және білім беру сапасы кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институты;

Оспанбаева Махаббат Пернебайқызы – мектепке дейінгі тәрбие және бастауыш білім беру кафедрасының меңгерушісі, психол.ғ.к., қауымдастырылған профессор, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институты;

Күлтаева Айгерім Жарқынбекқызы – тәрбие және тұлғаны әлеуметтендіру кафедрасының аға оқытушысы, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институты;

Аяганова Алмагуль Жандильдаевна – психология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің қауымдастырылған профессоры;

Сабирова Райхан Шайхишқызы – психол.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің психология кафедрасының меңгерушісі;

Умуркулова Мадина Максимқызы – Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің магистранты;

Тоқсанбаева Нұргүл Қорғаджанқызы – психология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры;

Бикадамова Анар Қуанғанқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс PhD докторанты;

Байкулова Айгерім Мейрханқызы – PhD докторы, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты;

Молдағалиева Сая Болтабекқызы – педагогика және психология мамандығының магистранты, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Мусабаева Балжан Сериковна – педагогика және психология мамандығының магистранты, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Джумажанова Гульжанар Какимжановна – психол.ғ.к., доцент, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Дузелбаева Айтолқын Болтақызы – «Дефектология» мамандығының докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ;

Баелов Айдос Адылұлы – Педагогика және психология мамандығының магистранты, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Джумажанова Гульжанар Какимжанқызы – психол.ғ.к., доцент, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Дуанаева Шұғыла Ерубайқызы – психология пәнінің аға оқытушысы, Нұр-Мұбарак Египет ислам университетінің Дінтану кафедрасының докторанты;

Жолмағанбетова Маржан Аманбайқызы – экология пәнінің аға оқытушысы, Нұр-Мұбарак Египет ислам университеті;

Беленко Оксана Геннадьевна – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Андреева Елена Николаевна – Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті;

Камысбаева Аида – Абай атындағы ҚазҰПУ докторанты;

НАШИ АВТОРЫ

Намазбаева Жамиля Идрисовна – доктор психологических наук, профессор, директор Научно-исследовательского института психологии при КазНПУ им. Абая;

Исабекова Толеш – практический психолог, КазНПУ имени Абая;

Сатова Акмарал – доктор психологических наук, профессор кафедры Общей и прикладной психологии КазНПУ им. Абая;

Мадалиева Забира Бекешовна – д.психол.н., профессор, зав. кафедрой Общей и прикладной психологии Казахского Национального университета им. аль-Фараби;

Логинова Мария – ст. преподаватель Академии Кайнар;

Поцелуйко Дарья – магистрант Академии Кайнар;

Акажанова Алма Таурбековна – доктор психологических наук, профессор кафедры Общей и прикладной психологии КазНПУ им. Абая;

Тапалова Ольга Бисеновна – доктор психологических наук, и.о. профессора кафедры Общей и прикладной психологии, КазНПУ им. Абая;

Мырзалиева Бибигуль – магистрант 1 курса специальности «6М050300 – Психология», КазНПУ имени Абая;

Жигитбекова Бақыт Дастановна – кандидат психологических наук, старший преподаватель КазНПУ имени Абая;

Валиева Анар Бираловна – кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева;

Кабакова Майра Победовна – кандидат психологических наук, и.о. профессора кафедры общей и прикладной психологии КазНУ им. аль-Фараби;

Ахметов Нурсапа Абдикеримович – доцент кафедры «Физического воспитания и спорта», кандидат педагогических наук, Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова;

Зыкова Наталья Михайловна – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры общественных дисциплин, Сатпаев университет;

Батыргалиев М. – магистрант 2 курса специальности «Машиностроение», Сатпаев университет;

Казыбаева А.Т. – магистрант 2-го курса специальности «Педагогика и психология» КазНПУ им. Абая;

Аксакалова Жанна Кенжебековна – кандидат психологических наук, доцент кафедры «Психология» университета Туран;

Молдагалиева С. – магистрант по специальности «Педагогика и психология», Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Токтар Дильнур – магистрант 2-го курса специальности «6М050300 – Психология» КазНПУ им. Абая;

Талпақова Сапаркул – магистрант 2-го курса специальности «Психология» КазНПУ им. Абая;

Аубакирова Салтанат Аубакировна – старший преподаватель Таразского государственного педагогического института, магистр педагогики и психологии;

Сизова А.С. – магистрант 2 курса КазАТиСО;

Аксакалова Мадина Кенжебековна – кандидат политических наук, доцент КазАТиСО;

Жиенбаева Надежда Бисеновна – Директор департамента магистратуры Казахской академии труда и социальных отношений, доктор психологических наук, профессор;

Бейсекеева Б.Б. – доцент кафедры социально-гуманитарных наук Казахской академии труда и социальных отношений, кандидат педагогических наук (PhD);

Толешова Улмикен Болатовна – кандидат педагогических наук, доцент КазНУ имени аль-Фараби;

Токсанбаева Назгүл Бақытқызы – магистрант Казахского Национального университета имени аль-Фараби;

Анаятова Р.К. – Академия гражданской авиации, начальник отдела авиационного английского языка №25, старший преподаватель;

Есенаманова К.М. – Академия гражданской авиации, старший преподаватель кафедры авиации;

Аплашова Арна Жартаевна – кандидат психологических наук, доцент, Павлодарский государственный педагогический институт;

Топанова Гульмира Туяковна – кандидат психологических наук, старший преподаватель, Павлодарский государственный педагогический институт;

Ниетбаева Гулмира Бекенқызы – доктор психологических наук, профессор, Казахский Государственный женский педагогический университет;

Ускенбаева Жулдыз Амангельдиевна – заведующая кафедрой «Управление и качество образования», к.п.н., Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области;

Оспанбаева Махаббат Пернебаевна – заведующая кафедрой «Дошкольное воспитание и начальное обучение», к.психол.н., асс. Профессор, Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области;

Култаева Айгерим Жаркынбековна – ст. преподаватель кафедры «Воспитание и социализация личности», Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области;

Аяганова Алмагуль Жандильдаевна – кандидат психологических наук, и.о. ассоциированный профессор Кызылординского Государственного университета им. КORKYT Ата;

Сабирова Райхан Шайхишевна – к.психол.н., профессор, зав. кафедрой психологии Карагандинского Государственного университета им. Е.А. Букетова;

Умуркулова Мадина Максимовна – магистрант Карагандинского Государственного университета им. Е.А. Букетова;

Токсанбаева Нүргүл Қорғаджанқызы – профессор, доктор психологических наук Казахского Национального университета имени аль-Фараби;

Бикадамова Анар Куангановна – PhD докторант 1-курса Казахского Национального университета имени аль-Фараби;

Байкулова Айгерим Мейрхановна – PhD доктор, Таразский Государственный педагогический институт;

Молдағалиева Сая Болтабекқызы – магистрант по специальности «Педагогика и психология», Государственный университет имени Шакарима;

Мусабаева Балжан Сериковна – магистрант по специальности «Педагогика и психология», Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Джумажанова Гульжанар Какимжановна – кандидат психологических наук, доцент, Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Дузелбаева Айтолкын Болатовна – докторант специальности «Дефектология», Казахский Национальный педагогический университет имени Абая;

Баелов Айдос Адылұлы – магистрант по специальности «Педагогика и психология», Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Джумажанова Гульжанар Какимжановна – кандидат психологических наук, доцент, Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Дуанаева Шугыла Ерубаяевна – Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», докторант кафедры «Религиоведение», старший преподаватель по психологии;

Жолмағанбетова Маржан Аманбаевна – Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», старший преподаватель по экологии;

Беленко Оксана Геннадьевна – кандидат психологических наук, доцент, Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Андреева Елена Николаевна – Государственный университет имени Шакарима города Семей;

Камысбаева Аида – докторант 2-го курса КазНПУ имени Абая;

OUR AUTHORS

Namazbaeva Zhamilya Idrisovna – doctor of psychological sciences, professor, director of the Research Institute of Psychology at KazNPU named after Abay;

Isabekova Tolesh – practical psychologist;

Satova Akmaral – doctor of psychological sciences, professor KazNPU named after Abay;

Madaliyeva Zabira – Doctor of Ps.Sc., professor, head of the Department of General and Applied Psychology;

Loginova Maria – senior lecturer, Kainar Academy;

Poceluiko Daria – master student, Kainar Academy;

Akazhanova Alma – Doctor of Psychology, Acting Professor Kazakh National Pedagogical University named after Abai;

Tapalova Olga Bisenovna – Doctor of Psychology, Professor of the Department of General and Applied Psychology, KazNPU named after Abay;

Myrzaliev Bibigul Berdikulkyzy – Master of 1 course of specialty «6M050300 – Psychology», KazNPU named after Abay;

Zhigitbekova Bakyt Dastanovna – candidate of Psychological Science, senior teacher Abay Kazakh National Pedagogical University;

Valiyeva Anar – candidate of psychological sciences, associated professor, associate professor of the Department «Social pedagogy and self-knowledge», L.N. Gumilyov Eurasian National University;

Kabakova Maira Pobedovna – candidate of psychological sciences, associated professor, associate professor of the department «General and applied psychology», al-Farabi Kazakh National University;

Akhmetov Nursapa Abdikerimovich – associate Professor, candidate of pedagogical Sciences, Caspian state University of Technologies and Engineering named after Sh.Yessenov;

Zykova Natalia Mikhajlovna – candidate of Psychological Sciences Professor at the Department of Satbaev University;

Batyrgaliyev M. – 2nd course master, specialty “Mechanical Engineering”, Satbaev University;

Kazybayeva A.T. – masterdegree of 2 courses, of speciality Pedagogics and psychology Abai KazNPU;

Axakalova Zhanna – candidate of psychological sciences, assistant professor of the Department of psychology of the University of Turan;

Moldagalieva S. – master of Pedagogy and Psychology Shakarim State University of Semey;

Toktar Dilnur – Masterdegree of 2 courses, of speciality «6M050300-Psychology» KazNPU named after Abai;

Talpakova Saparkul – Masterdegree of 2 courses, of speciality «Psychology» Abai KazNPU;

Aubakirova Saltanat Aubakirovna – TarGPI, senior teacher of the department, "General pedagogy and psychology", Master of Pedagogy and Psychology;

Sizova A.S. – the master of the 2 course Kazakh Academy of Labor and Social Relations;

Axakalova Madina – candidate of political sciences, assistant professor;

Zhiyenbayeva Nadezhda – Director of the department of magistracy at Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Doctor of Psychology, Professor;

Beisekeyeva B.B. – Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences at Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Candidate of Pedagogical Sciences (PhD);

Toleshova Ulmeken Bolatovna – Candidate of Pedagogical Sciences;

Toksanbaeva Nazgul Bolatovna – masters of Kazakh National University after named al-Farabi;

Anayatova R.K. – Civil Aviation Academy, chief of the Aviation English Language Department №25, Senior Teacher;

Esenamanova K.M. – Academy of Civil Aviation, senior lecturer of the department of aviation №25;

Aplashova Arna Zhartaevna – candidate of psychological sciences, associate professor;

Topanova Gulmira Tuyakovna – candidate of psychological sciences, senior lecturer;

Nietbaeva Gulmira – Doctor of Psychology, Professor, Kazakh State Women's Pedagogical University;

Uskenbaeva Zhuldiz Amangeldievna – Head of the Department Management and Quality of Education, Ph.D.;

Ospanbaeva Mahabbat Pernebaevna – Head of the Department Preschool Education and Primary Education, Ph.D.;

Kultaeva Aygerim Zharkynbekovna – Senior Teacher of the Department Education and socialization of the person;

Ayaganova Almagul Zhandildaevna – candidate of psychological sciences, Associate Professor the Korkyt Ata Kyzylorda State University;

Sabirova Raihan Sh. – Candidate of Ps.Sc. of ac. E.A. Buketov Karaganda State University, professor, head of the Department of psychology;

Umurkulova Madina – graduate-student of ac. E.A. Buketov Karaganda State University;

Toksanbayeva Nurgul Korgadzhankyzy – professor of al-Farabi Kazakh National University, doctor of psychology;

Bikadamova Anar Kuanganovna – PhD doctoral student 1 course of the Kazakh National University named after al-Farabi;

Baikulova Aigerim Meirkhanovna – Doctor PhD, Taraz State Pedagogical Institute;

Moldagalieva Saya Boltabekkyzy – master of Pedagogy and Psychology, Shakarim State University of Semey;

Musabaeva Balzhan Serikovna – master of Pedagogy and Psychology, Shakarim State University of Semey;

Jumazhanova Gulzhanar Kakimzhanovna – candidate of psychological sciences, Shakarim State University of Semey;

Duzelbaeva Aitolkyn Bolatovna – doctoral specialty "Defectology" Abai Kazakh National Pedagogical University;

Baelov Aidos Adilulu – master of Pedagogy and Psychology, Shakarim State University of Semey;

Jumazhanova Gulzhanar Kakimzhanovna – candidate of psychological sciences, Shakarim State University of Semey;

Duanayeva Shugyla Erubayevna – Ph.D Student, Faculty of Religious Studies Egypt University of Islamic Culture Nur-Mubarak, senior lecturer in psychology;

Zholmaganbetova Marzhan Amanbayevna – Egypt University of Islamic Culture Nur-Mubarak, senior lecturer in ecology;

Belenko Oksana Gennadevna – candidate of psychological sciences, associate professor, Shakarim State University of Semey;

Elena Nikolaevna Andreeva – Shakarim State University of Semey;

Kamysbaeva Aida – PhD doctoral student of KazNPU named after Abay;

ҰСЫНЫСТАР ҮШІН

ДЛЯ ЗАМЕТОК